
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2009

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2009

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

DESAŤ DNÍ, KTORÉ OTRIASLI KONŠTANTÍNOPOLOM

Priebeh avarského obliehania z roku 626 (II.)

MARTIN HURBANIČ

HURBANIČ, M.: 10 days that shuddered Constantinople. The course of Avar siege 626 (II.). *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 3–25, Bratislava.

The present paper is a second part of author's study devoted to the Avar siege of Constantinople in 626. The main attention is paid to the most controversial part of that siege – the combined land and sea attack on Blachernae region on August 7th. In the last portion of the text, author summarises the reasons of Avar defeat and stress out the historical significance of that event.

Military history. Constantinople, Avars, Byzantine Empire.

Dňa 29. júla obľahli Avari a ich spojenci Slovania, Bulhari a Gepidi Konštantínopol. Avarský kagan sa na počiatku obliehania pokúsil zaútočiť priamo na stredný úsek hlavných theodosiánskych hradieb. Hlavný nápor z 1. augusta však byzantská obrana odrazila. Kagan sa potom pokúsil zapojiť do obliehania svojich spojencov Peržanov, ktorí sa nachádzali na ázijskej strane Bosporu. Aj tento pokus však obrancovia mesta zmarili, keď potopili slovanské monoxylly, ktoré slúžili ako dopravné prostriedky pre perzských vojakov.¹

Po tomto krachu sa kagan musel definitívne spoľahnúť na vlastné sily. Avarské aj perzské vojsko sa ešte demonštratívne zoradilo na brehoch Bosporu, no išlo už len psychologický tlak na mesto. Theodoros Synkellos ho opisuje nasledovne: „*zatiaľ čo na pevnine i na mori šialenec (kagan) pripravil boj, zbral so sebou vybranú jednotku jazdcov v pancieroch..., aby sa ukázal perzskému vojsku, čo stálo naproti. Onen diabol (Šahrvaraz) totiž urobil to isté a všetky protíľahlé pobrežné oblasti zaplnil ťažkou jazdou. Ako zvery zaútočili proti mestu – jeden z Ázie, druhý z Európy, a mysleli si, že im čoskoro padne za korisť.*“²

V predošlej noci prišiel kagan nielen o spojencov, ale aj o množstvo Slovanov a ich monoxyllov. Zo všetkého ho asi najviac škrela strata prestíže po vzhliadnutí zmasakrovaných perzských poslov. V nasledujúcich troch dňoch uskutočnil len drobné výpady proti mestu

1 K týmto udalostiam pozri HURBANIČ, M.: Desat dní, ktoré otriasli Konštantínopolom. Priebeh avarského obliehania z roku 626, I. In: *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 1, s. 3–24.

2 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis homilia, ed. L. Sternbach, *Analecta Avarica*. Rozprawy akademii umiejętności. Wydzał filologiczny. Serya II. Tom XV. Cracoviae 1900 s. 308.15-21.

za neutíchajúcej palby z katapultov a iných zbraní.³ Kagan zamestnával obrancov a súčasne pripravoval nový veľký útok. Aké mal ale vyhliadky na úspech? Mohlo avarské vojsko počítať s prielomom v Mesoteichiu, teda strednom úseku theodosiánskych hradieb? Dovtedajšie snahy ukázali, že početnosť byzantského vojska a domobrany, ako aj sila múrov, prakticky vylučovali úspech z tejto strany. Počas jediného vážneho pokusu síce museli nasadiť obrancovia všetky dostupné sily vrátane námorných, ale v konečnom dôsledku ušetrili protivníkovi takú porážku, že Avari sa viac o nič podobné nepokúsili.

Ďalší priebeh udalostí ukázal, že kagan už nepočítal s úderom na túto časť. Ani jeden z kľúčových prameňov nespomína koncentráciu síl v priestore Mesoteichia. Keď začal posledný veľký útok na mesto, kagan sa so svojimi podriadenými nezdržoval v údolí rieky Lykos, ale na jednom z vyvýšených pahorkov v blízkosti zálivu Zlatého rohu.⁴ Ak by plánoval útok na Mesoteichion, teda stredný úsek hradieb, prečo sa nezdržoval v tejto oblasti, ako to bolo doposiaľ?

Útoky v posledných dňoch prebiehali po celej dĺžke suchozemských hradieb. Neboli však veľmi intenzívne, ako potvrdzuje Theodoros Synkellos, čo naznačuje, že kagan podnikal výpady, len preto, aby zakryl svoj skutočný úmysel. Avšak 6. augusta Avari dňom i nocou dorážali po celej dĺžke hradieb, i napriek veľkým stratám – nesporne kvôli tomu, aby ešte viac vyčerpali obrancov a odlákali ich pozornosť. Avarský náčelník totiž hodlal vyvinúť tlak proti inému úseku konštantínopolskej obrany.

Bol ním severný výbežok blachernských hradieb, ktorý zostupoval zo svahu šiesteho pahorku na prilahlú pláň, rozkladajúcu sa pri Zlatom rohu. Dnes by sme túto oblasť mohli lokalizovať zhruba v priestore istanbulskej štvrti Ayvansaray. Prístup tu chránila len jednoduchá hradba, na konci ktorej sa nachádzal dvojité múr so strieľňami na oboch stranách. Poslednou časťou bol brachialion – teda akási citadela, ktorá siahala až do vôd Zlatého rohu. Ako sme už povedali, pobrežná časť Blachern zostala otvorená. Byzantskí obrancovia snád na tomto mieste postavili drevenú palisádu, ale velitelia sa skôr spoliehali na silu zoradených byzantských plavidiel, ktoré strážili záliv.

A práve s touto slabinou kalkuloval vo svojich plánoch avarský kagan. Vyrátal si, že len ťažko ohrozí samotný Konštantínopol, avšak pri troške šťastia sa môže pokúsiť aspoň o prielom do blachernského predmestia. Práve naň naplánoval uskutočniť nadchádzajúci útok so svojimi pozemnými silami. Súčasne s ním sa mali slovanské monoxyly pokúsiť o obchvat brachialia. Slovania by potom prenikli na blachernskú pláž, kde by uskutočnili námorný výsadok. Ak by zdolali slabú byzantskú obranu, otvorila by sa im cesta do blachernského predmestia, vrátane jeho najväčšieho svätostánku – kostola Bohorodičky. Obrancovia by sa tak ocitli v palbe z dvoch strán. Je nanajvýš otázne, či by múry vydržali takýto nápor. Spojený útok by prinútil byzantských vojakov rozdeliť sily, čím by vzrástli kaganove šance pri využití početnej prevahy.

Ktorá časť kaganových síl mala nieť hlavnú zodpovednosť v nastávajúcej akcii? Mohli to byť práve Slovania? V hierarchizovanej štruktúre avarského vojska zohrávali i napriek početnosti úlohu pomocných oddielov. V predchádzajúcich dňoch kagan používal slovanských ľahkoodencov v predných líniiach a na okrajoch hradieb. Sotva možno predpokladať, že by zveril slovanským monoxylom hlavnú úlohu v nadchádzajúcej akcii.⁵ Aj neskorší au-

3 THEODOROS SYNKELLOS: *De obsidione Constantinopolis*, s. 308.2-4.

4 CHRONICON PASCHALE, ed. L. Dindorf, vol. 1 [Corpus scriptorum historiae Byzantinae] Bonn, 1832, 724.15-18.

5 TSANGADAS, B. C. P.: *The Fortifications and Defense of Constantinople*. New York. East European Monogra-

tor, patriarcha Nikeforos, konštatuje, že svojím útokom mali Slovania uviesť mesto do veľkého zmätku, čím by sa Avarom naskytila príležitosť vystúpiť na blachernskú hradbu. Kagan nemohol byť až taký naivný, aby si neuvedomil vojenské slabiny ľahkých člnov oproti väčším byzantským plavidlám. Ak by aj áno, konštantínopolskí námorníci mu už pred dvoma dňami ukázali, ako sa dokážu so Slovanmi, ale aj Peržanmi vysporiadať. Hoci Zlatý roh strážili len dodatočne vyzbrojené obchodné plavidlá, aj tieto postačovali na to, aby v predchádzajúcich dňoch držali útočníkov z dostrelu. V pripravovanom pláne musel kagan rátať so stretom s hliadkujúcimi byzantskými loďami a s rizikom veľkých strát. Mali teda Slovania splniť akúsi úlohu obetných baránkov a odvieť pozornosť obrancov od blachernskej hradby? S najväčšou pravdepodobnosťou áno. Pravdou však je, že kagan Slovanov neposielal do vopred stratenej akcie. Slovanské monoxyly mali v jeho pláne zohrať úlohu dopravných prostriedkov, pomocou ktorých by bolo možné uskutočniť výsadok a napadnúť mesto zo severnej strany. Vieme, že na monoxyloch sa okrem Slovanov nachádzali aj bulharskí ťažkoodenci.⁶

Byzantská obrana na čele s patrikiom Bonom rátala s nebezpečenstvom kombinovaného útoku. Vedela, že v priamom ohrození sú predovšetkým slabo chránené Blachery. Bonos si dobre zrátal, že ak sa monoxylom podarí obísť brachialion, byzantská obrana len veľmi ťažko udrží blachernské predmestie. Konštantínopolskí mešťania sa mohli v tomto prípade spoľahnúť len na svoje lode blokujúce prístup na pláž. Práve oni predstavovali skutočnú hradbu, ktorá tomu mohla zabrániť. Útok monoxylov sa dal očakávať. Veď už na začiatku celého obliehania sa kagan pokúsil monoxyly dostať do blízkosti blachernského predmestia, avšak byzantské plavidlá mu v tom zabránili. Bonos buď predvídavo a strategicky vytušil, alebo na základe informácií, ktoré sa k nemu dostali, získal poznatky o koncentrácii síl v tejto časti mesta.⁷

ZÁVEREČNÝ ÚTOK NA MESTO

Šiesteho augusta, v skorých ranných hodinách, nariadil kagan mohutný útok vedený po celej dĺžke západných hradieb. Žiaľ, o priebehu tejto akcie nie sme dobre informovaní. Hlavný prameň – správa o obliehaní zachovaná vo *Velkonočnej kronike* má totiž na tomto mieste rozsiahlu medzeru. O bojoch vieme len z kázne Theodora Synkella a poémy Georgija Pisidu. Obaja svorne prinášajú len málo detailov. Synkellos vo všeobecnosti opisuje tento boj nasledovne: „*strhol sa najprudší boj po celej dĺžke hradby a nepriateľské vojsko hynulo. Pred zrakom nás všetkých boli odnášaní mŕtvi z ich radov. Zároveň sa zranili aj niektorí z našich. Dokonca ani nastávajúci súmrak neprerušil útok a boj na oboch stranách trval bez odychu po celú noc. V seči nemal protivník mužov, ktorí by sa mohli rovnať našim, a naše vojsko všade víťazilo s veľkou prevahou nad nepriateľmi.*“⁸

phs no LXXI 1980, B.: *Fortifications*, s. 93.

- 6 GRUMEL, V.: La défense maritime de Constantinople du côté de la Corne d'Or et le siege des Avars. In: *Byzantinoslavica* roč. 25, 1964, s. 222, 232. Podľa jeho názoru nemohla hradba existovať, pretože Slovania nemali prostriedky na jej dobytie.
- 7 Anonymný zdroj neskoršej kroniky patriarchu Nikefora sa zmieňuje o tom, že Bonos sa nejakým spôsobom dozvedel o pripravách v avarskom tábore. Takáto informácia sa, samozrejme, nedá úplne vylúčiť, avšak konkrétne detaily, ktoré sú uvedené v kronike, nie sú príliš presvedčivé. Pozri NIKEPHOROS: *Breviarium*, c. 13. ed. C. Mango, *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*. (= *Corpus Fontium Historiae Byzantine* 13). Washington D. C. 1990.
- 8 THEODOROS SYNKELLOS: *De obsidione Constantinopolis*, s. 308.21-28.

Synkellov súputník Georgios Pisides bitku opäť opisuje len poetickými prostriedkami.⁹ Avari i napriek mohutnému náporu teda vážnejšie neohrozili pozície protivníka. Kagan chcel zjavne vyčerpať obranu, ktorú zamestnával nielen vo dne, ale aj v nadchádzajúcej noci. V ranných hodinách sa mala naplniť hlavná časť jeho plánu. Počiatkové správy o generálnom útoku sú veľmi nejasné, nakoľko o nich informuje len Georgios Pisides. Podľa neho sa „barbari sa zmocnili miest Sudcu a Stratéga, nepremožiteľnej Panny – a zaštitili sa nimi“.¹⁰ Ktorú oblasť mal presne básnik na mysli? Nepochybne oblasť Blachern, avšak z kontextu nie je zrejmé, ktorá zložka avarskeho vojska útočila. Väčšina bádateľov predpokladá, že útok uskutočnila avarská jazda, čo však nie je až také isté, nakoľko Pisides použil v tejto súvislosti len neutrálny termín „barbari“. Rovnako zložitá je presná lokalizácia a výsledky tejto akcie. Mal Pisides na mysli oblasť Blachern v širšom alebo užšom chápaní? Podľa všetkého sa útok uskutočnil na pláni pred blachernskou hradbou, kde sa nachádzala čiastočne zastavaná plocha spolu s Kostolom svätého Nikolaia. Z predchádzajúcich správ vieme, že útoky v tejto časti kagan vyhradil Slovanom. Nie je vylúčené, že práve oni zaútočili aj tentoraz, aby zamestnali obrancov a odlákali ich pozornosť od námorného výsadku, ktorý mali uskutočniť monoxily vo vodách Zlatého rohu.

Pisidovu nejasnú zmienku však mnohí až doposiaľ chápali v tom zmysle, že útok uskutočnila avarská jazda, ktorej sa podarilo preraziť alebo obísť výbežok suchozemských hradieb a vpadnúť na blachernské predmestie.¹¹ Avari pritom mali obsadiť dokonca i samotný kostol Bohorodičky.¹²

Luis Van Dieten správne poukazuje na to, že je prakticky vylúčené, aby sa útočníci usadili vo vnútornej blachernskej štvrti, pretože byzantské sily by im ľahko mohli odrezať spiatočnú cestu. Ak byzantské lode operovali počas záverečného dejstva obliehania v blízkosti brachialia a nechráneného pobrežia, znamenalo to, že im z tejto časti nehrozilo žiadne nebezpečenstvo. Problematickejšie je však jeho tvrdenie, že Avari sa v nešpecifikovanej dobe obliehania predsa len dostali do blachernskej štvrti.¹³ Takýto útok by musel mať devastujúce následky pre celé predmestie, vrátane Máriinho kostola. Súdobá správa o obliehaní však konštatuje, že tento chrám ostal i napriek útoku Slovanov od mora ušetrený. Rovnako ani iný očitý svedok Theodoros Synkellos nehovorí nič o prielome v tejto časti. Sotva teda možno predpokladať, že by sa útočníkom, či už nimi boli Avari alebo Slovania, podaril úspešný atak v tomto úseku hradieb. Kaganove sily nanajvýš zničili a spálili priestor pred blachernskou hradbou. Osobitne sa v tejto súvislosti spomína práve chrám svätého Nikolaia, ktorý však zhorel až po skončení celého obliehania.

Približne v tej istej dobe sa k blachernskej hradbe vydali aj Slovania na svojich monoxyloch. Kagan plánoval zaútočiť na Blacherny súčasne od súše i mora. Georgios Pisides poe-

9 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, ed. A. Pertusi, Giorgio di Pisidia. Poemi. I. Panegirici epici, *Studia patristica et Byzantina* 7, Ettal 1959, v. 417-435.

10 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, v. 404-406.

11 Pozri BARIŠIČ, F.: Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves. In: *Byzantion*, roč. 24, 1954, s. 284; WALDMÜLLER, L.: *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*. Amsterdam 1976, s. 273; TSANGADAS, ref. 5, s. 94.

12 Paul Speck však interpretuje Pisidove verše v tom zmysle, že autor mal skôr na mysli širšiu región Blachern, ktorý sa nachádzal pred mestskými opevneniami. Pozri SPECK, P.: *Zufälliges zum Bellum avaricum des Georgios Pisides* (= *Miscellanea Byzantina Monacensia* XXIV) Mních 1980, s. 48. Pisides síce hovorí, že v dôsledku zaujatia miest „sudcu a stratéga“ barbarmi došlo k potopeniu Krista a jeho Matky, avšak ani to nemusí naznačovať, že Avari sa vskutku dostali do blachernskej štvrti.

13 Porovnaj však VAN DIETEN, J. L.: Zum *Bellum avaricum* des Georgios Pisides. *Bemerkungen zu einer Studie von Paul Speck*. In: *Byzantinische Forschungen* roč. 9, 1985, s. 172.

ticky opisuje záverečnú časť celej operácie: „*barbar vrhol do lodí množstvo Slovanov a premiešal ich s Bulharmi, mal totiž lode vydlabané v tvare čiaš, takže k pozemskej pridal vojnu námornú*“.¹⁴ Pisidove slová opätovne potvrdzujú, že primárnym kaganovým zámerom bolo uskutočnenie výsadku na nechránenom pobreží Zlatého rohu. Slovanské lode poslúžili ako transport, pomocou ktorého by bolo možné prepraviť na breh elitné sily ťažkoodencov.

Na tomto mieste treba povedať, že nešlo o prvý takýto pokus. O podobný kúsok sa kedysi dávno už pokúsili turkickí Kutriguri, ktorí na prelome rokov 558/559 využili tuhú zimu, prekročili zamrznutý Dunaj a neočakávane vpadli na byzantské územie. Jedna ich skupina sa dostala až na juh do Trácie a priblížila sa k polostrovu Chersonesos, neskôr nazývaného aj Gallipolským. Prístup k nemu od dávnych čias bránila zhruba šesťkilometrová priečna hradba, ktorá siahala od Egejského mora až k Dardanellskej úžine.

Kutrigurom a pravdepodobne aj Slovanom, ktorí sa tejto výpravy zúčastnili, sa nijako nedarilo zdolať túto hradbu pomocou rebríkov či iných zariadení.¹⁵ Napokon sa rozhodli vyskúšať ešte jeden spôsob – ako píše historik Agathias – smelý, nerozumný a nebezpečný. Zozbierali veľké množstvo kusov trstiny, ktorú za pomoci špagátov zviazali dokopy, čím vytvorili množstvo stohov. Na oboch koncoch a v strede cez ne naprieč položili drevené brvná a celú konštrukciu pevne zviazali. Každé z takýchto narýchlo zhotovených plavidiel mohlo pojať štyroch mužov. Kutriguri a Slovania taktó zostrojili asi stopäťdesiat pltí, na ktoré naložili približne šesťsto mužov. Na zvýšenie plavbyschopnosti boli plte vpredu zaokrúhlené a po oboch stranách opatrené vidlicami a podperami pre veslá.¹⁶

Kutriguri spustili tajne plte na more a snažili sa obísť pevnostný múr, ktorý siahal až do hlbokých vôd zálivu.¹⁷ Ich plán bol prostý a Agathias ho veľmi jasne opisuje – dúfali, že po tomto manévri sa bezpečne vylodia na nechránenom priestore za hradbou.¹⁸

Veliteľ tamojšej posádky Germanos čelil teda podobnej hrozbe ako neskôr patrikios Bonos počas avarského útoku. V roku 559 však bol protivník vo väčšej nevýhode kvôli vratkosti pltí a otvorenému moru. Germanos sa rovnako ako Bonos dozvedel o príchode improvizovanej „flotily“ prostredníctvom zvedov. Okamžite pripravil približne dvadsať ľahkých lodí, na ktoré naložil vojakov v pancieroch s lukmi a štítmí. Plavidlá opatril tiež hákmi a skryl za mysom, aby ich protivník nemohol spozorovať. Keď plte oboplávali pevnostný múr, Germanos spustil byzantské lode, ktoré sa rýchlym pádlovaním priblížili k nepriateľovi. Svojimi zašpicatými predkami udreli na trstinové plavidlá s veľkou silou. Razantnosť útoku znásobilo vlnobitie, ktoré svojimi pohybmi spôsobili byzantské lode. Germanovi vojaci vzápätí poskákali na plte a dokončili dielo skazy. Podľa Agathia ho nikto z nepriateľov neprežil.¹⁹

Ľahkomyseľní Kutriguri a Slovania nerátali s nečakaným útokom byzantských lodí. To však nemožno povedať o Avaroch, ktorí museli už od počiatku obliehania vedieť, že sa im do cesty postavia hliadkujúce byzantské lode. Kagan akiste hodlal urobiť všetko preto, aby cez ne prerazil. Slovanské monoxyly, ktoré poslal do boja, preto pravdepodobne zaútoči-

14 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, v. 409-412.

15 AGATHIAS: *Historiae*, V.21. ed. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*, Berolini 1967.

16 AGATHIAS: *Historiae*, V.21.

17 K celkovej štruktúre tejto hradby pozri PROCOPIOUS: *De aedificiis*, IV.10.15, ed. J. Haury und G. Wirth. Leipzig 1964. Pozri tiež GREATREX, G.: *Procopius and Agathias on the Defences of the Thracian Chersonese*. In: *Constantinople and its Hinterland*. Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993, ed. C. Mango and G. Dagron. Variorum 1995, s. 125-127.

18 AGATHIAS: *Historiae*, V.22.

19 AGATHIAS: *Historiae*, V.22.

li pred východom slnka. Ak sa mal výsadek podariť, musel byť uskutočnený neočakávane a hlavne rýchlo.

Pri opise slovanských člnov prinášajú Theodoros Synkellos i Georgios Pisides cenný detail. Prvý z menovaných vo svojej kázni dva razy zdôrazňuje, že kaganovi sa podarilo pomocou monoxylov premeniť vody zálivu na súš. Synkellos to najskôr uvádza v súvislosti so začiatkom celého obliehania a potom pred rozhodujúcim útokom na mesto.²⁰ Počas záverečného dejstva útoku v Zlatom rohu zasa Pisides uvádza, že útočníci „roztiahli svoje vydlabané lode na spôsob rybárskej siete“.²¹ S najväčšou pravdepodobnosťou sa Slovania do ústia Zlatého rohu prepravovali na monoxyloch, ktoré boli k sebe navzájom pripevnené.²² Nejednoznačná Pisidova správa pripúšťa dve možné interpretácie: Slovania mohli byť zviazať niekoľko monoxylov dokopy a vytvoriť niečo na spôsob katamaranov, resp. plŕí, alebo monoxyly spojili navzájom do šírky a vyplnili celé priestranstvo Zlatého rohu.²³ Niečo podobné vymysleli už ich predkovia počas obliehania Solúna: v roku 586 sa pokúsili vniknúť do neopevneného prístavu údajne pomocou širokej drevenej „zeme“. Išlo zrejme o improvizovanú drevenú konštrukciu pripomínajúcu mólo, ktorú sa však obrancom Solúna vtedy podarilo nejakým spôsobom zneškodniť a uvoľniť na otvorené more.²⁴ Spojené monoxyly používali Slovania už počas druhého veľkého útoku na Solún v roku 616.²⁵ Takzvané „zviazané plavidlá“ Slovania využili aj počas ďalších útokov na Solún v druhej polovici 7. storočia.²⁶

Slovanské lode postupovali usporiadane k ústiu zálivu a nehlučne brádzili plytké vody. Byzantské plavidlá však boli pripravené. Posádky monoxylov priplávali na dostrel byzantských lodí a s bojovým pokrikom na perách sa vrhli na protivníka. Tento počiatkový útok bol taký prudký, že dokonca spôsobil zakolísanie byzantskej obrany. Rozhodujúca fáza bitky sa odohrala niekde v priestore brachialia Zlatého rohu a prilahlým úzkym pásom nechráneného pobrežia Blachern. Žiaľ, podrobnosti, ktoré sa nám zachovali, sú už naplno presiaknuté legendárnymi prvkami. Kľúčový prameň – správa o obliehaní má aj v tomto prípade medzeru a informuje až o záverečnom dejstve celej drámy. Pôsobivý obraz bitky i jednotlivé osudy útočníkov nám zato podáva Georgios Pisides: „A keď títo všetci na základe spoločného dohovoru s krikom napadli naše lode, v tom okamihu sa viditeľná bitka stala neviditeľnou. Nazdávam sa, že len Bohorodička jediná napínala luky, udierala do štítov a s neviditeľným zásahom vstúpila do bitky, strieľala, zraňovala, rozdávala protiúderu mečom, obracala a topila člny, a spravila pre všetkých príbytkom morskú hladinu.“²⁷

Básnik opisoval skazu nepriateľov na základe správ očitých svedkov, ale pretvoril ju na umelecký obraz, v ktorom popustil uzdu vlastnej fantázi: „Tu niektorý z nich vypadol z lo-

20 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 308.8-9.

21 GEORGIOS PISIDES: Bellum avaricum, v. 444.

22 Pozri PERTUSI, A.: *Giorgio di Pisidia: Poemi I.* (Studia patristica et byzantina VII. Ettal 1959, s. 223. K možným spôsobom upevnenia člnov pozri NOVOTNÝ, B.: Nejstarší plavidla na českých vodách. In: *Národopisný věstník československý*, roč. 32, 1951, 1-2, s. 263-269; takisto tiež HRUBÝ, V.: Staroslovanské čluny na našem území. In: *Z dávných věků I*, roč. 1947 – 1948, s. 119-136.

23 Pozri v tejto súvislosti interpretáciu Pisidovho termínu u HOŠEK, R.: Slawische Schiffe bei Konstantinopolis i. J. 626. In: *Les études balkaniques tchécoslovaques V.* Prague 1974, s. 103. Porovnaj tiež MIRACULA SANCTI DEMETRII, ed. P. Lemerle: *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans.* I. Paris 1979, I.14.145. Počas prvého avarsko-slovanského útoku na Solún roku 586 zaútočili Slovania na mestský prístav navzájom spojenými loďami. Autor MSD charakterizuje túto konštrukciu doslovne ako „širokú drevenú zem“.

24 MIRACULA SANCTI DEMETRII, I.145.

25 Tamže, II.242.

26 Tamže.

27 GEORGIOS PISIDES: Bellum avaricum, v. 448-461.

de, pokúšal sa plávať, no bol chytený. Druhý zasa dúfal v svoju spásu, predstieral mŕtveho vo vode, no pri tom sa utopil. A ďalší z nich sa tajne skrýl za kýlom, ako za vežou a dlhý čas v čakani musel znášať príkoria.²⁸

Porážka Slovanov bola veľká, i napriek nespornému zveličovaniu súdobých byzantských autorov. Čoskoro sa vody Zálivu sfarbili do ohnivočervena, no tentoraz pôsobivý obraz nevytvorili zapadajúce lúče slnka, ale krv padlých. Bezvládne telá a prázdne monoxyly, ktoré bezcieľne krúžili dookola, pokryli celú šírku zálivu. „A bolo hrozné zočiť onen najväčší zázrak, keď sa celý prístav premenil na súš od mŕtvych tiel a prázdnych monoxylov a dookola pretekal krvou“ – poznamenal Theodoros Synkellos.²⁹

V čase záverečného dejstva námornej bitky sa obrancovia mesta chopili iniciatívy. Arménske oddiely, ktoré asi poslal na pomoc cisár Herakleios, učinili výpad zo severného sektora blachernských hradieb. Ich útok smeroval na pláň pri zálive, kde sa nachádzal Kostol svätého Nikolaia a prilahlá kolonáda so stĺporadím.³⁰ Je možné, že v čase námorného útoku Slovanov na túto časť hradieb stále dorážala časť kaganových síl. Arméni vyšli na pláň pred mestskými hradbami a úmyselne zapálili drevené baraky. Či však Bonos vydal toto nariadenie, aby zmiatol posádky monoxylov, už isté nie je.³¹ Skôr sa zdá, že Arméni podpálili obydlia preto, aby prinútili útočiacie vojsko na ústup. K požiaru však došlo až v čase, keď slovan-ské lode už svoju bitku prehrali a zvyšná časť ich posádok sa snažila spasť plávaním k brehu zálivu. Ohne na pláni na prvý pohľad naznačovali, že sú dielom kaganových síl. Keď Slovania priplávali k brehu, presvedčili sa o krutom omyle. Boli vyčerpaní bojom a plávaním, takže väčšina z nich sa na brehu stala ľahkou korisťou Arménov.³² Niektorí údajne doplávali k opačnému brehu a rozprchli sa na prilahlé pahorky.³³ Ďalší spolubojovníci už také šťastie nemali. Podarilo sa im síce doplávať k miestu, kde stál sám avarský kagan, no ten ich nechal bez milosti zmasakrovať.³⁴

Zvyšok Slovanov sa „zdvihol a odišiel“.³⁵ Kagan im v odchode nebránil. Niektorí Slovania snád prišli so svojimi náčelníkmi pod múry Konštantínopola viac-menej dobrovoľne pod príslubom zisku bohatej koristi. Brutálny kaganov zákrok nimi mohol otriasť do tej miery, že sa rozhodli ukončiť spoluprácu a odtiahnuť.³⁶ Všeobecný zmätok a veľkosť porážky musela v každom prípade demoralizovať vnútorne nepevné a etnicky rôznorodé avarské vojsko. Už autor Maurikiovoho *Strategikonu* poukazoval na labilitu nomádskej horďy, ktorá sa skladala z množstva rôznorodých častí. Autor príručky to vyhodnotil ako jednu z najväčších vojenských slabín Avarov.³⁷

28 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, v. 466-472.

29 THEODOROS SYNKELLOS: *De obsidione Constantinopolis*, s. 311.35-37.

30 CHRONICON PASCHALE, s. 724.11f.

31 TSANGADAS, ref. 5, s. 30.

32 CHRONICON PASCHALE, s. 724.13-15.

33 THEODOROS SYNKELLOS: *De obsidione Constantinopolis*, s. 311.37-38.

34 CHRONICON PASCHALE, s. 724.15-18.

35 CHRONICON PASCHALE, s. 725.6-8.

36 IVANOV, S. A.: *Paschalnaja chronika*. In: *Svod drevnejšich pismennykh izvestij o slavjanach II (VII – IX vv.)*, ed. S. A. Ivanov, G. G. Litavrin, V. K. Ronin, Moskva, 1995, s. 82; CURTA, F.: *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region*, c. 500-700, Cambridge 2001, s. 109.

37 Pozri MAURICII STRATEGICON, XI.2.74-78, ed. T. Dennis, Mauricii Strategicon, Wien 1981.

PATRIKIOVA LEŠŤ A NEBESKÁ SKAZA FLOTILY

Rozhodujúci podiel na víťazstve patrilo nesporne patrikiovi Bonovi. Jeho vojenské schopnosti vychvalovali už súčasníci, avšak definitívnu aureolu hrdinu nadobudol až v kronike patriarchu Nikefora z 9. storočia. Nie je jasné, z akých prameňov čerpal kronikár tieto informácie. Isté je, že sa neopieral o žiadnu zo zachovaných súdobých správ. Všeobecne sa usudzuje, že pre toto obdobie mal Nikeforos k dispozícii len jeden prameň – pravdepodobne konštantínopolskú kroniku dovedenú do roku 641.³⁸ Ak by to bolo tak, potom by išlo o pomerne súdobé dielo, ktoré by mohlo byť doplnením primárnych prameňov k avarskému útoku. Ak sa však pozrieme na Nikeforovu správu pod kritickejšim uhlom, zistíme, že autor, z ktorého čerpal, nemal o daných veciach veľký prehľad ani znalosti. Ponúka informácie, ktoré sú kombináciou jednoduchých kronikárskych záznamov a triviálnych historiek, ktoré kolovali vtedy v hlavnom meste. To sa týka aj správy o avarskom útoku. Bezpochyby predstavuje neoficiálny pohľad, ktorý vznikol s istým časovým odstupom. O útoku Avarov neznámy zdroj prezrádza iba to, že proti mestu prichystali početné obliehacie zariadenia, ktoré zničila božia sila. Až rozhodujúci útok na desiaty deň sa tu opisuje podrobnejšie:

Avari priviezli množstvo Slovanov a využili ich za spojencov a dali im znamenie, že akonáhle uvidia zapálené ohne pri vonkajšej hradbe blachernského opevnenia (tej čo sa nazýva Pteron), mali aj oni hneď vyraziť spolu s monoxylmi, aby svojimi loďami znepokojovali mesto, zatiaľ čo by sa [Avarom] naskytla príležitosť vyliezť na hradby a dostať sa do vnútra mesta. Dozvedel sa však o tom patrikios Bonos, ktorý vyzbrojil diéry a triéry a pristál na tom mieste, kde bol daný signál. Rovnako tak poslal diéry aj k protiláhlému brehu [zálivu] a nariadil im, aby ihneď zapálili ohne. Keď ich Slovania uvideli, vyplávali z rieky zvanej Barbyos a priblížili sa k mestu. Avšak títo [byzantskí námorníci] vytiahli proti nim, a po tom, ako ich dostali do stredu, okamžite ich usmrtili, takže morská voda sa od toľkej krvi zafarbila do červena. Medzi trupmi mŕtvych sa objavili aj slovanské ženy.³⁹

Centrálnym motívom Nikeforovej verzie je lešť patrikia Bona, vďaka ktorej obrancovia porazili slovanskú flotilu. S jeho líčením udalosti súhlasili i mnohí súčasní historici.⁴⁰ Ar-

38 MANGO, C.: *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*. Text, Translation, and Commentary, (= Corpus Fontium Historiae Byzantinae 13). Washington D. C. 1990, s. 14.

39 NIKEPHOROS: *Breviarium*, c. 13.

40 Pozri napríklad TSANGADAS, ref. 5, s. 84; VAN DIETEN, ref. 12, s. 169-171; HOWARD-JOHNSTON, J.: The Siege of Constantinople in 626. In: *Constantinople and its Hinterland*. Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993. Ed. C. Mango and G. Dagron. Variorum 1995, s. 140-141. Franjo Barišić (ref. 11, s. 387) predpokladá dva falošné ohne; jeden na začiatku celej akcie v súlade s Nikeforovou správou, zatiaľ čo druhý v ďalšom priebehu útoku, podľa informácie z *Velkonočnej kroniky*. Skeptické stanovisko k Nikeforovej správe zastáva Walter Pohl, podľa ktorého by potom Slovania sa nechali dvakrát zmiast úplne rovnakým trikom. Pozri POHL, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822*. München 1988, s. 253, taktiež s. 428, pozn. 53. Nikeforovu verziu odmietol aj Paul Speck, ktorý upozorňuje na množstvo logických lapsusov a interpretačných problémov kronikárovej správy. Problematickejšie sú už jeho špekulácie ohľadom topografie konštantínopolských opevnení. Rovnako tak tvrdenie, že Herakleiova hradba, ktorou sa prehradila zvyšná časť mesta pozdĺž zálivu, stála už počas avarského obliehania. Pozri SPECK, P.: *Das geteilte Dossier: Beobachtungen zu d. Nachrichten über d. Regierung d. Kaisers Herakleios u. d. seiner Sohne bei Theophanes und Nikephoros*. (= *Poikila Byzantina IX*) Berlin 1988, s. 301-315.

gumentačne sa ho pokúsil podporiť najmä Luis Van Dieten. Podľa neho nemohli Slovania presne rozpoznať, že oheň nehorí na správnej strane zálivu. Keď tam potom prišli, spoznali, že sa pomýlili, a tak im druhý signál na opačnej strane Zlatého rohu musel pripadať ako záchrana.

Avšak sotva možno predpokladať, že by slovanská flotila zviazaných monoxylov s obmedzenou schopnosťou manévrovania brázdila vody zálivu sem a tam a nechala sa pomýliť ohňami, ktoré horeli na opačnej strane i za zlého počasia.

Podme sa však pozrieť ešte raz na Nikeforovu správu. Úvod je zdanlivo logický a zapadal by do priebehu posledného dňa obliehania. Slovania sa s Avarmi dohodli na spoločnom signále.⁴¹ Aj druhý údaj zodpovedá skutočnosti, pretože Slovania skutočne vyplávali z miesta, kde sa rieka Barbysses stretáva so zálivom Zlatého rohu. Poznávacím znamením útočníkov mali byť ohne zapálené na pláni, na ktorej sa nachádzala, ako kronikár udáva, blachernská proteichisma, teda doslovne vonkajšia hradba. Táto informácia je ale značne problematická. V čase avarského útoku chránil totiž Blacherny iba jednoduchý priečny múr. Až na začiatku 9. storočia nechal cisár Leon V. vybudovať aj vonkajšie opevnenie, aby zlepšil obranyschopnosť Blachern.

Nikeforos ďalej uvádza, že po signáli od Avarov pri blachernskej hradbe, mali vyraziť monoxyly, aby zaútočili na mesto od severozápadnej strany. Aj táto pasáž potvrdzuje, že slovanský útok na neopevnenú časť blachernského pobrežia mal byť zastieracím manévrom, ktorý by umožnil Avarom zložiť slabšiu blachernskú hradbu.

Nikeforos hovorí, že keď sa Bonos dozvedel o tejto lesti, nechal pripraviť byzantské lode a pristál na mieste, kde bol daný signál. Prečo tak urobil, už kronikár neobjasňuje. Zjavne však malo ísť o opatrenie, ktoré malo zabrániť monoxylom, aby sa vylodili na nechránenej pláži. Nikeforos však uvádza, že Bonos zapálil ohne aj na protiláhlej strane zálivu, aby zmiatol Slovanov. Čo by však týmto krokom dosiahol? Ak sa posádky monoxylov dohodli s Avarmi na signáli pri blachernskej hradbe, aký význam mohli mať zapálené ohne na opačnom brehu?

Byzantské lode vytvorili defenzívnu líniu a zaujali trvalé postavenie. Útok slovanských monoxylov Nikeforos podáva ako prekvapujúci ťah kagana. V skutočnosti s ním musel Bonos rátať už od počiatkových dní obliehania. Byzantské lode boli na útok pripravené a úspech monoxylov mohol viesť len cez prerazenie ich radov.

Očití svedkovia obliehania o Bonovom triku nevedia nič. Takéto mlčanie by sa ešte dalo vysvetliť u Theodora Synkella, ktorý pripisuje záchranu mesta výhradne Panne Márii. No nespomína ju ani epický básnik, akým bol Georgios Pisides, hoci na iných miestach vyzdvihuje Bonove aktivity počas obrany mesta. Najväčším problémom pri overovaní Nikeforovej správy je, že oficiálna správa o obliehaní, zachovaná vo Veľkonočnej kronike, má práve na tomto mieste medzeru. Avšak jej zvyšná časť hovorí o tom, že Slovania sa nechali pomýliť ohňom, ktorý zapálili arménski obrancovia Konštantínopola pred blachernskou hradbou. Zo strany obrancov síce asi nešlo o zámer, avšak v konečnom dôsledku táto akcia znamenala zničenie zvyšných Slovanov, ktorým sa podarilo doplávať na priľahlý breh. Táto udalosť sa asi stala východiskom správy, ktorú v podobe neskoršej legendy ponúka patriarcha Nikeforos.

41 Nikeforos doslovne hovorí o tom, že Avari dali Slovanom znamenie, čo (ako upozornil už Paul Speck) neznie príliš logicky. Zdá sa, akoby kronikár buď excerpoval svoj informačný zdroj, alebo mal problémy s jeho čítaním. V Nikeforovej predlohe sa muselo hovoriť o dohodnutí spoločného plánu Avarov so Slovanmi a až potom o jeho forme, teda signálnych ohňoch. Pozri SPECK, ref. 40, s. 300-301.

Na druhej strane očitý svedok útoku, Theodoros Synkellos, hovorí, že byzantské lode nevydržali počiatkový nápor a zakolísali. Ďalej dodáva, že protivník by získal „bezpečný prístup“, ak by lode nepotopila Mária pred svojím chrámom v Blachernách. Georgios Pisides zasa uvádza, že v momente útoku slovanských monoxylov na byzantské plavidlá, sa viditeľná (zjavná) bitka stala neviditeľnou. Aj on spomína, že Mária sama vybojovala tento boj, pretože topila člny, ktorých príbytkom sa stala morská hladina. Ako výslovne konštatuje „takto naši vydlabané člny z prinútenia prístav v búrke“. ⁴² O niečo ďalej opätovne veľavravne konštatuje „jednako ale morská búrka potopila všetkých oných ako jednu loď“. ⁴³ Napriek básnickej licencií tu nesporne ide o konkrétny obraz, ktorý autor iba prikrášľuje poetickými prostriedkami. ⁴⁴ Aj oficiálna správa o obliehaní udáva, že „kagan utrpel v jedinom okamihu pád prostredníctvom mora“. ⁴⁵ Búrka teda nebola iba legendárnym motívom, ale skutočným prírodným úkazom, ktorý vysvetľuje náhlu skazu slovanskej flotily. ⁴⁶ V nečakane rozbúrených vodách zálivu nemohli slovanské lode dobre manévrovať. O to viac, že boli kvôli väčšej stabilite a údernosti navzájom zviazané. Ak sa zamyslíme nad stabilitou týchto plavidiel, stačí, keď si opätovne pripomenieme Agathiovu verziu, ktorá hovorí o útoku slovanských plí na byzantskú posádku pri Chersone. Tieto plavidlá sa stali nestabilnými už pri prudších pohyboch vesiel byzantských lodí, ktoré im vyrazili naproti. Čo potom mohla spôsobiť aj krátka búrka, si môžeme ľahko domyslieť. Na druhej strane, byzantské lode boli v lepšej pozícii. Rozhodne boli skutočnými loďami, ktoré boli schopné ustáť búrku aj na otvorenom mori, nieto ešte vo vodách zálivu. Navyše, ako sme uviedli, pravdepodobne ich zaistovali reťaze, pretože vytvárali obrannú bariéru proti prieniku monoxylov. Veľkonočná kronika hovorí, že zvyšní Slovania doplávali ku Kostolu svätého Nikolaia, čo by znamenalo, že byzantské lode vôbec neopustili svoje pozície. Zjavne teda museli stáť na jednom mieste, pretože sa pri tomto kostole spomínajú už na začiatku celého obliehania.

Po skončení búrky byzantskí námorníci „dokončili“ zvyšnú prácu. Nikeforovu verziu zničenia lodí pravdepodobne potvrdzuje poškodený zvyšok správy o obliehaní vo Veľkonočnej kronike. Po veľkej medzere, ktorú zapríčinila strata jedného listu, sa tu píše nasledovné: „..... potopili do mora a zahubili množstvo Slovanov, čo sa nachádzali v monoxyloch“. ⁴⁷ V nezachovanom texte sa asi hovorilo o byzantských námorníkoch, ktorí potopili slovanské lode.

Nie je však bez zaujímavosti, že nikto z byzantských súdobých autorov nepripisuje zásluhy v morskej bitke byzantským silám. Theodoros Synkellos i Georgios Pisides, samozrejme, vyzdvihujú úlohu Bohorodičky, no bolo by niečo také možné, ak by nedošlo k neočakávanému obratu v bitke? Synkellos priznáva úporný boj a dokonca hovorí o prerazení byzantských radov Slovanmi: „Veľmi jasne sa ukázalo, že Panna jediná vybojovala tento zápas a získala víťazstvo, pretože tí, ktorí bojovali na mori na našich lodiach, sa obrátili na útek jediným útokom množstva protivníkov“. ⁴⁸

Synkellos tvrdí, že byzantské lode zakolísali a veľa nechýbalo, aby poskytl ľahký prístup

42 GEORGIOS PISIDES: *Bellum avaricum*, v. 462-463.

43 Tamže, v. 473-474.

44 Opačný názor zdieľa Agostino Pertusi (ref. 22, s. 223), podľa ktorého Pisides hovorí o búrke len metaforicky, čím má na mysli bojový virvar, ktorý znemožňoval navigáciu monoxylov určených primárne pre riečnu plavbu.

45 CHRONICON PASCHALE, s. 724.18-20.

46 Porovnaj ZUCKERMAN, C.: *Learning from the Enemy and More: Studies in Dark Centuries Byzantium*. In: *Millennium 2*, 2005, s. 113.

47 CHRONICON PASCHALE, s. 724.

48 THEODOROS SYNKELLOS: *De obsidione Constantinopolis*, s. 311.21-23.

nepriateľom. Slovanské monoxyly teda rozrazili byzantské rady a takmer sa vylodili v slabo chránenej blachernskej štvrti. Autor kázne dokonca tvrdí, že podľa mienky niektorých ľudí sa byzantskí námorníci obrátili na ústup nie zo strachu pred nepriateľom, ale kvôli príkazu Bohorodičky. Panna im vraj prikázala predstierať útek, aby Slovania utrpeli porážku práve pred jej chrámom v Blachernách. História tu prechádza v mýtus, ale treba si všimnúť fakt, že autor opäť potvrdzuje zjavné zakolísanie byzantských radov.⁴⁹ Z prameňov vieme, že záliv strážili nie vojenské, ale civilné plavidlá a ich posádky zväčša tvorili námorníci, a nie profesionálni vojaci. Navyše nemohlo ísť o príliš veľké plavidlá. Ani civilné lode (podobne ako vojenské) už v ničom nepripomínali svoje veľkokapacitné antické predchodkyne.⁵⁰

Všetko teda nasvedčuje tomu, že o osude bitky, nie však obliehania, skutočne rozhodol prírodný živel. Byzantínci začali víťazstvo okamžite interpretovať ako Máriin zázrak – o to viac, že sa uskutočnil pred Blachernským chrámom, ktorý jej bol zasvätený.

Synkellos ospravedľňuje zaváhanie byzantských posádok v čase morského stredu a činí ich tak nástrojmi Márie. Takúto schému už raz využil, a to pri opise úspešného výpadu byzantských síl proti Slovanom zhromaždeným v priestore kláštora Pege.⁵¹ Medzi zmienkami príkladmi je však zásadný rozdiel. V prvom Mária ničí protivníka, skrz ruky vojakov. To znamená, že porážku protivníkovi spôsobili byzantskí vojaci, hoc aj vedení neviditeľným pokynom Bohorodičky.⁵² Nič také sa však neobjavuje pri Synkellovom opise morskej bitky. Boj vybojovala iba Mária, ktorá „*povstala vo svojej sile a moci*“.⁵³ Ak by nezasiahla, byzantské posádky by dopustili výsadok Slovanov. Synkellova výpoveď sa v zásade zhoduje s Georgiom Pisidom, ktorý rovnako tak tvrdí, že bitku vybojovala sama Bohorodička.

Synkellos svoju kázeň predniesol k prvému výročiu víťazstva, teda 7. augusta roku 627, pred mnohými účastníkmi bojov, vrátane námorníkov. Statoční muži by sotva akceptovali jeho slová, ak by neboli v súlade so skutočnosťou, že bitku nedokázali vyhrať oni, ale neviditeľná božia sila.⁵⁴

PREČO AVARI NEUSPELI?

Avarský kagan pozoroval desivý zánik svojej flotily z vyvýšeného pahorku v prítomnosti vybranej jazdy. Svoj zrak upieral na záliv posiaty mŕtvymi telami a prevrátenými monoxylymi. „*Zločinný tyran sa sám stal očitým svedkom potupy, ktorou ho naplnila Panna, a služobníkom svojej vlastnej záhuby*“ – ako víťazoslávne ohlasoval Theodoros Synkellos.⁵⁵ Byzantskí vojaci medzitým vyčistovali vody zálivu, ktorý sa zaplnil plávajúcimi mŕtvolami. Za asistencie obyvateľov mesta vyhodili všetky monoxyly na súš a začali ich znášať na vopred určené miesto, aby ich mohli zapáliť.⁵⁶ Rozzúrený kagan sa pri pohľade na toľké straty údajne udie-

49 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 311.29-31.

50 Pozri COSENTINO, S.: Constans II and the Byzantine Navy. In: *Byzantinische Zeitschrift*. 100, 2007, 2, s. 581-583.

51 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 306.1-4.

52 Tamže.

53 Tamže, s. 311.25-26.

54 ZUCKERMAN, ref. 46, s. 113.

55 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 312.1-2.

56 Tamže, s. 312.5-7; CHRONICON PASCHALE, s. 724.20.

ral do hrude a tváre.⁵⁷ Potom prikázal odtiahnuť od hradieb všetky obliehacie stroje a odišiel do tábora, kde nariadil ich rozobratie.⁵⁸

Správu o nečakanom víťazstve v Zlatom rohu čoskoro doručili poslovia oddielom na theodosiánskych hradbách. Triumf obrancov znásobovalo množstvo nepriateľských hláv na kopijách, ktoré prinášali patrikovi Bonovi.⁵⁹ Byzantínci posmelení týmito zvestami otvorili brány a hnali sa s bojovým pokrikom do tábora nepriateľa. Dokonca aj ženy a deti vybehli z mesta a ocitli sa za nepriateľskou líniou. Avšak Bonos prikázal, aby sa vojsko i dav vrátili naspäť do bezpečia mestských hradieb.⁶⁰

Po západe slnka kaganovi muži najskôr odstránili kože z obliehacích zariadení a následne ich podpálili.⁶¹ Pozdĺž celých suchozemských hradieb horeli ohne, ktoré sa zlievali do veľkej zápalnej hranice. Celú noc „žiarilo celé nebo ohňom a väčšia časť nasledujúceho dňa bola plná dymu, takže nebolo vidieť ani mesto ani more.“⁶² Ohnivé predstavenie pozorovali najvýznamnejší hodnostári mesta, ktorí stáli pred Zlatou bránou, vzpínali ruky a prelievali ďakovné slzy.⁶³

Porážka v Zlatom rohu symbolicky zlomila avarskému kaganovi väzy. Pre Byzantíncov sa stala najväčším zázrakom Panny Márie – o tom vtedy nikto nepochyboval. Dokonca aj bezbožný kagan údajne zazrel „*neznámu ženu nosiacu vznešené rúcho, ktorá ako jediná obiehala hradby*“.⁶⁴ Z vojenského hľadiska spôsobilo neúspech celého obliehania viacero faktorov, avšak len niektoré z nich možno radiť medzi kľúčové. Sám kagan uviedol ako hlavnú príčinu svojho odchodu problémy so zásobovaním a zlým načasovaním celého útoku. Obyvateľom mesta oznámil toto: „*nenamýšľajte si, že odchádzam kvôli strachu, ale kvôli stenčeniu zásob a preto, že som na vás nezaútočil vo vhodnom čase. Odchádzam a postarám sa o zásoby a prídem, aby som vám spôsobil to, čo vy mne.*“⁶⁵

Kaganovo vojsko však ku Konštantínopolu už nikdy neprišlo. Hovoril tentoraz avarský vodca pravdu, alebo iba zakrýval skutočný stav vecí? Podľa niektorých platí prvá možnosť a Avari vskutku odtiahli kvôli nedostatku potravy.⁶⁶ Často sa hovorí o notorických problémoch Avarov so zásobovaním, avšak zachované príklady skôr poukazujú na opak tohto tvrdenia. Ako typicky príklad sa spomína obliehanie Solúna z roku 586, počas ktorého útočníci zakrátko spotrebovali všetku potravu a za týždeň svoj pokus ukončili.⁶⁷ Lenže toto obliehanie bolo dielom samostatne operujúcich Slovanov, zatiaľ čo Avari zostali v úzadí. Kagan Slovanov k útoku podnietil príslubom ľahkej koristi, pretože veľkú časť obyvateľov skosil v tom čase mor.⁶⁸ Na druhej strane nemáme príklady, kedy mali Avari problémy so zásobovaním. Na rozdiel od Germánov nikdy nepožadovali od ríše obilie, čo svedčí o pomerne dobrej potravinovej základni v kaganáte.

57 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 312.4-5.

58 Tamže, s. 312.31-39; CHRONICON PASCHALE, s. 724.20-725.3.

59 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s. 312.5-11.

60 Tamže, s. 312.23-27.

61 Tamže, s. 312.30f; CHRONICON PASCHALE, s. 725.3-5.

62 THEODOROS SYNKELLOS: De obsidione Constantinopolis, s.312.36-40.

63 Tamže, s. 312.39-313.4.

64 CHRONICON PASCHALE, s. 725.9-11.

65 Tamže, s. 725.11-15.

66 BARIŠIĆ, ref. 10, s. 392; KAEGI, W.: *Heraclius – Emperor of Byzantium*. Cambridge 2003, s. 140.

67 POHL, ref. 40, s. 256; rovnako tak aj BÓNA, I.: Die Awarenfeldzüge und der Untergang der byzantinischen Provinzen an der Unteren Donau. In: *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6.-7. Jh.* Hrsg. Cs. Bálint, Varia Archaeologica Hungarica IX, Budapest 2000, s. 169.

68 MIRACULA SANCTI DEMETRII, I.13 117.

Už trojročná blokáda Sirmia naznačovala, že Avari môžu za istých podmienok dlhodobo obliehať mesto i bez dostatočnej techniky. Sirmium sa napokon roku 582 vzdalo, pretože útočníci zablokovali prísun byzantských posíl a zásob. Faktom však je, že kaganovo vojsko neprikladalo technike obliehania spočiatku patričnú rolu a sústredilo sa najmä na bleskové útoky proti slabšie chráneným cieľom. Od začiatku 7. storočia sa Avari museli prispôsobiť zmeneným podmienkam. V roku 618 dokázali obliehať Solún po dobu 30 dní. Kaganovo vojsko i početní Slovania, ktorí si ho vtedy zavolali na pomoc, museli mať dostatok potravín na prežitie. Konečný neúspech vtedy nezapríčinil hlad, ale neschopnosť zdolať mestské hradby Solúna. V roku 626 strávil kagan v Trácii minimálne rovnaký čas, ak nie viac. Navyše prišiel v čase žatvy do pomerne úrodných oblastí, takže nemohol mať až také veľké problémy so zásobovaním, aby kvôli nemu odtiahol za Dunaj.

V počiatkoch svojich vpádov na Balkán museli Avari počítať s protiúderom byzantskej mobilnej armády, a preto nemohli napadnuté mestá obliehať dlho. Keď však cisár Heraklios evakuoval zvyšky vojakov z Balkánu, Avarom takéto riziko už nehrozilo. Na druhej strane ohrozené mestá akiste spevnili svoje hradby a možno sa posilnili niektorými vojenskými dezertérmi. Nemohli sa už viac spoliehať na pomoc cisára, ale výhradne na vlastné sily a podporu miestnych patrónov – svätcov.⁶⁹

Po skončení obliehania Konštantínopola kagan síce poukazoval na nedostatok potravy, avšak sotva mohlo ísť o hlavný dôvod odchodu. Kagan naplánoval celé obliehanie v letných mesiacoch, počas ktorých sa v úrodných tráckych nížinách nachádzalo dostatok poživne na uspokojenie potrieb vojska i zvierat. Avari ovládali veľkú časť Trácie na čas minimálne dvoch mesiacov, počas ktorých mohli zhromaždiť dostatočné množstvo krmiva.⁷⁰ Argumenty kagana boli v tomto prípade viac výhovorkou, než realitou.⁷¹ Ťažšie je už objasniť jeho poukázanie na fakt, že nezaútočil na mesto vo vhodnom čase. Ak plánoval súčinnosť s Peržanmi a ich prepravu cez Bospor, sotva by mu tento krok vyšiel aj pri skoršom príchode. Už pred príchodom Šahrvarazovej armády byzantská flotila hliadkovala bosporskú úžinu, aby zabránila Peržanom dostať sa na druhý breh. Či by Avari prišli skôr alebo nie, spojenie so Šahrvarazom mohli dosiahnuť len po zničení byzantských plavidiel, v lepšom prípade v šikovnom manévri, v ktorom by sa im vyhli. Také niečo si vyžadovalo, okrem iného, aj značnú dávku šťastia, ktorú Avari (presnejšie Slovania) jednoducho nemali.

Na úspech celej akcie bola potrebná dokonalá súčinnosť všetkých zúčastnených zložiek. Problémy vyplývajúce z rôznorodosti kaganovho vojska sa v plnej nahote ukázali počas rozhodujúceho náporu na desiaty deň obliehania. Masaker veľkej časti porazených Slovanov odhaľuje tvrdé metódy ovládania, avšak sotva možno veriť byzantským prameňom, ktoré kagana opisujú ako zmyslov zbavené zviera zaslepené vlastnou silou. Takéto vykreslenie je viac byzantskou propagandou, než skutočným zhodnotením kaganových vodcovských schopností.⁷² Z pohľadu celej akcie nemožno kaganovi uprieť organizačné schopnosti a logistiku. Ešte nikto pred ním takýto komplexný útok na Konštantínopol nepodnikol. Sústreďenie sa na najslabšie časti mesta, pokus o zapojenie Peržanov do celej akcie, či snaha o súčinnosť pozemných a námorných oddielov, ukazujú istú dávku stratégie a premysleného

69 K tomuto problému pozri najmä WHITBY, M.: *Deus Nobiscum: Christianity, Warfare, and Morale in Late Antiquity*. In: *Modus Operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman*, ed. J. Austin, J. Harries, and C. Smith London 1998, s. 191-208.

70 TSANGADAS, ref. 5, s.102-103.

71 Opačného názoru je István Bóna (ref. 67, s. 169-170).

72 Franjo Barišić (ref. 11, s. 393) do istej miery akceptuje správy byzantských autorov a označuje kagana za zlého стратега v porovnaní s kaganom Bajanom.

plánovania. Otázne je, či Avari mohli zvládnuť takúto komplexnú operáciu s prostriedkami, ktoré mali k dispozícii.⁷³ Obliehacie stroje boli veľmi slabé na to, aby svojou strelbou zničili cimburie a vyhnali obrancov z hradieb. Na prerazenie hrubých múrov by Avari potrebovali podstatne silnejšiu artilériu, než ťahové trebuchety. Veľké starosti mohli obrancom urobiť obliehacie veže, ktorých bolo síce oveľa viac, než pri neskorších útokoch na byzantskú metropolu, ale konštrukciou a posádkou sa sotva vyrovnali nedostihnuteľným vzorom z antiky. S perzskými posilami by sa možno Avari pokúsili o podkopanie hradieb, umeniu, ktoré Peržania dokonale ovládali, ale je otázne, či by dokázali narušiť statiku takého veľkého opevnenia, akým boli theodosiánske hradby. Nedokázali to oveľa neskôr ani osmanskí Turci i napriek viacerým pokusom. V roku 1453 sa im to napokon podarilo, no predovšetkým vďaka delostrelectvu, početnej prevahe a istej dávke šťastia pri rozhodujúcom šturme na mesto.

Počas celého avarského obliehania nebola vážne poškodená nijaká z mestských brán, ani významným spôsobom narušená statika ohrozených úsekov opevnenia.⁷⁴ Po neúspešných pokusoch o prerazenie v strednej časti kagan zameral svoju pozornosť na slabšie blachernské opevnenia v zálive Zlatého rohu. Len tam – samozrejme v súčinnosti s loďami Slovanov – mohol mať istú nádej na úspech.

Dňa 6. augusta kagan celý deň zamestnával obrancov po celej dĺžke hradieb, aby na sklonku ďalšieho dňa udrel na slabo opevnené blachernské hradby. Avšak byzantské sily ho očakávali. Pre úspešný námorný výsadok Slovanov boli potrebné silnejšie plavidlá, než vydlabané člny. Slovania však takmer prerazili rady obrancov a možno by ohrozili predmestie od mora, ak by nedošlo k prudkej letnej búrke, ktorá dokonale zničila zviazané člny, zbavené akejkoľvek možnosti manévrovania.

Počas tohto útoku vsadil kagan všetko na jednu kartu, pretože jeho nepriateľom bol čas. Obyvatelia mesta vedeli o príchode byzantských síl pod vedením cisárovho brata Theodora. Už len táto skutočnosť sama osebe ich povzbudzovala v odpore a morálke, ktorá stúpala s každým dňom obliehania. Príchod byzantskej armády stihli byzantskí vyslanci hlásiť kaganovi už 2. augusta. Po skončení obliehania sa kagan dozvedel od byzantského vyslanca, komerkiaria Theodora, že toto vojsko prechádza cez Bospor. Vyslanec tlmočil slová patrikia Bona, ktoré magister odkázal kaganovi: „*doteraz som mal moc k rozhovorom a dohodám s tebou, teraz dorazil brat nášho najvznešenejšieho pána s Bohom ochraňovaným vojskom, a, hľa, prepravuje sa (na druhú stranu Bosporu) a nasleduje ťa do tvojej krajiny – tam rokujte medzi sebou*“.⁷⁵

Či to však bola skutočne pravda, nie je vôbec isté.⁷⁶ Ázijský breh naďalej kontrolovali Peržania, hoci je možné, že sa Theodoros preplavil východne od perzských síl a zostal v blízkosti Konštantínopola do ich odchodu.⁷⁷

Komerkiarova hrozba kaganovi sa však isto nenaplnila – byzantské vojsko sotva prenasledovalo Avarov do ich vlastnej zeme. Nie je vylúčené, že keď sa Theodoros dozvedel o porážke a odchode Avarov, obrátil sa na polceste a opätovne sa pridal k hlavným silám, ktoré cisár Herakleios sústreďoval na budúcoročnú ofenzívu proti Peržanom. Existencia Theodorovej armády a jej hrozba kaganovi bola jedným z rozhodujúcich momentov obliehania

73 KAEGI, ref. 66, s. 140.

74 TSANGADAS, ref. 5, s.104.

75 CHRONICON PASCHALE, s. 725.6-10.

76 STRATOS, A. N.: The Avars' Attack on Byzantium in the Year 626. In: *Polychordia*. Festschrift Franz Dölger. Byzantinische Forschungen 2, 1967, s. 375.

77 HALDON, J.: *Byzantine Praetorians: An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata. c. 580-900*. Poikila Byzantina III. Bonn 1984, s. 434.

a účinným nástrojom byzantskej propagandy. Predstavitelia mesta často kamuflovali skutočný stav vecí a snažili sa zmiast kagana. Typickou ukážkou tohto postoja bolo tvrdenie vyslancov, že v čase obliehania cisár Herakleios pustošil perzské územie.

POSLEDNÉ HODINY OBLIEHANIA

Kagan opustil okolie Konštantínopola v noci zo 7. na 8. augusta. Na mieste zostal len jeho zadný voj. Na druhý deň zostala v blízkosti hradieb len časť avarskej jazdy, ktorá až do jednej hodiny popoludní plienila byzantské predmestia. Avari spálili často spomínaný Kostol svätého Kosmu a Damiána pri brehu Zlatého Rohu.⁷⁸ Okrem toho im padol za obeť aj Kostol svätého Nikolaia, v blízkosti ktorého sa v predchádzajúcich dňoch viedli úporné boje.⁷⁹ Na tomto mieste sa v oficiálnej správe konštatuje, že útočníci vnikli aj do blachernského chrámu, avšak nedokázali poškodiť jeho vnútrajšok, kvôli priazni Boha a zásahu jeho presvätej Matky. Je to jediné svedectvo o prítomnosti nepriateľov v blachernskom chráme. Nepotvrdzujú ho ani ďalší dvaja kľúčovi svedkovia obliehania – Theodoros Synkellos a Georgios Pisides. Vzhľadom na to, že ide o oficiálnu správu, treba informácii vo Velkonočnej kronike prikladať patričnú váhu, aj keď treba povedať, že mohlo ísť o neskorší prípis redaktora kroniky. Kedy ale k uvedenému prieniku mohlo dôjsť? Sotva pri odchode avarského zadného voja, ktorý sa sústreďoval iba na pálenie predmestí. Zo suchozemskej strany chránila blachernský kostol hradba. Je teda málo pravdepodobné, že by ju Avari prerazili v záverečnej fáze obliehania. Nepotvrzuje to jednak žiaden z kľúčových prameňov, a navyše, ako sme už povedali, takýto útok by musel mať zničujúce následky pre samotný chrám i celé predmestie.⁸⁰ Avari by sa asi neuspokojili len s prehliadkou cenných relikvií. Oficiálna správa navyše nemenuje útočníkov a nedáva tento prienik jednoznačne do súvislosti s činnosťou avarského zadného voja v posledný deň obliehania. Do blízkosti chrámu sa tak najpravdepodobnejšie dostali zvyšky Slovanov, ktorým sa podarilo po porážke v zálive doplávať na breh. Jedine táto cesta bola otvorená, nakoľko pobrežie z tejto strany nechránili žiadne hradby.

Kagan sa vydal na spiatočnú cestu so zdecimovaným vojskom a množstvom ranených. Podľa avarských zbehov veľa mužov namáhavú cestu neprežilo a zomrelo ešte počas prepravy. Synkellos uvádza, že kagan bol údajne nahnevaný „na tých, ktorí ho podnietili k takejto drzosti“ – teda útoku na mesto. Koho mal ale autor na mysli? Mohli to byť buď perzskí vyslanci, ale nedá sa vylúčiť ani to, že išlo o prívržencov tvrdej línie v kaganovom okolí.

Po odchode Avarov z predmestí usporiadal patriarcha Sergios slávnostnú bohoslužbu na počesť víťazstva nad Avarmi. Regentská rada spísala správu o obliehaní a konečnom triumfe, ktorú zaslala cisárovi Herakleiovi. Nevieme, kedy a kde sa cisár s ňou oboznámil. Theodoros Synkellos rétoricky oznamoval, že Herakleios pred dostaním správy najskôr navštívil neznámy chrám Bohorodičky, kde sa modlil, aby „tí, ktorí k nemu prišli, boli služobníkmi dobrých zvestí. Keď si vypočul zvesť, ktorá sa zhodovala s jeho želaním, znovu si klakol na kolena pred zrakom vojska a prítomného ľudu a so slzami sa poklonil Bohu a Panne. Bližšie

78 CHRONICON PASCHALE, s. 725.18-20. K lokalizácii JANIN, R.: *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin, I, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique, 3 : Les églises et les monastères*. Paris 1969, s. 287.

79 CHRONICON PASCHALE, s. 725.18-20.

80 Byron Tsangadas (ref. 5, s. 97) však predpokladá, že sa Avarom podarilo preniknúť cez slabo chránený úsek hradieb, ktorý viedol od Anemovej veže až k moru.

okolnosti, žiaľ, nie sú známe. Krátko po obliehaní zomrel veliteľ konštantínopolskej obrany, patrikios Bonos, ktorého so všetkými poctami pochovali v kláštore Studion.⁸¹

Konštantínopol bol zachránený, ale to nič nemenilo na strate kontroly nad väčšinou Bal-kánu. Pre Herakleia i naďalej zostával prioritou boj s Peržanmi, preto si len ťažko predsta-viť, že by sa cisár zamestnával obsadzovaním už beztak značne spustošenej európskej čas-ti ríše.⁸² Jediným hmatateľným opatrením bol rozkaz, aby sa nechránená časť blachernské-ho predmestia spolu s kostolom Bohorodičky uzatvorila hradbou, čím sa do budúcnosti predišlo ďalšiemu podobnému námornému útoku.⁸³

ZHODNOTENIE ÚTOKU

Obliehanie Konštantínopola v podstate nepredstavuje významnú udalosť v histórii Byzancie a je málokomu známe, avšak zaujímavé tým, že sa ho zúčastnili, Slovania, Bulhari a iní, možno aj Rusi.⁸⁴

Tieto slová sa v roku 1914 objavili v jednom oblúbenom periodiku cárskeho Ruska. Svet vtedy stál na prahu prvého globálneho masového konfliktu, v porovnaní s ktorým sa desaťdňové obliehanie byzantskej metropoly javí ako nevýznamná udalosť. Autor onoho príspevku, istý nie veľmi známy E. E. Tevjašov, však v tom čase ešte nemohol vidieť za horizont večného kolobehu dejín, a preto nás jeho príkre hodnotenie predsa len do istej miery prekvapuje.

O viac ako šesťdesiat rokov neskôr sa iný ruský bádateľ, archeológ a historik Jaroslav Evgenevič Borovskij, pokúsil nepriamo nadviazať na Tevjašovovu hypotézu a dokázať spojitost obliehania s najstaršími dejinami Rusi aj na základe stredovekých písomných svedec-tiev.⁸⁵ Pravdou je, že neskoršie byzantské pramene nepoznajú útočníkov pod menom Avari, ale Skýti. Veršovaná kronika Konštantína Manassa z 12. storočia dokonca hovorí o Tau-roskýtoch. Používa teda termín, akým byzantskí autori označovali obyvateľov stredovekej Rusi. Iný kronikár, Theodoros Skutariotes z 13. storočia zasa spomína skýtske vojsko, ktoré sa plavilo na ruských monoxloch, čo bojovali v Zlatom rohu.⁸⁶ V samotnom ruskom leto-pisectve sa však zmienka o avarskom útoku objavuje až v pomerne neskorom období Moskovského štátu. Takzvaný Chronograf z roku 1512 označuje Rusov za spojencov skýtskeho, teda avarského kagana.⁸⁷

81 MORDTMANN, A.: Die Avaren und Perser vor Konstantinopel. In: *Mitteilungen des Deutschen Exkursions-Klub in Konstantinopel* 5, 1903, s. 28.

82 Byzantskú rekonquistu až k Dunaju predpokladal ešte Andreas Stratos (*Byzantium in the Seventh Century*. Volume I. Amsterdam 1968, s. 193-195). Jeho tvrdenia sa však v zásade opierajú len o neskoršiu zmienku zachovanú v spise De administrando imperio Konštantína Porfyrogenneta. V tejto súvislosti pozri POHL, ref. 40, s. 255. LILLIE R.-J.: Kaiser Herakleios, und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 22 des De administrando imperio. In: *Südost-Forschungen*, roč. 44, 1985, s. 25.

83 CHRONICON PASCHALE, s. 726.14-15; NIKEPHOROS: Breviarium, c. 13. K problému datovania pozri VAN DIETEN, ref. 13, s.166-167; pozri tiež TSANGADAS, ref. 5, s. 97.

84 TEVJAŠOV, E. E.: Osada Konstantinopolja Avarami i Slavjanami v 626 godu. In: *Žurnal ministerstva narodnogo prosvěščenija*, roč. 52, 1914, s. 229.

85 BOROVSKIJ, J. E.: Vizantijskije staroslavjanskije i starogruzinskije istočniki o pochode rusov v VII. v. na Cargrad. In: *Drevnosti slavjan i Rusi*. Moskva 1988, s. 114-119.

86 THEODOROS SKUTARIOTES: *Synopsis Chronike*, ed. N. Sathas, Mesaionike bibliothekes. t. VII. Venezia 1894, s. 108.19.

87 CHRONOGRAF REDAKCII 1512G. PSRL 22. St. Peterburg 1912, s. 304.

Borovskij sa vo svojich úvahách až príliš nechal pomýliť statickým vnímaním sveta Byzantíncov a ich literárnym konzervativizmom. Tamojší literáti totiž s obľubou označovali nové etniká archaickými antickými pomenovaniami na základe totožnosti geografického priestoru a zvykov.⁸⁸ Tevjašov zasa avarský útok vnímal ako jednorázovú izolovanú udalosť a neprihliadol dostatočne k jej významu z pohľadu poslednej vojny antiky. Rovnako tak nezohľadnil ani jej ideologický význam, ktorý nachádzame v neskoršej byzantskej hagiografickej tradícii. So svojim skeptickým názorom na význam avarského obliehania však nezostal úplne osamotený. Už predtým ho zastával aj George Finlay, významný anglický historik a účastník gréckej vojny za nezávislosť v rokoch 1821– 1829. Podľa neho dosiahli Byzantínci svoje víťazstvo vlastnými silami aj bez pomoci cisára Herakleia, ktorý nepovažoval za dôležité prísť obliehanému Konštantínopolu na pomoc.⁸⁹ A roku 1960 iný, nemenej známy francúzsky byzantológ Paul Lemerle, vyslovil takisto presvedčenie, že Konštantínopolu žiadne veľké nebezpečenstvo nehrozilo, pretože byzantskí autori zámerné zveličovali dramatické udalosti obliehania.⁹⁰

Celý rad ďalších súčasných i minulých autorov však svorne tvrdil a tvrdí pravý opak. Pre veľkého osvietenského historika Edwarda Gibbona bolo obliehanie ešte len jednou z epizód poslednej byzantsko-perzskej vojny, ktorú zatienili neskoršie víťazstvá Saracénov.⁹¹ Avšak už autor prvej monografie venovanej byzantskému cisárovi Herakleiovi, francúzsky historik Ludovic Drapeyron, hovoril o „heroickej tragédii“ a triumfe Grékov, teda Byzantíncov.⁹² Írsky historik John Bury avarský útok pokladal za prvé vážne nebezpečenstvo, ktoré hrozilo Konštantínopolu od jeho založenia.⁹³

Na začiatku 20. storočia znalec topografie Istanbulu Andreas Mortdmann označil byzantské víťazstvo za pamätihodné.⁹⁴ Grécky byzantológ Andreas Stratos ho zasa nazýva jednou z najvznešenejších epizód v histórii daného obdobia, dokonca za akýsi symbolický bod zlomu pre Avarov, Perziu i Byzantskú ríšu.⁹⁵ Americký orientalista a znalec byzantských dejín siedmeho storočia Walter Kaegi hovorí o najnebezpečnejšom okamihu v celom vyše tridsaťročnom režime vtedajšieho cisára Herakleia.⁹⁶

Byzantské víťazstvo pod múrmi Konštantínopola nebolo vôbec také očakávané ani ľahké. Rodilo sa uprostred dlhodobej vojny na dvoch frontoch, v ktorej existencia ríše často visela doslovne na vlásku. Nebolo však len jednou z epizód pomyselnej drámy cisárstva, ako hovorí iný grécky byzantológ Byron Tsangadas.⁹⁷ Išlo o skutočnú kľúčovú udalosť poslednej vojny antiky, ako nedávno zdôraznil anglický historik James Howard-Johnston.⁹⁸ Predpokladajme aspoň teoreticky, že by Avari a ich spojenci zvíťazili. Konštantínopol by sa oci-

88 Pozri v tejto súvislosti v prípade stredovekej Rusi a Rusov: BIBIKOV M.: Die alte Rus und die russisch-byzantinischen Beziehungen im Spiegel der byzantinischen Quellen (Ende 11. – 13. Jh.). Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik roč. 35, 1985, s. 197-222; CARILE, A.: Byzantine Political Ideology and the Rus. Harvard Ukrainian Studies, roč. 12/13, 1988/89, s. 400-413.

89 FINLAY, G.: *A History of Greece: From Its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 146 to A.D. 1864*. London 1877, s. 337.

90 LEMERLE, P.: Quelques remarques sur le regne d' Heraclius. In: *Studi medievali*, roč. 3, 1960, 1, s. 348.

91 GIBBON, E.: *The Decline and Fall of the Roman Empire*, London 1903, ch. 46.

92 DRAPEYRON, L.: *L'empereur Héraclius et l'empire byzantin au VII siècle*. Paris 1869, s. 221-240.

93 BURY, J. B.: *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene*. 395-800. London 1889, s. 240.

94 MORTDMANN, ref. 81, s. 28.

95 STRATOS, A.: *Byzantium*, s. 173.

96 KAEGI, ref. 66, s. 141.

97 TSANGADAS, ref. 5, s. 85.

98 HOWARD-JOHNSTON, ref. 40, s. 131.

tol v ruinách, a hoci Avari by sa v meste zaiste dlho nezdržali, určite by z neho zobrali všetko cenné a odviekli do zajatia veľké množstvo obyvateľov. Pád ríšskeho centra by zasadil morálke Herakleiovej armády nepredstaviteľný psychologický úder. A nielen to. Perzské armády Šahrvaraza a Šahina by mohli dlhodobo zostať na západe Malej Ázie a oprieť sa o tamojšiu potravinovú základňu. Herakleios by so svojou nevelkou, hoci bojaschopnou armádou zostal izolovaný na severovýchode polostrova a je len veľmi otáznne, či by sa mu za danej situácie podarilo presvedčiť Turkov, aby sa stali jeho spojencami. Treba preto opätovne súhlasiť s názorom Waltera Kaegiho, že dobytie Konštantínopola by bolo so všetkou pravdepodobnosťou rozhodujúcou ranou pre Byzanciu. Prípadné negatívne následky tohto útoku by boli oveľa horšie, než roku 1204, keď byzantskú metropolu obsadili vojská štvrtej križiackej výpravy.⁹⁹ Niet teda nijakých pochybností, že práve okolnosti, ktoré súviseli s obliehaním Konštantínopola znamenali definitívny obrat v poslednom vyše dvadsaťpäťročnom konflikte rímsko-byzantského štátu a Perzie. Herakleiovo víťazstvo nad perzským generálom Šahinom na jar roku 626 zmarilo účinnejšiu koordináciu Avarov a Peržanov, a podstatnou mierou znížila riziko spojeného útoku na byzantskú metropolu. Týmto víťazstvom Byzantínci eliminovali najelitnejšie jadro protivníkových vojsk, ktoré perzský kráľ zmobilizoval s cieľom definitívne rozhodnúť dlhotrvajúcu vojnu vo svoj prospech. Neúspech Avarov navyše umožnil cisárovi po prvýkrát získať strategickú iniciatívu, ktorú si podržal až do víťazného ukončenia celého konfliktu.

Na druhej strane, ak vezmeme do úvahy čisto vojenské aspekty celého obliehania, potom musíme v zhode s Paulom Lemerlom naozaj konštatovať, že samotnému Konštantínopolu až také nebezpečenstvo nehrozilo. Kagan sa v počiatku obliehania najskôr pokúsil sústrediť na zraniteľný centrálny priestor theodosiánskych hradieb, no po prvom veľkom útoku sa viac neodhodlal na vážnejšie ohrozenie mesta. Nevyšli mu ani pokusy o zapojenie perzskej armády na druhej strane Bosporu. Ako vodca všetkých zadunajských barbarov však nechcel stratiť tvár, a preto sa zameral na jediný možný a dosiahnuteľný cieľ. Zaútočil na blachernské predmestie, časť Konštantínopola, ktorá v tom čase ešte nebola úplne fortifikačne integrovaná so zvyškom mesta. Jeho smelý plán koordinovaného útoku od súše i mora napokon nevyšiel aj vďaka istej dávke šťastia. Znamenie z neba v podobe letnej búrky prišlo Byzantíncom náramne vhod a zvýšilo ich presvedčenie, že Boh stál v tejto vojne na strane kresťanov.

BYZANCIA, AVARI A SLOVANIA

Už zmenený George Finlay konštatoval, že avarské obliehanie Konštantínopola bolo poslednou udalosťou kaganátu, ktorá sa zapísala do pamäti byzantských historikov.¹⁰⁰ V čase odchodu avarských vojsk z Trácie by to sotvakto predpokladal. Kagan vtedy byzantskej strane sľuboval, že sa vráti a odplatí sa za všetky údajné príkoria, ktoré mu obrancovia mesta spôsobili. Svoj sľub však nikdy nesplnil – nielen on, ale žiadny z jeho nástupcov. Kaganova porážka bola preto viac než psychologickou záležitosťou. Avari museli utrpieť značné materiálne i ľudské straty, no azda najväčšou prehrou bol nesporné krach ich veľmocenskej pozície na Balkáne. Ak by tomu bolo inak, prečo potom kagan nesplnil svoje vyhrážky dané predstaviteľom Konštantínopola po skončení neúspešného obliehania. „*Vrátim sa s úmys-*

⁹⁹ KAEGI, ref. 66, s. 147.

¹⁰⁰ FINLAY, ref. 90, s. 337.

lom učiť vám to, čo ste urobili mne.“ – tieto slová už nepretavil v činy nielen posledný Ba-
janov syn, ale ani nikto z jeho nástupcov.¹⁰¹

Od roku 626 sa kaganát otriasal vo vnútorných nepokojoch. Nejasný dôkaz o týchto uda-
lostiach podáva už len Georgios Pisides. Vo svojej oslavnej básni, ktorú venoval návratu re-
likvie Kristovho kríža do Jeruzalema, hovorí doslovne toto: „*Parthovia podpalujú Peržanov,
Skýtv zabíja Slovana a on zasa jeho, zaliati krvou vzájomného zabíjania.*“¹⁰²

Tieto udalosti sa museli odohrať po skončení poslednej byzantsko-perzskej vojny, prav-
depodobne na prelome rokov 628/29. Zatiaľ čo v prvej časti básnik bezpečne narážal na
vnútorný chaos Perzie, v ktorej sa po smrti Husrava roztočila špirála násilia, zmienku o voj-
ne Skýtov (Avarov) so Slovanmi nepotvrzuje žiadny ďalší súdobý prameň. Snáď súvisel
s príchodom Srbov a Chorvátov, o ktorých sa zmieňuje spis cisára Konštantína Porfyrogen-
eta.¹⁰³

V auguste roku 626 sa skončila jedna veľká epocha, v ktorej dominovala rýchla nomád-
ska jazda, čo dokázala precvárať za jeden deň až šesťdesiat kilometrov, na ktorej bleskové
úderý nedokázal protivník dlho účinne odpovedať.¹⁰⁴ Avari sa vytratil z povedomia byzant-
ských kronikárov, lebo prestali s koristníckymi akciami na Balkáne. Treba však povedať, že
s výnimkou Konštantínopolu, či azda ešte Solúna, už aj tak nebolo čo plieniť. Aj bez útoku
na byzantskú metropolu by ríša Avarom viac nemala čo ponúknuť. Niet divu, že po roku
626 nezaznamenáva nijaký byzantský autor avarský prienik za Dunaj a dlhodobo ani žiadne
avarské posolstvo na cisárskom dvore. Dovtedy bolo hlavné mesto pravidelným svedkom
návštev avarských poslov, ktorí sem prišli vybrať každoročnú daň a pripomenúť cisárovi zá-
väzky voči kaganovi. Od roku 558 ríša podľa odhadov vyplatila Avarom až šesť(!) miliónov
zlatých, čo sa rovnalo 27 000 kilogramom zlata.¹⁰⁵ Treba ale povedať, že ide iba o teoretické
prepočty. Napriek tomu, že takmer všetky avarské hroby z prelomu 6./7. storočia oplývajú
zlatom, daň sa zvyčajne vyplácala v „*striebre a rozmanitých látkach*“, ako výslovne konšta-
tuje naslovovzatý historik Theofylaktos Simokattes.¹⁰⁶ Ale len do roku 626. Byzantská stra-
na natrvalo prestala platiť kaganátu dane, čo poukazuje na význam jej víťazstva pod múrmi
Konštantínopola. Po tomto období nachádzame v avarských hroboch už len napodobeniny
byzantských mincí, ktoré boli dielom avarských zlatníkov.¹⁰⁷

Okolo roku 635 poukázala ríša Avarom azda poslednú finančnú dotáciu. Niekedy v to-
to čase sa Mária, sestra cisára Herakleia, rozhodla vykúpiť z avarského zajatia svojho syna
Stephana. O niečo neskôr sa domov vrátili aj ďalší významní zajatci, medzi ktorými sa na-
chádzal aj Herakleiov nemanželský syn Ioannes, známy aj pod svojím gótsky znejúcim me-
nom Atalarichos.¹⁰⁸ Obaja byzantskí hodnostári prežili v avarskom zajatí desať, a možno aj
viac rokov. Na prelome rokov 623/624 ich Herakleios vydal ako rukojemníkov, ktorí ma-
li garantovať novú mierovú zmluvu. Atalarichos sa ale dlho z návratu domov netešil. Ťažká

101 CHRONICON PASCHALE, s. 725.14-15.

102 GEORGIOS PISIDES: In restitutionem Sanctae Crucis, III. v. 78, ed. A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia. Poemi. I. Pa-
negirici epici* [Studia patristica et Byzantina 7] Ettal 1960.

103 Pozri najnovšie ŽIVKOVIĆ, T.: *Forging Unity. The South Slavs Between East and West: 550-1150*. Belgrade
2008, s. 25.

104 BÓNA, ref. 67, s. 166.

105 KOVAČEVIĆ, J.: *Avarski kaganat*. Beograd 1977, s. 150; súhrn iných výpočtov uvádza prehľadne Walter Pohl
(ref. 40, s. 280-281, a najmä pozn. 32).

106 THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES: *Historiae*, I.3, ed. C. de Boor, *Theophylacti Simocattae historiae*. Leipzig
1887.

107 KOVAČEVIĆ, ref. 106, s. 151.

108 NIKEPHOROS: *Breviarium*, c. 21.

situácia ríše, ktorá sa musela boriť s Arabmi, a možno aj rastúca fyzická indispozícia vlastného otca, v ňom vzbudili túžbu po moci. Niekedy okolo roku 637 sa zaplietol do sprisahania, za ktoré zaplatil odrezaním rúk a nosa a doživotným vyhnanstvom. O druhom zo spomenutých mužov, Stephanovi, žiaľ, nevieme vôbec nič.¹⁰⁹ Na škodu po sebe nezanechal písomné svedectvo, ani sa so svojimi zážitkami nezveril nejakému z intelektuálne založených byzantských dvoranov. Mohol nám – viac ako ktokoľvek iný – prezradiť množstvo cenných poznatkov o fungovaní avarskej spoločnosti, o ktorej zväčša vypovedajú len početné nálezy v avarských hroboch. Ako trefne v tejto súvislosti konštatoval pred časom Walter Pohl, Avari pre nás ožívajú až po smrti.¹¹⁰

Z roku 678 máme poslednú správu o účasti vyslancov avarského kagana v Konštantínopole. Príznačne však neprišli v úlohe pyšných vymáhateľov tribútu, ale preto, aby zablahoželali byzantskému cisárovi Konštantínovi IV. k víťazstvu nad Arabmi po sérii námorných bitiek o Konštantínopol.¹¹¹ No neprešli ani tri roky, a ríša musela uznať existenciu nových nomádov na svojom niekdajšom území. Boli nimi Bulhari, ktorí sa pod vedením Asparucha a jeho nástupcov stali pre byzantských politikov primárnym balkánskym problémom a pre tamojších kronikárov mocnosťou, ktorá nadobro vytlačila avarský problém. Z byzantského pohľadu nezostala po Avaroch pamiatka – rozplynuli sa práve v novom bulharskom kaganáte. Aspoň podľa patriarchu Nikolaa Mystika, ktorý túto skutočnosť po viac ako dvoch storočiach pripomínal bulharskému kniežaťu Symeonovi.¹¹²

Avarský útok na Konštantínopol však znamenal aj vyvrcholenie koristníckych útokov Slovanov na Byzanciu, ktoré sa začali ešte v časoch cisára Justiniana I. a historika Prokopia z Kaisareie. Oslabenie avarského kaganátu po roku 626 ovplyvnilo skôr pomery v Karpatskej kotline a v západnej časti Balkánu. No v ostatnej časti polostrova sa slovanská kolonizácia v podstate zavŕšila už predtým – v prvom decéniu Herakleiovej vlády. Civilizácia slabých kresťanov triumfovala nad vojensky silnejším protivníkom – tak hodnotil výsledky avarského obliehania Franjo Barišić.¹¹³ Ale nebolo to v prípade Slovanov aj naopak? Na svojich monoxyloch síce prehrali bitku o Konštantínopol, no v symbolickom význame vyhrali vojnu o Balkán.

Ak sa teda ešte raz obzrieme za všetkým čo už bolo povedané, radi by sme znova a znova polemizovali s príkrým názorom ruského autora vysloveným na začiatku minulého storočia, ktorý avarský útok považoval „nevýznamnú a málokomu známu udalosť“.¹¹⁴ Tentoraz sa však už komentára nadobro zdržíme. Konečný úsudok ponecháme na čitateľovi.

109 Tamže, c. 24.

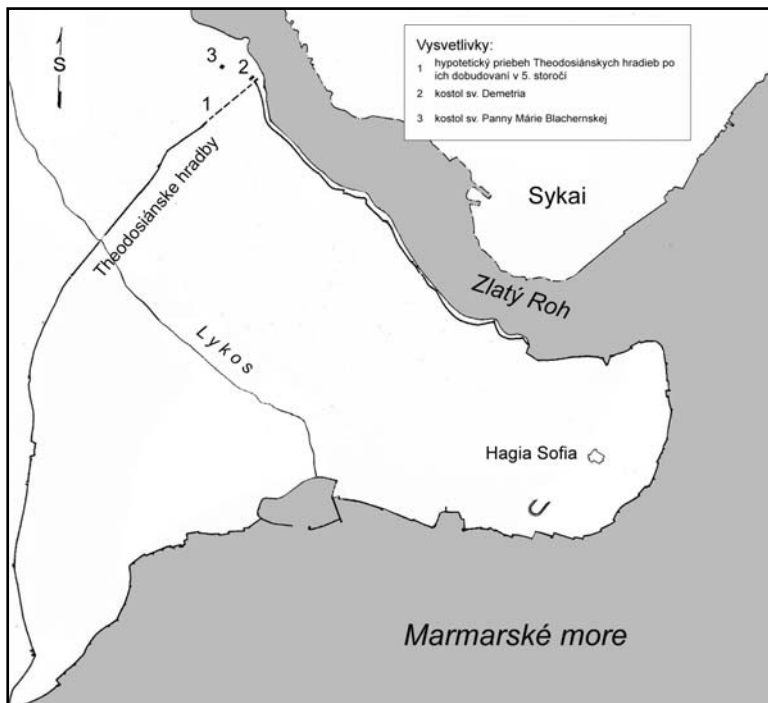
110 POHL, ref. 40, s. 13.

111 THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, ed. C. de Boor, *Theophanis chronographia*, vol. 1. Leipzig 1883, s. 356; NIKEPHOROS: *Breviarium*, c. 34.

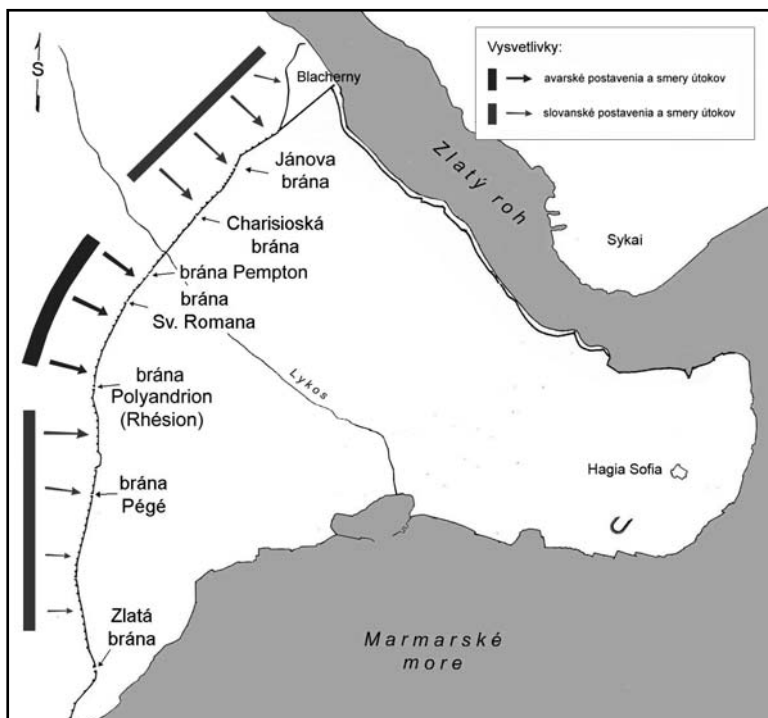
112 NIKOLAOS MYSTIKOS: *Epistulae*, 10, ed. J. H. Jenkins and L. G. Westerink: *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Letters*, Washington, 1973.

113 BARIŠIĆ, ref. 11, s. 394.

114 TEVJAŠOV, ref. 84. s. 229.

Hypotetická schéma konštantínopolských opevnení v čase avarského útoku na Konštantínopol

Rozloženie vojska a hlavné smery útokov Avarov a Slovanov počas obliehania Konštantínopola

Pokus o prepravu perzských spojencov kagana do európskej časti Bospora

M. HURBANIČ: ZEHN TAGE, DIE KONSTANTINOPEL ERSCHÜTTERTEN
Der Verlauf der awarischen Belagerung vom 626 (II.)

Im zweiten Teil der Geschichte der awarischen Belagerung richtet der Autor sein Augenmerk auf den entscheidenden Angriff, der sich am 6. und 7. August 626 ereignete. Der Verfasser bemüht sich zeigen, dass der awarische Khagan ließ den direkten Angriff gegen die byzantinische Metropole im Raum des so genannten Mesoteichios fallen und konzentrierte sich auf das schwächer befestigte Blanchernenviertel, das in dieser Zeit noch nicht völlig mit der übrigen Stadt fortifikationsmäßig integriert war. Blanchernenviertel wurde von dem Festland nur mit einer einfachen Befestigung geschützt, an deren Ende Doppelmauer mit den Schießscharten an beiden Seiten stand. Der letzte Teil war Brachialion – eine Zitadelle, die bis Gewässer des Goldenen Hornes reichte. Das Ufer war jedoch nicht befestigt, und gerade mit dieser Schwäche hat der awarische Khagan in seinen Plänen kalkuliert. Er wusste, dass er nicht in der Lage ist Konstantinopel selbst anzugreifen, er rechnete aber, dass er mit wenig Glück ein Vorstoß gegen Blanchern erfolgreich sein könnte. Diese Schwachstelle sollte der Punkt sein, den bevorstehenden Angriff mit seinem Heer durchzuführen. Gleichzeitig damit sollten sich die slawischen Monoxyla versuchen, Brachialion umzuklammern. Die Verteidigung von Konstantinopel rechnete mit der Möglichkeit des zweifachen Angriffs und war auf ihn vorbereitet. Aus der Analyse der zeitgenössischen sowie späteren Quellen geht hervor, dass die Byzantiner zuerst den Heeresangriff gegen das Blanchernenviertel zurückgestoßen hatten, jedoch im Goldenen Horn gelang es den slawischen Monoxyla beinahe den Kordon der byzantinischen Schiffe durchzubrechen. Der Verfasser hält die zeitgenössischen Berichte, die über einen schlagartigen Sturm sprechen, welcher die slawische Monoxyla sank, für glaubwürdig und weist darauf hin, dass es sich nicht nur um einen rhetorischen Topos oder eine spätere Legende handelte. Der Großteil der verbundenen slawischen Monoxyla, ohne Möglichkeit zu manövrieren, ist schließlich im Sturm gesunken worden, der Rest wurde von den byzantinischen Schiffen vernichtet. Über diese Zerstörung sprechen die zeitgenössischen (Chronicon paschale) sowie die späteren Berichte (Patriarch Nikeforos). Zum Schluss beschäftigt sich der Verfasser mit der Bewertung der Ursachen der awarischen Niederlage und mit derer Bedeutung in Bezug auf byzantinisch-awarisch-slawische Beziehungen.

BUDOVANIE OBRANNÝCH SYSTÉMOV NA ÚZEMÍ SLOVENSKA DO KONCA STREDOVEKU

BOHUŠ KLEIN

KLEIN, B.: Building of defense systems in the area of Slovakia by the end of Middle age. *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 26–42, Bratislava.

The author stems from the fact that all the historical context of building up ground defense systems in Slovakia in the past is tightly connected with the development of military in general. In addition, it is connected also with the development of geo-political diversification and the status of Slovakia in Hungarian Monarchy, i.e.: in central Europe. From the point of view the author states that the defense system might be defined as the summary of all systematically build up fortresses and facilities made to defend a particular geographical area still guarded by the assigned military with its structured organization. The fortresses built up not only to defend our current area of Slovakia used to be built up at the tops of hills, or the peaks of terrain, the river banks and their deltas, on solid islands of the rivers surrounded by flood lands and on some other naturally defended areas of a strategic interest in the country. The basic condition of the building was a wide field of agricultural background, a plentitude of water supplies, building material and a specialized trade production nearby.

Military History. Slovakia. Middle age. Defense systems.

V súvislosti s názvom tohto príspevku vyslovujeme názor, že v prierezovom kontexte slovenskej vojenskej historickej vedy bude treba pristúpiť aj k rozpracovaniu širokej problematiky vnútorných vzťahov vývoja obranných systémov budovaných na území Slovenska do konca 20. storočia. A to bez ohľadu na nesporný historický fakt, že do roku 1918 bolo územie Slovenska integrálnou súčasťou Uhorského kráľovstva. To však zároveň znamená, že obranné systémy (zhruba od 10. storočia do vzniku Československej republiky začiatkom 20. storočia), budované na jeho území, boli organickou súčasťou obranného systému Uhorského kráľovstva, s ktorým Slovensko tvorilo počas celej svojej koexistencie ucelenú obrannú jednotku.¹

* * *

Je nesporné, že historické súvislosti budovania pozemných obranných systémov na území Slovenska v minulosti sú úzko prepojené s vývojom vojenstva vo všeobecnosti a s geo-

1 Od roku 1918 bolo Slovensko súčasťou Československej republiky (po krátkom intermezze v rokoch 1938–1945), ktorá podľa geopolitických nutností budovala na svojom území adekvátne obranné systémy. Slovensko ako časť Československej socialistickej republiky bolo pod dominanciou Sovietskeho zväzu súčasťou Varšavskej zmluvy (1955 – 1991). Od roku 1993 na jej území pôsobí samostatná Slovenská republika, ktorá je od roku 2004 súčasťou vojenského zoskupenia Severoatlantickej aliancie (NATO).

politickým postavením Slovenska v Uhorskom kráľovstve, resp. v strednej Európe. Viditeľné dôkazy existencie pozemných obranných systémov nám ešte aj dnes v teréne pripomínajú archeológmi vykopané opevnené sídliská a hradiská, ďalej zďaleka viditeľné stredoveké hradné ruiny a renovované stredoveké hrady, stredoveké hrádky, pevnostné kaštiele, zemepanské domy a dvory, opevnené kostoly, zvyšky stredovekých mestských múrov a ďalšie pevnostné stavby a zariadenia, ktoré vojensky zabezpečovali ochranu a obranu príslušného mocenského teritória ovládaného spravidla z jedného ústredného centra. Pri skúmaní jednotlivých obranných systémov politických útvarov v konkrétnom historickom období však treba rešpektovať dva základné fenomény, ktoré podmieňovali ich výstavbu v príslušnom historickom období. V prvom rade to bol dosiahnutý stupeň civilizačného vývoja, spojený s kvalitou správy príslušného mocenského územia, a v druhom rade dosiahnutý stupeň zvládnutia výstavby obrannej fortifikačnej stavebnej techniky, ktorá pragmaticky veľmi rýchlo reagovala na vývoj útočných a obranných zbraní v úzkej symbióze so zaužívanými spôsobmi vedenia vojenských operácií. V historickom vývoji sa tieto dve zložky vzájomne doplňovali a ovplyvňovali do tej miery, že ich vzájomné spolupôsobenie vytváralo ucelený obranný systém krajiny, budovaný tak na hraniciach, ako aj vo vnútrozemí príslušného mocenského teritória, teda aj na území Slovenska. Z tohto pohľadu preto možno obranný systém charakterizovať ako sumár všetkých cieľavedome vybudovaných pevnostných stavieb a zariadení, ktoré postavili na obranu určitého zemepisného priestoru a bráneného vyčlenenou vojenskou silou s vlastnou štruktúrou organizácie obrany. Podstatou všetkých pevnostných stavieb vybudovaných na území Slovenska v minulosti bolo spomalenie, prípadne prehradenie postupu nepriateľského vojska do vnútrozemia krajiny a do jeho ústredných centier. Preto prvoradým záujmom mocenských politických štruktúr pôsobiacich na území Slovenska v minulosti bola obrana vonkajších hraníc vlastného mocenského teritória z nepriateľského geopolitického smeru, ktorá často vo viacerých pevnostných líniách kopírovala terén hlboko do vnútrozemia. Fortifikačné stavby postavené nielen na obranu územia dnešného Slovenska boli zvyčajne situované na temenách kopcov, na vyvýšených terénnych návršiach, terasách riek a riečnych sútokoch, pevných ostrovoch obklopených inundačným územím a na ďalších, podobných prírodou chránených strategických bodoch krajiny. Je priam zarážajúce ako dávni stavitelia hradísk a hradov vedeli majstrovsky a dômyselne využiť terénne osobitosti krajiny na vybudovanie fortifikačných stavieb, ktoré plnili aj ďalšie správne, hospodárske a obchodné funkcie, hoci ich základné poslanie spočívalo vo vojenskej oblasti. Tieto stavby pragmaticky umiestňovali do strategických a prírodou chránených polôh s dobrým rozhľadom v blízkosti diaľkových a regionálnych ciest a na predpokladaných smeroch útokov nepriateľských vojsk. Základným predpokladom ich výstavby zvyčajne bolo široké poľnohospodárske zázemie, dostatok vody, stavebného materiálu a špecializovaná výrobná štruktúra remesiel na ich okolí.

V dejinnom vývoji budovania obranných systémov na území Slovenska treba rozlišovať dve historicky diametrálne odlišné obdobia, ktoré sa vyznačovali jednak podľa dosiahnutého stupňa civilizačného vývoja spoločnosti, a jednak podľa dosiahnutého stupňa vývoja vojenského výstroja a výzbroje, a zvlášť fortifikačnej stavebnej techniky. Pri zohľadnení oboch týchto určujúcich veličín možno preto začiatok prvého obdobia položiť do hlbokého šera ľudskej civilizácie kamenných opevnení a súvisle pokračovať cez staroveké, stredoveké i novoveké etapy našich národných dejín s primeranou kvalitou obliehacej vojenskej techniky. Spoločný menovateľ spájajúci tieto mnohé politicko-mocenské útvary počas tisícročí trvajúcich období, však predstavoval hlavne územný princíp vedenia pozemných vojenských operácií s charakteristickou taktikou a stratégiou pozemného boja proti líniovým nepriateľ-

ským obranným systémom. Toto obdobie je viazané na územný priestor, na ktorom sa odohrávali všetky útočné a obranné operácie s cieľom porážky protivníka a zmocnenia sa jeho živej sily a hospodárskeho bohatstva.

Druhé obdobie v dlhom vývoji obranných systémov začína vtedy, keď sa ozbrojené stretnutia dvoch znepriatelených štátov, alebo zoskupení štátov, prenáša do vzdušného priestoru, či kozmu. Týmto medzníkovým predelom nesporne bolo 20. storočie, keď rozvinuté štáty okrem toho, že vybudovali mohutné letecké a raketové vojská operujúce vo vzdušnom priestore, prekonal aj zemskú príťažlivosť a prenikli do kozmického priestoru, ktorý sa bez ohľadu na pozemské základne raz určite tiež stane vojenským priestorom, v ktorom sa znovu presadia útočné a obranné koncepcie navzájom súperiacich štátov a blokov (veľmocí). To isté možno povedať aj o morských a oceánskych pláňach, kde sa vojenské strety plavidiel už neodohrávajú len na ich hladinách, ale aj vo vodných hĺbkinách morí a oceánov.

* * *

Z odrazu poznania historického vývoja je všeobecne známe, že územie Slovenska tvorilo v minulosti dôležitú križovatku dopravných ciest, resp. priesečník rôznych stavebných tendencií. Prírodné a materiálno-stavebné podmienky predurčili, že toto územie patrilo od neolitu do zmiešanej oblasti dreveného a hlineného stavebníctva, a od doby laténskej sa tu výraznejšie začali uplatňovať i vplyvy stredomorského a predalpského kamenného stavebníctva. Pri analýzach pevnostnej výstavby na území Slovenska je možné sa oprieť o fortifikačné prvky nielen z pravekých dejín Slovenska, ale predovšetkým o archeologické a umelecko-historické nálezy, ktoré sa zistili pri výskumoch hradísk a opevnených dvorcov zo včasnostredovekého obdobia. Z nich niektoré sa od 9. storočia stávali sídlami mestského charakteru, alebo sídlami vyšších spoločenských vrstiev, čo dokazujú nálezové situácie u väčšiny archeologicky preskúmaných včasnostredovekých opevnených sídiel.²

V tejto súvislosti treba zvýrazniť, že vo vzťahu k obrane dnešného územia Slovenska zohrali dominantnú úlohu dva geografické determinanty, ktoré výrazne ovplyvnili geopolitický vývoj tohto priestoru v minulosti. Bol to v prvom rade tok rieky Dunaj na jeho južných hraniciach a veniec karpatských pohorí na jeho západných a severných hraniciach. Rieka Dunaj priteká na naše územie zo západu a preráža výbežky Východných Álp a Západných Karpát v Devínskej a Bratislavskej bráne a pod Bratislavou sa rozlieva do mohutnej vnútrozemskej delty, ktorá v minulosti predstavovala veľkú prekážku v pohybe vojsk. Napriek tomu popri toku tejto veľriecky (a na nej samej) viedol dôležitý obchodno-vojenský a migračný dopravný koridor s transeurópskym významom, spájajúci západnú s juhovýchodnou Európou a naopak. Jej vnútrozemská delta s barinatým, lesnatým a podmokreným územím bola v čase jarných a jesenných záplav prakticky nepriechodná. Od vyústenia Dunaja z Podunajskej nížiny vo Vyšehradskej bráne tvorili ďalej smerom na východ prirodzenú horskú bariéru pohoria chrániace Slovensko od juhu. Boli to pohoria Börzsöny, Mátra, Bükk, Cserehát a Zempléni-hegység, ležiace na území terajšej Maďarskej republiky. Pri sútoku Slanej a Hornádu a od toku strednej Tisy sa z južnej strany Slovenska otvárali komunikačné prielomy do karpatských kotlín, ktoré využívali nielen trasy diaľkových ciest, ale aj vojská dobyvateľov postupujúcich z juhu do vnútrohorských kotlín a dolín karpatských pohorí.

2 ŠALKOVSKÝ, P.: Dedinský dom so sídlom vo včasnom stredoveku. In: *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a tnoografie*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 9-10.

Na západných a severných hraniciach Slovenskej republiky sa nachádza veniec pohorí Západných a Východných Karpát. Tvorili prirodzenú obrannú bariéru pred vpádom nepriateľských vojsk zo západného a severného smeru a boli priechodné len niekoľkými prechodmi. Túto horskú bariéru využili po zániku Veľkej Moravy včasnostredoveké štáty v stredoeurópskom priestore na vytýčenie svojich hraníc. Výnimkou z tejto schémy je len časť juhozápadnej hranice Slovenska, vedúca dolným tokom Moravy. Západná a severná hranica ďalej viedla po hrebeňoch Bielych Karpát, Javorníkoch, Moravsko-sliezskych, Kysuckých a Oravských Beskydách, Vysokých Tatrách, Spišskej Magure, Pieninách, Lubovnianskej, Ondavskej a Laboreckej vrchovine a najďalej na východe po hrebeni Bukovských vrchov. Táto hranica oddeľujúca České a Poľské kráľovstvo bola tiež štátnou hranicou Uhorska a pretrvala (s nepatrnými zmenami na Orave a Spiši v 20. storočí), bezmála jedno tisícročie a je ňou aj v súčasnosti. Tento vonkajší veniec karpatských pohorí bol priechodný len niekoľkými komunikačnými koridormi, ktorými viedli dôležité diaľkové cestné spoje. Z nich najdôležitejšími boli: cesta z Bratislavy cez Záhorskú nížinu do Brna na Morave, cesta z Trnavy cez Trstín a Jablonicu do Holíča a ďalej na Moravu (česká cesta) a cesty vedúce údolím Drietomice, Vlára a Bielej vody do Uherského Hradišťa na Morave. So Sliezkom spájala severozápadné Slovensko cesta údolím Kysuce (sliezska cesta) a s Poľskom cesty vedúce údolím Oravy, Popradu (poľská cesta) a Duklianskym priesmykom. Priestor medzi vonkajším, teda západným a severným oblúkom Karpát a vnútorným, teda južným pásom karpatských pohorí v Maďarsku a tokom rieky Dunaj na južnom Slovensku, vyplňajú nížiny (Podunajská a Východoslovenská), tiež rozvetvená sústava vnútrohorských kotlín s dominantnými prítokmi Dunaja a Tisy, medzi ktorými vystupujú rôznorodé karpatské pohoria.³

Tento zemepisný exkurz sme uviedli zámerne, pretože práve charakter prírodného prostredia pragmaticky demonštruje predpoklady vojenskej obrany územia Slovenska, na ktorý nadväzovala nielen hospodárska vitalita, ale aj sídlisková štruktúra tu žijúceho obyvateľstva. Od týchto základných skutočností sa odvíjalo celkové geopolitické postavenie a význam územia Slovenska v stredoeurópskom priestore, a tým následne aj snahy susedných politicko-mocenských štruktúr o jeho ovládnutie. Preto prvoradým existenčným záujmom tu žijúceho obyvateľstva bola od nepamäti obrana životov a majetku pred koristníckymi vpádmi nepriateľov. Odrazom tejto základnej axiómy existencie ľudskej spoločnosti sa stala výstavba opevnených sídiel a hradísk, ktoré zabezpečovali aj obranu prilahlých území. Stavali ich na strategických miestach, koncentrovali sa na dôležitých vojenských smeroch a prehradzovali postup nepriateľa do vnútrozemia. Táto zásada bola počas dlhého historického vývoja modifikovaná podľa konkrétnej geopolitickej a geostrategickej situácie. Existenciu hradísk s pevnostným významom možno na území Slovenska doložiť už na sklonku neskej doby kamennej, ale k skutočnému rozvoju výstavby ich fortifikačnej stavebnej techniky došlo až v dobe bronzovej. Vtedy sa hradiská budovali na celom území Slovenska, dokonca aj v odľahlých vnútrohorských kotlinách a dolinách. Mnohé z nich už mali opevnenie vybudované z kameňa. Hradiská a opevnené osady plnili funkcie správno-hospodárskych centier a v čase ohrozenia nepriateľom slúžili ako vojensko-obranné a útočiskné pevnosti. Spôsobom zástavby a obrannej fortifikácie vyniká opevnená osada otomanskej kultúry vo Spišskom Štvrtku, ktorá nemá vo vtedajších kultúrnych okruhoch strednej Európy rovnocennú paralelu. Opevnenie okrem palisády tvoril štrkopieskový valový násyp spev-

3 Zhutnené údaje k zemepisnej charakteristike Slovenska sú čerpané z prác: LUKNIŠ, M.: – PLESNÍK, P.: *Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska*. Bratislava 1951. LUKNIŠ, M. a kol.: *Slovensko 2. Príroda*. Bratislava : Obzor 1972, s. 285-287, tam aj ďalšia literatúra.

nený z oboch strán kamenným múrom. Pred ním postavili ďalší kamenný múr s bránami a predsunutými kamennými bastiónmi.⁴

Príchodom Keltov na naše územie v 4. storočí pred Kr. vystúpilo Slovensko z etnickej anonymity archeologických kultúr bronzovej doby. Keltská vojenská expanzia šíriaca sa od západu pozdĺž toku Dunaja spôsobila, že autochtónne obyvateľstvo vtedajšieho Slovenska sa v dotyku s vyspelou keltskou civilizáciou postupne zoznamovalo s laténskou kultúrou železnej doby. Vysoká úroveň výroby a organizácie keltskej spoločnosti sa výrazne prejavila aj pri budovaní opevnených stredísk, nazývaných oppidami. Tieto výrobné, obchodné a iste aj správne strediská boli na našom území prvými skutočnými sídliskovými aglomeráciami mestského typu. K najdôležitejším strediskám keltského osídlenia na území Slovenska patrí Bratislava, ktorú vybudovali na vysokej úrovni urbanizovaného mestského *centra-oppida* so všetkými znakmi vyspelej keltskej civilizácie. Aj keď stredoveká zástavba Bratislavy prekryla keltské stavby, možno na základe archeologických nálezov konštatovať, že vtedajšia keltská Bratislava s rozlohou viac ako 50 ha bola rozsiahlym opevneným útvarom s mohutnými priekopami a drezovitými valmi, ktoré spevnili komorovými konštrukciami.⁵

V posledných decéniách 1. storočia pred Kr. sa od juhu približovali k strednému Dunaju rímske légie; pričom severný naddunajský priestor postupne zaujali germánske kmene Kvádov. Germáni boli pre Rímsku ríšu trvalou hrozbou, preto Rimania už v 1. storočí začali na pravom brehu Dunaja budovať súvislý pás opevnení, známy pod názvom *Limes romanus*. Opieral sa o sústavu jednotlivých pevností budovaných v primeraných vzdialenostiach na dunajskej hranici. Na území Slovenska sa kompaktné zachoval iba jeden opevnený tábor hlavnej rímskej hranice na pravom brehu Dunaja. Je to tábor v Rusovciach, antickej Gerulate. Ďalšie predsunuté rímske tábory na ľavom brehu Dunaja archeológovia odkryli v Bratislave a na Devíne; tieto však prekryla neskoršia stredoveká zástavba. Východne od Komárna v Iži, antickej Kelemantii sa našli základy ďalšieho rímskeho tábora, mohutnej limesnej pevnosti, ktorá kontrolovala cesty smerujúce severným smerom do Naddunajska. Ďalšie poľné tábory rímskych légii sa podarilo pomocou leteckej prospekcie objaviť pri Radvani nad Dunajom a Mužli; ďalšie možno predpokladať v Jatove, Veľkom Kýri, Nemčiňanoch, Záhorskej Vsi a Suchohrade. *Limes romanus* v období sťahovania národov spustol a stratil svoje opodstatnenie. Jeho význam však spočíva v tom, že bol vôbec prvým archeologicky a čiastočne aj písomne identifikovateľným pevnostným obranným systémom líniového charakteru vybudovaným na území Slovenska.⁶

Migrácia etníc v období sťahovania národov vytvorila novú kvalitu geopolitických vzťahov v stredoeurópskom priestore. V priebehu 5. – 6. storočia územie Slovenska vo viacerých migračných vlnách kontinuálne osídlili slovanské kmene, predkovia dnešných Slovákov. Novú domovinu podľa doterajších názorov zaujali z dvoch smerov, a to: prechodom cez Karpaty zo severu a prechodom cez Dunaj z juhu, resp. juhovýchodu. Akým spôsobom

4 K širokej problematike hradísk a opevnených sídiel z tohto obdobia pozri práce: FURMÁNEK, V. – VELIČIK, L. – VLADÁR, J.: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : Veda, 1991; POLLA, B.: *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996; SLIVKA, M. – VALLÁŠEK, A.: *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991.

5 NOVOTNÝ, B.: Bratislava praveká. (Minulosť územia Bratislavy od najstarších čias po zmenu letopočtu). In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1987.

6 KLEIN, B.: Vojenskogeografické aspekty rímskej obrany na strednom Dunaji v 1.-4. storočí. In: *Vojenská história*, roč. 1, 1, 1997, s. 22-35.

zaujali svoju novú vlasť, nepoznáme; nemožno však vylúčiť ani vojenské dobytie územia s následnou asimiláciou a demografickým prevrstvením pôvodného obyvateľstva.⁷

Do celkovo priaznivého vývoja slovanských kmeňov rušivo zasiahli Avari, keď sa po roku 568 stali hegemonmi centrálnych častí stredodunajského priestoru. Avarský kaganát vojensky kontroloval aj južné, nížinné oblasti Slovenska. A práve v súvislosti s existenciou Samovej ríše sa po prvýkrát spomína hrad Wogastisburg, pri ktorom Samove vojská porazili roku 631 franského kráľa Dagoberta. Tento hrad sa nepodarilo doteraz – napriek veľkému úsiliu historikov, archeológov a historických geografov – spoľahlivo identifikovať a stotožniť s niektorým zo súčasných sídiel. Vychádzajúc z geostrategických operačných smerov vojenských ťažení Frankov proti Veľkej Morave a včasnostredovekému Uhorsku, nie je zanedbateľný, diskutovateľný, ale predsa len jednoznačne vyslovený názor V. Sedláka, ktorý lokalizuje Wogastisburg na riekú Aist v Hornom Rakúsku, východne od Linca.⁸ Situovanie tohto hradu do Horného Rakúska však neznamená, že ho museli postaviť Slovania, oni mohli na svoju obranu využiť i staršie opevnenie – hrad, ktorý tam mohol jestvovať ešte pred ich príchodom. Suverenita slovanskej aristokracie na Avarmi neovládanom území sa výrazne prejavila koncom 8. a v prvej polovici 9. storočia pri výstavbe polyfunkčných, vojenskosprávných a výrobných hradísk v Bratislave, Devíne, Ducovom, Nitre, Pobeďíme, Majcichove, Spišských Tomášovciach, Zemplíne, najnovšie v Bojnej a ďalších. Po vojenskej porážke Avarov koncom 8. storočia sa Slováci dostali do priameho susedstva Franskej ríše, ktorej diplomatická a vojenská expanzia smerovala podunajskou cestou do centrálnych oblastí stredného Podunajska. V rámci integračného procesu naddunajských Slovanov, Moravanov a Nitranov (azda aj v reakcii na expanzívne snahy Frankov) došlo k násilnému zjednoteniu Moravského a Nitrianskeho kniežatstva pod hegemoniou moravských Mojmírovcov. Vznikla Veľká Morava, ktorá počas celej existencie musela odolávať vojenským útokom Franskej ríše. Odpoveďou veľkomoravských panovníkov na tieto snahy bolo spevňovanie pohraničných pevností (Devín, Bratislava) a centrálnych hradiskových aglomerácií na Morave a v Nitrianskom údelnom kniežatstve, najmä za vlády Rastislava (846 – 870). Veľká Morava sa franskému náporu ubránila a za Svätopluka I. (871 – 894) prešla do vojenskej protiofenzívy. Svätopluk anektoval Zadunajsko, Čechy, Visliansko a stredné Patisie, poplatní mu boli aj Lužickí Srbi. Zárukou udržania celistvosti tohoto rozsiahleho územného konglomerátu bolo profesionálne vojsko; ale kríza po Svätoplukovej smrti vyústila do osamostatnenia a odtrhnutia pripojených území, čo vlastne predznamenovalo zánik Veľkej Moravy.⁹

V prvom decénií 10. storočia jej smrteľný úder zasadili jazdecké družiny starých Maďarov, ktorí sa v priebehu tohto a nasledujúceho storočia stali hegemonmi celého karpatsko-podunajského priestoru. Ich koristnícke výpravy do západnej Európy a Talianska pretrhla katastrofálna porážka na rieke Lech, neďaleko Augsburgu v roku 955. Odvtedy boli nútení zamerať sa na vojenské zaujatie karpatsko-podunajského priestoru (vrátane územia Slovenska), kde na prelome tisícročia konštituovali vlastný štát pod vedením dynastie Arpádovcov. Vďaka vojenskej prevahe sa Maďarom v priebehu 11. storočia podarilo opanovať celé Slovensko až ku karpatským hrebeňom a natrvalo ho začleniť do uhorského štátneho organizmu. Prvoradým záujmom uhorskej štátnej moci bola obrana a vytýčenie štátnej hrani-

7 FUSEK, G.: *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*. Nitra 1994.

8 SEDLÁK, V.: Historicko-spoločenský vývin Slovanov v dunajsko-karpatskej oblasti (so zreteľom na predkov Slovákov). In: *Slavica slovaca*, roč. 27, 1992, č. 2, s. 180-181.

9 ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Osudy starých Slovanov*. Martin 1989; RATKOŠ, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice 1988.

ce proti Východnej marke (Rakúsko) a p̄remyslovským Āechám na západe a piastovskému Poľsku na severe. Hranica v týchto prípadoch viedla po hrebeňoch karpatských pohorí. Rieka Morava tvorila od Devína približne po Holíč hranicu s Východnou markou.¹⁰

Maďarské vojenské družiny po dobytí významných stredísk Nitrianskeho kniežatstva obsadili strategicky a komunikačne exponované miesta vo vnútrozemí a v pohraničných oblastiach. Zvláštnu pozornosť venovali obrane krajinských brán pri vstupoch do Uhorska. Najdôležitejšia z nich bola Bratislavská brána, nazývaná tiež Porta Hungarica; ďalej to boli Poľská a Ruská brána na východnom Slovensku. Tieto dôležité vojensko-strategické body zvyčajne obsadzovali strážnymi oddielmi spojeneckých nomádskech kmeňov, ako boli Pečenehovia, Sikuli a Plavci. Strážne oddiely vojensky zabezpečovali aj systémom rôznych prekážok, zátarasov a zásekov (*indagines*) v zámerne neosídľovanom a vyľudnenom pohraničnom priestore stredovekého konfína.¹¹

Vznik Uhorského kráľovstva s pevne vymedzenými hranicami oproti Rakúsku, Āechám a Poľsku si vynútilo aj modifikované budovanie organizácie kráľovských majetkov, ktorej základy položila hradisková organizácia z čias Veľkej Moravy. Základnou administratívno-správnou jednotkou sa stal kráľovský komitát so sídelným komitátnym hradom, ktorý bol zároveň aj strediskom komitátnej vojenskej organizácie. Na jeho čele stál župan, ktorému podliehali slobodní hradní ľudia (*castrenses*) vrátane jobagiónov, príslušníkov nižšej vojenskej šľachty, slúžiaci v komitátnom vojsku. Toto vojsko prostredníctvom poddaného obyvateľstva zabezpečovalo výstavbu a údržbu vojenských obranných zariadení na hraničných aj vnútrozemských obranných oporných bodoch. Na Slovensku najstaršie komitátne hrady s obrannostrategickou funkciou boli v Nitre, Bratislave, Trenčíne, Starom Tekove, Honte, Novohrade, Zvolene a v Zemplíne.¹²

V priebehu 11. storočia sa najmä juhozápadné Slovensko stalo dejiskom zahraničných vojenských intervencií zo strany p̄remyslovských Āiech a rakúskeho (babenbergovského) vojvodstva. Ich ničivé vpády uhorské vojsko oplácalo rovnakým spôsobom. Vojenské napätie a exponovaná hranica medzi arpádovským Uhorskom a p̄remyslovskými Āechami na dolnom toku rieky Moravy spôsobili, že v 11. storočí sa na Záhorí konštituovali včasnostredoveké vojenské kráľovské komitáty s centrami v Stupave a Šaštíne.¹³ V priebehu 12. a v prvej polovici 13. storočia (do tatárskeho vpádu) sa na Slovensku konsolidovali zahranično-politické a vnútorné pomery. Zahusťovalo sa osídlenie a dobudovávala sa cirkevná organizácia. V tomto období začali do redšie osídlených oblastí Spiša a hornatých oblastí stredného Slovenska, bohatého na výskyt rúd drahých kovov, prichádzať prví nemeckí (ale i iní) osadníci „hostia“, ktorí so sebou prinášali nielen nové právne zvyklosti, ale najmä vyspelejšie výrobné techniky v baníctve a hutníctve. Rozvíjali sa remeslá a obchod, sústreďujúce sa do zárodkov neskorších stredovekých miest. Záujem na ich vzniku a hospodárskej prosperite mal predovšetkým panovník, lebo mu z nich plynuli nemalé príjmy. Neskôr opevnené mestá predstavovali reálnu protiváhu rastúcej moci šľachty; zároveň boli dôležitými obransychop-

10 KRISTÓ, Gy.: *Die Arpaden Dynastie*. Budapest : Corvina, 1993, s. 7-52.

11 CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 56-116. MAREK, M.: *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská 2006.

12 KUČERA, M.: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava 1974; ĀAPLOVIČ, D.: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 189-207.

13 SEDLÁK, V.: Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In: *Studia historica slovacae*, roč. XVIII, 1994, s. 30-62. V nasledujúcich storočiach tu dochádza k lokačnému posunu zo Stupavy na hrad Pajštún a zo Šaštína na hrad Holíč.

nými bodmi situovanými na diaľkových komunikáciách. Ešte pred tatárskym vpádom dostali mestské výsady Trnava, Banská Štiavnica, Krupina, Zvolen, Starý Tekov.¹⁴

Ničivý tatársky vpád v rokoch 1241 – 1242 prerušil slubný vývoj hospodárskeho a mestotvorného procesu na Slovensku a zároveň preukázal, že vojenská obrana pohraničného konfinia, spočívajúca na systéme pohraničných zásekov a zátarasov, sa ukázala ako nedostatočná. Hlavný prúd tatárskeho vojska pod vedením Batu chána, po prekročení východo-karpatských priesmykov 11. apríla 1241 v bitke pri rieke Slanej porazil narýchlo postavené kráľovské vojsko a pokračoval v ťažení na Budín a do Zadunajska. Oveľa väčšie nebezpečenstvo predstavoval druhý voj tatárskeho vojska pod vedením Ordu chána, ktorý cez Moravu pri Trenčíne prenikol na juhozápadné Slovensko. Tatárskemu náporu odolali iba dobre opevnené hrady s kamennými stavbami v Trenčíne, Nitre, Bratislave, Komárne, Filakove a v abovskom Novohrade. Južné, ale najmä celé juhozápadné Slovensko bolo až do leta 1242 vystavené napospas pustošeniu a plieneniu tatárskych vojsk. Zostala po nich zničená a takmer vyludnená krajina.¹⁵

Po odchode Tatárov z Uhorska kráľovský dvor, poučený neblahými skúsenosťami ich ničivého vpádu, prikročil k zásadnej prestavbe obranného systému kráľovstva. Nová bezpečnostná koncepcia spočívala v posilnení jestvujúcej a v budovaní ucelenej sústavy nových kamenných hradov na hraniciach a vo vnútrozemí Uhorska. K panovníkovi, ktorý komitátne hrady prestaval na skutočné kamenné pevnosti, sa ako stavebníci nových kamenných hradov a hrádkov pripojili predstavitelia významných šľachtických rodov. Sieť kamenných hradov od druhej polovice 14. storočia, ale najmä od začiatku 15. storočia, dopĺňali kamenné i tehlové obranné múry kráľovských a zemepanských miest. Umožňoval to najmä Malý dekrét kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1405, ktorý vznikol zo snahy kráľa získať v mestách spojenca proti uhorským magnátom a vytvoriť jednotný mestský stav kráľovských miest ako hlavnú oporu panovníckej moci. Panovník mal záujem na budovaní opevnených miest aj preto, lebo krajina potrebovala strediská obrany krajiny, k čomu ho donútil aj predchádzajúci tatársky vpád v rokoch 1241 – 1242, keď zahynula asi tretina obyvateľstva. Vo všeobecnosti však stredoveké mestá na Slovensku takmer zásadne vznikli na miestach so strategickou polohou, ktorá ich predurčovala nielen na plnenie obranných, ale aj hospodárskych (výrobných), prípadne administratívnych funkcií. Mestá zakladali na prírodou prihodných miestach, kde sa zvyčajne križovali dopravné cesty s predpokladmi vzniku trhov na tovarovú výmenu. Tu však treba jednoznačne zdôrazniť, že vznik stredovekých miest nebol čisto nemeckým fenoménom, keďže predpoklady pre vznik mestského života tu boli už predtým. Nemecká kolonizácia a zavádzanie nemeckého mestského práva však urýchlili mestotvorný proces, čím sa staré hospodárske osady aj z právnej stránky pozdvihli na úroveň vtedajšieho európskeho mesta. Pred 13. storočím sa obrana krajiny opierala predovšetkým o hrady, ktoré boli hospodárskymi, správnymi aj vojenskými centrami žúp. Obrana sa ďalej opierala o systém strážnych krajinských brán, zásekov (z dreva a kamenia) a o systém strážnych osád. Úlohou strážnych osád nebolo nepriateľa definitívne zastaviť, ale sledovať jeho pohyby, informovať o nich najbližší hrad, napádať menšie skupiny nepriateľa a usilovať sa čo najviac zdržovať nepriateľa v jeho postupe. Tieto osady už pred tatárskym vpádom začínali strácať svoj pôvodný význam a celý obranný systém sa začínal opierať o hrady s ka-

14 MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 3, s. 330-356. Pozri tiež SEGEŠ, V.: Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. In: *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 1, s. 3-20.

15 KRISTÓ, Gy.: *A tatárjás emlékezete*. Budapest : Corvina, 1988. ULIČNÝ, F.: Vpád Mongolov na Slovensko v roku 1241. In: *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 3, s. 3-21

menným opevnením.¹⁶ Takto vybudovaný obranný pevnostný systém Uhorska v podstate pretrval až do obdobia akútnej tureckej expanzie v polovici 16. storočia smerujúcej z dunajského priestoru severným smerom proti tokom slovenských riek. Obranný systém Uhorského kráľovstva do obdobia tureckého nebezpečenstva tvorili na tangovaných cestných smeroch hrady a múrmi opevnené privilegované mestá. Bola to pevnostná koncepcia, ktorá bola budovaná proti útokom nepriateľov zo všetkých svetových strán, pričom pevnostné body, či už stredovekých hradov alebo stredovekých miest, boli zákonite situované na hlavných alebo regionálnych trasách stredovekých ciest. Vlastne každý pevnostný bod bol naviazaný na stredoveké cesty. Ich komunikačná frekvencia mala priamy vplyv na zvyšovanie alebo znižovanie obranného významu hradov a stredovekých miest priamo v priestore krajiny. Pevnostne boli chránené najmä vstupy do krajiny na dnešnej západnej a severnej štátnej hranici Slovenskej republiky, ktoré až do roku 1918 tvorili vlastne štátne hranice Uhorského kráľovstva. Už počas tatárskeho vpádu sa ukázalo, že ich útoku najlepšie odolávali kamenné stavby. Koncom 13. storočia, po zlých skúsenostiach počas uhorsko-českých vojen a druhého vpádu Tatárov na Spiš, začali panovníci udeľovať povolenia opevniť mestá kamennými hradbami. Najstaršiu správu o povolení stavby mestského opevnenia máme z roku 1292; povolil ho český a poľský panovník Václav II. Podolíncu v základnom privilégii. V deväťdesiatych rokoch 13. storočia, teda za vlády Ondreja III., začala sa opevňovať Bratislava a pravdepodobne aj Košice, Trnava a Levoča. V 14. storočí sa začala opevňovať Rimavská Sobota (po roku 1334), Kežmarok (asi roku 1348), Bardejov (po roku 1352), Skalica (po roku 1372), Prešov a Beckov; v 15. storočí Sabinov (po roku 1405), Trenčín (po roku 1412) a Kremnica (spomínané roku 1441). Nové Mesto nad Váhom opevnili narýchlo valmi zo strachu pred vpádom husitov. Viaceré mestá na strednom Slovensku, konkrétne Banská Štiavnica, Zvolen, Krupina, Pukanec, Brezno, ale aj Spišská Nová Ves a východoslovenské banské mestečká, boli po celý stredovek bez opevnenia. Pravdepodobne sa predpokladalo, že do hôr stredného a východného Slovenska sa vonkajší nepriateľ nedostane.¹⁷

Obdobie 2. polovice 13. a začiatku 14. storočia v Uhorsku by sa s istým nadsadením dalo označiť aj ako obdobie fortifikačnej revolúcie¹⁸, pretože v tomto období sa na západných a severných hraniciach Slovenska, ako aj na frekventovaných dopravných tepnách smerujúcich do vnútrozemia dnešného Slovenska, vybudovala mohutná sieť hradov a opevnených miest, ktorá s určitými modifikáciami pretrvala do tureckej expanzie v 2. polovici 16. storočia. Treba zdôrazniť, že od tatárskeho vpádu do moháčskej katastrofy (1526), prioritným záujmom uhorskej štátnej moci bola obrana hraníc kráľovstva pred vpádom nepriateľského vojska, najmä zo západného a severného smeru, teda zo strany od českého a poľského kráľovstva. Po Moháči sa aktivizoval južný strategický smer spojený s osmanskou expanziou, proti ktorej bol vybudovaný pevnostný val postavený na juhu dnešného územia Slovenska. Bolo to však už v období zmenenej taktiky a stratégie vedenia vojenských operácií s masívnejším nasadzovaním palných zbraní, medzi ktorými začalo dominovať poľné a pevnostné

16 KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: *Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR 1993, s. 136. MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská 2006, s. 260-344.

17 ŠÁŠKY, L.: *Kamenná krása našich miest*. Martin : Osveta 1981, s. 80. Pozri tiež: PISOŇ, Š.: *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin 1973. POLLA, B.: K problematike začiatkov miest z hľadiska historickej archeológie. In: *Historické štúdie XIX*, 1974, s.5-20. ZALČÍK, T.: *Urbanizmus stredovekého mesta na Slovensku*. Bratislava 1973.

18 Toto špecifické terminologické spojenie je použité v publikácii: SEGEŠ, V.: *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany 2004, s. 99.

delostrelectvo. Na západnom Slovensku však v časovom rozpätí 13. – 15. storočia bola evidentná snaha Uhorského kráľovstva vybudovať proti vojenským útokom zo západu obrannú pevnostnú líniu s maximálnou dôraznosťou využitia geografického reliéfu terénu. Systém hradov postavených na úbočiach Malých a Bielych Karpát z oboch strán, mal sťažiť priechodnosť pohorí postavením stredovekých pevnostných bodov práve na tangovaných cestných prechodoch vedúcich z oblastí pri toku Moravy a Dunaja k rieke Váhu. V skutočnosti možno na západnom Slovensku identifikovať niekoľko pevnostných línií, ktoré kopírujú geografické determinanty. Prvá línia kopírovala tok rieky Moravy, na ktorom zo severu stálo opevnené mesto Skalica, ďalej to bol hrad Holíč a najjužnejšie na brehu nad sútokom Moravy s Dunajom to bol hrad Devín. Druhá opevnená línia sa začínala tiež hradom Devínom, pokračovala západnými úbočiami Malých Karpát k Stupave (tu v stredoveku bol tiež hrad najskôr na mieste dnešného kaštiela), resp. nad Borinkou, hradom Pajštúnom, a ďalej severovýchodným smerom pokračovala ďalej k Plavečskému hradu.¹⁹ Táto opevnená línia cez hrad Ostrý Kameň a Korlátka vyústila v Jablonici, dôležitom pevnostnom a komunikačnom uzle na českej ceste. Táto obranná línia ďalej pokračovala hradom Branč a hradom Čachtice do údolia Váhu. Na pravom brehu Váhu ďalej severnejšie postavili hrady Súča, Vršatec, Lednica a (Považská) Bystrica. Tieto hrady zároveň kontrolovali cesty vedúce z údolia Váhu cez hory na Moravu. Táto pravobrežná obranná línia na rieke Váh pokračovala proti jeho toku k Budatínskému hradu na sútoku Kysuce a Váhu. Pravobrežnú väzku obrannú líniu uzatváral Starý hrad v Strečnianskej tiesňave.²⁰

Podobne aj východné podhorie Malých Karpát sledovala obranná pevnostná línia, ktorej začiatok možno nepochybne stotožniť s mohutným opevnením Bratislavského hradu a samotného mesta Bratislavy, ktorá už v 14. storočí bola obohnaná kamenným mestským múrom.²¹ Táto vnútorná pevnostná línia od Bratislavy pokračovala ďalej severovýchodným smerom pozdĺž strmých úbočí Malých Karpát k opevnenému mestu Svätý Jur a k hradu Biely Kameň, ktorý kontroloval cestu cez Malé Karpaty, popod hrad Pajštún a ďalej na Stupavu. Pevnostná línia od Svätého Jura ďalej sledovala východné úbočia Malých Karpát na mestskými múrmi opevnený Pezinok (so stredovekým hradom) a na Modru. Odtiaľto táto pevnostná línia smerovala na hrad Červený Kameň, hrad Smolenice a Trstín, kde vyúsťova-

19 Problematiku tejto vojenskej obrannej línie pozri v práci: SEDLÁK, V.: Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In: *Studia historica slovacae XVIII.* (1994), s. 34–38, 58–59.

20 K fortikačnej a historickej genéze všetkých hradov na Slovensku bližšie pozri staršiu, doteraz neprekonanú syntetickú prácu: FIALOVÁ, H. – FIALA, A.: *Hrady na Slovensku*. Bratislava 1966. Zaujímavé genealogické súvislosti k stredovekým hradom na Slovensku najnovšie podáva SEGEŠ, V.: Od rytierstva..., ref. 3, s. 100 „Na Slovensku napríklad už v druhej polovici 13. storočia predkovia svätojurských a pezinských grófov vystavali hrady v Svätom Jure (Biely Kameň), Pezinku, Čeklísi (dnes Bernolákovo). Hlohovecká vetva Abovcov obnovila hrad Hlohovec a postavila hrady Branč a Dobrá Voda. Kazimír z rodu Hont-Poznanovcov a jeho synovia boli stavebníkmi Čachtického hradu a hradu v Bojniciach a Prievidzi. Ivankov syn Ondrej z toho istého rodu vystavil hrad Gýmeš (Jelenc) pri Nitre a Znievsky hrad v Turci. Staviteľom hradu Uhrovec bol pravdepodobne trenčiansky župan Baš. Čákovci postavili hrady na Ponitří hrady v Topolčanoch a Oponiciach. Predkovia Balašovcov postavili hrady Budatín a Lietavu na Považí a Modrý Kameň v Novohrade. Vincent a Peter z rodu Bánčovcov vystavali hrad Šášov na Pohroní. V Honte členovia bzovickej vetvy Hont-Poznanovcov prebudovali hrad Litava (Čabraď). V Novohrade postavili páni z Lučenca hrad Divín. V Gemeri popri Muráni, ktorý bol kráľovským hradom, vznikol hrad v Krásnej Hôrke, patriaci predkom Bebekovcov, hrad Brzotín patriaci Mariášiovcom, Hodejovský hrad patriaci Ratoldovcom, a hrad Kameňany, ktorý postavil Detrik z rodu Ákošovcov. Abovci postavili hrady Drienov a Slanec. V Šariši postavili páni z Brezovice hrad v Kamenici, členovia rodiny Bakšovcov hrad Solivar a župan Detrik Plavečský hrad. V Zemplíne šlachtici z Trebišova a Michaloviec vystavali hrady Paríč-Trebišov a Tivavu.“

21 Bližšie pozri VYČISLÍK, A.: *Vojenské pamiatky Bratislavy*. Bratislava 1974.

la na Českej ceste. Pevnostná línia z Trstína ďalej pokračovala cez hrad Dobrá Voda k hradu Čachtice, ktorý už nesporne leží v širšom údolí Váhu.²²

Časová špecifikácia budovania obranných systémov na území Slovenska vo viacstoročnom vývoji pevnostného stavitelstva od ničivého tatárskeho vpádu ukázala, že práve kamenné hrady najúspešnejšie odolávali mobilným oddielom drancujúceho nepriateľa. Preto po tatárskom vpáde došlo k vybudovaniu veľkého počtu nových kamenných hradov a k prebudovaniu opevnení starých hradov. Stavebníkom bol väčšinou kráľ a s povolením panovníka bohatí feudáli. Pretože sa následne očakával ďalší vpád Tatárov (označovaných aj Mongolmi), výsledkom tejto horúčkovitej stavebnej činnosti bola mohutná sieť hradov, z ktorých prevažná väčšina pôvodne patrila kráľovi, neskôr postupne stále viac aj bohatým svetským, a menej aj cirkevným veľmožom. Sieť hradov bola ešte doplnená kamennými hradbami slobodných kráľovských miest a menšími mestami zväčša len s palisádovým opevnením, so zemným násypom a s vodnou priekopou. V rámci vtedajších vojenských zvyklostí sa predpokladalo, že nepriateľ pri svojom postupe musí postupne dobýjať všetky opevnené miesta, nevyvímajúc ani hrady a mestá. Dobýjanie týchto pevnostných bodov podľa vtedajších vojenských zásad malo spôsobiť spomalenie postupu nepriateľských síl do centrálnych častí krajiny a ich rozdrobenie, čo následne malo vyvolať oslabenie údernej sily nepriateľských vojsk. Medzi ostatné krajinské fortifikácie na Slovensku by sa ešte mohli zaradiť aj niektoré kláštory (napríklad v Jasove či Hronskom Beňadiku), ako aj zopár veľkých kostolov, ktoré v prípade nebezpečenstva poskytovali útočisko najmä vidieckemu obyvateľstvu. Teórie vojenských zásad však neraz preverovala akútnosť vpádov vojsk nepriateľa z nečakaného smeru, čo v realite života overovalo obranyschopnosť pevnostných bodov. Treba tiež povedať, že v časoch nepokojných, ako to bolo na konci 13. a na začiatku 14. storočia v časoch feudálnej anarchie hrady často a nedobrovoľne menili majiteľov. Obdobný stav bol príznačný aj pre druhú tretinu 15. storočia, keď sa v hornom Uhorsku načas usadili husiti a po nich jiskrovci a bratrci.²³

V zásade však najmocnejšie stredoveké hrady a opevnené mestá kopirovali trasy hlavných diaľkových stredovekých ciest, ktoré prechádzali územím Slovenska. V tomto období sa doosídľovali pohraničné oblasti po celom obvode západných a severných hraníc dnešného územia Slovenska, čo znamenalo nielen zmenšenie pohraničného lesného pásu, ale aj zahusťovanie a komunikačnú frekventovanosť lokálnych a regionálnych ciest. Na trasách týchto ciest vznikali tiež hrady a pevnostné body, ktoré dotvárali obranný systém uhorského štátu. V stredovekom období Slovenska vznikli na jeho území dôležité komunikačné uzly, ktoré v podstate pretrvali do súčasnosti. Základným komunikačným uzlom západnej časti Uhorského kráľovstva (ako aj dnešnej Slovenskej republiky) sa stala Bratislava. Význam tohto bodu ako dôležitej komunikačnej križovatky vzrástol najmä po moháčskej bitke, keď sa Bratislava stala hlavným mestom Uhorského kráľovstva. Bratislava bola dôležitou stanicou na európskej komunikačnej spojnici, ktorá viedla nielen po oboch brehoch Dunaja, ale aj po samotnej rieke, ktorá spájala západ s východom a naopak. Zo samotnej Bratislavy sa lúčovite rozbiehali nemenej významné cesty všetkými smermi. Najdôležitejšia bola práve dunajská cestná magistrála, ktorá pri Bratislave brodom, neskôr mostom prekonávala tok

22 Fortifikačný význam spomenutých hradov pozri v spomenutej práci FIALOVÁ, H. – FIALA, A.: *Hrady na Slovensku*. Bratislava 1966.

23 K všeobecným dejinám Slovenska pozri syntetické state: *DEJINY SLOVENSKA I*. Bratislava : Veda 1986, s. 386-477. MARSINA, R.: *Vývoj správy miest v stredoveku*. In: *Vývoj správy miest na Slovensku* (Zborník, zost. Marsina, R.), Martin : Osveta 1984, s. 21-49; VARSÍK, B.: *Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí*. In: *Historický časopis*, 6, 1958, č. 2, s. 163-201.

Dunaja, aby po jeho pravom brehu smerovala proti jeho toku do Viedne a ďalej do západných krajín. Východným smerom cez Prievoz a Dunajskú Stredú viedla dunajská cestná magistrála naprieč Žitným ostrovom do Komárna, potom do Budína a po toku Dunaja ďalej k brehom Čierneho, Marmarského a Egejského mora. Dunajskú cestu na území Slovenska zabezpečoval hlavne Bratislavský hrad; pri vedľajšej ceste z Bratislavy na Záhorie mal strážnu funkciu Stupavský hrad, neskôr Pajštún, ďalej na severozápade zase Plavečský hrad. Od Dunajskej cesty, spojnice – magistrály európskeho významu, sa priamo v Bratislave ľuďovite rozbiehala cesta vedúca jednak k hradu Devín a k rieke Morave a jednak cesta vedúca priamo cez Stupavu na Holíč alebo Skalicu, aby smerovala ďalej do Brna a Prahy v českých krajinách. Ďalšia cesta viedla z Bratislavy severovýchodným smerom po východnom úbočí Malých Karpát cez Svätý Jur, Pezinok a Modru, aby sa buď v Trnave alebo v Trstíne pripojila na českú cestu. Treba zdôrazniť, že trasu akejkoľvek priechodnej cesty cez pohorie Malých Karpát strážil z východnej alebo západnej strany pohoria pevnostný bod, popri ktorom alebo priamo cezeň prechádzala cesta.²⁴

Pôvodná obranná línia hradov, ktorá sa pred 13. storočím tiahla pozdĺž ľavého brehu Váhu, sa po tatárskom vpáde presunula na jeho pravý breh a viac na západ. Túto novú obrannú líniu tvorili novopostavené hrady Červený Kameň, Dobrá Voda, Čachtice, Súča, Vršaťec, Lednica a (Považská) Bystrica, ktoré z veľkej časti kontrolovali aj cesty prechádzajúce na druhú stranu pohorí. Okrem Hrozenkovského priesmyku sa v moravsko-slovenskom priestore stala frekventovanejšou aj cesta cez Vlársky priesmyk. Ťažiskové líniové obranné pásmo hradov proti útokom z českej strany bolo aj naďalej na ľavom brehu Váhu a k starým mohutným hradom (Trenčín, Beckov, Hlohovec, Šintava) pribudli aj viaceré novopostavené ako Temätín, Košeca a Hričov. Cestu zo Sliezska na Slovensko už od polovice 13. storočia strážil hrad Budatín naproti mestu Žilina a postavený nad sútokom Kysuce s Váhom. Starý hrad kontroloval Strečniansku úžinu na pravom brehu, neskôr to bol hrad Strečno, postavený na ľavom brehu Váhu. Strážcom oravskej cesty do Maľopoľska bol obranne dobre vybavený Oravský hrad, ktorý postavili pomerne hlbšie vo vnútrozemí, lebo hraničnou stanicou medzi Poľskom a Uhorskom už v polovici 13. storočia bol Tvrdošíň. Pre neschodnosť terénu neprechádzali cez Západné a Vysoké Tatry nijaké významnejšie cesty severojužného diaľkového smeru. Zdá sa, že jedinou výnimkou v tomto smere je Liptovský Starhrad, ktorý postavili na južných úbočiach Chočských vrchov, ako strategický bod na obranu predpokladanej strategickej (skôr spravodajsko-kuriérnej, pozn. B. K.) cesty medzi Oravou (Oravským hradom) a Zvolenom ako centrom Zvolenského kráľovského komitátu, do ktorého zhruba až do polovice 14. storočia patril tak Liptov, ako aj Orava²⁵. Východný uzáver Liptovskej kotliny strážil hrad Liptovský Hrádok.

Najdôležitejšou spojnicou počas celého stredoveku medzi Uhorskom a Poľskom bola tzv.

24 Ako príklad symbiózy medzi pevnostnými bodmi a cestou možno použiť hrad Biely Kameň nad Svätým Jurom z východnej strany a hrad Pajštún nad Borinkou zo západnej strany. Oba hrady postavili pri vyústení cesty z pohoria na rovinu, takže dobytie hradu bolo podmienkou slobodného priechodu a pokračovania cesty. Podobnú symbiózu možno tiež vidieť pri hrade Korlátka nad Cerovou zo západnej strany a hradom Smolenice pri Trstíne na trase českej cesty z východnej strany.

25 Ináč totiž ťažko zdôvodníme veľkoryso koncipované založenie Partizánskej (Nemeckej) Lupče v Liptove ako severného pendanta Slovenskej Lupče s kráľovským hradom na Pohroní, ktorú ešte v 13. storočí panovník obdaril rozsiahlymi výsadami. Nazdávame sa, že až v 14. storočí sa presadil strategický a hospodársky smer cesty z Banskej Bystrice cez sedlo Šturec na Ružomberok a ďalej pod Likavským hradom na Oravu, resp. na Oravský hrad. Cesta zo Zvolena cez Banskú Bystricu a pohronskú Slovenskú Lupču po prechode hrebeňa Nízkych Tatier vyústila v bývalej Nemeckej (dnes Partizánskej) Lupči v Liptove. Cesta po prechode cez rieku Váh ďalej najkratším smerom viedla popod Liptovský hrad na Oravský hrad ako sídlo kráľovskej moci na Orave.

poľská cesta, ktorá viedla z Košíc údolím Hornádu a Popradu cez spišské mestá Levoču a Kežmarok alebo Torysy cez Prešov a Sabinov. Pohraničnými obrannými hradmi tu boli Lubovniansky, Plavečský a hlbšie Šarišský hrad a vo vnútrozemí to boli opevnené mestá Kežmarok, Levoča, Sabinov a Prešov. Osobitné miesto v obrannom systéme Uhorského kráľovstva zaujíma vojensky mocný a strategicky príhodne postavený Spišský hrad. Až koncom 14. storočia sa frekventovanejšou stala trasa na Bardejov, na ktorej významnú obranno-strážnu funkciu malo práve opevnené mesto Bardejov s predsunutým Zborovským hradom, ďalej na východ to boli hrady Čičava a Brekov.²⁶

Vonkajšie obranné línie hradov na západnom a severnom Slovensku dotvárali stavby mocných hradov, ktoré sa budovali hlbšie vo vnútrozemí, zvyčajne pri križovatkách dôležitých ciest severojužného alebo západovýchodného smeru. V stredoveku sa na západnom Slovensku okrem Bratislavy vyvinul dôležitý komunikačný uzol v Trnave, Senici, Trenčíne a najsevernejšie v Žiline. Východnejšie to bola Sereď a hlavne Nitra, ktorej význam zo stredovekých čias pretrval vlastne až do súčasnosti. Pozornosť komunikačného uzla na strednom Slovensku si zasluhuje tiež Prievidza, Banská Bystrica a Zvolen, Rimavská Sobota a Poprad. Na východnom Slovensku úlohu centrálného komunikačného uzla nesporne plnila metropola východu Košice, ďalej to bol Prešov a Michalovce. Ale pri hodnotení komunikačného významu jednotlivých miest treba zobrať do úvahy, že všetky spomenuté stredoveké mestá boli síce samostatné obranné jednotky a mohli sa dlhý čas efektívne brániť proti útoku nepriateľských vojsk, jednako boli odkázané na koordináciu postupu s inými stredovekými mestami, resp. sa spoliehali na vojenskú silu stredovekých hradov, ktoré ich obklopovali. Tento jav bol zvlášť signifikantný počas vpádov husitských vojsk, jednak na západné a stredné Slovensko, hlavne však na Spiš a východné Slovensko.²⁷

Z hľadiska stredoeurópskych dejín boli vojenské stretnutia s husitmi, jiskrovcami a bratříkmi v 15. storočí na území Slovenska lokálnymi bojmi medzi ústrednou mocou a agresormi (ničomníkmi), ktorí sa násilným spôsobom zmocňovali hmotných a nehmotných majetkov obyvateľstva Uhorského kráľovstva. V tejto súvislosti však treba povedať, že tieto boje nepresiahli, napriek svojej miestnej nezmieriteľnosti a ničivosti regionálny rozmer, nikdy nenadobudli masový charakter vojny a v zásade sa priestorovo obmedzovali na jednu, prípadne dve – tri stolice. Na čoraz dôležitejší strategický význam územia Slovenska v 2. polovici 15. storočia poukazuje aj zriadená funkcia kráľovského kapitána, horných častí Uhorska. Poslaním a cieľom tejto funkcie (ustanovizne) bola koordinácia a riadenie obrany proti zahraničným agresorom a vnútorným nepriateľom, najmä proti jiskrovcovi a bratříkom na území hornouhorských (čiže vlastne slovenských) stolíc. Hornouhorský kapitán riadil a koordinoval vojenskú činnosť na tomto území, pričom logisticky zabezpečoval od komplexného finančného zabezpečenia po technickú a stavebnú činnosť všetky práce spojené s vojenskou aktivitou na tomto území. Jeho základnou úlohou však bola efektívna likvidácia nepriateľských vojsk, ich pevností, posádok a poľných táborov,²⁸ čo sa podarilo až v prvom decéniu vlády Mateja Korvína (1458 – 1490). Vlastne celé obdobie 14. storočia až do definitívneho vyhladenia bratrického vojska Matejom Korvínom možno považovať v Uhorsku za

26 VARSÍK, B.: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava 1965. SLIVKA, M.: Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In: *Slovenská numizmatika XI*. Bratislava : Veda 1990, s. 83-113.

27 POLLA, B. – SLIVKA, M.: Husiti, jiskrovci a bratříci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In: *Archeologia historica* 5, 1980, s. 69-103.

28 SEGEŠ, V.: Od rytierstva..., ref. 3, s. 101-102.

zvlášť nestabilné obdobie, ktoré možno prirovnať len k pretrvávajúcej občianskej vojne. Pri tom väčšina vojenských akcií sa odohrala práve na území Slovenska.

Po dobytí Konštantínopola (dnes Istanbul v Turecku) roku 1453 sa prioritným nepriateľom Uhorského kráľovstva stala Osmanská ríša, ktorá krajinu smrteľne ohrozovala z južného geostrategického smeru. Hrozba osmanského (tureckého) nebezpečenstva pre Uhorsko (a tým aj pre celý európsky kontinent) však bola evidentná už od 2. polovice 14. storočia. Spečatila ho osudová bitka na planine Kosovho poľa dňa 15. júna 1389 a obsadenie Tarnova (1393), hlavného mesta Bulharského kráľovstva. Do povedomia Európy, a zvlášť južných Slovanov, sa však zapísala krutá bitka na Kosovom poli (Kosovo), v ktorej turecké vojská sultána Murada I. (1359 – 1389) napriek statočnému odporu rozprášili a z veľkej časti pobili kresťanské vojsko, ktorému velil najsilnejší zo srbských kniežat Lazar Hrebeljanovič (1371 – 1389). Lazar proti Turkom postavil vojsko zo širokého spojenectva. V bitke na srbskej strane bojovali Bulhari, Bosniaci, Chorváti, Albánci a menšie jednotky z Valaška a Uhorska.²⁹ Aj v roku 1396 v bitke pri Nikopoli Turci na hlavu porazili veľkú európsku krížovú výpravu, ktorú proti nim zorganizovali pápež a uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, a v ktorej padol výkvet francúzskeho rytierstva. Bitka na Kosovom poli nebola ojedinelou tragédiou, ale len jednou z etáp tureckého rozmachu. V povedomí srbského národa však bitka na Kosovom poli pretrvala ako rozhodujúca porážka, ktorá na stáročia ukončila jeho štátnosť. Zlú povest Kosovho poľa dokonala na tom istom mieste porážka koalície kresťanov vedených uhorským vojvodom Jánom Huňadym od Turkov v roku 1448.³⁰ Ďalšie územné zisky na Balkáne dosiahli Turci aj za vlády Mateja Korvína (1458 – 1490), čomu zodpovedalo aj budovanie pevnostných obranných línií na južnej hranici Uhorského kráľovstva. Pevnostné línie sa zdokonalili po roku 1479, keď tu boli vytvorené tri obranné jednotky. Na čele prvej, juhozápadnej oblasti bol chorvátsko-slavónsky bán; velenie nad druhou strednou oblasťou mal hlavný dolnouhorský kapitán a zároveň temešský župan, ktorému podliehalo viacero južných stolíc. Tretiu, juhovýchodnú obrannú oblasť na čele so sedmohradským vojvodom a sikulským županom, tvorilo Sedmohradsko, kde sa prirodzeným obranným prvkom stal predovšetkým vysokohorský a husto zalesnený karpatský masív, a nie sieť hradov ako v predchádzajúcich prípadoch. V prvej vonkajšej a s Osmanmi hraničiacej línii boli (od východu na západ) tieto hlavné hrady a pevnosti: Turnu-Severín, Belehrad, Šabac, Srebrenik, Jajce, Knin, Klis, Skardin. Zhruba 50 až 150 kilometrov severnejšie sa tiahla vnútorná obranná línia, ktorú tvorili hrady Karansebeš, Lugoš, Temešvár, sriemske hrady a tvrdze, ďalej Petrovaradín, Banja Luka a Bihač.³¹

Aj z povedaného vyplýva, že dvory všetkých uhorských panovníkov v 14. a 15. storočí si s plnou vážnosťou uvedomovali naliehavé nebezpečenstvo plynúce z rastúcej osmanskej expanzie číhajúcej na južných hraniciach Uhorska. Treba však konštatovať, že zostalo len pri slovných proklamáciách, skutočné činy ďaleko zaostávali za proklamovanými heslami. Vo vtedajšej Európe nebolo mocenskej ani geopolitickej sily odvrátiť, resp. vojensky zvrátiť hroziace turecké nebezpečenstvo. Pokusy vojensky poraziť turecké vojsko na území Osmanskej ríše sa takmer všetky skončili porážkami a nezdarom, lebo turecké vojsko bo-

29 Výsledok kosovskej bitky neovplyvnil ani zúfalý čin jedného zo srbských veliteľov Miloša Obiliča, ktorý sa počas bitky nechal dovieš pred sultána Muráda s tvrdením, že chce Lazara zradiť. Keď sa však k Murádovi priblížil, preklal ho dýkou. Smrť ich vodcu však Turkov nezneistila, iba ich ešte viac rozzúrila. Velenie okamžite prevzal Muradov energický syn Bajazid, ktorý víťazstvo dokončil. Knieža Lazar padol do zajatia a spolu s inými zajatcami ho popravili.

30 Dejiny Slovenska I. (1986), s. 404.

31 SEGEŠ, V.: Od rytierstva..., ref. 3, s. 103.

lo vždy početnejšie, lepšie zorganizované, vojaci mali dobrú výstroj, disciplínu i dobrú výzbroj, vrátane diel. Porážka balkánskych národov dovedla postupne tureckých dobyvateľov až na Slovensko. Dôsledky poltisícročia trvajúceho tureckého panstva boli pre balkánske národy obzvlášť tragické. Odklonili ich vývoj od európskeho rozmeru a výrazne zmenili etnické pomery na Balkáne. Preto sa zdá, že relatívne najpremyslenejšiu a najpragmatickejšiu politiku proti Turkom uplatňoval uhorský kráľ Matej Korvín (1458 – 1490) tým, že proti Turkom používal stratégiu aktívnej obrany, ktorej výsledkom po uzavretí dohody roku 1483 so sultánom Bajezidom II. bol relatívny mier. Stratégiou aktívnej obrany dokázal Matej Korvín v posledných decéniách svojej vlády eliminovať tlak a expanziu Osmanskej ríše do Veľkej uhorskej nížiny. Po likvidácii vnútorného nepriateľa podnikol tri výpravy proti Osmanskej ríši, v ktorých dosiahol iba čiastočné úspechy. Práve Matej Korvín je historiografiami strednej Európy hodnotený veľmi kontroverzne, hlavne sa mu vyčíta, že uprednostnil útočnú politiku proti Českému kráľovstvu (obsadil Moravu, Sliezsko a Lužicu) a proti Rakúsku (obsadil Dolné Rakúsko s Viedňou a časť Štajerska) a zanedbal boj proti Turkom, čo údajne Osmanskej ríši umožnilo jej neskorší vojenský a územný rozmach. Negatívne hodnotenie Mateja Korvína zaznievalo (a zaznieva) najmä od českej a rakúskej hodnotiacej historiografie, čo sa v konečnom dôsledku dá aj pochopiť, lebo práve proti ich krajinám bola namierená jeho vojenská agresia s cieľom dosadnúť na český a ríšsky stolec. Tieto osobné ciele sa mu však podarilo dosiahnuť len čiastočne. Matej Korvín dokonca presťahoval svoj dvor do Viedne, ktorá sa stala jeho sídelným mestom. Ale z rozboru dobových správ a hlásení zahraničných vyslancov o sile a zložení uhorského vojska možno vyvodiť poznatok, že na ťaženia a výpravy proti Osmanskej ríši kráľ Matej nasadzoval síce početnejšie, no čo do bojovej hodnoty menej kvalitné vojenské sily. Proti severným a západným susedom – Poliakom, Čechom, Rakúšanom – bojovali zasa menej početné, pritom však kvalitnejšie kontingenty, čiže najmä jazdectvo rytierskeho a polotažkého typu a obrnená pechota.³²

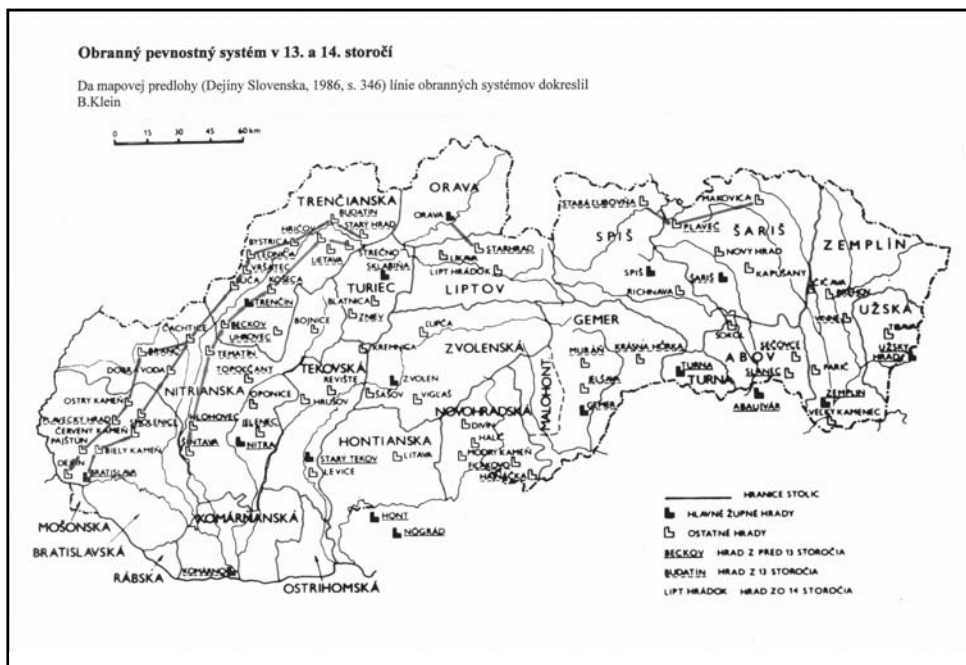
Obdobie po smrti Mateja Korvína charakterizuje v Uhorsku feudálna anarchia. Jeho nástupca Vladislav II. Jagelovský bol poddajným nástrojom v rukách najmocnejších uhorských feudálov, ktorí sa usilovali odstrániť reformy Mateja Korvína, najmä v oblasti dvorských úradov, organizácie vojska a krajinskej dane. Vnútropolitická situácia v Uhorsku bola príčinou, že sa nevenovala obrane krajiny patričnou pozornosťou, ba čo viac, šľachta nemala na obrane záujem. Za vlády nedospelého Ľudovíta II. Jagelovského (1505 – 1526) nielenže upadla ústredná kráľovská moc, ale sa aj značne rozkrádali kráľovské príjmy a majetky. Prehĺbili sa rozpory vnútri uhorskej šľachty, šľachtická opozícia sa na čele s Jánom Zápoľským chcela zmocniť vlády v krajine. Tento stav sa odrazil aj v hospodárskej oblasti, keď sa v rokoch 1524 – 1526 začali raziť neplnohodnotné mince. V takejto situácii mladý a neskúsený panovník ťažko mohol čeliť vzrastajúcemu tureckému nebezpečenstvu. Hospodársky a politický chaos uhorskej vládnúcej triedy dosahoval v tomto období vrchol, pričom Turci stáli na južných hraniciach Uhorska. V takýchto ťažkých pomeroch sa 29. augusta 1526 odohrala bitka pri Moháči, v ktorej bolo uhorské vojsko na hlavu porazené. V dôsledku tejto bitky našiel pri úteku svoju smrť aj uhorský panovník Ľudovít II. O porážku sa pričínal aj Ján Zápoľský, ktorý v úsilí získať uhorský trón, neprispel panovníkovi na pomoc, hoci mal početné vojsko. Krátko po porážke vypukla v Uhorsku medzi uchádzačmi o uhorský trón Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským občianska vojna, ktorej následky niesla najmä mestská chudoba a poddaní...

Postupom tureckých vojsk k Dunaju z južného geostrategického smeru sa kardinálne

32 SEGEŠ, V.: Od rytierstva..., ref. 3, s. 109.

zmenila geopolitická situácia aj na území dnešného Slovenska, čo našlo svoj odraz aj v budovaní nového obranného systému proti nebezpečnému osmanskému agresorovi. Ale to už je iná kapitola obrany územia dnešného Slovenska...

B. KLEIN: AUSBAU DER VERTEIDIGUNGSSYSTEME AUF DEM GEBIET DER SLOWAKEI BIS ZUM ENDE DES MITTELALTERS

In diesem Beitrag löst der Autor die Problematik der Aufbau von Verteidigungs-Systeme auf dem Gebiet der Slowakei bis zum Ende des Mittelalters. In der slowakische Historiographie beschäftigte sich mit dieser spezifische Problematik bis jetzt niemand, obwohl Erwähnungen zu dieser Problematik finden wir in vielen Werken. Autor diesen Beitrags charakterisiert den Verteidigungs System wie eine Summe aller zielbewußt aufgebauten Festungen und Schutzvorrichtungen die aufgebaut waren zur Verteidigung einen bestimmten geographischen Raum und von einer militärischen Kraft mit eigene Struktur und Organisation der Verteigung verwehrt. Das Fundament aller Festbauten auf dem Gebiet der Slowakei bis zum Ende des Mittelalters war die Verlangsamung, eventuel Sperrung der vordringenden einer feindlichen Armee in das Innere Land und zu den zentralen Zentren. Daher war in der Vergangenheit das vorrangige Interesse der aller politischen Mächten in dem Gebiet der Slowakei, die Verteidigung der eigenen Außengrenzen von den feindlichen geostrategischen Richtungen, die oft in mehreren Linien kopiert den Boden tief in das Innere. Die Fortifikationsbauten dienten nicht nur zur Verteidigung des Gebietes der heutigen Slowakei, sie wurden normalerweise situirt auf den Spitzen der Bergen, an den ansteigenden Geländen, Fluss Terrassen, Inseln umgeben mit Wasser und anderen ähnlichen strategischen Standorten. Es ist erstaundlich, wie damals die Bauherren von Burgen und befestigten Standorten wussten meisterhaft und gründlich befestigte Burgen im Land verwenden,

die zusätzlich noch Verwaltungs, Wirtschafts und kaufmännischen Funktionen erfüllen, obwohl ihre Hauptaufgabe bestand in den militärischen Funktionen. Diese Fortifikationsbauten stehen dominierend im Gelände mit einem guten Blick ins Land, in der Nähe der Fern- und regionalen Straßen und natürlich in den erwarteten Richtungen der feindlichen Angriffen. Die grundlegende Annahmen für Fortifikationsbauten im Gelände waren: breite landwirtschaftliche Basis, genügend trinkendes Wasser, Baustoffe und spezialisierte Produktion des Handwerks.

Auf dem Gebiet der Slowakei sind im Bereich der Fortifikationsbauten bis zum Ende des Mittelalters zwei dominierende Verteidigungslinien kennbar. Die Erste geht zurück zu den römischen Legionen, die an dem linken Ufer des Donaustrahmes aufgebaut war. Es handelt sich um Festbauten oder Fortifikationsbauten die vor der Hauptlinie (Limes romanus) auf dem slowakischen Ufer der Donau stehen. Fragmente der römischen Fortifikationen sind bei den archelogischen Forschungen auf den Burgen Devín und Bratislava, wie auch im historischen Zentrum Bratislava ausgegraben. Eine einzigartige römische Festung ist in Iža bei Komárno gefunden, die archeologischen Forschungen bei dieser Festung dauern schon etliche Jahrzenten.

Die zweite Festungslinie der Verteidigungssysteme befindet sich in der west Slowakei und sie ist noch heute in den Bauten oder Ruinen von mittelaltelichen Burgen und Schlösser an den östlichen und westlichen Hängen der Bergen Malé Karpaty sichtbar. Diese Linien waren erkenntlich nach dem Tatarischen Einfall in der zweiten Hälfte des 13. und im 14. Jahrhundert gegen österreichischen und tschechischen Armeen von der westliche Richtung gebaut. Auf den westlichen Ausläufern Gebirge Malé Karpaty wurde als Fortsetzung des Devín Burges der Burg Pajštún bei Stupava gebaut. Nordlich von Burg Pajštún war der Burg Plaveč, Burg Scharfer Stein, Burg Korlátka, Burg Branč und endlich Burg Čachtice gebaut. Das ist die äussere Linie. Die innere Linie fortgeht auch an den östlichen Hängen der Berge Malé Karpaty und fangt am Burg Čachtice an und fortsetzt sich südlich zu dem Burg Dobrá Voda, weiter zum Schloss Smolenice, Burg Červený Kameň, Schloss Pezinok, Burg Bielý Kameň bei Svätý Jur und schlieslich zu dem Burg Bratislava und mit Stadtmauern befestigte Stadt Bratislava. Die äussere Linie der Festungen zieht sich nordlich von dem Burg Čachtice zu dem Burg Súča, Burg Vršatec, Burg Lednice, Burg (Považská) Bystrica, Schloss Budatín und endet bei dem Burg Starý hrad in Strečnianska tiesňava. Die Hauptverteidigungslinie im Vagtal zieht sich aber am linken Ufer des Flusses Vag mit Hauptburgen Trenčín, Beckov und Hlohovec. Diese Linie verdichten und verlängern noch die Burgen Šintava, Temätín, Košeca, Hričov und Strečno. Eingänge in die Slowakei von Norden verhindert ausreichend die Burg Orava im Tal der Orava Flusses, weiter im Spiš die Burgen Lubovňa und Plaveč und östlich die Burgen Zborov und Makovica im Saroscher Komitat. Die Katastrophe bei Mohács (1526) öffnete eine neue geostrategische Richtung von Süden.

Der Aufbau von Verteidigungssystemen gliedert sich (nach dem Autor) in zwei historischen Epochen. Die erste Periode endet im 20. Jahrhundert und ist charakterisch durch den Aufbau Festungslinien auf der Oberfläche. Die zweite Phase beginnt am 21. Jahrhundert und zeichnet sich durch den Bau Defensive, oder Offensive Waffen im Luftraum oder Weltraum, oder unter der Oberfläche der Meere und Ozeane.

RÝCHLA DIVÍZIA V NEMECKEJ OFENZÍVE NA ROSTOV

PAVEL MIČIANIK

MIČIANIK, P.: Fast division in German offensive towards Rostov. *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 43–70. Bratislava.

The study deals with the assignment of Slovak Fast Division (SFD) in German summer offensive (June – July) in 1942 that was decisive in the war against USSR and should have helped Germany to take over after an unsuccessful operation Barbarossa in 1941. The author emphasizes that SFD had been in a continual service from the November 1941 in the defense of the river Mius. In order to be re-used offensively it was necessary to supply it with personnel, armaments and cars. The Slovak party had been negotiating with Germans on the material supply since the beginnings of 1942. The negotiations were pro-longed and that is why the Division joined the German offensive actions in the end of July 1942 without the armaments supply and support. In the course of the actions the Division captured more than 10 000 Red-Armenian and confirmed its famous reputation from the autumn 1941. The performance was later awarded by the superior German headquarters.

Military History. USSR. World War Two. 1942. The Slovak Army in German offensive.

NEMECKÉ PLÁNY A SNAHY O PREZBROJENIE RÝCHLEJ DIVÍZIE

Vyčerpávajúce boje v zime 1941/1942 nepriniesli na východnom fronte rozhodnutie. Sovietska zimná protiofenzíva posunula front o 150 – 300 km na západ, k očakávanému všeobecnému kolapsu *Wehrmachtu* však nedošlo. Pokus o opätovné získanie strategickú iniciatívy sovietskemu veleniu na jar 1942 tiež nevyšiel. Na začiatku júna 1942 bolo jasné, že sovietska jarná ofenzíva na južnom úseku frontu skrachovala. Do 15. mája boli zničené sovietske vojská, ktoré sa vo februári vylodili na Kerčskom polostrove, a o necele dva týždne aj vojská, ktoré sa neúspešne pokúsili dobyť Charkov. Len v týchto dvoch bitkách bolo zničených šesť armád, pričom Nemci zajali 409 000 červenoarmejcov, zničili alebo ukoristili 3 159 diel a 1 508 tankov. *Wehrmacht* opäť preukázal svoju taktickú prevahu nad Červenou armádou. Dňa 3. júna 1942 zahájila 11. armáda gen. Ericha von. Mansteina útok na obliehaný Sevastopol. Útok predchádzala zničujúca delostrelecká paľba z najmohutnejších diel, aké kedy boli nasadené do boja (mažiar *Gama* kalibru 427 mm, mažiar *Karl* kalibru 615 mm a kanón *Dora* kalibru 800 mm!). Pevnosť odolávala tomuto mohutnému náporu presne jeden mesiac. Posledný odpor bol zlomený dňa 3. júla. Dve sovietske armády boli zničené. Do zajatia putovalo 90 000 červenoarmejcov, zničených a ukoristených bolo 622 diel a 758 mínometov. Tento úspech bol dosiahnutý v čase, keď už bola v plnom prí-

de nová nemecká strategická ofenzíva.¹ Táto ofenzíva mala po neúspechu operácie BARBAROSSA priviesť Sovietsky zväz ku kolapsu a následnej porážke.

O možnosti pokračovať v ofenzíve v roku 1942 nemecké velenie uvažovalo ešte pred záverečným pokusom o dobytie Moskvy v novembri 1941. Plán ofenzívy bol vypracovaný v prvých mesiacoch roku 1942 po neúspechu rozsiahlej zimnej protiofenzívy sovietskych vojsk. Nedostatok zdrojov však od začiatku obmedzil rozsah ofenzívy na obidve krídla východného frontu. Hlavné úsilie malo byť zamerané na južné krídlo frontu. Cieľom tejto ofenzívy bolo odvážnym výpadom obklúčiť a zničiť sovietske vojská medzi riekami Donec a Don, získať prechody cez Kaukaz a ovládnuť ropné polia pri Kaspickom mori. Ciele tejto ofenzívy boli rýdzo ekonomické. Nemeckí ekonomickí experti totiž mylne predpokladali (presvedčili o tom i Hitlera), že Nemecko nebude môcť pokračovať vo vojne bez kaukazskej ropy, rudy a pšenice. Vzdialeným strategickým cieľom bol útok z Kaukazu na Irán, ktorý mala podporiť africká armáda gen. Rommela útokom cez Egypt, Suez, arabskú púšť až k Perzskému zálivu. Nemci by sa tak dostali do arabského priestoru, kde boli obrovské ropné ložiská, vyradili by druhú najväčšiu zásobovaciu základňu anglo-americkej pomoci pre Červenú armádu a získali aj bohaté arabské ropné ložiská. Z Iránu by mohol *Wehrmacht* udrieť smerom na Indiu v ústrety japonskému spojencovi, ktorý dobyl Singapur. Nemecko-japonské spojenectvo by tak nadobudlo reálny praktický význam. Podobné ďalekosiahle plány existovali ešte pred útokom na ZSSR. Nemci už od roku 1938 budovali svoje spravodajské štruktúry a diverzné oddiely v Egypte, Iraku, Iráne, Afganistane, Saudskej Arábii a Indii. Mali zbierať informácie a pomáhať *Wehrmachtu* pri postupe týmito krajinami. Toto sa však mohlo realizovať až po porážke ZSSR. Keďže v roku 1941 sa Nemci na Kaukaz nedostali, na rok 1942 bola pripravená nová ofenzíva práve do tohto priestoru. Plán ofenzívy dostal krycí názov FALL BLAU a Hitler ho schválil 5. apríla 1942 ako smernicu č. 41. Hitler nesúhlasil s „elasticky formulovanými úlohami“ v návrhu generálneho štábu, a preto ho sám doplnil zbytočne detailne formulovanými rozkazmi a presne stanoveným priebehom operácie. V prvej etape operácie mali dve skupiny armád mohutnou obklúčovacou operáciou zničiť sovietske sily medzi Doncom a Donom. Severné rameno klieští malo vyraziť z priestoru Kursk – Charkov pozdĺž Donu na juhovýchod, južné rameno z priestoru Taganrog priamo na východ. Obidve ramená sa mali spojiť západne od Stalingradu. Po zničení sovietskych vojsk mal útok pokračovať na juh s cieľom ovládnuť ropné náleziská a horské prechody Kaukazu. Nebezpečne dlhý bok útočiacich vojsk na rieke Don mali kryť maďarské, talianske a rumunské zväzky. To bola jedna z mnohých slabín nemeckého plánu.²

Rozsiahle nemecké ofenzívne akcie predpokladalo na rok 1942 aj velenie slovenskej armády. Preto slovenské MNO už na konci roka 1941 vypracovalo „minimálny program“ prezbrojenia *Rýchlej divízie*, ktorá utrpela veľké straty bojovej i automobilovej techniky. Predpokladalo sa, že divízia bude i naďalej nasadená v zostave nemeckých vojsk ďaleko od Slovenska. Z tohto dôvodu program rátal s jej vyzbrojením nemeckým materiálom, aby mohla byť zásobovaná z nemeckých skladov. Bojaschopnosť RD mala byť zachovaná najmä jej posilnením tankmi, protiletadlovými zbraňami a delostrelectvom. To, prirodzene, vyžadovalo patričné zálohy materiálu a ich plynulé dopĺňanie predovšetkým z cudziny. Zoznam nevyhnutného materiálu na prezbrojenie RD bol odovzdaný *Nemeckej vojenskej misii* s po-

1 CARELL, P.: *Operace Barbarossa*. Plzeň 1996, s. 365-383.

2 Tamže, s. 353, 357-360; BEZYMENSKIJ, L.: *Krach operácie Neptún*. Bratislava 1981, s. 52-57; LIDDELL HART, B. H.: *Dějiny Druhé světové války*. Brno 2000, s. 264-268; MADER, J.: *Hitlerovi generálové vypovídají*. Praha 1975, s. 213-260.

žiadavkou, aby prezbrosená RD dosiahla pohotovosť k 1. máju 1942. Požiadavky zahŕňali predovšetkým 20 ľahkých motorizovaných húfnic kalibru 105 mm, 14 motorizovaných kanónov 100 mm, 21 protitankových kanónov Pak 38 kalibru 50 mm, batériu ťažkých protiletadlových kanónov kalibru 88 mm, 3 ľahké batérie protiletadlových kanónov kalibru 20 mm, 15 stíhacích lietadiel Me 109, 6 ťažkých stíhačiek Me 110, 12 pozorovacích lietadiel Fw 189, 6 spojovacích Fi 156, 6 strmhlavých bombardérov Ju 87, atď.³ Nemecká strana bola voči týmto rozsiahlym požiadavkám zdržanlivá. Samotný *Wehrmacht* pociťoval po ťažkých stratách v zime 1941/1942 nedostatok výzbroje, takže termín a rozsah dodania materiálu požadovaný slovenskou stranou nebol akceptovaný. Veľká časť požadovaného materiálu bola neskôr na Slovensko dodaná, ale k RD dorazila až v septembri – novembri 1942.

Zamietnutiu slovenských požiadaviek čiastočne napomohlo aj hlásenie nemeckého styčného dôstojníka pri RD mjr. Elgera, ktorý považoval organizáciu RD za „*vcelku účelnú*“ a vyžadujúcu „*len malé zmeny*“. Navrhoval doplniť stav pechoty na predpísané počty, doplniť kanónmi a iným materiálom v boji plne osvedčené HKB, doplniť Priezvedný oddiel motocyklistickou čatou (cyklistická rota totiž brzdila postup motorizovaných častí oddielu), postaviť tankovú rotu, celý delostrelecký pluk (s 1 kanónovým a 2 húfnicovými oddielmi), doplniť pioniersky prápor jednou rotou i potrebným náradím a materiálom, postaviť na Slovensku nové dopravné kolóny a kompletne ich odoslať na front, zaistiť pohyblivosť poľných pekárni, zabezpečiť doplnky odevu i obuvi a zriadiť spojovací štáb v Dnepropetrovsku, ktorý by slúžil ako sprostredkovateľ medzi Slovenskom a frontom. Za účelné považoval uskutočniť zamýšľanú výmenu mužstva v časových intervaloch, aby sa „*nestratili doteraz nadobudnuté vojnové skúsenosti*“. Nové doplnky preto nemali prekročiť 25 % stavu jednotlivých rôt.⁴

Zázemný veliteľ pre potreby armády v poli plk. aut. Benedikt Dúbravec naproti tomu považoval organizáciu RD za nevyhovujúcu „*pre aktívnu účasť v boji proti sovietskym jednotkám*“. Vo svojom hodnotení poukazoval to, že KPÚV vz. 37 sú proti sovietskym tankom neúčinné, rovnako ako sú proti sovietskym tankom a protitankovým kanónom neúčinné aj slovenské ľahké tanky. Nasadenie týchto zbraní by podľa neho znamenalo „*ich predčasné zničenie*“. Výzbroj RD žiadal doplniť o samopaly a automobilovú techniku, bez čoho by podľa neho bola „*schopná len krátkodobej akcie*“. Varoval tiež pred nasadením zastaraných slovenských lietadiel proti moderným sovietskym, anglickým a americkým typom, čo by znamenalo „*istú smrť letcov a predčasnú stratu celých leteckých zásob*“. Považoval preto vyzbrojiť frontové jednotky modernými nemeckými lietadlami.⁵ Plk. Dúbravec mal nepochybne pravdu v hodnotení bojových možností slovenských tankov a protitankových kanónov, ktoré nestačili na sovietske tanky T-34 a KV. Skutočnosťou ale bolo, že tieto stredné a ťažké tanky svojím počtom vo výzbroji sovietskych tankových brigád a zborov neprevýšili ľahké tanky. Ľahké tanky T-26, BT, T-37, T-38, T-40 a T-60 tvorili väčšinu sovietskej tankovej výzbroje až do konca roku 1942 (objavili sa už aj anglické a americké typy).⁶ Na tieto typy stačili KPÚV vz. 37, a tanky LT-38 nad nimi preukázali svoju prevahu už v roku 1941. Nemci to veľmi dobre vedeli, a preto vo februári 1942 zaradili do výzbroje novosformovanej 22. tankovej divízie (td) aj 114 tankov PzKpfw. 38 (t). Tieto tanky boli už od roku

3 VHA, MNO (taj.), šk. 15, i. č. 60, MNO, 82.108 Taj./III-192, Bratislava 6. 2. 1942; BYSTRICKÝ, J.: Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942. In: *Vojenská história*, 5, 2001, č. 1, s. 41-42.

4 VHA, MNO (dôv.), šk. 213, 52-2/10-2, Nemecká vojenská misia na Slovensku, Abt. Z., Nr. 47/42 geh., Príl. č. 1 (Preklad).

5 VHA, MNO (dôv.), šk. 213, Príl. k č. 93.915/Dôv. II/1 – 1942.

6 PEJČOCH, I. – SPURNÝ, S.: *Obrněná technika 3 (SSSR 1919 – 1945, I. část)*. Praha 1999, s. 72-73.

1941 vo výzbroji niekoľkých ďalších tankových divízií. Ešte v novembri 1942 ich mal *Wehrmacht* v prvej línii 107 (z toho 37 v 19. td), čo svedčí najlepšie o ich kvalite a dobrých bojových vlastnostiach.⁷ V priebehu marca a mája 1942 Nemci dodali 111 tankov PzKpfw. 38 (t) aj Maďarsku, ktoré ich zaradilo do výzbroje svojej 1. poľnej obrnenej divízie. Tieto tanky tvorili jadro jej výzbroje. Maďarská 1. poľná obrnená divízia mala spolu 14 obrnených áut *Csaba*, 18 stíhačov tankov *Nimród* a 150 tankov (111 PzKpfw. 38 (t), 17 *Toldi* a 22 PzKpfw. IV Ausf. F1).⁸

Slovenské MNO sa priklonilo k správe mjr. Elgera, ktorú schválil gen. II.tr. Augustín Malár, a ktorá sa veľmi podobala na požiadavky predostreté plk. Turancom ešte v auguste 1941. Najprv sa rozhodlo o vystriedaní záložníkov starších odvodových ročníkov ako ročník 1939, a z ročníka 1939 tých, ktorí mali dvoch alebo troch súrodencov v činnnej službe. 20. januára 1942 bolo nariadené vystriedanie záložníkov pionierskych jednotiek⁹ a 11. marca 1942 príslušníkov delostreleckého oddielu RD.¹⁰ V priebehu januára a februára 1942 bola protitanková výzbroj RD posilnená 6 protitankovými kanónmi Pak 38, ktoré darovala divízií nemecká armáda. Dňa 3. marca MNO nariadilo doplniť priezvedný oddiel divízie podľa vojnových tabuliek. Mali ho tvoriť veliteľstvo PO, 2 cyklistické eskadróny (každá s 3 čatami po 4 družstvách), 1 motorizovaná eskadróna ťažkých guľometov (3 čaty po 2 družstvách), 1 motorizovaná ťažká eskadróna (čata KPÚV so 4 kanónmi, mínometná čata – 4 mínometry, pionierska a spojovacia čata), 1 motocyklová eskadróna (3 čaty po 4 družstvách). Tieto jednotky mali doplniť PÚV z Turč. Sv. Martina, lyžiarsky oddiel z Popradu, peš. pluk 1 z Bratislavy, JPO 1 a JPO 2. Spolu 858 mužov malo byť 8. marca 1942 pripravených na odchod na front.¹¹ Posilnenie delostrelectva RD nariadila vojenská správa 6. marca 1942. Rátalo sa s vytvorením motorizovaného del. pluku s tromi oddielmi po 3 batériách. I. oddiel mal byť vyzbrojený kanónmi vz. 35 a zvyšné dva oddiely nemeckými ľahkými húfnicami vz. 18 kalibru 105 mm (1eFH 18), ktoré už boli objednané v Nemecku.¹² V apríli 1942 sa MNO konečne rozhodlo posilniť RD aj tankmi. PÚV v Martine dostal rozkaz pripraviť pre RD dve roty ľahkých tankov a jednu rotu KPÚV.¹³ Takto posilnená *Rýchla divízia* by fakticky dosiahla silu nemeckej divízie pancierových granátnikov a bola by platnou posilou nemeckých pancierových zväzkov v nastávajúcej letnej ofenzíve.

Vyzbrojenie RD ťažkými zbraňami podľa zámerov MNO sa však skomplikovalo. Žilinský del. pluk hlásil na MNO 12. marca 1942, že síce má dosť kanónov vz. 35 na postavenie celého oddielu, nemá však dostatok motorových vozidiel (najmä ťahačov) pre celý oddiel a tiež špeciálnej koženej výstroje.¹⁴ Problémy sa vyskytli aj s kvalifikovanými dôstojníkmi. Žilinský del. oddiel mal 2 batérie húfnic vz. 30 a len jednu s kanónmi vz. 35. Celý oddiel bolo nevyhnutné precvičiť na kanóny. Viazli aj dodávky húfnic vz. 18 z Nemecka. Vo februári 1942 boli dodané húfnice pre 3, v marci pre 2 a v apríli pre 1 batériu (spolu 24 kusov).¹⁵ Tým sa, samozrejme, predĺžil aj výcvik dôstojníkov a obslúh, čo zasa oddialilo doplnenie výzbroje RD. Stav jej výzbroje bol k 11. máju 1942 stále kritický. Divízia mala dovedna 2 041 pišto-

7 FRANCEV, V. – KLIMENT, CH.: *Československá obrnená vozidla 1918-1948*. Praha 1999, s. 227.

8 KLIMENT, CH. K. – DĚNES, B.: *Maďarská armáda 1919 – 1945*. Praha 2007, s. 90, 153-154.

9 VHA, RD, šk. 8, 1. odd., MNO, Čís.: 82.081 Taj. III/11-1942, Tajné, Bratislava 20. január 1942.

10 VHA, RD, šk. 8, Čís.: 82.080 Taj. III/11-1942, Tajné, Bratislava 11. marec 1942.

11 VHA, RD, šk. 8, 1. odd., MNO, Čís.: 93.181 Dôv. III/11-1942, Bratislava 3. marec 1942.

12 VHA, RD, šk. 8, Voj. správa, Čís.: 82.209 Taj. III/9 mat. 1942, Tajné, Bratislava 6. marca 1942.

13 VHA, RD, šk. 8, 1. odd., MNO, Čís.: 82.352 Taj. 12-1942, Bratislava 14. apríl 1942, Tajné!

14 VHA, MNO (dôv.), šk. 190, MNO, Čís.: 8044/Dôv. tech. 1942, Žilina 12. marec 1942.

15 VHA, RD, šk. 8, Voj. správa, Čís.: 82.209 Taj. III/9 mat. 1942, Bratislava 6. marec 1942.

lí vz. 22 a vz. 24 (z toho 48 v sklade), 187 raketových pištolí vz. 30 (28 v sklade), 4 607 pušiek vz. 24 (160 v skladoch), 440 ľahkých (100 v skladoch) a 170 ťažkých guľometov (99 v skladoch), 33 mínometov vz. 36 (5 v skladoch), 8 protiletadlových kanónov *Oerlíkon*, 23 KPÚV vz. 37 (3 v skladoch), 6 protitankových kanónov Pak 38, 14 horských kanónov vz. 15 (5 v skladoch), 4 ťažké protiletadlové kanóny Flak 18, 6 ľahkých hŕfníc vz. 30 a 6 kanónov vz. 35 (2 v skladoch).¹⁶ Z uvedeného prehľadu je jasné, že divízia mala kritický nedostatok diel (iba 10 pri bojových jednotkách), žiadne samopaly a tanky.

Do začiatku letnej ofenzívy sa *Rýchlu divíziu* prakticky nepodarilo posilniť ťažkými zbraňami. K divízii dorazil do obce Kalinovka 7. apríla len I/11 del. oddiel pod velením mjr. Františka Klúčika. Mužstvo tohto oddielu vystriedalo a doplnilo na predpísaný počet mužstvo del. oddielu 11. Veliteľom del. oddielu 11 zostal mjr. Dobrovodský a mjr. Klúčik sa stal veliteľom divízneho delostrelectva.¹⁷ 22. júna 1942 bolo síce k RD odvelené veliteľstvo mot. del. pluku 11 so štábnou batériou a spojovacou čatou i II/11 del. oddiel so spojovacou čatou¹⁸, kvôli neskorým dodávkam hŕfníc a zdĺhavému výcviku však dorazili k divízii až v októbri! Divízia tak mala k dispozícii iba del. oddiel 11 s troma delostreleckými batériami. Divízne delostrelectvo 15. júna 1942 posilnili 2 hŕfnice vz. 30, ktoré spolu s dvoma KPÚV vz. 37 nariadil gen. II.tr Jozef Turanec prisunúť z Dnepropetrovska. Výzbroj oddielu tak bola doplnená na predpísané počty (2/11 a 3/11 batérie mali vo výzbroji po 4 hŕfnice vz. 30 a 5/11 batéria 4 kanóny vz. 35) a mužstvo bolo čiastočne vymenené a doplnené.¹⁹ Pre velenie RD bolo navyše sklamaním aj to, že v deň odvelenia delostreleckých doplnkov k divízii bola zároveň zrušená pohotovosť jednotiek, ktoré mal do poľa odoslať PÚV. Pohotovosť pre tieto jednotky mala byť opäť obnovená až vtedy, keď „*budú skončené práce so zosilňovaním čelných pancierov na tankoch zaradených u poľných jednotiek PÚV*“.²⁰ Toto rozhodnutie falošnými hláseniami o stave bojovej techniky ovplyvňovali príslušníci martinského PÚV, ktorí nemali najmenšiu chuť zopakovať si krvavé ťaženie z roku 1941. RD tak pred letnou ofenzívou nedostala žiadne delá ani tanky. Veliteľ *Vzdušných zbraní* plk. gšt. Štefan Jurech sa navyše, po neúspešnej snahe veliteľa protiletadlového del. pluku z januára 1942, opäť pokúšal na začiatku júna o stiahnutie 8. ťažkej protiletadlovej batérie na Slovensko. Argumentoval tým, že 8. batéria je jedinou batériou slovenského protiletadlového pluku vyzbrojenou mobilnými kanónmi kalibru 88 mm a „*je v poli od počiatku vojenného ťaženia proti soviatom*“. Keďže kanóny Flak 18 mali jemnú konštrukciu, ich použitie „*ako poľného delostrelectva je degradovaním tohto drahocenného materiálu*“ a „*niet nádeje na skoré dodanie ďalších batérií*“. Žiadal, aby 8. batéria bola „*zasadená proti vzdušným cieľom a len výnimočne proti tankom*“. Na boj proti vzdušným cieľom mala dostať pomocný povelový prístroj a dialko-

16 VHA, MNO (taj.), šk. 15, Vel. RD, Čís.: 584/zborj. 1942, SV. 11. máj 1942. Divízny zbrojný park 11 (DZP 11) mal na skladoch okrem dobrých zbraní aj poškodené. Išlo o 3 pištole, 44 pušiek, 5 ľahkých a 7 ťažkých guľometov, 2 mínometry, 1 KPÚV a 2 horské kanóny. Tamže.

17 PECINA, J.: Poľné delostrelectvo rýchlejšie divízie 1941 – 1942 (Od Kyjeva po Mius). In: *Vojenská história*, 9, 2005, č. 1, s. 71. Del. oddiel 11 postihla v tom čase tragická nehoda. Pri zastreľovaní 3/11 batérie do južného úseku divízie explodoval granát tesne po opustení hlavne tretieho dela. Explodoval zhruba vo výške 4 m, zabil troch a zranil 8 delostrelcov. Zrejme išlo o chybu munície, pretože podobný incident sa prihodil aj nemeckým delostrelcom. Tamže, s. 72.

18 Prezbrojenie celého I/11 del. oddielu na kanóny vz. 35 nemohlo byť uskutočnené aj kvôli tomu, že nemecká armáda údajne nemohla celý takto vyzbrojený oddiel zásobovať muníciou. Tento argument je však málo pravdepodobný, pretože kanóny vz. 35 používal *Wehrmacht* i *Waffen SS*. VHA, RD, šk. 8, Vel. RD, MNO, Čís.: 82.418 Taj. III/12-1942, Bratislava 22. júna 1942, Tajné.

19 VHA, RD, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca. s. 45-60.

20 VHA, RD, šk. 8, Vel. RD, MNO, Číslo: 82.669 Taj. III/12-1942, Tajné, Bratislava 22. jún 1942.

mer. V prípade nasadenia výhradne proti pozemným cieľom totiž veľmi trpel pivotový čap, čo sa neskôr mohlo prejavíť „*velkou nepřesností v strelbe proti vzdušným cieľom*“.²¹ K stiahnutiu batérie ale našťastie nedošlo.

Nepodarilo sa tiež vyriešiť problém s nedostatkom motorových vozidiel. K 13. máju 1942 mala RD len 460 vozidiel a podľa gen. Turanca ich potrebovala 1 000. Nákladné autá stačili iba na presun jedného kompletného práporu a na jeho zásobovanie počas presunu. Turanec žiadal o autá MNO, to však divízii poslalo iba 50 nákladných áut, ktoré dorazili až na Kaukaz (teda neskoro). Nemecká strana bola ochotná doplniť automobilový park RD z vlastných tovární. Veliteľ RD preto MNO požiadal o povolenie na ich nákup. Odpoveď prišla až 20. augusta, keď bola RD dávno v pohybe a celá záležitosť bola neaktuálna.²² Z pôvodného pekného zámeru posilniť RD sa tak realizovalo iba torzo. Delostrelecký pluk nebol obnovený, neboli dodané ani tanky a motorové vozidlá na presun peších plukov.

ZLOŽENIE DIVÍZIE:

Veliteľstvo

Peší pluk 20

Peší pluk 21

Dopravný automobilový pluk

Priezvedný oddiel 5

Delostrelecký oddiel 11

Spojovací prápor 2

Rota KPÚV 11

Rota HKB 11

7. a 8 batéria DPLP

Pionierska rota 2

Asanačná rota 11

Jednotky správ

Efektivita jej nasadenia v nastávajúcej nemeckej ofenzíve tak bola otázná. Nemecké velenie pritom s RD počítalo. Gen. Turancovi to 13. mája 1942 pri svojej návšteve osobne potvrdil veliteľ XIV. pancierového zboru gen. von Wittersheim. Ten Turanca výslovne žiadal, aby k divízii prišli do začiatku júna tí dôstojníci, ktorí s ním v minulom roku prekonali pohyblivú útočnú fázu vojny od Kyjeva po Azovské more. Gen. Turanec sa snažil podporiť psychologickú prípravu svojich vojakov na ofenzívu aj tým, že 1. júna vyslal na autách do Charkova 170 mužov. Mala to byť exkurzia do dejiska veľkej bitky, ktorá sa skončila nemeckým víťazstvom.²³

PRÍPRAVY NA OFENZÍVU

Ofenzívne prípravy sa až do polovice júla 1942 v prvej línii nijako výraznejšie neprejavili. V obrannom úseku RD stále prebiehala pozičná vojna vyznačujúca sa predovšetkým de-

21 VHA, MNO (taj.), šk. 15, i.č. 60, Čís.: 83.661/Taj. DPL 1942, Trenčín 6.6.1942.

22 VHA, RD, šk. 7, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca (10. 4. – 21. 9. 1942). s. 22; Tamže, 31/1/7, Prilohy k vojnovému denníku gen. Turanca, Poznámky.

23 VHA, RD, šk. 7, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca. s. 22, 41.

lostreleckými prepadmi a akciami prieskumných hliadok. Sovietska prieskumná hliadka (25 mužov) sa k slovenským pozíciám priblížila 1. júna 1942, bola však rýchlo zahnaná paľbou slovenských diel a guľometov. Hodinu a pol po polnoci sa ďalšia hliadka dostala pred prekážky 2. čaty 1/20 roty. Slovenská paľba hliadku prinútila ustúpiť a usmrtila 1 červenoarmeja. K ďalšej akcii 15 sovietskych prieskumníkov došlo v tej istej čate 11. júna o 2.10 hod. Prieskumníci opäť stratili v slovenskej paľbe 1 muža a ustúpili. Oveľa nebezpečnejší bol útok sovietskej roty (asi 150 mužov) 17. júna o 2.15 h na predsunutú čatu držiacu kótu 76.7 a na 6/21 rotu. Útok bol odrazený paľbou guľometov, mínometov a horských kanónov. K ďalšiemu útoku v sile čaty na kótu 76.7 došlo 23. júna o 1.15 h. Útok podporovali aj sovietske mínometry, opäť bol však odrazený paľbou slovenských ťažkých zbraní. V rovnakom čase sa pokúšali o prepady v iných úsekoch RD aj tri ďalšie sovietske hliadky (v sile 6, 10 a 2 mužov), ich akcie ale tiež nedopadli úspešne.²⁴

Opätovný útok na kótu 76.7 podnikli 3 družstvá červenoarmejcov 6. júla. Podarilo sa im dostať až k prekážkam pred pozorovateľňou, kde došlo ku krátkemu boju zblízka ručnými granátmi. Červenoarmeji potom ustúpili do hluchého priestoru, kde ich ostreľovali slovenské mínometry. V noci 9. júla došlo k dvom podobným akciám. Jedna sovietska hliadka (6 mužov) prepadla ručnými granátmi pozície 5/21 roty, pričom bol ranený 1 slovenský vojak. Druhá skupina (40 mužov) napadla ručnými granátmi, guľometmi a mínometmi postavenie 6/20 roty. Lahko zranení boli 2 slovenskí vojaci. 11. júla o 1.40 h. sa 5-členná sovietska hliadka priblížila aj k postaveniam 3/20 roty. Slovenské guľometry ju ale rýchlo rozprášili. K poslednej podobnej akcii proti RD došlo 14. júla o 21.30 h., keď sovietsky oddiel (25 mužov) neúspešne zaútočil na 2/21 rotu. Sovietske prepádové akcie sa po tomto dátume skončili. V tom čase sa ale začali aktivizovať slovenské prieskumné hliadky. Prvú hliadku vyslala k sovietskym pozíciám 13. júla o 2.25 h. 2/20 rota. Šesťčlenná hliadka zistila postavenie ťažkého guľometu a v poriadku sa vrátila späť. Na druhý deň v rovnakom čase vyslala 6 mužov na prieskum aj 3/20 rota. Hliadka prenikla k Miusu a bez problémov sa vrátila. Tieto prvé prieskumné akcie slovenských jednotiek boli predohrou systematického prieskumu, ktorý sa rozbehol o niekoľko dní neskôr tesne pred rozsiahlou nemeckou ofenzívou.²⁵

V tomto období boli mimoriadne aktívne aj sovietske delostrelectvo a letectvo. Silná delostrelecká paľba dopadla na pozície RD popoludní 4. júna. Sovietskym delostrelcom sa podaril priamy zásah jedného bunkra, ktorý usmrtil 2 a ťažko zranil 1 slovenského vojaka. Deň predtým slovenská 3/11 del. batéria zasiahla paľbou v prospech práporu SS *Westland* a pomohla odraziť útok. 8. júna sa zasa sovietskym mínometom podarilo priamym zásahom vyradiť z boja jeden slovenský mínomet. Viaceré ďalšie palebné prepady nenarobili väčšie škody. K mimoriadne silnému delostreleckému prepadu na obec Kalinovku (až 103 delostreleckých granátov) došlo až podvečer 14. júla. Sovietska paľba zapálila 2 nemecké autá protiletadlového útvaru 13. td, zranila 3 nemeckých a 1 slovenského vojaka. Útok vyvolala neopatrnosť nemeckých jednotiek presúvajúcich sa do východiskových postavení na útok. Sovietske delostrelectvo bolo preto aktívne aj 16. júla, na čo doplatili životom vojaci guľometného roja 6/20 roty. Jeden delostrelecký granát zasiahol naplno ich bunker. Zahynuli 6 a ťažko ranení boli 2 vojaci. Sovietske letectvo podnikalo najmä nočné nálety jednotlivými lietadlami. 10. i 11. júna boli zamerané na obec Jelizavetskij. Prvý nálet si nevyžiadal obeť, pri druhom zahynuli 2 a ranení boli 4 Slováci. Dňa 11. júna dvakrát zaútočili aj sovietske stíhačky. Okolo obeda 3 stroje ostreľovali palubnými zbraňami obec Olchovskij, a o 17.30 h. 4 ďalšie stroje

24 VHA, RD, šk. 32, i. č. 68, Vojnový denník 2. oddelenia (15. 3. – 1. 7. 1942), s. 149-197.

25 VHA, RD, šk. 32, i. č. 69, Vojnový denník 2. oddelenia (2. 7. – 17. 10. 1942), s. 6-22.

ostreľovali obranné postavenia. 10. júla o 4.15 h. vypukol v muničnom sklade v Kolpakovke požiar, ktorý zrejme spôsobili fosforové platničky zhodené sovietskymi lietadlami. Zničených bolo 300 000 kusov pechotných nábojov, 20 000 ručných granátov, konzervačný materiál. V obci zhorelo aj 13 domov. Sovietske letectvo zasiahlo aj proti nemeckým jednotkám sústreďujúcim sa na útok. 14. júla bola napadnutá Bielojarovka (poškodené 2 autá, 1 mŕtvy a 2 ranení), a pol hodinu po polnoci cyklistická eskadróna (1 mŕtvy, 6 ranených, zničené 1 auto).²⁶ Tým sa aktivita sovietskeho letectva skončila. Nočné útoky boli dielom 218. nočnej bombardovacej vzdušnej divízie *Južného frontu*, ktorej súčasťou bol od 23. mája 1942 aj 588. nočný bombardovací letecký pluk zložený výlučne zo žien.²⁷

Pokles morálky medzi sovietskymi vojakmi bol v tých dňoch očividný. Ich akcie neboli také rozhodné ako v zime, a stúpol aj počet dezertérov. Len v priebehu júna prebehlo na slovenskú stranu 15 červenoarmejcov (ďalší stúpil na mínu a zahynul) a 8 civilistov (z toho 4 ženy).²⁸ Od 1. do 19. júla 1942 prebehlo k slovenským jednotkám ďalších 7 sovietskych vojakov a 4 civilisti. Vojenski zbehovia boli väčšinou príslušníkmi 31. SD. Sovietski vojaci už útok očakávali. Svedčili o tom aj výkriky červenoarmejcov z Golodajevky, ktoré 16. júla počuli vojaci 6/20 roty: „*Prečo už nejdete, prečo už neútočíte?*“²⁹ *Rýchla divízia* v tomto období podobné problémy prakticky nemala. Od 1. júna do začiatku ofenzívy zbehli len 2 vojaci (18. júla strelníci Blažej Topor a Michal Bodnár).³⁰ Tí zrejme naleteli výzvam stk. Vrábela, ktorý v noci z 24. na 26. júla lákal cez sovietsky rozhlas svojich bývalých spolubojovníkov na dezerciu. Vysielanie neumlčala ani rušivá paľba slovenského delostrelectva, ktoré vypáľilo 6 rán. Zaujímavá vec ale vyplávala na povrch, keď slovenskí poľní žandári chytili v Bielojarovke troch ukrajinských milicionárov podozrivých zo spojenia s NKVD.³¹ Ukrajinci nahovárali niekoľkých Slovákov na spoločné zbehnutie k Červenej armáde, narazili však na rozvážnych vojakov. Tí si milicionárov vypočuli a udali ich. Milicionári boli zadržaní a na druhý deň boli dôkladne vyšetrovaní. „*Boli dokonca drzí, za čo i dostali pár, avšak na konci sa obháňali tým, že sú od Gestapa.*“ Gen. Turanec sa hneď obrátil na nemecké úrady so žiadosťou o potvrdenie ich výpovede. Nemecké úrady to odmietli, ale Ukrajinci trvali na svojej výpovedi. Turanec preto nemeckým úradom jednoducho oznámil, že ak mu do 6 hodín nepotvrdia výpoveď milicionárov, dá „*všetkých troch bez milosrdenstva popraviť*“. Za necelé 3 hodiny prišla z Gestapa odpoveď, že Ukrajinci patria k nim. Poslali pre nich poľného žandára, ktorý však nemal opečiatkovanú legitimáciu. Turanec ho vrátil späť, a až keď mal všetko v poriadku, odovzdal mu ukrajinských agentov Gestapa.³² Tento prípad bol jasným dôkazom, že nemecká tajná polícia slovenským vojakom nedôverovala.

Vážnejší problém začínal mať veliteľ RD s udržaním morálky a disciplíny. To sa týkalo rovnako dôstojníkov i vojakov. Dňa 17. júna gen. Turanec preradil veliteľa dôstojníckej jedálne mjr. Záborského na miesto zástupcu veliteľa II/21 práporu (pplk. pech. Jozef Pulkrábek), aby si „*čuchol k frontu*“. Dôvodom bolo mŕňanie erárnych potravín na ľahké že-

26 VHA, RD, šk. 32, i. č. 69, Vojnový denník 2. oddelenia (2. 7. – 17. 10. 1942). s. 6-22; Tamže, i. č. 68, ref. 24, s. 149-197.

27 Pluku velila hrdinka ZSSR mjr. Raskovová. Bol to vôbec prvý letecký pluk zložený výlučne zo žien, ktorý bol kedy nasadený do bojových akcií. ŠÍŠKA, J. F.: *Rudé hvězdy válečného nebe*. Olomouc 1998, s. 110.

28 Z uvedeného počtu sovietskych prebehlíkov piati zbehli hromadne 18. júna o 3.00 h k 7/20 rote. VHA, RD, šk. 32, i. č. 68, ref. 24, s. 157-197.

29 VHA, RD, šk. 32, i. č. 69, ref. 25, s. 6-32.

30 Tamže, s. 29.

31 VHA, RD, šk. 32, i. č. 68, ref. 24, s. 166-167.

32 VHA, RD, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca. s. 47.

ny a vlastné kšefty. Oveľa väčším prekvapením pre gen. Turanca bolo, keď 26. júna našiel pplk. Pulkrábka a jeho pobočníka „úplne spitého“. Rozhorčený Turanec si poznamenal: „*Tak opitého ako bol Pulkrábek som už dôstojníka dávno nevidel.*“ Pulkrábek si priveľmi voľne vyložil povolenie veliteľa RD na „*určité množstvo alkoholu*“ pre vojakov, ktorí boli na fronte od začiatku vojny. Tí takúto výhodu samozrejme privítali, ale túžbu po dlho sľubovanej výmene to nenahradilo. Turanec často chodil medzi vojakov a poznal ich nálady. Záložníci sa mu sťažovali a odvolávali sa na sľub ministra NO gen. Čatloša, že koncom zimy už budú doma. Na začiatku júla 1942 však bolo pri RD „*ešte vyše 600 mužov*“, ktorí boli na fronte od prvých dní vojny. Gen. Turanec vinil za vzniknutú situáciu predovšetkým gen. Čatloša: „*Naše mužstvo je dobré, len keby ho nekazili sľuby pána armádneho veliteľa, že pôjde domov, ktoré vôbec nespĺňuje, čo je u neho charakteristikou.*“ Turanec urgoval aj na MNO, aby problém s výmenou mužstva vyriešili.³³

Situácia sa vyhrotila 5. júla, keď 28 príslušníkov 3/20 roty odmietlo v Artemovke odísť do zákopov, ale chcelo ísť domov. Na druhý deň prišiel krote gen. Turanec. Vojaci sa odvolávali na Čatlošov rozkaz Č.: 91.658/Dôv. 1942 zo 4. februára 1942, ktorým im bola sľúbená výmena. Čatloš ho dokonca všetkým týmto vojakom nariadil osobne podpísať! Veliteľ RD im však nemohol vyhovieť. Nemohol ani splniť rozkaz ministra NO, aby týchto vojakov vytiahol z prvej línie a umiestnil ich až do výmeny v tyle divízie. Nemecké velenie mu totiž 8. júla nariadilo rozšíriť úsek RD o 6 km na juh. Turanec tu potreboval doslova každého muža. Situácia veteránov divízie tak zostala nevyriešená.³⁴ Veliteľ RD však musel riešiť aj iné problémy. Mnohí vojaci nedodržiavali obmedzenia v styku s civilistami a v obchodovaní s nimi. Niektorí zasa ukrývali „*vo svojich bytoch ľahké ženské*“, ktoré nemali žiadne doklady. Nevedomky tým podporovali sovietsku výzvednú službu.³⁵ Vyskytli sa prípady, že vojaci sa v čase zamestnania potulovali po poliach a záhradách okolo ubytovacích miest. Trhali si ovocie, zeleninu a veselo sa bavili s civilistami. Nedostatky v strážnej službe a hliadkovačej činnosti sa týkali najmä bezdôvodnej streľby a hádzania ručných granátov. Vojaci si na strážni „*z dlhej chvíle*“ krátili streľbou čas a obhajovali sa tým, že „*niečo v tme šuchotalo*“. Niektorí strážni neboli riadne poučení o svojich povinnostiach. Stal sa dokonca prípad, že dve slovenské hliadky strieľali na seba z pušiek a guľometov! Gen. Turanec upozornil veliteľov jednotiek, že „*jeden z možných trestov je poslať previnilca do 1. línie a takto dať mu možnosť zastrieľať si*“.³⁶

Najväčšiu pozornosť však veliteľ RD venoval prípravám na nastávajúcu ofenzívu. Divíziu do začiatku júla 1942 doplnil nový priezvedný oddiel (PO 5), asanačná rota 11, 7. ľahká protiletadlová batéria, doplnky spojovacieho práporu a mužstvo správ. To bolo spolu takmer 900 mužov. K RD bol pričlenený aj del. pluk 31 (800 mužov) a 2 pracovné roty (250 mužov). Týchto 1 050 mužov však divíziu posilnilo až v druhej polovici septembra, takže reálna sila RD poklesla v polovici júla 1942 oproti máju o 337 mužov. Zatiaľ čo 20. mája mala RD 7 033 mužov (235 dôstojníkov, 63 rotmajstrov, 304 poddôstojníkov a 6 431 vojakov), 14. júla to bolo len 6 696 mužov (204 dôstojníkov, 68 rotmajstrov, 307 poddôstojníkov a 6 117 vojakov), a tento stav naďalej klesal!³⁷ Tanky RD nedostala, pretože stanovis-

33 Tamže, s. 51-58.

34 Tamže, s. 58-60.

35 VHA, RD, šk. 68, Asanačná rota, Posádkové veliteľstvo Bielojarovka, Posádkový rozkaz č. 15, 31. máj 1942.

36 VHA, RD, šk. 21, 2. odd., Vel. RD, Čís.: 25.368/Dôv. 2. odd. 1942, SV. 18. júla 1942.

37 VHA, RD, šk. 15, 42/1/5, Telegram č. 12, MNO, 18.8.1942. K 15. augustu 1942 sa početný stav RD znížil na 6 475 mužov (212 dôstojníkov, 69 rotmajstrov, 288 poddôstojníkov z povolania a 5 906 odvedených poddôstojníkov a vojakov). VHA, RD, šk. 15, Telegram č. 417, MNO, 19.8.1942.

ko plk. Dúbravca ohľadom neúčinnosti slovenských ľahkých tankov v porovnaní so sovietskymi typmi dôkladne podložil v memorande odoslanom na MNO aj veliteľ martinského PÚV pplk.útv. Štefan Čáni. Z tohto dôvodu bola aj pohotovosť jednotiek PÚV vyčlenených v apríli 1942 pre RD na konci júna zrušená. MNO potom vyjednávalo s Nemcami o pridelení roty stredných tankov. Rokovania sa ťahali od júna až do 23. augusta, keď bola slovenská požiadavka definitívne zamietnutá.³⁸ Zaujímavým spôsobom gen. Turanec vyriešil nedostatok vozidiel. 7. júla nariadil čiastočné odmotorizovanie obidvoch motorizovaných peších plukov, PO 5 a pionierskej roty 2. V týchto jednotkách zostali vozidlá len na prepravu ťažkých zbraní. Z ostatných vozidiel bol vytvorený „dopravný automobilový pluk“ (DAP), ktorý mal 8 kolón po 20 nákladných vozidiel. Úlohou DAP bola etapovitá preprava pechoty počas očakávanej ofenzívy. Zvyšné jednotky zbraní a správ divízie zostali plne motorizované a ich vozový park bol doplnený na plné počty. Táto reorganizácia bola uskutočnená v priebehu dvoch dní.³⁹

Okrem reorganizácie prebiehal podľa možnosti aj intenzívny výcvik. Týkalo sa to najmä nováčikov, ktorí v mnohých prípadoch (napríklad v protiletadlovej batérie) nemali ukončený výcvik. 8. ťažká protiletadlová batéria, ktorá bola od začiatku júna 1942 nasadená do protitankovej obrany, intenzívne cvičila palbu na pozemné ciele. Pri ostrých streľbách 9. júla v Boľšom Meškove batériu dokonca filmovali nemeckí kameramani od 4. HD. Streľby dopadli úspešne. Na vzdialenosť 800 – 1 600 m boli cvičné ciele ničené 1. alebo 2. zásahom. Nemeckí filmári potom zašli k 3/11 del. batérii, ktorú zasa nafilmovali počas ostreľovania Golodajevky. 9. júla dostala RD rozkaz rozšíriť svoj úsek o 6 km na juh. V ten deň prišli kvôli striedaniu na veliteľstvo RD nemeckí a rumunskí dôstojníci.⁴⁰ Striedanie prebehlo hneď nasledujúci deň. Jeden zosilnený peší prápor RD vystriedal celý pluk 5. SS divízie *Wiking!* Striedanie uskutočnil 1/21 prápor posilnený 6 protitankovými kanónmi, 6 ťažkými guľometmi a 12 ľahkými guľometmi. Prápor zostal podporovať ťažký del. oddiel IV/5, ktorý divízia *Wiking* nechala v palebnom postavení. Oddiel dočasne prešiel pod velenie RD.⁴¹ Nemecké mobilné jednotky sa začali sústreďovať do východiskových postavení letnej ofenzívy.

Tesne pred ofenzívou bola skupina armád *Juh* (poľný maršal Fedor von Bock) rozdelená na skupinu armád „B“ (genplk. Maximilian von Weichs) a skupinu armád „A“ (poľný maršal Wilhelm List). Skupina armád B zahŕňala 4. pancierovú, 2. a 6. nemeckú, 8. taliansku, 4. rumunskú a 2. maďarskú armádu. Mala vytvoriť severné rameno zamýšľanej obkľučovacej bitky. Južné rameno mala vytvoriť skupina armád A s 1. pancierovou, 11., 17. nemeckou a 3. rumunskou armádou. Sovietske velenie mylne predpokladalo hlavný nemecký útok na moskovskom smere, hoci nevyklučovalo súčasný útok na Moskvu a z Donbasu na Ros-

38 FRANCEV, V.: Útočná vozba slovenské armády 1939 – 1944. In: *Historie a vojenství*. 1997, č. 2, s. 117, 119. Zhruba v tom istom čase nemecká strana zamietla aj rovnakú požiadavku rumunskej armády. Namiesto stredných tankov Rumuni dostali iba 26 zastaraných PzKpfw. 35 (t). Rumunská 1. tanková divízia dostala 11 tankov PzKpfw. III N a 11 PzKpfw. IV G až 17. októbra 1942, keď zasiahla do bitky o Stalingrad (okrem toho mala 121 zastaraných ľahkých tankov R-2, z ktorých 37 bolo nepoužiteľných, a 2 ukoristené sovietske stroje). Naproti tomu Nemci práve v lete 1942 vyzbrojili strednými PzKpfw. IV F1 maďarskú 1. obrnenú divíziu, ktorá zasiahla do boja už 18. júla 1942! AXWORTHY, M.: *Third Axis, Fourth Ally (Romanian Armed Forces in the European War 1941 – 1945)*. London 1995, s. 76, 87-89.

39 VHA, RD, šk. 67, asanačná rota, Vel. RD, Číslo: 20.749/Taj. 4. oddel. 1942, SV. 7. júl 1942; VHA, RD, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca. s. 52.

40 VHA, RD, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca, s. 45-61.

41 VHA, RD, šk. 20, 2. odd., Vel. RD, Čís.: 21.911/Taj. 3. odd. 1942, Všeobecný operačný rozkaz č. 4, SV. 9. júla 1942.

tov a Kaukaz. *Wehrmacht* však nemal dostatok síl na útok na viacerých smeroch. Hlavnú ofenzívu začala po menších čiastočných útokoch 28. júna 1942 skupina armád B proti sovietskemu *Brjanskému frontu* (gen. F. I. Golikov). Útok postupoval úspešne, napriek tomu, že skupina armád B nemala ani 500 tankov proti vyše 1 000 tankom *Brjanského frontu*. Sovietske vojská sa tvrdo bránili. Nemecká 4. pancierová armáda napriek tomu nezadržateľne postupovala na Voronež. 30. júna zaútočila na styk *Brjanského* a *Juhozápadného frontu* nemecká 6. armáda. Aj útok tejto armády prebiehal úspešne. 6. júla už Nemci obsadili väčšiu časť Voroneže a začali útočiť na juh, aby obklúčili vojská sovietskeho *Juhozápadného* a *Južného frontu*. Ešte v ten deň preto sovietsky hlavný stan nariadil týmto frontom ustúpiť na novú obrannú čiaru.⁴²

ZAČIATOK OFENZÍVY A BITKA O GENERALSKOJE

Skupina armád A zahájila 8. júla prenasledovanie ustupujúcich sovietskych vojsk svojou 1. pancierovou armádou. Sovietsky ústup bol ale dobre organizovaný, takže vojská ustupujúcich frontov sa nepodarilo obklúčiť. Nemecká 4. tanková armáda útokom na juh do 11. júla čiastočne obklúčila hlavné sily *Juhozápadného frontu*, a postupovala ďalej k Donu a na Rostov. K Rostovu mala po prekročení Severného Donca postupovať aj 1. tanková armáda. Tak opäť vznikla reálna hrozba obklúčenia sovietskeho *Južného frontu*, ktorý sa bránil v Donbase. Keďže by tak hrozil nemecký prielom na Stalingrad a Severný Kaukaz, sovietsky hlavný stan nariadil tomuto frontu ustúpiť na dolný tok Donu a zorganizovať pozdĺž jeho ľavého brehu a po obvode rostovského opevneného priestoru pevnú obranu. Vojská *Južného frontu* sa na novú obrannú čiaru začali sťahovať 16. júla 1942.⁴³ Nemecká ofenzíva bola úspešná, ale jej tempo bolo nedostatočné. „*Nespôsobil to ani tak odpor, s ktorým sa Nemci stretli, ale skôr strata mnohých dobre vycvičených tankistov a tendencia zavádzať opatrnejšie metódy. Pancierové „skupiny“ z roku 1941 boli zreorganizované ako pancierové „armády“ a pripojil sa k nim väčší počet pechoty a delostrelectva. Takto zvýšená podpora skôr spomaľovala rýchlosť. I keď nemecký postup dočasne izoloval veľký počet ruských vojakov, mnoho ich bolo schopných preniknúť späť skôr, než na nich Nemci udreli. Pretože nemecký nápor smeroval na juhovýchod, ustúpili prirodzene na severovýchod, čo pomohlo ruskému veleniu, aby ich zhromaždilo v stalingradskej oblasti alebo v jej blízkosti. Stali sa tak podstatnou hrozbou pre krídlo nemeckého postupu mieriace na Kaukaz.*“⁴⁴

Nemci tlačili pred sebou ustupujúce sovietske vojská bez toho, aby sa im podarilo dosiahnuť ich obklúčenie. Hitler navyše rozdelil útočiace vojská. Skupina armád A s dočasne podriadenou 4. pancierovou armádou útočila smerom na juh, zatiaľ čo skupina armád B (2. a 6. nemecká, 8. talianska, 4. rumunská a 2. maďarská armáda) západným smerom na Stalingrad. Hitler si bol taký istý úspechom zamýšľanej obklúčovacej bitky pri Rostove, že 11. armádu uvoľnenú po páde Sevastopola preložil k Leningradu! Sovietske velenie si však uvedomovalo, že si nemôže dovoliť ďalšiu porážku ako v roku 1941 pri Kyjeve alebo Vjazme. Stalin sa poučil a 13. júla 1942 schválil ústup k Volge a na Kaukaz.⁴⁵ Dňa 14. júla 1942 mala zo svojich pozícií na rieke Mius zaútočiť na Rostov aj nemecká 17. armáda (genplk. Rudolf

42 *Dějiny Druhé světové války 1939 – 1945 (svazek V.)*. Praha 1979, s. 136-142.

43 Tamže, s. 143-144.

44 LIDDELL HART, ref. 2, s. 270-272.

45 CARELL, ref. 1, s. 397-399.

Ruoff), ktorej súčasťou bola aj *Rýchla divízia*. Jej úlohou bolo podporiť všetkými zbraňami útok nemeckých jednotiek. Nemecký 91. horský pluk a slovenský II/21 prápor (pplk. Pulkrábek) mali obísť Golodajevku zozadu a obsadiť kótu 131.3. Potom mala na južný okraj obce vyraziť úderná skupina ppl. 20 zosilnená čatou pionierov. Skupina mala vniknúť do Golodajevky po sústredenej palbe celého delostrelectva divízie. Od severu mali zároveň od obce preniknúť 91. horský pluk a II/21 prápor.⁴⁶ Termín útoku bol ale niekoľkokrát odložený, takže sovietske jednotky sa začali sťahovať aj spreď úseku RD. Pred svitaním 19. júla slovenskí pozorovatelia zistili, že aj z kóty 131.3 odchádzajú 2 pásové ťahače s delami a 3 s muníciou.⁴⁷ Bolo jasné, že dochádza k všeobecnému ústupu sovietskych vojsk.

Gen. Turanec preto popoludní 19. júla nariadil vyslať do Golodajevky a na Krepaki úderné skupiny od peš. pl. 20 (plk. pech. František Stojan). Slovenskí a nemeckí pionieri už pred dvoma dňami urobili priechody v mínových poliach, takže úderné skupiny si nemuseli túto nebezpečnú činnosť robiť počas akcie. Prvá hliadka v celkovej sile 20 mužov vyrazila pod velením dôstojníka o 15.00 h na Krepaki. Narazila však na rozhodný odpor sovietskeho zadného voja. V zúrivej prestrelke boli 4 jej vojaci zabití a 6 ranení. Zvyšok sa vrátil späť až o 18.00 h. Druhá hliadka bola o 15.50 h vyslaná na južný okraj Golodajevky (10 mužov) a o necelú polhodinu vyrazila k severnému okraju obce ďalšia 20-členná úderná skupina vedená dôstojníkom. Súčasne s ňou vyrazila 10-členná prieskumná skupina aj na kótu 40. Tieto skupiny mali viac šťastia. Okrem cenných informácií priviedli aj 11 sovietskych zajatcov.⁴⁸ V ten istý deň bola RD podriadená skupine gen. Wetzela (V. zbor) a dostala rozkaz prekonať sovietske zadné voje a prenasledovať ustupujúce sovietske jednotky v smere Golodajevka – Lysogorka – Rostov. Nemecká 4. pancierová armáda totiž 18. júla dosiahla Don asi 200 km na východ, takže sovietske divízie začali spreď slovenských pozícií ustupovať, aby sa vyhli obklúčeniu. Severne od RD mala súčasne s ňou postupovať nemecká 9. PD a južne od RD nemecká 125. PD. Divízia dostala rozkaz sústrediť 4 protitankové kanóny Pak 38 na „Panzerstrasse“. Nemecký del. oddiel 844 bol z podriadenosti RD vyňatý, takže pred útokom jej zostal iba vlastný del. oddiel 11 (mjr. del. František Klúčik).⁴⁹

V deň útoku bola divízia rozdelená do troch útočných sledov. V prvom slede bol peš. pl. 20, I/21 prápor, 2. cyklistická eskadróna, HKB 20, 3/11 del. batéria, 2 protitankové kanóny Pak 38, jedna autokolóna pre ppluk 20 a polovica autokolóny pre 2. cyk. eskadrónu. Skupine velil plk. pech. František Stojan. V druhom slede mala postupovať skupina pplk. pech. Jána Pulkrábka, ktorú tvoril II/21 prápor na autách, 1. cyklistická eskadróna na autách, HKB 21, 2/11 del. batéria, 1 čata 7. ľahkej protiletadlovej batérie a 2 protitankové kanóny Pak 38. Tretia skupina pod velením pplk. pech. Ondreja Zverina (18. júla prevzal od pplk. M. Širicu velenie ppl. 21) so zvyškom PO 5, 8. ťažkou protiletadlovou batériou, čatou 7. ľahkej protiletadlovej batérie, 2 kusmi Pak 38 a zvyškom DAP mala zostať v pôvodných ubytovacích priestoroch. Skupina plk. Stojana mala postupovať v smere Golodajevka – Ravnopol – Lysogorka, skupina pplk. Pulkrábka po trase Olchovskij – Golodajevka – Ravnopol – Dmitrijenko – Lysogorka – Boľšekrepinskaja.⁵⁰ Tesne pred útokom bola Pulkrábekova skupina posilnená 2. cyk. esk. a 2 kanónmi Pak 38 od skupiny plk. Stojana, 8. ťažkou protiletadlovou

46 VHA, RD, šk. 20, 2. odd., Vel. RD, K čís.: 21.928/Taj. 3. odd. 1942, Doplnok k operačnému rozkazu č. 6, SV. 14. júla 1942.

47 VHA, RD, i. č. 69, Vojnový denník 2. oddelenia. s. 30.

48 Tamže.

49 VHA, RD, šk. 67, Spisy tajné, Vel. RD, Čís.: 21.956/Taj. 3. odd. 1942, SV. 19. júla 1942.

50 VHA, RD, šk. 67, Čís.: 21.958/Taj. 3. odd. 1942, SV. 20. júl 1942.

batériou od skupiny pplk. Zverina, určenou na boj proti tankom a 5/11 del. batériou.⁵¹ Pulkrábkova skupina tak disponovala 4 protitankovými kanónmi 50 mm, 4 protiletadlovými kanónmi 88 mm a 2 delostreleckými batériami. To znamenalo, že má solídnu palebnú silu i protitankovú obranu.

Vlastnému útoku predchádzala prieskumná činnosť. 20. júla o 6.00 h vyslali na Krepaki svoje prieskumné hliadky I/20, II/20 i I/21 prápor. O 8.30 h sa začala stavba mostu cez rieku Mius do Golodajevky, ktorý bol provizórne dokončený o 17.30 h. Po moste okamžite vyrazila skupina plk. Stojana (2. cykl. esk., I/21 prápor, protitankové kanóny, II/20 prápor, I/20 prápor, 3/11 batéria). Do večera dosiahla cyklistická eskadróna a I/21 prápor mjr. pech. Víťazoslava Šupáka priestor zhruba 1 – 2 km západne od potoka Jasenovka, II/21 prápor postúpil asi 5,5 km na východ od Golodajevky. Divízia postupovala v úseku širokom 14 km. Postup dočasne zastavil zničený most cez rieku Jasenovka, kvôli ktorému nemohli postupovať motorové vozidlá. Jednotky zaujali na dosiahnutých pozíciách dočasnú obranu, ale už v skorých ranných hodinách 21. júla obnovili postup. Prenasledovanie ustupujúcej sovietskej 31. streleckej divízie prebiehalo hladko. O 4.40 h slovenské jednotky prekročili čiaru Želobok – Novinkovka (v tomto priestore zaujala RD obranu v novembri 1941) a o 10.00 h dosiahla 2. cyklistická eskadróna obec Bolšoje Krepinskaja.⁵² Pionieri medzitým provizórne opravili do 9.00 h zničený most cez Jasenovku. Skupina *Pulkrábek* spolu s 2. cykl. eskadrónou prekročila peši pochodujúci pluk plk. Stojana a posilnená ťažkými zbraňami postupovala na motorových vozidlách ďalej. Pri obci Alexandrovka narazili slovenské jednotky na predsunuté útvary 13. tankovej divízie postupujúce na juh. Došlo k prestrelke, našťastie omyl sa rýchlo a bez strát na obidvoch stranách vysvetlil. O 16.15 h skupina *Pulkrábek* dosiahla čiaru Aelxandrovka – Karpovo – Nokolajevka a o 18.00 h čiaru Veseli – Generalskoje. Tu narazila na silný odpor sovietskych jednotiek vo vopred vybudovaných obranných pozíciách, ktoré boli navyše podporované ťažkým delostrelectvom. Čelné jednotky RD sa dostali k vonkajšiemu opevnenému priestoru Rostova. Večer bola k skupine *Pulkrábek* odoslaná batéria 88 mm protiletadlových kanónov na ochranu proti sovietskym tankom a do rána postupne aj celé divízne delostrelectvo. Skupina *Zverin* sa zároveň presunula na rozkaz gen. Turanca z obce Malopetrovskij do Novorovnopolje. Severný (9. PD) a južný sused (125. PD) *Rýchlej divízie* pritom stále nedorazili na jej úroveň!⁵³ RD v ten deň postúpila o vyše 50 km, takže jej tempu nestačili ani nemecké divízie (najmä 9. PD). Rýchly postup umožňoval DAP, „*ktorý jednotlivé prápory RD rýchlo prevádzal až k útočnému sledu*“. Automobilový pluk sa ukázal byť vynikajúcou improvizáciou. Divízia tak s minimálnym počtom motorových vozidiel dokázala držať krok s oveľa lepšie vybavenými nemeckými divíziami. Obetavosť veliteľov kolón a šoférov, ktorí vo dne i v noci „*neustálym premávaním dopredu a späť vedeli vždy načas dopraviť bojovníkov a materiál*“, si zaslúži uznanie. Museli podávať doslova „*nadľudské výkony*“, aby divízia udržala ofenzívne tempo.⁵⁴

Na svitaní o 3.00 h 22. júla zažili slovenskí delostrelci dvoch batérií podporujúci pechotu nemeckého XXXIX. horského zboru južne od hlavnej cesty nepríjemné prekvapenie. Južne od ich palebných postavení sa smerom k nim pohybovali tanky, ktoré pre zlú viditeľnosť nebolo možné identifikovať. Predchádzajúci deň v tých miestach zvädzali súboj nemecké

51 VHA, RD, šk. 67, Spisy tajné, Vel. RD, Čís.: 21.976/Taj. 3. oddel. 1942, SV. 20. júla 1942.

52 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

53 Tamže; VHA, RD, 30/2/7, Vojnový denník gen. Turanca. s. 67; AXWORTHY, M. W., ref. 38, s. 162.

54 TURANEC, J.: Slovenská rýchla divízia v ofenzíve od Miusu cez Rostov na Kaukaz (Od 20. júla do 21. augusta 1942). In: *Armáda v obrane a v práci (Päť rokov budovateľskej činnosti slovenskej armády)*. Bratislava 1944, s. 35-36.

a sovietske tanky, takže delostrelci nevedeli, či ide o nemecké alebo sovietske stroje. Keď čelný tank vystrelil na neďaleko stojace nemecké autá, Nemci hneď vystrelili bielu raketu. Čelný tank potom vyvesil zástavu s hákovým krížom. Vysvitlo, že sú to tanky nemeckej 13. td. Tanky sa rýchlo priblížili a v okolí slovenskej delostreleckej pozorovateľne sa sústreďovali na útok. Priestor sa okamžite dostal pod palbu sovietskeho ťažkého delostrelectva.⁵⁵ Nemecké tanky onedlho vyrazili do útoku a do 7.00 h obsadili dediny Laly a Krasnyj v osi postupu RD. Na svitaní vyrazila do útoku aj RD. Jej 2. cyk. eskadróna dosiahla do 7.00 h obce Generalskoje a Melisadsij, ktoré boli súčasťou vonkajšieho obranného okruhu Rostova. Tu narazila na rozhodný odpor sovietskej 76. brigády morskej pechoty podporovanej silným delostrelectvom.⁵⁶ Okolo 10.00 h prišiel za gen. Turancom do prvej línie gen. Wetzel. Veliteľovi RD sa podakoval „za skvelý výkon“ divízie počas prvých dvoch dní ofenzívy a zároveň mu nariadil presunúť RD asi 10 km severne do priestoru Generalskoje. Nemecká 9. PD totiž stále ešte nepostúpila vpred, takže severné krídlo XXXXIX. horského zboru zostalo nekryté. RD mala túto medzeru vyplniť a útočiť zo severu cez Generalskoje na Rostov.⁵⁷

Postup sťažovala veľká horúčava a silná vrstva prachu na cestách, ktorá vojakom siahala až po členky. Obec Generalskoje leží na severnom brehu rieky Tuzlov, ktorá bola široká zhruba 70 m. Jej brehy boli obrúbené širokými močiarimi, ktoré sťažovali jej prekonanie. Sovietske obranné postavenia tu boli dôkladne vybudované. Sústavu drevozemných a betónových bunkrov dopĺňalo niekoľko radov drôtených prekážok, mínových polí a protitankový zákop. Ťažisko sovietskej obrany bolo na svahu, ktorý úplne dominoval nad severným brehom rieky. Práve z tohto brehu mali útočiť slovenské jednotky. Severne od Generalskoje zaujali palebné postavenia aj delostrelecké batérie, aby mohli eliminovať sovietske ťažké zbrane v celom bojovom úseku. Útok sa začal ešte 22. júla o 16.00 h. S podporou celého delostrelectva vyrazili do útoku I/20 prápor mjr. pech. Walthera Domesa a I/21 prápor mjr. pech. Víťazoslava Šupáka. Sovietske delostrelectvo a mímometry okamžite spustili na slovenskú pechotu silnú palbu, ktorá postup spomalila.⁵⁸ S pešíakmi postupovala aj poločata KPÚV 11 s protitankovými kanónmi Pak 38, ktorá priamou palbou likvidovala sovietske guľometné hniezda a pechotné delá. Automaticky však pritiahla pozornosť sovietskych diel a mímometov. Viacerí členovia obslúh boli zranení. Veliteľ poločaty čtk. Ján Lacko a mierič stk. Vasil Kurty vytrvali v boji napriek zraneniam črepinami až do večera.⁵⁹

O 18.30 h dosiahol I/20 prápor výšiny na severnom okraji obce Generalskoje. O polhodinu už I/20 rota npor. pech. Jána Cabana vnikla do obce. Obec bola pomerne rýchlo očistená od niekoľkých červenoarmejcov, ktorí sa tam ukrývali po ústupe. Tí boli väčšinou zajatí. Por. Macejka medzitým prebrodil so svojimi mužmi rieku Tuzlov (nemali žiadne člny) a vytvoril na jej južnom brehu malé predmostie. Napriek neustálej mímometnej a guľometnej palbe obrancov sa na druhý breh rieky postupne dostala celá rota npor. Cabana. Vojaci sa brodili po prsia v bahne s plnou výzbrojou a na druhom brehu sa hneď zakopali. Napriek silnej sovietskej palbe mala rota iba 1 raneného.⁶⁰ Tesne za I/20 rotou vstúpila do obce Ge-

55 Z galérie nositeľov železného kríža (Moje rozpomienky na boje pred Rostovom). In: *Slovenský vojak*, 11. 2. 1943, č. 6, s. 1.

56 VHA, RD, i. č. 69, C.d.; AXWORTHY, ref. 38, s. 162.

57 TURANEC, ref. 54, s. 36.

58 Tamže, s. 36-37; Z galérie nositeľov železného kríža (Plk. pech. František Stojan). In: *Slovenský vojak*, 29. 4. 1943, č. 18, s. 1; VHA, RD, i. č. 69, C.d.

59 Z galérie nositeľov železného kríža (Kanonári zasahujú). In: *Stráž vlasti*, 1, 1943, č. 16, s. 8; Z galérie nositeľov železného kríža (Kanonári útočia). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 18, s. 12.

60 VHA, RD, šk. 106, p. pl. 20, Vojnový denník I/20 rota; VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.; Z galérie nositeľov železného

neralskoje aj 1/21 rota npor. pech. Štefana Ivana, ktorý sa pred zotmením osobne preplavil na druhý breh rieky. V najväčšej tichosti sa po zotmení na druhý breh prebrodila aj jeho rota. Rota sa brodila ticho a disciplinovane, takže sovietski obrancovia si ju ani nevšimli.⁶¹ V priebehu noci vybuďovali slovenskí a nemeckí pionieri napriek sovietskej palbe prechod cez rieku na zničenom moste, takže gen. Turanec postupne presunul na predmostie tri pešie prápory (I/20, II/20 a I/21). Keďže divízia nemala k dispozícii pontónový most, väčšina vojakov musela rieku prebrodiť. Prvý deň útoku bol úspešný. Slovenské jednotky zajali 229 sovietskych vojakov a prekročili rieku Tuzlov. Vlastné straty boli 13 mŕtvych, 9 ťažko ranených a 5 nezvestných.⁶²

Skupina *Stojan*, ktorá mala niesť hlavnú ťarchu útoku, bola večer 22. júla posilnená aj ďalšou poločatou KPÚV 11 (2 kanóny Pak 38) od skupiny *Zverin*. Poločata sa presunula za Generalskoje, odkiaľ mala podporovať útok skupiny *Stojan*.⁶³ Hodinu po polnoci 23. júla 1942 začala pechota na južnom brehu rieky rozširovať predmostie až k drôteným prekážkam. O 3.00 hod spustilo celé divízne delostrelectvo palbu na výšiny južne od obce Generalskoje. Po polhodinovej delostreleckej príprave vyrazila do útoku pechota. Do hĺbky členený útok troch práporov sa od začiatku stretol s rozhorčeným odporom obrancov, ktorých obranné postavenia boli vybudované na svahoch, odkiaľ mohli palbou veľmi dobre ovládať priestor medzi obranným postavením a riekou. Obrancovia sa snažili ťažkou palbou diel, mínometov a pechotných zbraní udusiť slovenský útok už v zárodku. Silná palba spomalila, ale nezastavila útok, slovenských jednotiek. Vojaci sa prískokmi prepracúvali k asi 160 cm hlbokému protitankovému zákopu. Spomalenie útoku využili sovietski velitelia na prípravu protiútok, ktorý práve v tomto kritickom okamihu vyrazil proti pravému krídlu útočiacich. Tu sa opäť vyznamenali delostrelci del. oddielu 11 i ťažkej protiletadlovej batérie, ktorí sústredenou palbou rozprášili sovietsky protiútok. Potom sa zamerali na ničenie sovietskych bunkrov, opevnení a delostreleckých postavení. Svoj výcvik v palbe proti pozemným cieľom tu uplatnili najmä obsluhy 88 mm protiletadlových kanónov, ktoré ničili bunkre priamou palbou.⁶⁴

Pešiaci vedomí si účinnej delostreleckej podpory útočili s elánom, ktorý prekvapil aj ich veliteľov. Spolu so svojimi vojakmi postupovali velitelia rôť i čiat, čo vojakov ešte viac povzbudilo. Veliteľ čaty por. pech. Karol Kiss bol počas útoku ranený do hlavy, do ľavej ruky a do nohy, zostal však s vojakmi až do konca.⁶⁵ Do útoku sa zapojili aj jednotky z druhej strany rieky. Čata por. pech. Jána Čellára prebehla na druhú stranu po mostnici zboreného mosta. V čele čaty postupoval veliteľ družstva čtk. Pavol Valachovič so svojimi vojakmi. Spolu s ostatnými útočiacimi jednotkami sa dočasne zastavili v protitankovom zákope. Slovenskí a nemeckí pionieri urobili priechody v mínovom poli, ktoré bolo za zákopom. Pešiaci potom vyrazili napriek silnej palbe obrancov vpred. Ich postup podporovalo okrem delostrelectva aj nemecké letectvo. Pešiaci však postupovali tak rýchlo, že niektoré delostre-

ho kríža (Boj pri Generalskoje). In: *Slovenský vojak*, 7. 7. 1943, č. 28, s. 1; Z galérie... (Plk. pech. František Stojan), ref. 58; LORENZ, E.: Söhne der Tatra im Kampf. In: *Die Wehrmacht*, 4, 30. 9. 1942, č. 20, s. 16.

61 Z galérie nositeľov železného kríža (Útok pri Generalskoje). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 30, s. 8.

62 VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 68; VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

63 VHA, RD, šk. 67, Vel. RD, Čís.: 21.978/Taj. 3. odd. 1942, SV. 22. júl 1942.

64 VHA, RD, šk. 8, 37/2/8, Vel. RD, Čís.: 28.488/Taj. 1. oddel. 1942, Opis vojnového denníka za čas od 11.6. do 1.9.1942, Tajné, SV. 10. september 1942; VHA, RD, 30/2/7, ref. 53., s. 68; TURANEC, ref. 54, s. 37; CINCÍK, J. – DOPÁNSKY, J.: *Od Tatier po Kaukaz*. Turčiansky sv. Martin 1943, s. 162; Z galérie... (Plk. pech. František Stojan), ref. 58; Z galérie... (Boj pri Generalskoje), ref. 60; Z galérie... (Moje rozpomienky...), ref. 55.

65 VHA, RD, šk. 106, peš. pl. 20, Vojnový denník 1/20 rota; Z galérie nositeľov železného kríža (Veliteľ príkladom). In: *Slovenský vojak*, 26. 5. 1943; č. 22, s. 3.

lecké granáty a bomby ich takmer zasiahli. Do takejto nepríjemnej situácie sa dostala čata por. Čelára, ktorá len v družstve čtk. Valachoviča mala straty: 3 mŕtvi a 2 ranení.⁶⁶ Po prekonaní protitankového zákopu a mínového pola totiž v radoch obrancov vypukol zmätok a ich odpor bol rýchlo zlomený. Vojaci 1/20 roty dobyli prvý bunker o 5.20 h. Za hodinu prelomili sovietsku obranu a dosiahli návršie, ktoré bolo cieľom útoku. Rota pritom mala straty: iba 3 mŕtvi a 7 ranení. Aj vojaci ostatných rôt prenikli do sovietskych postavení a zákopov, v prudkom boji zničili alebo zajali ich obrancov a postupne obsadili celý svah. Len niekoľkým červenoarmejcom sa podarilo ujsť.⁶⁷ *Rýchla divízia* tak dobyla poslednú prekážku pred Rostovom.

Boj utíchol o 9.00 h., keď slovenskí vojaci vyčistili od červenoarmejcov celú výšinu. Slovenské jednotky zajali okolo 600 sovietskych vojakov a ukoristili množstvo diel, mímometov, guľometov, pechotných zbraní a iného materiálu. V dvojdňovom boji mala RD celkové straty: 25 mŕtvych, 79 ranených a 6 nezvestných vojakov. Pri Generalskoje slovenskí vojaci prvýkrát prekonali dobre vybudovanú a húževnato bránenú sovietsku obranu samostatne bez nemeckej pomoci. Bol to jedinečný bojový úspech.⁶⁸ Gen. Turanec hneď po boji vyznamenal najstatočnejších vojakov medailou „Za hrdinstvo“. Jedným z nich bol aj čtk. Valachovič, ktorého vyznamenanie samotným generálom priamo na bojisku poriadne prekvapilo.⁶⁹ Zaujímavým spôsobom si veliteľa RD uctili niektorí vojaci. Obec Generalskoje premenovali na počesť svojho veliteľa na „Turaneckoje“. Tabuľou s týmto novým menom vymenili tabuľu so „starým“ menom na začiatku obce.⁷⁰ Bojové výkony slovenských vojakov ocenilo aj najvyššie nemecké velenie. 23. júla 1942 Vrchné veliteľstvo brannej moci (OKW) oznámilo:

„Jednotky armády, zbraní SS a slovenské oddiely, podporované Luftwaffe, prerazili cez silne bránené, hlboko členené obranné pozície na celom fronte okolo Rostova a po tvrdých bojoch sa zmocnili tohto dôležitého dopravného a prístavného mesta.“⁷¹

Prápory, ktoré útočili, zostali po skončení boja na mieste. Pionieri zároveň opravovali zničený most cez Tuzlov, ktorý bol opravený do 12.00 h. Gen. Turanec potom vyslal do asi 45 km vzdialeného Rostova predvoj tvorený Priezvedným oddielom 5 pod velením stot. jazd. Ludovíta Kuchtu, II/21 práporom pplk. pech. Jána Pulkrábka, HKB 11 a 5/11 batériou. PO 5 dosiahol o 14.20 h cestu medzi obcami Boľšie Saly a Sultan Saly v blízkosti Rostova. Cyklistická eskadróna postupovala ďalej na Kamenolomy (časť Rostova) veľmi pomaly. Postup zdržal zničený most pri obci Krasnyj Krym a 3 m široká a 3 m hlboká protitanková priekopa pred mestom, ktorú museli prekonať ťažké zbrane. Pionieri cez obidve prekážky upravili priechody. Priezvedný oddiel dorazil k severnému okraju Rostova o 16.45 h bez toho, aby narazil na vážnejší odpor. Keďže v západnej časti mesta už v osi postupu PO 5 bojoval 4. pancierový pluk 13. td, postup priezvedného oddielu bol o 19.25 h zastavený. Jeho úlohou bolo počas noci zaistiť 2. cyk. eskadrónu, čatou ťažkých guľometov, 4 mímometmi, batériou HKB 11 a jednou batériou ľahkých húfníc nedobytú juhovýchodnú časť mesta. Postup predvoja RD

66 Cez Kubáň na Kaukaz (Spomienky, ktoré sú stále živé). In: *Obrana*, 5, 30. 8. 1997, č. 35, s. 13; Z galérie nositeľov železného kríža (Generalskoje). In: *Slovenský vojak*, 9. 6. 1943, č. 24, s. 1.

67 VHA, RD, peš. pl. 20, Vojnový denník 1/20 rota; Z galérie... (Boj pri Generalskoje), ref. 60; Z galérie... (plk. pech. František Stojan), ref. 58; Z galérie... (Útok pri Generalskoje), ref. 61.

68 VHA, RD, šk. 8, 37/2/8, Vel. RD, Čís.: 28.488/Taj. 1. oddel. 1942. C.d.; Z galérie nositeľov železného kríža (Letná ofenzíva 1942 – prehľad bojov jedného pešieho práporu). In: *Slovenský vojak*, 4. 2. 1943, č. 5, s. 1.

69 Cez Kubáň na Kaukaz..., ref. 66.

70 GAJDOŠ BREZA, J.: *Kraje a vojaci*. Bratislava 1943, s. 97.

71 BUTLER, R.: *SS-Wiking (The History of The Fifth SS Division 1941 – 45)*. Haverton 2002, s. 175.

k Rostovu priniesol ďalších 206 zajatcov. Ešte pred polnocou priviezli kolóny DAP k Rostovu aj prápory peš. pl. 20. I/21 prápor zostal ubytovaný v Generalskoje.⁷²

BOJ O ROSTOV

V meste medzitým prebiehali rozhorčené boje. Ešte 22. júla sa k Rostovu od severovýchodu priblížil III. tankový zbor gen. von Mackensena so 14. a 22. tankovou divíziou. Zbor postupoval na čele 1. tankovej armády. Jeho 22. td napriek urputnému odporu sovietskej 56. armády postupovala na juh od Rostova a 14. td sa otočila k bývalému hlavnému mestu donských Kozákov Novočerkassku. Divízie III. tankového zboru opäť bojovali o mesto, ktoré už raz v novembri 1941 dobyli. Od západu a severozápadu sa v ten deň priblížila k mestu 13. td a 5. SS divízia *Wiking*. Rostov však bol viac ako pol roka prebudovávaný na pevnosť. „*Okrem silných postavení v predpolí mal ešte tri kruhové postavenia s rozsiahlymi mínovými polami, protitankovými priekopami a zátarasmi.*“ Silne opevnené bolo aj samotné mesto. Cesty boli rozkopané a z dlaždíc boli v uliciach navýšené meter silné barikády. Bočné ulice uzatvárali bunkre z tehál. „*Španielski jazdci*“ a míny k nim znemožňovali „*akékoľvek nepozorované priblíženie*“. Dvere domov boli zamurované, z okien boli pomocou vriec s pieskom vytvorené strielne a z balkónov guľometné hniezda. Na strechách boli dobre zamaskovaní ostreľovači. Pivnice boli zasa zaplnené tisíckami „*Molotovových kokteíl*“ (zápalných fliaš). „*Tam, kde lákal k vstupu nezamurovaný vchod, tam určite čakala mína, ktorá explodovala pri stlačení kľučky, alebo slabý drôtik natiahnutý tesne nad prahom a spojený s diabolskou náložou trhaviny.*“ Mesto premenené na pevnosť bránili okrem armádných jednotiek aj elitné jednotky NKVD. „*Fanatickí, perfektne vycvičení, tvrdí až krutí, znali všetkých možných bojových trikov a bezpodmienečne poslušní.*“ Príslušníci NKVD boli „*predovšetkým majstrami v pouličnom boji, pretože v tom bolo aj ich hlavné poslanie ako ochranného zboru režimu proti možným revolučným nepokojom.*“⁷³

Takéto bojisko nebolo vhodné pre tanky. „*Tankové jednotky síce vytvorili prvý rozhodujúci prielom*“, ale centrum Rostova museli dobyť dom za domom, ulicu za ulicou, bunker za bunkrom malé úderné jednotky. Úderné skupiny pancierových divízií prelomili predsunuté línie na okrajoch mesta a 23. júla začali prenikať do mesta. Divízia *Wiking* obsadila rostovské letisko, ale potom uviazla v ťažkých pouličných bojoch. Jej postup na juhozápad sa spomalil. Najhlbšie prenikla do mesta 13. td, ktorá sa cez hlavné ulice prebýjala k Donu. Vo vedľajších uliciach, bočných námestiach a v silne opevnených domoch však odpor sovietskych jednotiek narastal. Predsunuté jednotky 13. td dosiahli dopoludnia severný breh Donu. Tu sa zamotali v spleti prístavných zariadení a dielní, takže most, po ktorom viedla hlavná cesta do Batajska, bol sovietskymi ženistami čiastočne zničený (jeden z jeho pilie-

72 VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 68-69; VHA, RD, i. č. 69, ref. 25; VHA, RD, peš. pl. 20, Vojnový denník 1/20 rota; Z galérie... (Letná ofenzíva 1942...), ref. 68; Z galérie.. (Boj pri Generalskoje), ref. 60.

73 CARELL, ref. 1, s. 399-401. Rovnaké dojmy si po boji odniesol z Rostova aj slovenský vojnový spravodajca Juraj Gajdoš Breza: „*Tak silne opevnené mesto, ako Rostov som ešte nevidel. Ale nie div, nikto sa nerád vzdával tejto dôležitej, niekoľko ráz dobývanej brány Kaukazu. Cez zimu mali mesto prechodne v rukách Rusi a i za tých pár mesiacov opevnili ho nepredstaviteľne. Niektoré ulice boli premenené na jednotné pevnosti. Z radov domov každý tretí sa rozbúral a odpratá a na jeho miesto vsadili bunker. Zvlášť silné pevnosti boli vybudované na koncoch ulíc. Tankových pascí a prekážok ešte tiež dosť vidieť. A na hlavných námestiach stoja ošarpané a nevlúdne paláce, premenené na barikády. Až po druhé poschodie siahla ochranná vrstva z vriec naplnených pieskom... Pouličných bunkrov pri poslednom útoku na Rostov nedalo sa väčšinou ani použiť, lebo neboli ešte dohotovené. Predovšetkým ťažké zbrane neboli ešte umiestnené v pevnostiach.*“ GAJDOŠ, BREZA, ref. 70, s. 134.

rov bol vyhodený do povetria a spadol do vody). Nemeckí motocyklisti ho ale ovládli a do večera bola v nemeckých rukách aj časť mesta severne od mostu. Do mesta v ten deň vstúpila aj 22. td, ktorej sa ako čelnej jednotke III. pancierového zboru podarilo v noci nadviazať v centre Rostova prvý dotyk s LVII. tankovým zborom. Mesto už na mnohých miestach horelo. Ťažké boje sa opäť rozprúdili ráno 24. júla. Tvrdý odpor v budove NKVD a jej okolí sa 13. a 22. td podarilo zlomiť až okolo poludnia. Časti 13. td a 5. SS divízia *Wiking* medzitým vyčistili centrum Rostova a vytlačili obrancov na východ alebo na západ. Sovietsky odpor v okolí centra však neustával. Tankovému práporu divízie *Wiking* sa v ten deň podarilo získať 10 km západne od mesta brod cez Don, ktorým práve ustupovali sovietske jednotky. Časť sovietskych vojsk bola odrezaná severozápadne od mesta.⁷⁴ Pri ústupe vznikla panika a došlo k pomiešaniu jednotiek. Tieto sovietske útvary boli zničené a väčšina ich vojakov putovala do zajatia. Len malým častiam sa podarilo ustúpiť. Nemci zajali v priestore Rostova celkom 240 000 červenoarmejcov.⁷⁵

Hlavné sily 56. armády začali mesto opúšťať a neustále bombardované nemeckým letectvom ustupovali cez Don na juh. Ustupujúce jednotky utrpeli ťažké straty, ale k masovej panike napriek tomu nedošlo. Ústup kryli jednotky 30. irkutskej streleckej divízie a Rostovského komunistického pluku ľudovej obrany.⁷⁶ V priebehu noci dorazila k Rostovu aj nemecká 125. PD, ktorá vstúpila do mesta o 6.40 h západne od úseku slovenskej RD. Rýchla divízia dostala na 24. júla rozkaz „postupovať cez mesto s úlohou dosiahnuť severný breh rieky Donu“. Pásmo divízie siahlo cez stred mesta a ďalej zahŕňalo celý Zelený ostrov. Ako prví mali postupovať cyklisti PO 5.⁷⁷ Za priezvedným oddielom mal vyraziť II/21 prápor, ktorý ho mal po získaní premostia prekročiť a predmostie na Zelenom ostrove rozšíriť. Práporu bola podriadená aj 8. ťažká protiletadlová batéria, ktorá ho mala podporovať priamou paľbou. 7. ľahká protiletadlová batéria bola v tom čase presunutá na južný okraj Rostova a nasadená na ochranu mostu, ktorý viedol na Zelený ostrov.⁷⁸ PO 5 vyrazil o 11.40 h, keď už sovietske jednotky ustúpili v meste o 1,5 km. Postup cez mesto bol nebezpečný, pretože malé skupinky alebo jednotliví červenoarmejci pokračovali v ozbrojenom odpore. Na vážny odpor však vojaci PO 5 nenarazili, takže o 16.00 h dosiahli Don asi 800 m od dreveného mosta, ktorý bol ich cieľom. O 14.20 h vyrazil aj II/21 prápor podporovaný dvoma delostreleckými batériami. Sovietski vojaci zničili hlavný železničný most, ale most pre peších zničiť nestihli. Sovietske jednotky ustupovali vo veľkom chvate.⁷⁹

Po moste, ku ktorému sa dostali cyklisti a pionieri PO 5, tesne predtým ustupovali sovietske jednotky, takže sovietski ženisti ho nestihli úplne zničiť. Na Zelený ostrov vyrazili ako prví príslušníci 1. cyklistickej eskadróny a pridelenej pionierskej čaty. Na most ako prvé vyrazilo 1. cyklistické družstvo 1. cyklistickej čaty. Hneď za ním postupovala 2. guľometná čata pod velením čtk. Štefana Palaťku. Sovietska paľba z ostrova však pribila cyklistov na moste k zemi. Situáciu zachránil zástupca veliteľa 1. cyklistickej čaty des. Pavel Murčan, ktorý osobným príkladom strhol do útoku viaznuce čelo 1. cyklistického družstva. Ako prvý dosiahol Zelený ostrov a spolu s ostatnými vojakmi dobyl sovietske poľné opevnenia v bezprostrednej blízkosti mostu. Útokú veľmi pomohla presná a rýchla paľba mìnometnej ča-

74 CARELL, ref. 1, s. 399-401.

75 МЕЛЛЕНТИН, Ф. В.: *Танковые сражения 1939 – 1945 гг.* Москва 1957, s. 144.

76 ZAKRUTKIN, V.: *Kaukazský denník.* Praha 1952, s. 7-9.

77 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25; TURANEC, ref. 54, s. 40.

78 VHA, RD, šk. 67, Spisy tajné, Vel. RD, Čís.: 21.979/Taj. 3. oddel. 1942, 23. júla 1942.

79 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25; VHA, RD, 30/2/7, ref. 53., s. 69; TURANEC, ref. 54, s. 40; AXWORTHY, ref. 38, s. 164.

ty, ktorú viedol des. Ján Jenčo (zástupca veliteľa min. čaty). Mínometníci zabránili aj úplnému zničeniu poškodeného mosta. Na severnom brehu ostrova hneď zaujala palebné postavenie aj 2. guľ. čata, ktorá onedlho sústredenou paľbou zlikvidovala sovietsky protiútok vedený proti čerstvému predmostiu z parku ležiaceho východne od mostu. Sovietska pechota stratila 14 mŕtvych a rýchlo sa stiahla. Ťažké guľomety prevzali ochranu východného boku predmostia, čím umožnili jeho rozšírenie smerom na západ.⁸⁰

Západne od mostu sa totiž podarilo pionierom pod osobným velením veliteľa pionierskej čaty por. pion. Alojza Zborku vytvoriť druhé predmostie. Pionieri prekonali rieku na gumenom člne, v ktorom bol npor. Zborka s 8 mužmi. Sovietski vojaci spustili na čln paľbu z pechotných zbraní, avšak presná paľba do sovietskeho predpolia, ktorú viedli mínometníci des. Jenču pomohla pionierom dosiahnuť ostrov. Pionieri okamžite zaútočili na bunkre a domy obsadené červenoarmejcami. K bunkrom vyrazilo niekoľko vojakov s trhavinami, ktorých viedol stk. Ján Križan. Jeho skupinka zakrátko vyhodila do vzduchu 3 sovietske bunkre. Stk. Križan potom vnikol do jedného domu, kde sám zajal 3 červenoarmejcov. Skupinka vedená slob. Štefanom Štefišom sa zamerala na domy obsadené sovietskymi vojakmi. Pomocou kanistrov s benzínom ich zapálili, slob. Štefiš bol ale ťažko zranený ručným granátom. Napriek tomu bojoval až do príchodu posíl. Medzitým sa v paľbe pechotz stk. Jozef Čížik päťkrát preplavil cez Don s trhavinami, muníciou a benzínom. Naspäť zasa previezol na obväzisko zraneného kamaráta. Stot. Kuchta ho preto na mieste povýšil na slobodníka. Vďaka nemu mala úderná skupina pionierov dostatok munície, a mohla tak odraziť sovietsky protiútok smerujúci na most. Skupina npor. Zborku zničila trhavinami 3 bunkre, podpálila 5 bránených domov a ukoristila nepoškodený motorový čln. V boji usmrtila 9 a zajala 12 červenoarmejcov. Pionieri napokon spojili svoje predmostie s predmostím cyklistov pri meste.⁸¹

Sovietski obrancovia sa však nevzdávali a podnikali ďalšie prudké protiútoky. V týchto bojoch bol zranený veliteľ 1. cyklickej eskadrony, ktorej vojaci na predmostí boli mierne zatlačení späť. Zamýšľanému ústupu z predmostia iniciatívne zamedzil pobočník veliteľa PO 5 npor. pech. Jozef Cheben, ktorý sa ujal velenia 1. cyk. eskadrony. Vďaka tomu sa potom predmostie udržalo do príchodu II/21 práporu, ktorý bol prevezený na Zelený ostrov pomocou ukoristeného motorového člnu a viacerých gumených člnov. Vojaci des. Rusňáka pritom ukoristili 2 nákladné autá s asi 300 párami topánok a spolu s ostatnými spolubojovníkmi získali pri čistení priestoru okolo mostu takmer 400 zajatcov.⁸² PO 5 v týchto bojoch mal straty 6 mŕtvych a 12 ranených.⁸³ Do 20.00 h bolo predmostie na Zelenom ostrove definitívne stabilizované. Ešte v priebehu dňa sa do mesta presunul na rozkaz gen. Turanca aj I/21 prápor mjr. Šupáka, aby zaistil nové palebné postavenia delostrelectva. Delostrelci dostali rozkaz na presun z palebných postavení pri kameňolome na okraji Rostova do mesta tak, aby z nových postavení mohlo podporovať pechotu v boji o Zelený ostrov i pri prekročení južného ramena Donu. Večer boli tiež zrušené útočné skupiny a pplk. Zverin prevzal velenie nad celým peš. plukom 21. O 22.45 h bol celý jeho pluk nasadený do prvého sledu.⁸⁴

V priebehu 24. júla prežívali ťažké chvíle aj susedné nemecké divízie, ktoré bojovali priamo v meste. 125. PD likvidovala odpory, ktoré za sebou nechali pancierové a motorizované

80 VHA, RD, šk. 8, 37/1/8, Vel. RD, Čj. 28.201/Dôv. 1. odd., 29. augusta 1942.

81 Tamže; Z galérie nositeľov železného kríža (Na gumových člnoch cez Don). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 13, s. 12.

82 VHA, RD, 37/1/8, Vel. RD, Čj. 28.201/Dôv. 1. odd., 29. augusta 1942; Z galérie nositeľov železného kríža (Úspech z hrdinstva jednotlivcov). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 7, s. 12.

83 VHA, RD, 37/2/8, Vel. RD, Čís.: 28.488/Taj. 1. oddel. 1942, SV. 10. september 1942.

84 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25; VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 69.

divízie. Veliteľ 421. peš. pluku tejto divízie plk. Alfred Reinhardt rozdelil dva svoje prápory (I. a III.) do šiestich zosilnených rôt (každá s jedným ťažkým guľometom, protitankovým kanónom, pechotným delom a pre hlavnú ulicu ešte s jednou ľahkou húfnicou). Útočilo sa od severu na juh. Mesto bolo rozdelené na presné bojové úseky. Každá úderná rota mohla postupovať len v pridelenej severojužnej ulici po určitú konečnú líniu, ktorá viedla od západu na východ a platila pre všetky roty (lína A, B, C a D). Potom bola vyčistená celá štvrt' a nadviazaný styk so susednými jednotkami. Keď všetkých 6 rôt dosiahlo rovnakú líniu, útočilo sa k ďalšej. Ani jedna rota tak nemohla byť napadnutá z boku, a útok bol stále pod kontrolou velenia. Keď úderné roty ovládli celú pridelenú štvrt' mesta, nastúpilo 6 menších úderných skupín vytvorených z 2. práporu. Tieto skupiny prehľadali každý dom od pivnice až po strechu, a všetkých civilistov (vrátane žien a detí) odviekli z bojovej zóny do určených zhromaždišťa. Úderné roty tak mali istotu, že majú za sebou bezpečné zázemie. Tento metódický postup bol úspešný, hoci obrancovia sa zúrivo bránili. *„Boj o centrum Rostova bol bojom nemilosrdným. Obrancovia sa nenechávali zajať. Bojovali do posledného dychu. Aj zranení obrancovia viedli palbu. Keď ich nemecké jednotky nespozorovali a minuli, strieľali ďalej, dokiaľ ich Nemci nepobili. Vlastní ranení museli byť ukladani do obrnených transportérov a strážení. Pokiaľ to tak nebolo, nachádzali sme ich ubitých alebo prebodnutých.“*⁸⁵

Najťažšie boje prebiehali na Taganrogskej ulici, ktorá viedla priamo na most cez Don. Tu bol nemecký útok niekoľkokrát zastavený. Hlavné ulice napokon pomohli dobyť tanky 13. td. Najhoršie boje sa však odohrávali v starom meste a prístavnej štvrti. V spleti tamojších úzkych a kľukatých uličiek nebolo možné vôbec použiť tanky, pechotné delá, ba ani ťažké guľomety! Bojovalo sa ručnými granátmi, samopalmi a plameňometmi. Do zotmenia dosiahli úderné roty 125. PD líniu D a do 23.00 h dosiahli severný breh Donu, ktorý už skôr dosiahli pancierové divízie a slovenská RD. Na svitaní 25. júla PD opäť zaútočila. Keďže väčšina sovietskych vojsk v noci ustúpila cez Don, postup bol oveľa jednoduchší. O 5.30 h už dosiahli rieku všetky jednotky divízie. Rostov, táto dôležitá „brána na Kaukaz“, sa tak ocitol v nemeckých rukách. Aby sa otvorila cesta na Kaukaz, bolo potrebné obsadiť okrem 3 km dlhého mostu cez Don aj priliehajúcu 6 km dlhú hrazdu cez bažiny na druhej strane rieky vedúcu do Batajska. Za Batajskom už bola len rovina. Dôležitý most i hrazdu obsadili smelou akciou pred svitaním 25. júla príslušníci špeciálnej diverznej jednotky *Brandenburg* (v sile polovice roty) a 43. motocyklového práporu od 13. td. Títo vojaci bránili most proti zúrivým sovietskym protiútokom 24 hodín, až kým nedorazili posily. Udržali sa len vďaka podpore strmhlavých bombardérov Ju 87 *Stuka*. Velitelia oboch jednotiek na moste padli.⁸⁶

Ráno 25. júla sa na Zelený ostrov presunul celý peš. pl. 21. II/21 prápor vybojoval predmostie na južnom ramene Donu, zatiaľ čo zvyšné jednotky pluku pokračovali v očisťovaní ostrova od zvyškov sovietskych vojsk. Predmostie bolo získané na svitaní opäť vďaka iniciatíve niekoľkých vojakov.⁸⁷ Most, ktorý spájal ostrov s južným brehom Donu, bol zničený. Pplk. Pulkrábek preto vyzval vojakov, aby sa dobrovoľne prihlásili, ktorí sú ochotní preplávať na druhú stranu. Ako prvý sa prihlásil des. Pavol Rusňák a ďalší dvaja desiatnici. Všetci sa vyzliekli do trenírok a neozbrojený iba s podporou ťažkých guľometov preplávali na južný breh Donu. Tam si zaobstarali sovietske pušky, s ktorými čiastočne zahnali a čiastočne zajali posledných ustupujúcich červenoarmejcov. Títo slovenskí vojaci sa dostali na južný breh

85 CARELL, ref. 1, s. 402.

86 Tamže, 402-404.

87 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

Donu ako vôbec prví vojaci útočiacich armád *Osi!* Na ich malé predmostie začali pionieri por. Zborku hneď preväzať pomocou ukoristeného motorového a gumeného člnu postupne celý II/21 prápor. Ten potom v horúčavách, ktoré dosahovali až 50°C, postupoval v ťažkom močaristom teréne ďalej na juh.⁸⁸ Prápor dostal rozkaz dosiahnuť železničnú trať vedúcu z Rostova cez Batajsk a Olginskaja na Krasnodar. Gen. Turanec na druhý deň so zjavnou spokojnosťou konštatoval: „*Boli sme prví, ktorí sme vytvorili za Donom predmostie a len o 24 hod. neskôr padol Batajsk (26. 7.) a o 48 hod. neskôr Olginskaja.*“⁸⁹

Postup neprehľadnými močariskami bol v spaľujúcej horúčave mimoriadne náročný. Vojaci sa museli skoro po ramená brodiť vodou, bahnom a vysokou trstinou. Menšie hniezda odporu pred rozsiahlymi močiarimi pomerne ľahko zlikvidovali aj bez ťažkých zbraní, ktoré nebolo možné presúvať týmto náročným terénom. V čele práporu postupovala úderná skupina 7/21 roty, ktorú tvorilo 9 dobrovoľníkov (desiatnici Vincent Koláš, Jozef Procházka a Kubovič, strelníci Breznický, Štefan Čajkovský, Benedikt Dobšovič, Kalaus a Július Metzler). Stk. Dobšovič mal ľahký guľomet, ostatní mali len pušky a ručné granáty. Skupina postupovala bez problémov asi 10 km. Za ňou postupovala rota pod velením npor. pech. Eugena Fillu. Ustupujúce sovietske jednotky zanechávali za sebou „*neprehľadné množstvo materiálu a munície*“. Postup sa začal na pravé poludnie. Obrancovia, ktorí tvorili zadné voje, využívali neprehľadnosť a neschodnosť terénu na nečakané prepady postupujúcich slovenských jednotiek zo všetkých strán. Úderná skupina 7/21 roty sa dostala do takejto pasce. Keď sa priblížili na necelých 50 krokov k vysokej tráve, ozval sa z nej hromový hlas: „*Brosaj vintovky, davaj do plenu!*“ Asi rota červenoarmejcov zadného voja sa pokúsila zajať deviatich Slovákov. Tí sa však rýchlo spamätali z počiatočného prekvapenia a rovnakým tónom odpovedali: „*Davaj ty do plenu!*“ a bleskovo zaujali najvýhodnejšie palebné postavenia za opustenými sovietskymi vozmi. Červenoarmejci ich okamžite začali ostreľovať guľometmi a samopalmi. Mali však veľkú nevýhodu v tom, že keď chceli na slovenských vojakov cielene strieľať, museli sa vo vysokej tráve postaviť, aby ich vôbec videli. Tým, samozrejme poskytovali malej údernej skupine výborné terče.

Palebnu oporou celej skupiny bol stk. Dobšovič, ktorý zaujal so svojím guľometom postavenie pri opustenej sovietskej polnej kuchyni. Deväť vojakov sa proti presile bránilo skoro celú hodinu. Takmer všetkým už došli náboje do pušiek, takže sa museli brániť samopalmi, ktoré na mieste boja zanechali sovietski vojaci. Npor. Fillo medzitým dostal od veliteľa pluku rozkaz zmocniť sa sovietskych postavení vpravo od údernej skupiny, ktoré jej hrozili obklúčením. Rota bola 70 – 80 m za údernou skupinou. Npor. Fillo vzal necelé družstvo vojakov, ktorých mal pri ruke, a začal sa s nimi okľukou plaziť močiarom. Nepozorovane sa dostali k prvému sovietskemu bunkru. Červenoarmejci ich zbadali príliš neskoro a radšej sa pred namierenými puškami vzdali. Vzdala sa aj posádka druhého bunkra, hoci ju bolo potrebné z bunkra vypuďiť ručnými granátmi. Za malým návrším bolo ďalšie guľometné hniezdo. Vojaci npor. Filla naň hodili 2 ručné granáty a jeho posádka sa tiež vzdala. Okrem zajatcov družstvo ukoristilo aj cenené poloautomatické pušky a samopaly. Npor. Fillo s týmto družstvom obišiel sovietske postavenie sprava a dostal sa mu do chrbta. To spečatilo osud sovietskej krycej jednotky. Väčšinou bola zajatá, len niekoľkým červenoarmejcom

88 Z galérie... (Letná ofenzíva 1942...), ref. 68; Z galérie... (Úspech z hrdinstva jednotlivcov), ref. 82; Z galérie... (Na gumových člnoch cez Don), ref. 81.; Z galérie nositeľov železného kríža (Jeden deň na východnom fronte). In: *Slovenský vojak*, 25.2.1943, č. 8, s. 1; TURANEC, ref. 54, s. 40.

89 VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 69-70.

sa podarilo ujsť. Z 9 mužov údernej skupiny nebol snáď len zázrakom nikto ani len zranený, pričom na mieste kam strieľali našli po boji 12 mŕtvych sovietskych vojakov.⁹⁰

Do podobnej situácie sa dostali aj iné úderné skupiny. Na pomoc im preto vyrazila aj 5/21 rota, ktorej velil npor.pech. Arpád Benický. Aj on sa so svojou rotou dostal skvelým obchvatom sovietskym obrancom do chrbta. Na pomoc prileteli i nemecké strmhlavé bombardéry Ju 87 *Stuka*, s podporou ktorých slovenské jednotky vyrazili do protiútok. Pri tomto protiútok bol ranený veliteľ jednej údernej skupiny čtk. Hrín.⁹¹ Úderné skupiny II/21 práporu však obsadili osadu Patailskaj a zničili centrum obrany sovietskeho práporu v neďalekom kolchoze. V okolí kolchozu sa našlo 63 mŕtvych červenoarmejcov a 43 ich bolo zajatých (z toho 2 dôstojníci). Ukoristené boli 3 kanóny, 4 mínometry kalibru 82 mm, 1 ľahký guľomet, 12 poloautomatických pušiek a veľa konských vozov. II/21 prápor mal len 2 mŕtvych a 8 ranených.⁹² O 19.20 h bolo v kolchoze 3 km severovýchodne od obce Lenino zriadené bojové stanovisko veliteľstva peš. pl. 21 (veliteľské stanoviská štábu RD, ppl. 20. PO 5, del. odd. 11 zostali v Rostove). Prápor pplk. Pulkrábka dovtedy postúpil až 11 km južne od Donu do vzdialenosti asi 3 km severozápadne od železničnej trate, ktorá bola jeho cieľom. Stratil pritom 1 mŕtveho a 11 ranených. Za II/21 práporom prekročil rieku aj I/21 prápor mjr. Šupáka, ktorého postup k cieľu spomaľoval zlý terén a silná paľba sovietskeho delostrelectva.⁹³

II/21 prápor musel medzitým odražať silné protiútoky sovietskej pechoty, ktoré pomohla odraziť 5/11 del. batéria (stot. del. Tibor Mačura) vyzbrojená kanónmi vz. 35 kalibru 105 mm. Sovietske útoky podporované prudkou delostreleckou paľbou trvali takmer 9 hodín, pričom len na 5/21 rotu npor. Benického útočilo podľa odhadu veliteľa roty „niekoľko sto“ červenoarmejcov. Prápor odkázaný prakticky sám na seba ďaleko pred vlastnými líniami v ťažkom močaristom teréne sa však udržal.⁹⁴ Cez ťažký terén sa navyše k vojakom II/21 práporu nemohli dopraviť ani kuchyne s teplou stravou, takže zásobovanie suchou stravou, muníciou a ďalším materiálom sa muselo uskutočňovať peši. Peš. pl. 21 bol za Donom prakticky osamotený, pretože ani pravý (125. PD) ani ľavý sused RD (198. PD) rieku neprekročili. Gen. Turanec sa preto rozhodol stiahnuť I/21 prápor späť na Zelený ostrov, ktorý v južnej časti bránili iba 2 batérie horských kanónov. Mjr. Šupák i tak rieku prekročil proti rozkazom veliteľa RD.⁹⁵ Na svitaní 26. júla 1942 vyrazili obidva prápory peš. pl. 21 k železničnej trati Batajsk – Olginskaja. Napriek veľkému bahnu a sovietskej guľometnej, mínometnej a delostreleckej palbe obidva prápory trať o 7.00 h už držali pod kontrolou. O 11.30 h sa však I/21 prápor stiahol na rozkaz gen. Turanca späť na Zelený ostrov, kde do 22.30 h zaujal obranu v jeho južnej časti. Z jeho vojakov tiež bola vytvorená reťaz spojok pre donášanie a zásobovanie II/21 práporu proviantom. Osamotený II/21 prápor podporovaný len 5/11 batériou z postavenia juhovýchodne od rostovského letiska silný sovietsky nápor nevydržal

90 Z galérie... (Jeden deň na východnom fronte), ref. 88.; Z galérie nositeľov železného kríža (Z bojov na Done). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 20, s. 12.; Z galérie nositeľov železného kríža (V palbe nepriateľských zbraní). In: *Stráž vlasti*, 2, 1944, č. 16, s. 12.

91 Z galérie nositeľov železného kríža, (Z bojov na Done), ref. 90.

92 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.; VHA, RD, šk. 25, 2. odd., Vojnový denník RD – opis. s. 99.

93 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

94 Z galérie nositeľov železného kríža (Z bojov o Zelený ostrov). In: *Slovenský vojak*, 18. 2. 1943, č. 7, s. 1.; Z galérie... (Letná ofenzíva 1942), ref. 68.; VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 69.

95 Tamže, s. 69-70.; TURANEC, ref. 54, s. 40.

a pod tlakom útočiaceho sovietskeho práporu ustúpil asi 1,5 km od trate na úroveň susedných nemeckých jednotiek. Na tejto čiare sa udržal až dopoludnia nasledujúceho dňa.⁹⁶

Vojaci II/21 práporu pplk. Pulkrábka tak stáli „2 dni a 2 noci po pás v močiari a odrážali v tvrdých bojoch stále silné, prudkou delostreleckou palbou podporované nepriateľské protiútoky“. To všetko navyše v strašných horúčavách, vo veľkom nedostatku pitnej vody a kvalitnej stravy.⁹⁷ Tieto náročné podmienky kládli na slovenských vojakov mimoriadne fyzické i psychické nároky. Ďalší útočný postup bol navyše plánovaný hneď na nasledujúci deň. Dopoludnia o 9.30 h bola k trati vyslaná prieskumná skupina (9 mužov), ktorá zistila, že sovietske jednotky sa z trate stiahli. O hodinu a pol preto k železničnej trati postúpila 6/21 a za ňou 5/21 rota. K boju nedošlo, a preto za nimi o 11.00 h vyrazil aj zvyšok práporu. Prápor o 12.45 h vnikol do bezmennej dedinky pri trati. Do útoku zároveň vyrazili aj susedné nemecké jednotky, ktoré tiež nenarazili na žiadny odpor. Slovenské i nemecké jednotky postupovali za ustupujúcimi sovietskymi jednotkami, ktoré sa sťahovali z obce Lenino doslova pred ich očami. Na železničnej trati bola na noc zaujatá dočasná obrana. Prápor obnovil postup 28. júla o 6.00 h. O dve a pol hodiny obsadil obec Ogpu, kde sa zásobil.⁹⁸

Prápor postupoval v „obojstrannom zväze“ 125. PD vľavo a 198. PD vpravo. Jeho cieľom bola výšina západne od Krasnoarmejskij. Pešiáci však mohli postupovať iba peši, pretože ani vozidlá ani delostrelectvo nemohli cez močariská prejsť. Gen. Turanec preto ešte 27. júla požiadal nadriadené nemecké veliteľstvo o povolenie presunúť delostrelectvo cez most v meste Batajsk. Keďže sa tadiaľ presúvala časť 198. PD, odpovede sa nedočkal.⁹⁹ Už o dva dni dostal rozkaz na pochod RD po osi Rostov – Batajsk – Olginskaja – Čurjumkin – Resnikov – Manyčskaja. Divízia mala prekonať tvrdošíjný odpor sovietskych zadných vojev na výšinách juhovýchodne od čiar Sloboda – Kagalnizkaja, za ktorými „boli zistené silné ústupové pohyby najmä cez Mečtinskaj na juh a juhovýchod“.¹⁰⁰ Na tejto línii sa podľa správ sovietskych zajatcov nachádzali oproti úseku RD hlavne jednotky sovietskej 18. armády a napravo v úseku 198. PD pri Batajsku i v ňom útvary 56. armády. V bezmennej dedinke, ktorú 27. júla obsadil II/21 prápor, bol 691. strelecký pluk 383. SD (691., 694. a 696. strel. pl.). Priamo v obci bol jeho II. prápor, naľavo od nej I. a napravo III. prápor. 694. strel. pl. držal obranu na trati smerom k Batajsku a 696. strel. pl. smerom na Olginskaja. Prápory týchto plukov mali iba zhruba po 200 a roty iba po 60 mužov. Nemali ani dosť ľahkých i ťažkých pechotných zbraní (6/691 rota v bezmennej obci mala 2 ťažké a 4 ľahké guľomety, I/691 prápor mal 8 mínometov kaliru 82 mm, 691. strel. pluk mal aj rotu samopalníkov, ktorej stav klesol z pôvodných 130 na 20 mužov). Zápalné fľaše, ručné a protitankové granáty vojaci poodhadzovali pri ústupe. Vľavo od úseku RD bol oproti 125. PD v obrane pri Olginskaja 976. strel. pluk 261. SD, ktorá patrila k sovietskej 12 armáde. Časť tohto pluku tvorila druhú obrannú líniu okolo železničnej trate. Za traťou bola 3. obranná línia, ktorú držal 147. strel. pl. 353. SD. V úseku RD boli zistené aj rozprášené jednotky 216., 339. streleckej a 2. gardovej streleckej divízie. Sovietske vojská utrpeli ťažké straty od neustáleho nemeckého bombardovania. Mnohé útvary boli zničené alebo úplne rozložené, a preto musel byť mobilizovaný ročník 1924 a vojaci pracujúci v nemocniciach boli zaradení do bojových jedno-

96 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

97 Z galérie... (Letná ofenzíva 1942), ref. 68.

98 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

99 VHA, RD, 30/2/7, ref. 53, s. 70.

100 VHA, RD, šk. 67, Spisy tajné, Vel. RD, Čís.: 21.996/Taj. 3. oddel. 1942, SV. 29. júl 1942.

tiel (v nemocniciach ich nahradili ženy).¹⁰¹ Divízia teda mala útočiť v smere juhovýchodne od Rostova, o dva dni bola ale otočená na juhozápad. 31. júla 1942 RD prekročila vojenský most cez Don na západnom okraji Rostova, aby sa zapojila do útoku na Kaukaz. Bitka o Rostov sa skončila.¹⁰²

Medzitým ako jednotky peš. pl. 21 bojovali o prechody cez Don a po jeho prekročení postupovali ďalej na juh, peš. pl. 20 dostal od gen. Turanca rozkaz prehľadať všetky domy od pivníc až po povaly, sklady, záhrady a iné objekty v mestských štvrtiach spadajúcich do úseku RD. Pplk. pech. František Stojan vyslal 25. júla do Rostova po dve plne vyzbrojené a vyzbrojené pešie roty s poľnou kuchyňou a prázdny nkladným autom. Vojakov zároveň upozornil na nebezpečenstvo partizánskych prepádov.¹⁰³ Jednotky pluku čistili mesto aj celý nasledujúci deň až do 22.00 h.¹⁰⁴ Slovenskí vojaci hľadali najmä zbrane a iný vojenský materiál, prílišnou horlivosťou v domových prehliadkach ale nevynikali. Vojaci čaty por. Jána Čelára našli napríklad u jedného civilistu vojenskú pušku. Po hodinovom priateľskom rozhovore s jeho rodinou mu len povedali, aby ju schoval a nikomu neukazoval. Vítanou korisťou však bolo niekoľko plných tisícilitrových zásobníkov červeného vína, ktoré našli v jednej opustenej fabrike. Dierok po výstreloch bolo v nádržiach dosť, stačilo len naplniť poľné fľaše.¹⁰⁵

S touto činnosťou peš. pl. 20 vyjadril 29. júla veľkú nespokojnosť aj sám veliteľ RD. Gen. Turanec totiž zistil, že pluk „odišiel z pôvodného obranného postavenia a nepostaral sa o odvezenie a pochovanie padlých vojakov, hoci bol na to čas a nechýbal na to ani určený personál“. Podobne aj „na bojisku pri Generalskom bolo zistené, že zberači ranených ponechávali mŕtvol na bojisku“, hoci bolo ich povinnosťou „odnieť aj mŕtvol, keď už bolo postarané o ranených“. Dlh nepochované telá padlých sa totiž na pálave rýchlo rozkladali a nikto ich v takom stave nechcel odnieť a pochovať. Turanec vytkol pluku, „že práve bojisko pri Generalskom nebolo po dobytí výšin prehliadnuté, hoci tam celý deň odpočíval...“ Prednosta katolíckej duchovnej správy navyše videl, ako niektorí vojaci brali mŕtvym na bojisku z vreciek rozličné veci (najmä peniaze, cennosti a hodinky). Bolo zarážajúce, že ani pri jednom tele mŕtveho slovenského vojaka sa nenašli hodiny, hoci takmer každý ich mal. Mŕtvol boli jednoducho okradané a ponechané na mieste. Gen. Turanec okradanie mŕtvych jednoznačne odsúdil: „Pri terajších bojoch sa toto okradanie nedá zvaliť na Rusov.“ Duchovným nariadil poučiť vojakov o hanebnosti okradania mŕtvych, čo označil za obyčajný „hyenizmus“.¹⁰⁶ Niektorí vojaci druhosledových jednotiek, ktorí prehliadali domy v meste, sa tiež doslova „vrhli na krádež“. Brali gramofóny, mandolíny, látky a všeličo iné, čo sa im mohlo i nemohlo zísť. Veliteľ RD takéto jednanie striktnie zakázal.¹⁰⁷

Niektorí vojaci zasa zanedbávali svoje ubytovacie priestory. Budovy zanechávali špinavé, s množstvom smetí a odpadkov. Extrémom bolo, že vojaci jednej roty vykonávali malú

101 VHA, RD, šk. 46, 3. oddel. Vel. RD, Zistená prítomnosť nepriateľských jednotiek v dočasnej obrane pred železničnou traťou Batajsk – Olginskaja. SV. 28. júla 1942.

102 TURANEC, ref. 54, s. 41.

103 VHA, RD, šk. 80, Mot. p. pl. 20, č. 1642/Taj. 1942, Zistenie ukoristeného materiálu; ŠTIBRANÝ, V.: Slovenskí vojaci v boji o Rostov na Done. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I*. Trnava 2002, s. 144.

104 VHA, RD, šk. 106, peš. pl. 20, Vojnový denník 1/20 rota.

105 Cez Kubáň na Kaukaz..., ref. 66.

106 VHA, RD, šk. 68, asanačná rota, Vel. RD, Čís.: 10.947/Dôv. duch. 1942, Nepriestojnosti ohľadom mŕtvol, SV. 29. júl 1942.

107 VHA, RD, šk. 21, Vel. RD, Čís.: 20.808/Taj. 4. odd. 1942, Operačný rozkaz č. 14, SV. 27. júl 1942.

i veľkú potrebu na izbách kde spali! Poniektorí zanedbávali nielen svoje obydlia, ale i vlastnú hygienu. Čiastočne to bolo aj kvôli nedostatku pitnej vody. Voda v ubytovacom priestore peš. pl. 20 bola slaná, takže nebola vhodná na pitie. Polievky, strava, káva i čaj pripravené z tejto vody boli také presolené, že vojaci, ktorí ich požili, dostali silné krvavé hnačky. Mnoho príslušníkov pluku bolo kvôli tomu neschopní služby a niektorí museli byť odsunutí k divíznej zdravotnej rote 11 na liečenie. Veliteľ pluku preto 29. júla žiadal od veliteľstva divízie pridelenie destilovanej alebo minerálnej vody, prípadne destilátorov, aby nebola narušená bojaschopnosť pluku. Veliteľ II/21 práporu pplk. Pulkrábek konštatoval, že „*strava je dosť dobrá, len maslo a med vôbec nevyhovujú pri vysokých teplotách...*“ Odporúčal podávať maslo a med v čase odpočinku. Sťažoval sa ale na nedostatok octu, papriky a korenia. Odev i obuv vojakov práporu boli po posledných bojových akciách vo veľmi zlom stave. Napriek tomu bola nálada mužstva dosť dobrá, hlavne vďaka odpočinku. Veliteľ práporu ale žiadal pridelenie schopných poddôstojníkov z povolania, pretože ich mal nedostatok.¹⁰⁸

Dňa 28. júla sa všetky jednotky okrem II/21 práporu RD sústredili v Rostove. Peš. pl. 20 v južnej časti mesta, na juhovýchode Rostova veliteľstvo del. oddielu 11, 3/11, 5/11 del. batérie a HKB 21. 2/11 del. batéria, HKB 11 a HKB 20 boli ubytované pri múzeu, PO 5 na ulici č. 19. Tieto jednotky mali svoje úseky „vyčistiť“ od posledných poukryvaných obrancov mesta, zozbierať zanechaný sovietsky vojenský materiál a pripraviť sa na ďalšie nasadenie.¹⁰⁹ Gen. Turanec sa poučil z bitky o Kyjev v septembri 1941, keď bohatú korisť *Rýchlej divízie* doslova „vyfúkli“ nemecké jednotky. Najväčší záujem mal o použiteľné motorové vozidlá, ktorých mala RD nedostatok. Podriadeným jednotkám oznámil, že ukoristené autá zostanú majetkom tej jednotky, ktorá ich získa. Nariadil všetky ukoristené motorové i hipomobilné vozy označiť slovenským krížom. Na tento účel doslovne nariadil použiť olejové farby, a nie kriedu. Zároveň povolil použiť zajatcov na čistenie bojiska, práce v skladoch, donášanie proviantu a munície odlúčeným slovenským jednotkám. Zajatci mohli byť dokonca využití aj ako vodiči motorových i hipomobilných vozidiel, avšak nesmeli jazdiť sami. Všade museli byť strážení slovenskými vojakmi.¹¹⁰ O niečo neskôr veliteľ RD osobitne nariadil zbierať „gumové obruče“ (pneumatiky) pre ukoristené autá a odovzdať ich DAD 1. Každé auto malo mať aspoň 2 náhradné pneumatiky. Zbierať sa mali aj perá zo sovietskych vagónov, ktoré sa „*veľmi dobre hodili*“ pre slovenské nákladné autá Tatra 27.¹¹¹

Táto dôkladne organizovaná činnosť priniesla svoje plody v podobe koristi, akú slovenská armáda nezískala nikdy predtým ani potom. Za 5 dní ofenzívy od Miusu až za Don *Rýchla divízia* prekonala 120 km, zajala vyše 10 000 sovietskych vojakov, ukoristila 76 poľných diel, 13 protitankových a 11 protiletadlových kanónov, 20 mínometov, 30 protitankových pušiek, veľké množstvo pechotných zbraní (ľahkých a ťažkých guľometov, pušiek a samopalov) a munície, vyše 140 pojazdných nákladných automobilov, 550 kompletných konských vozov a 1 500 koní.¹¹² Počet zajatcov bol veľký, väčšina sa ale vzdala dobrovoľne. Divízia totiž „zbierala“ červenoarmejcov z rozbitých sovietskych útvarov, ktorí zostali v tyle nemeckých jednotiek postupujúcich ďalej na východ. Z radov ČA „*hromadne sa hlásili do zajatia stovky ba tisíce od ciest ústupu odrezaných sovietskych vojakov... Šoféri prichádzali k našim*

108 ŠTIBRANÝ, ref. 103, s. 152-153.

109 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25.

110 VHA, RD, šk. 21, Vel. RD, Čís.: 20.808/Taj. 4. odd. 1942.

111 VHA, RD, šk. 21, Vel. RD, Čís.: 28.830/Taj. 4. odd. 1942, Operačný rozkaz č. 17, 1. august 1941.

112 VHA, RD, šk. 21, Vel. RD, Čís.: 28.186/Dôv. 1. oddel. 1942, Osobitný armádny rozkaz, Rostov, 27. júla 1942; TURANEC, ref. 54, s. 39, 45; ŠTIBRANÝ, ref. 103, s. 144.

*hneď aj s autami, vojaci pechoty donášali husi, ba niektorí prihnali aj ošípané. Také obrazy sú charakteristické pre tú časť sovietskeho vojska a vôbec obyvateľstva na východe, ktorá mala ďaleko od zarytého bolševického stanoviska.*¹¹³ To vysvetľuje obrovské množstvo zajatcov, ktoré RD zhromaždila v takom krátkom čase. Slovenskí vojaci bojovali v bitke o Rostov statočne a úspešne, o čom svedčia aj nízke straty RD. Od 11. do 31. júla 1942 padlo 36, ranených bolo 137 a nezvestný 1 slovenský vojak.¹¹⁴ Ďalšie straty spôsobilo sovietske letectvo, ktoré bombardovalo ubytovacie priestory slovenských jednotiek v Rostove už v noci 29. júla. Pplk. Stojan nariadil práve v ten deň prísnu pasívnu obranu proti lietadlám. Vojaci si mali vo svojich ubytovacích priestoroch vyhľadať vhodné kryty (najmä pivnice), vchody do krytov viditeľne označiť a velitelia rôt i práporov mali mužstvo informovať, kde sa kryty nachádzajú. Každý jeden vojak musel vedieť, kde je protiletický kryt jeho roty, aby v prípade sovietskeho náletu vedel, kam sa má ukryť. Vďaka tomuto opatreniu sa prvý nálet obišiel bez strát. Na druhý deň o 22.00 hod. prišiel druhý nálet, ktorý zasiahol ubytovacie priestory peš. pl. 20. Nálet dopadol tragicky pre 1/20 rotu (1/20 prápor), ktorá pri ňom mala straty: 4 mŕtvych a 8 ranených.¹¹⁵ Boli to posledné straty bitky o Rostov. Na druhý deň RD mesto opustila, aby sa zapojila do útoku na Kaukaz.

Statočnosť a bojové výkony slovenských vojakov v bitke o Rostov náležite ocenila nemecká propaganda i velenie. Hlavné veliteľstvo nemeckej brannej moci vo svojej zvláštnej správe z 28. júla 1942 oznámilo, že „*nemecké a slovenské oddiely po tuhých bojoch dobyli prístav Rostov*“.¹¹⁶ Nemecká tlač priniesla správu, že „*na dobytí Rostova sa podieľali spojenecké jednotky Slovákov*“ spolu s fotografickým materiálom.¹¹⁷ RD dostala pochvalu od veliteľa skupiny armád A poľného maršala Wilhelma Lista, veliteľa 17. armády genplk. Richarda von Ruoffa i od priameho nadriadeného gen. Wetzela. Pri vyňatí RD zo zväzku jeho skupiny 30. júla gen. Wetzel v poslednom rozkaze uviedol:

*„...Bok po boku s nemeckými divíziami dosiahla v útoku od Miusového úseku až po dobytie 'pevnosti Rostov' a pri získaní predmostia cez Don s príkladným útočným duchom rozhodujúce úspechy a pripojila týmto nový slávny list histórii slovensko-nemeckého kamarátstva zbraní. So svojím statočným veliteľom, generálom Turancom, na čele najprednejších oddielov závodili slovenskí borci plni elánu a rozhodnosti s nemeckými vojakmi... Svojou šablou pred obeťami, ktoré v tomto boji prinášala, vyslovujem RD svoju úctu a plné uznanie za jej hrdinský výkon...“*¹¹⁸

Nemecké velenie vyznamenalo „*za hrdinské chovanie a zásluhy v bitke o Rostov*“ 29 slovenských vojakov železným krížom.¹¹⁹ Veliteľ RD gen. II. tr. Jozef Turanec dostal 7. augusta 1942 od A. Hitlera Rytiersky kríž.¹²⁰

113 GAJDOŠ, BREZA, ref. 70, s. 115. Počet 10 000 zajatých samotnou RD potvrdili aj Nemci. LORENZ, ref. 60, s. 17.

114 Z tohto množstva bolo 15 mŕtvych a 80 ranených 23. júla 1942 počas útoku cez rieku Tuzlov pri Generalskoje. VHA, RD, šk. 15, 42/1/15, Telegramy 1. odd., Telegram z 8. 8. 1942.

115 VHA, RD, i. č. 69, ref. 25; ŠTIBRANÝ, ref. 103, s. 147.

116 *Slovenský vojak*, 28.7.1942, č. 102, s. 1.

117 Über die Barrikaden... (Der Sturm auf Rostow). In: *Die Wehrmacht*, 6, 19. 8. 1942, č. 17, s. 8.

118 TURANEC, ref. 54, s. 41-42.

119 *Slovenský vojak*, 23. 9. 1942, č. 113, s. 1. Medzi vyznamenanými boli: plk. pech. František Stojan, pplk. pech. Ján Pulkrábek, stot. del. Tibor Mačúra, npor. pech. Arpád Benický, npor. pech. Ján Caba, npor. pech. Eugen Fillo, npor. pech. Štefan Ivan, npor. pech. Karol Salinger, npor. pion. Alojz Zborka, por. pech. Karol Kiss, čtk. Ján Lacko, des. Jozef Komenda, des. Pavol Rusnák, des. Vincent Koláš, des. Jozef Procházka, slob. Augustín Ličko, stk. Benedikt Dobšovič, stk. Štefan Čajkovský, stk. Vasil Kurty, stk. Július Metzel. VHA, RD, kr. 8, 37/2/8, Redakcia dôv. rozkazov RD: Čl. 1.506, Príslušníci RD – udelenie nem. vyznamenania.

120 Gen. Turanec si vyznamenanie vysoko cenil, no bral ho aj ako vyznamenanie celej divízie. To zdôraznil aj v dôvernom rozkaze č. 87:

Tento úspech ocenili aj čelní predstavitelia Slovenskej republiky. Prezident Dr. Jozef Tiso vyjadril telegramom „*všetkým hrdinským príslušníkom*“ RD „*najvyššie uznanie a veľkú vďaku za statočné a hrdinské splnenie povinnosti k vlasti*“ v mene svojom i v mene „*celého slovenského národa*“. Podpredseda vlády a minister vnútra Alexander Mach tiež odoslal pre gen. Turanca a jeho „*skvelých vojakov*“ blahoprajný telegram.¹²¹ Minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš divíziu počas Rostovskej bitky dokonca navštívil osobne. Jeho cesta do Rostova sa začala nebezpečným dobrodružstvom. Gen. Čatloš sa dostal do mesta podvečer 24. júla ešte pred jeho úplným obsadením. Nemecké velenie mu na letisku v Mariupoli zapožičalo na dopravu do bojovej línie spojovacie lietadlo Fi 156 *Storch*. Čatloš letel do Rostova bez svojho sprievodu, ktorý zostal v Mariupoli. Keď pilot priletel s lietadlom nad Rostov, začínalo sa stmievať. Lietadlo s generálom pristalo dvakrát. Raz na poľnej ceste a raz priamo v poli, kde ešte naokolo ustupovali sovietske jednotky. Gen. Čatloš sa tak chybou pilota nechtiac dostal pred slovenské i nemecké úderné skupiny. Sám sa peši vybral po predmestskej ulici do mesta, kde panoval všeobecný chaos. Nevedomky sa ocitol v úseku 125. PD. Mal na sebe poriadne zaprášený pršiplášť. Nemeckí vojaci, ktorí čistili ulicu, ho preto považovali za vysokého sovietskeho dôstojníka a chceli ho zajať. Keď im vysvetlil, že je „iba“ hlavným veliteľom slovenskej armády a svojim vojakom sa snaží ísť príkladom, nemeckí vojaci doslova užasli. Ministra a generála v jednej osobe tak blízko frontu ešte nestretli.¹²²

Gen. Čatloš napokon narazil na hliadku predvoja RD, ktorému velil mjr. Záborský. Gen. Turanec, ktorý gen. Čatloša priam neznášal, len ťažko zakrýval rozladenie z minitrovej návštevy. Myslel si, že gen. Čatloš ho chce pripraviť o slávu víťaza v rostovskej bitke. Gen. Čatloš sa toto nedorozumenie snažil urovnať prostredníctvom tlače i osobitného rozkazu, v ktorom vyzdvihol zásluhu gen. Turanca na víťazstve.¹²³ Minister NO si na druhý deň prezrel bojisko pri Generalskoje a 26. júla navštívil bojisko na Zelenom ostrove. Tam ho už sprevádzali gen. II. tr. Jozef Turanec, pplk. gšt. Štefan Tatarko, pplk. gšt. Štefan Jurech, stot. pech. Ladislav Gesteš a npor. Dubovský. Čatloš tu vyznamenal gen. Turanca a gen. Wetzela Vojenným víťazným krížom II. triedy. Vyznamenal aj ďalších 22 príslušníkov RD.¹²⁴

„*Vodca nemeckého národa a najvyšší veliteľ nemeckej brannej moci A. Hitler ma vyznamenal dňa 7. augusta 1942 Rytierskym krížom Železného kríža, ktorý mi dňa 13. augusta 1942 z rozkazu Führera odovzdal gen. panciernikov Kirchner. Tento kríž budem s pýchou nosiť, lebo v ňom nevidím len vyznamenanie svojej osoby, ale predovšetkým hrdinských skutkov všetkých príslušníkov RD a zvláste tých, ktorí v tvrdých a historických bojoch na Minse, u Generalskoje, v Rostove, na Zelenom ostrove a na konk. predpoliach preslávili meno slovenskej armády a národa. RD týmito skutkami znovu dokázala pred celým svetom vysokú hodnotu a bojovú vyspelosť slovenského vojaka, ktorý i v budúcnosti splní všetky úlohy, ktoré mu uloží záujem národa...*“ (VHA, RD, šk. 2, Dôverné rozkazy, Dôverný rozkaz č. 87, 14. august 1942.). K udeleniu tohto vyznamenania gen. Turancovi zablahoželal i veliteľ 1. panc. armády: „*generál – major Turanec. Führer udelil Vám v uznaní výkonov Vami vedenej statočnej slovenskej RD dňa 7. augusta 1942 Rytiersky kríž železného kríža. Vyslovujem Vám, pán generál, svoje úprimné blahoželanie k tomuto vysokému vyznamenaniu. Súčasne aj svoju vďaku za vynikajúce úspechy, ktoré ste v rámci mojej pancierovej armády dosiahli Gen. plk. V. Kleist.*“
TURANEC, ref. 54, s. 41.

121 Tamže, s. 37-38.

122 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin (ALU SNK), Fond: F. Čatloš, signatúra (sig.) 129 JG, s. 20; VHA, RD, i. č. 69, C.d.; GAJDOŠ-BREZA, ref. 70, s. 97.

123 ALU SNK, F. Čatloš, sig. 129 JG, s. 20; Tamže, Prehlásenie mjr. Záborského pred Nár. súdom 15. 11. 1947. s. 45. JAŠEK, P.: Generál Jozef Turanec. In: *Pamäť národa*, 4, 2008, č. 1, s. 15.

124 VHA, RD, šk. 8, 37/2/8, Vel. RD, Čís.: 28.488/Taj. 1. oddel. 1942, SV. 10. september 1942.

P. MIČIANIK: DIE SCHNELLE DIVISION IN DER DEUTSCHEN OFFENSIVE AUF ROSTOV

Der Aufsatz behandelt den Einsatz der slowakischen Schnellen Division (RD) im Rahmen der deutschen Sommeroffensive 1942, die den Feldzug gegen der Sowjetunion nach Scheitern der Operation Barbarossa im Jahre 1941 zugunsten Deutschlands entscheiden sollte. Die RD wurde seit November 1941 ununterbrochen zur Verteidigung auf Mius-Fluss eingesetzt. Für ihre weitere offensive Verwendung war nötig, die Mannschaft, Waffen und Verkehrsmittel zu ergänzen. Die slowakische Seite hat seit Anfang 1942 mit Deutschland über Materiallieferungen verhandelt. Die Verhandlungen zögerten sich jedoch hinaus, und so wurde die RD im Rahmen der deutschen Offensive Ende Juli 1942 ohne Verstärkung und Rüstungsergänzung eingesetzt. Trotzdem, dank der geschickten Improvisation ihres Kommandeurs General Jozef Turanec, hat sich in den Kämpfen gut bewährt. General Turanec organisierte von den vorhandenen LKWs ein Verkehrsbataillon, sodass die RD schneller vorrücken konnte als die viel besser ausgestatteten deutschen Divisionen! Bei der Gemeinde Generalskoje brach sie die voraus vorbereitete sowjetische Verteidigung durch und gemeinsam mit den deutschen Panzerdivisionen drang sie nach Rostov. Die slowakischen Soldaten haben außerdem als die ersten Soldaten der Achse Don überquert und standen am Südufer des Flusses! Im Verlauf der Kampfhandlungen nahm die Division mehr als 10 000 Angehörige der Roten Armee fest und sie behauptete vollkommen ihren guten Ruf vom Herbst 1941. Ihre Leistungen wurden von den vorgesetzten deutschen Kommandos anerkannt und dem General Turanec wurde für die Kämpfe um Rostov das Ritterkreuz verliehen.

NACIONÁLNE PROBLÉMY A PROTIKLADY NACIONALIZMU NA BALKÁNE KU KONCU 20. STOROČIA

KRÁSTJO MANČEV

MANČEV, K.: Nationalist issues and contradictions of nationalism in Balkan by the end of 20th century. *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 71–96, Bratislava.

The study analyses the relation among historical sources of individual partial units mutually linking nationalistic ill wills in the area of Balkan peninsula, as well as their course of development in the 2nd half of 20th century. It deals with the causes of latent development of the nationalist pressures and conflicts in the age superficially marked as a peaceful co-existence of various nations in Balkan (the age of Yugoslavia communist federation, building of unitary state of the „socialist nation“ in Bulgaria and Romania etc.). It defines the role and the influence of the minority issue in the course of the development of nationalism in the whole area. Through a concrete study of the communist and post-communist age of Balkan republics the extract answers several theoretical questions on individual signs of nationalism as a phenomenon of 20th century.

Military History. Balkan. 20th Century. Nationalistic issues.

Juhoslovanské vojny v poslednom desaťročí 20. storočia a množstvo páličivých tém, ktoré naďalej stavajú národy a štáty Balkánskeho polostrova vyhranene proti sebe (srbsko-chorvátsky antagonizmus, albánsko-kosovská otázka, bosnianska otázka, macedónska otázka, cyperská otázka, otázka menšín a ich postavenia atď.) nielenže svedčia o tom, že balkánsky „sud prachu“ stále existuje; komplikované a krvavé korene všetkých týchto sporov siahajú hlboko do minulosti, a bez ich historickej analýzy jednoducho nemožno pochopiť podstatu najnovších balkánskych udalostí.

V západnej časti Balkánskeho polostrova sa ústredným prvkom celého komplexu navzájom pospájaných nacionálnych animozít stal srbsko-chorvátsky antagonizmus. Pramení ešte v stredoveku. Ako „vinníci“ postupného okliešťovania znakov chorvátskej štátnosti a štátoprávnej tradície po začlenení stredovekého chorvátskeho kráľovstva do Uhorska (únia 1102 – 1526), resp. do habsburskej monarchie, okrem iných začali vnímať prečanskí Srbi – tí, naopak, v rakúskej ríši získavali privilégia, ktoré chorvátska šľachta neuznávala. Zásadný impulz však tento antagonizmus získal sformulovaním srbskej a chorvátskej nacionálnej doktríny.¹ Obe vychádzali z predpokladu možnej legitímnej existencie veľkého Srbska

1 Podrobnejšie pozri: STRANJAKOVIČ, D.: *Jugoslovenski nacionalni i državni program Kneževine Srbije iz 1844 g.* Sremski Karlovci 1931; MANČEV, K.: *Istorija na Srbija*. Sofia 1999, s. 143-163; LEŠTILOVSKAJA,

a veľkého Chorvátska. Základným problémom sa tak stala otázka hraničnej čiary medzi srbským a chorvátskym územím. Navyše situáciu komplikovala vnútorná územná premiešanosť oboch etník – obe žili, resp. žijú na území Chorvátska, Dalmácie, Slavónska, Bosny, Sremu, Vojvodiny. Legitimitu pre jednu, či druhú veľkoštátne poňatú nacionálnu doktrínu si tak rovnako ľahko nachádzali obe strany a obe si na obranu svojich záujmov, resp. „práv“, s rovnakou ľahkosťou formulovali tak historické, ako i nacionálne argumenty. Jadrom, skúšobným i bojovým poľom konfliktu sa stala príslušnosť Bosny a Hercegoviny. Srbskí politici a historici dokazujú, že Bosna bola vždy srbskou, chorvátski tvrdia presný opak. Objektom sporov je však predovšetkým príslušnosť bosnianskych moslimov (38,74 % obyvateľstva oblasti r. 1879; 32,25 % r. 1910; 31,1 %, r. 1922; 30,9 % r. 1931; 39,6 % r. 1971; 43,7 % r. 1991), keďže práve od určenia ich identity závisí rozuzlenie celej otázky bosnianskej príslušnosti. Ak sú Srbmi, aj Bosna je srbská a bosnianski Chorváti sa stávajú menšinou, ak Chorvátmi, v pozícii menšiny sa ocitajú bosnianski Srbi (42,88 % z celkového obyvateľstva Bosny r. 1879, 43,49 % r. 1910, 43,9 % r. 1922, 31,4 % r. 1991)². Etnická príslušnosť bosnianskeho obyvateľstva mala riešiť aj otázku rozlohy „Veľkého Chorvátska“ či „Veľkého Srbska“. V situácii medzi kladivom a nákovou sa však bosniansko-hercegovinskí moslimovia vyhranili ako osobitá komunita, už nielen náboženská, ale aj národná. (V 60. a 70. rokoch 20. storočia ich Titova federácia uznáva za samostatnú národnosť podobnú Srbom, Chorvátom, Slovincom, Čiernohorcom a Macedóncom.)

Druhou aktuálne páľčivou témou prameniaca v minulosti je kosovský problém, resp. srbsko-albánsky antagonizmus. Hraničné línie územia osídleného albánskymi kmeňmi sa v priebehu storočí niekoľkokrát menili, šírili sa na sever a nielen do oblasti Kosova a Metohije, v istom období Osmanskej ríše zasahovali dokonca do Pomoravia³. Odtiaľ ich vyhnala nová moc po tom, čo po rusko-tureckej vojne rokov 1877 – 1878 Srbsko získalo Nišskú oblasť a Toplický kraj. Väčšina z etnicky albánskeho obyvateľstva práve vtedy zamierila do Kosova, ktoré ešte patrilo Osmanskej ríši, tam však smerovali aj moslimovia z Bosny obsadenej Rakúsko-Uhorskom. Táto situácia vytvorila pôdu pre zmenu kosovskej demografickej situácie v neprospech Srbov. V čase, keď sa naplno vyhranila otázka možnej albánskej štátnosti (prelom 19. a 20. storočia), Srbsko stalo jednoznačne na strane jeho odporcov práve pre komplikácie v zedefinovaní teritória nového štátu (oblasť tzv. severnej Albánie a fakt, že by siahal až k Jadranu).⁴ Srbská politika a propaganda v tom čase najrozmanitejšími prostriedkami dokazovali, že všetko obyvateľstvo inkriminovanej oblasti (t.j. Gegovia) sú pôvodní, avšak etnicky asimilovaní Srbi, ktorí prešli najskôr procesom islamizácie, následne uzatváraním etnicky zmiešaných manželstiev a napokon postupným prechodom na albánsky jazyk, ktorý definitívne spôsobil, že zabudli na svoj pôvod.⁵ Vytvoreniu Albánska srbský štát nedokázal zabrániť, vďaka výsledku balkánskych vojen však opanoval v tom čase už znač-

I.I.: *Ilirizm. K istorii chorvatskogo vozroždenija*. Moskva 1968; FREJDZON, VI. *Borba chorvatskogo naroda za nacionalnuju svobodu. Podjem osvoboditel'nogo dviženija v 1859-1873 gg*. Istorija, ideologija, partii. Moskva 1970.

- 2 Podrobnejšie pozri JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina prez XIX- XX vek. Stranici ot istorijata*. Veliko Tärnovo, 2006.
- 3 Podrobnejšie STANOJEVIČ, G.: *Srbija u vreme Bečkog rata.*, Beograd 1976, s.147-191; MALCOLM, N.: *Kratka istorija na Kosovo (z angl.)*. Sofia 2000, s. 194-239.
- 4 MANČEV, K.: *Kwestia albanska v polityce Serbii i Jugoslavii*. In: *Historia i polityka. Studia i rozprawy dedykowane prof. A. Koseskiemu v 65.rocznice urodzin*, Pultusk 2004, s. 579-592.
- 5 MALCOLM, ref. 3, s. 260-261.

ne albanizovanú oblasť Kosova. Ani následné tri desaťročia systematickej srbizácie však Kosovčanov nezmenili na Srbov, naopak albánsko-srbský antagonizmus rástol.

Ďalšou horúcou témou, vlečúcou sa však viac než jedno storočie, je macedónska otázka a s ním spätý trojuholník rozporov Bulharsko – Srbsko – Grécko. Od čias, keď sa otázka macedónskej príslušnosti prvýkrát reálne dostávala aj na stôl vzájomných medzištátnych vzťahov pre bulharskú politickú scénu, predstavovalo obyvateľstvo Macedónie časť bulharského národa, a tak jej stálym cieľom zostávalo pripojenie macedónskych území Bulharsku, Srbsku a Grécko boli rezolútne proti. Tieto štáty navrhovali rozdelenie inkriminovaného teritória na sféry vplyvu, ktoré by sa v prípade rozpadu Osmanskej ríše pričlenili k jednotlivým štátom. Tak sa rodil problém ovplyvňujúci vývoj balkánskych štátov, ich vzájomných i medzinárodných vzťahov po celé dvadsiate storočie. Antagonizmus, ktorý vytvoril, má viacero podôb i vrstiev. Obsahuje v sebe vzťah srbskej politiky voči miestnemu macedónskemu (a kosovskému) obyvateľstvu, vzťah Srbska a Bulharska, Bulharska a Grécka, Srbska a Albánska, Srbska a Talianska.⁶ Nerozplietli ho ani vojny druhého desaťročia 20. storočia, výsledkom bolo akurát rozdelenie Macedónie do troch štátnych celkov a nespokojnosť všetkých zúčastnených strán.⁷

Po prvej svetovej vojne však ústredné miesto najkonfliktnejšieho z balkánskych nacionálnych problémov zaujala iná otázka: podoba nového juhoslovanského štátu – konglomerátu rôznych etník a zároveň odlišných území, ktorého pôvodná myšlienka čoskoro začína degradovať pod tlakom nielen vonkajších, ale aj vnútorných problémov národnej identity i nacionalizmu, extrémizmu a separatizmu jednotlivých národov, republík, oblastí a regiónov. Myšlienka „trojmenného národa“ či „juhoslavizmu“ a južnoslovanskej vzájomnosti, ktorej korene možno hľadať ešte v 19. storočí, sa postupne rozplývala aj vďaka jednotlivým dobovým interpretáciám – hoci treba priznať, že nemalo občanov Juhoslávie sa v rôznych etapách jej existencie ako „Juhoslovania“ identifikovalo.

V nových podmienkach po prvej svetovej vojne pokračoval aj srbsko-chorvátsky antagonizmus. Chorvátska nespokojnosť s novou situáciou mala svoje reálne dôvody. Kým do roku 1918 bolo Chorvátsko autonómnou oblasťou Rakúsko-Uhorska (resp. Uhorska) so samostatnými štátnymi orgánmi (parlament, bán, vláda a i.) a istými kompetenciami pre vnútornú správu, istým stupňom finančnej samosprávy, Chorváti boli „politickým národom“ s vlastným jazykom i symbolmi (znak, erb) atď.,⁸ v kráľovskej Juhoslávii všetko uvedené stratili. Aj preto sa v čase druhej svetovej vojny srbsko-chorvátsky antagonizmus dostal až na úroveň občianskej, resp. aj medzietnickej vojny. Problém sa nevyriešil ani v Titovej federácii, pre známe rozpory vyplývajúce z podoby federatívnych princípov v praxi komunistického centralizmu. Chorváti sa v nej ocitli v pozícii slabšieho – Srbi ich prevyšovali veľkosťou územia a početnosťou (pri započítaní územia Vojvodiny a Kosova dvojnásobne), a tak aj dominantnosťou v štátnom, verejnom a bezpečnostnom aparáte, a v armáde. Vo vtedajšej atmosfére policajnej podoby komunizmu sa pojem „Chorvát“ nezriedka vnímal paralelne s pojmom „ustaša“, či „fašista“. Vo vedomí Chorvátov preto aj federácia splynula skôr s „Veľkým Srbskom“. To sa jasne prejavilo v nepokojoch na prelome 60. – 70. rokov, keď udalosti dobovo nazvané „chorvátska jar“ pred verejnosťou naformulovali potrebu redefinovania ústavných princípov juhoslovanského usporiadania smerom ku konfederalizmu. Titova charizma a jeho schopnosť balansovania, ústiace v pokusoch „nastoliť pokoj a po-

6 MANČEV, K.: *Istorija na balkanskite narodi*, 2., 1878-1918. Sofia 2006, s. 151-169, 257-264.

7 Podrobnejšie: MARKOV, G.: *Bălgarija v Balkanskija sâjuz sreštu Osmanskata imperija*. Sofia 1989.

8 Podrobnejšie VLADISAVLJEVIĆ, M.: *Chrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*. Beograd 1939.

riadok⁹, t. j. utlmiť nepokoje pomocou niektorých reformných aktov a novej ústavy, akoby problém ešte dokázali vyriešiť, lenže základná otázka už znela: dokedy. V nasledujúcich rokoch sa od myšlienky konfederalizmu Chorváti začali skutočne odvracať, no nahrádzali ju separatizmom. Srbskou odpoveďou bola „obrana“ Juhoslávie všetkými možnými prostriedkami, v realite reprezentovaná veľkosrbským nacionalizmom. Srbsko-chorvátsky antagonizmus začal nebezpečne prekračovať hranice medzi vojnou a mierom.

V komunistickej Juhoslávii sa aktualizoval aj albánsko-srbský antagonizmus. V priebehu druhej svetovej vojny sa Kosovo stalo súčasťou „Veľkého Albánska“, zrodeného Mussolinim a Hitlerom, po nej bolo znovu vrátené Srbsku. Komunistický režim podstatne zmenil predvojnový vzťah štátu voči Kosovčanom – bola im priznaná národnosť (albánska) aj so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami. Mnohé dôvody k neposkojnosti však nepominuli: nič nemohlo kompenzovať rozdelenie národa dlhodobo kompaktno sídliačeho na rovnakom území do troch štátov, z ktorých jeden je materský (Albánsko) a druhé dva s ním hraničia (Srbsko a Macedónsko); Albánci žijúci v Kosove a v západnej Macedónii mali všetky práva len formálne, v realite zostávali občanmi „druhej kategórie“, čo sa zreteľne prejavovalo v personálnej politike federácie – vedúce posty vo výrobných podnikoch i v štátnom aparáte a administratíve sa obsadzovali predovšetkým Srbmi a Čiernohorcami. Navyše kosovská ekonomika bola po celý čas trvania štátu slabá a životná úroveň obyvateľstva v porovnaní s ostatnými oblasťami Juhoslávie oveľa nižšia. Po vylúčení Komunistickej strany Juhoslávie z Informbyra začala Rankovičova UDB podozrievať a prenasledovať takmer každého kosovského a macedónskeho Albánca s predstavou o ich špionáži v prospech agentov a diverzantov prichádzajúcich z Albánska. Protinábožensky zameraný ateistický režim rušil všetky náboženské súdy, dervišké rády a zakazoval výučbu Koránu v mešitách.¹⁰

Pravda, po Rankovičovom páde (1966) sa začal pre Kosovo proces blahodarných zmien: po návšteve roku 1967 sa Tito zaslúžil o zavedenie rovnakých práv pre Albáncov i Srbov, roku 1969 Kosovo získalo právo používať albánsky znak ako svoj národný symbol, roku 1970 sa otvorila univerzita v Prištine s prednáškami v albánčine a srbčine, roku 1974 sa prijala nová konštitúcia federácie poskytujúca autonómnym provinciám štatút rovnajúci sa štatútu republík. Už v 70. rokoch 20. storočia prakticky jestvovali dva albánske štáty: albánske Albánsko a juhoslovanské Albánsko. Ani to však Kosovčanov už neuspokojovalo – začínajú formulovať požiadavku vystúpenia Kosova zo zväzku so Srbskom a jeho pretvorenie na samostatnú republiku juhoslovanskej federácie.

Čoraz znepokojujúcejšia, aj keď navonok nie tak viditeľná, bola od polovice 20. storočia macedónska otázka. Bulharské „národné zjednotenie“ realizované v rokoch druhej svetovej vojny s pomocou Hitlera (spojenie bulharskej Macedónie s jej tzv. západným pohraničím a tzv. bielomorskou Tráciou) utrpelo totálne fiasko. Juhoslávia sa sformovala ako federatívny štát, takže vardarská Macedónia získala štatút samostatnej zväzovej republiky. Oficiálnou štátnou doktrínou Juhoslávie a načas i Bulharska sa stal macedonizmus. Vedenie juhoslovanskej komunistickej strany začalo dokonca hovoriť o spojení troch častí Macedónie (Vardarskej, Egejskej a Pirinskej) vo zväzovej republike juhoslovanskej federácie. Na konci vojny navrhlo Bulharsku, aby sa k Juhoslávii – presnejšie k už vytvorenej šesťčlennej federálnej štruktúre pričlenilo ako siedmy štát. Bulharská strana však predložila návrh na dvojčlenné

9 Podrobnejšie BOŽILOVA, R.: *Istorija na Chãrvatija*. Sofia 1998; BILANDŽIČ, D.: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999; RIDLEY, G.: *Tito*. Sofia 1995, s. 462-485.

10 MALCOLM, ref. 3, s. 361-410. MANČEV, K.: *Istorija na balkanskite narodi*, č. 1945-1990, Sofia 2006, s. 289-294.

federatívne usporiadanie. Ani bulharský ani juhoslovanský projekt sa neuskutočnili¹¹. Bulharsko sa napokon odklonilo aj od macedonizmu a jeho štátnou doktrínou sa stala myšlienka, podľa ktorej sa macedónska národnosť vo Vardarskej Macedónii vytvárala na protibulharských princípoch a v Bulharsku žiadni Macedónci neexistujú. A napokon sa Sofia vrátila aj k téme Bulharov žijúcich v Macedónsku, kým Belehrad a Skopje k myšlienke o Macedóncoch žijúcich v Bulharsku.¹² Grécko vo vzťahu k svojmu teritóriu neuznalo ani existenciu Macedóncov, ani Bulharov. Macedónsku republiku začalo vnímať ako nebezpečenstvo ohrozujúce jeho bezpečnosť – o to viac, že jedna z gréckych provincií je nositeľkou rovnakého mena. Tlejúci spor sa potom rozohrel v udalostiach konca 20. storočia.

Sformovaním federatívnej podoby povojnovej Juhoslávie sa mnohé nacionálne problémy otupili. Snaha o jednotu, o ekonomickú, politickú a dokonca o medzinárodnú integráciu bola dlhé obdobie veľmi silná, prinajmenej dominovala nad každou myšlienkou separatizmu. Zlomom sa stal moment, keď sa pomocou „nacionálneho“ začalo bojovať proti centralizmu a hegemonii systému. V zápase o budúcnosť federácie zastávali „hardlineri“ prezentovaní Srbskom a Čiernou Horou tvrdú centralisticko-unitaristickú koncepciu, kým Chorváti a liberálnoreformátorské krídlo v spoločnosti (Slovinsko) koncepciu decentralisticko-nacionalistickú. Zvyšné republiky možno charakterizovať váhavosťou, resp. ich vnútrorepublikovými zápasmi medzi oboma koncepciami. Najzrejmější príklad poskytovalo Macedónsko: časť mocenskej špičky okolo Krste Crvenkovského podnikala kroky v prospech decentralizácie a podporovala Chorvátov, ďalšia skupina na čele s Lazarom Koliševským zastávala centralisticko-unitaristickú koncepciu s paralelnou podporou Srbov.¹³ Vzájomne protikladné koncepcie a z nich plynúce spory nezostali len na úrovni straníckych ústredí, kancelárií, plén a zjazdov, ale dostali sa aj na ulicu a získavali čoraz nacionalistickejšie zafarbenie. Neohraničili sa čisto programovými otázkami na línii konzervativizmus – liberalizmus, centralizmus a decentralizmus, naopak začali vstupovať do hĺbkovosti národných a národno-menšinových vzťahov. Toho sa okamžite chopili humanitné vedy, žurnalistika a propaganda, a problémy či krivdy minulosti sa začali miešať a chaoticky spájať s problémami každodennej prítomnosti. Záverečný výsledok je známy: vzťahy vo federácii i v jej inštitúciách možno charakterizovať heslom každý proti každému. Tento proces sa odohral počas posledných dvoch desaťročí existencie komunistickej juhoslovanskej federácie.

Proces vzájomných konfliktov medzi jednotlivými národmi federácie s plnou silou vybuchol po Titovej smrti, pričom impulz k eskalácii opätovne dali udalosti v Kosove – študentské demonštrácie v Prištine (11. marca 1981), ktoré podnietili následné nepokoje v ďalších kosovských mestách (Poduevo, Vučitrn, Gniljane, Ferizaj – Uroševac, Mitrovica). Políciu v Kosove vtedy posilnili nielen policajné, ale i vojenské jednotky z viacerých častí Juhoslávie, na uliciach Prištiny sa objavili tanky, zaviedol sa výnimočný stav, vyše dvetisíc ľudí bolo uväznených, ale mnoho bolo mŕtvych a ranených, potom nasledovali súdne procesy a politické čistky atď. Krvavé udalosti sprevádzala zúrivá mediálna kampaň, v ktorej sa mesiace a roky znovu a znovu premieľali jedny a tie isté témy vedené tak, aby sa jedna a druhá národná komunita postavili proti sebe.¹⁴

Jednou z kľúčových tém sa stala otázka charakteru nepokojov. Srbské špičky a masovoko-

11 Podrobnejšie ZNAMIEROWSKA-RAKK, E.: *Federacja Slowian poludniowych w polityce Bulgarii po II. wojnie swiatowej*. Warszawa 2005.

12 KALINOVA, E. – BAEVA, I.: *Balgarskite prechodi 1939-2002*. Sofia 1992, s. 200-204.

13 PALEŠUTSKI, K.: Nacionalnijat vāpros v Jugoslavskata federacija. In: *Nacionalni problemi na Balkanite. Istoriya i sāvremennost*. Sofia 1992, s. 95-141.

14 MALCOLM, ref. 3, s. 411-412.

munikačné prostriedky ich interpretovali ako chuligánske akcie, kontrarevolučné činy alebo ako prácu cudzích agentúr. Albánci sa bránili, no obhajovať sa dalo veľmi ťažko, o to viac, že v demonštráciách zaznelo nielen heslo samostatnej republiky, ale aj výzvy na spojenie Kosova s Albánskom. Druhou témou, hojne využívanou srbskými médiami, bolo násilie páchané Albáncami na kosovskom srbskom obyvateľstve. Tlač, rozhlas, televízia sa predbiehali v uverejňovaní čoraz ohromujúcejších príbehov. Jedným zo „šlágrov“ sa stal prípad sedliaka Juraja Martinoviča, ktorý sa 1. mája 1985 objavil v nemocnici s rozbitou pivovou fľašou v konečníku. Podľa jeho vysvetlenia ho prepadli dvaja maskovaní Albánci, ktorí sa od neho násilím snažili vymôcť jeho pôdu. (Podľa albánskej verzie bol Martinovič homosexuál a zranil sa sám pri sebaukájani.) No ešte závažnejšie pôsobili uverejňované historizujúce témy: podľa takýchto článkov bola srbská príslušnosť Kosova pre srbský národ otázkou života a smrti; Kosovo bolo ich „kolískou“, v ktorej sa „zrodili“, a v ktorej boli „odkojení“, preto vždy bolo ich a musí ich zostať. Albánske články však tvrdili to isté – že obyvatelia Kosova sú Albáncami od nepamäti a Kosovo je ich vlasťou, aj napriek nepretržitému srbskému útlaku po roku 1912.

Objektívna pravda o uvedených faktoch nemá žiadny zvláštny význam, dôležitejší je ohlas každého z nich bez ohľadu na to, či bol pravdivý, vymyslený alebo skreslený, či zveličený. Albánci boli obvinení z genocídy, a srbskou odpoveďou boli masové manifestácie a pochody na Belehrad, podpisové akcie, memorandá a petície a čoraz hlasnejšie požiadavky, aby srbská vláda ochraňovala kosovský srbský element a vytvorila podmienky na návrat jeho srbských utečencov. Počet vyhnaných sa zveličoval a do toho začali zaznievať výzvy na vyhnanie Albáncov z Juhoslávie. (Na podporu poslednej požiadavky sa začalo tvrdiť, že do Kosova sa prisťahovalo tristo tisíc Albáncov až v čase druhej svetovej vojny.) Téma vrcholila zasadnutím parlamentu, na ktorom sa prijal zákon o zákaze kupovania pôdy Albáncami bez špeciálneho povolenia.¹⁵

Pre všetky tieto udalosti sa v druhej polovici 80. rokov 20. storočia nad „bratstvom a jednotou“, najznámejším heslom komunistickej Juhoslávie zatvárala hladina. No napriek tomu ťažko jednoznačne povedať, prečo sa vzťahy medzi jednotlivými národmi federácie ocitli v úplnej kríze. Vzhľadom na tému nášho príspevku si však naďalej všimame rolu nacionalizmu. V literatúre už je teoreticky rozobraný nacionalizmus ako „*pocit lojality k príslušnému národu*“ rozvíjajúci sa zároveň s rozširovaním vzdelania, ktorý zároveň s pozitívnou rolou zjednocujúceho faktora rodí negatívne rozdeľujúce funkcie, keďže vytvára pôdu pre možné prejavy xenofóbie a iných excesov.¹⁶ Tento typ interpretácie však neposkytuje možnosť na adekvátne vysvetlenie všetkých nacionálnych javov balkánskej histórie, vrátane udalostí vedúcich k rozpadu Juhoslávie. Ako charakterizovať politiku odmietajúcu „iných“, vyhánajúcu príslušníkov komunity vnímanej ako cudzej z vlastného teritória a ako prejavy odporu týchto „iných“? V skutočnosti nemožno jedno i druhé označiť rovnakým pojmom. Nacionalizmus je len prvý typ prejavov (asimilačná politika, likvidovanie a vyhánanie inej národnosti), obranu „iných“ voči neuznávaniu ich špecifik možno považovať za ich národné právo. Toto právo však v sebe implikuje aj prejavy národnooslobodzujúcich hnutí, motivuje vznik národných štátov, na ňom sa zakladajú medzinárodné vzťahy. Otázkou je skôr hranica medzi jedným a druhým. Dejiny Balkánu pritom prinášajú množstvo príkladov, aká je ľahko prekročiteľná, typickým sú práve dejiny Kosova: protialbánsku politiku Srbska

¹⁵ Tamže, s. 413-418.

¹⁶ TOWNSON, D.: *Rečnik na sãvremennata istorija, ot 1945 do naši dni* (z angl.). Sofia 2001, s. 285-287; TODOROV, V.: *Etnos, nacija, nacionalizãm. Aspekti na teorijata i praktikata*. Sofia 2000.

možno nazvať srbským nacionalizmom, albánsky nacionálny zápas proti nej ako albánske národné právo; albánske vyhánanie srbských usadlíkov Kosova ako albánsky nacionalizmus srbský nacionálny odpor ako národné právo. Rozhodujúcim činiteľom na prekročenie hranice sa práve v podmienkach Balkánu ukázal stereotyp veľkého štátu.

Nacionalizmus ako politické myslenie i prax vlastní v prostriedkoch svojho pôsobenia jedno vrcholné eso – dobrý populistický imidž jeho nositeľov a tvorcov, keďže tí môžu veľmi jednoduchým spôsobom vystupovať v mene obhajcov národných záujmov a pod vlajkou patriotizmu. Populistické heslá ľahko a rýchlo vynášajú na vrchol nacionalistických politikov i diktátorov. Nacionalizmus však v sebe obsahuje aj dve neodstrániteľne protikladné črty, ktoré napokon znemožnia tak jeho plnú realizáciu, ako aj jeho úspešnú existenciu v normálnych medzinárodných vzťahoch. Že jeho najväčšou slabinou stále zostáva nemožnosť vytvoriť veľký a súčasne jednonárodný (národne homogénny) štátny útvar, vidno práve v balkánskych podmienkach. V juhovýchodnej Európe jednoducho niet miesta pre tolké paralelné, t.j. súčasne vedľa seba jestvujúce veľké jednonárodné štáty, ktoré existujú v rovni požiadaviek; balkánske národné štáty vznikli ako nástupnícke štáty kozmopolitných impérií (Osmanskej a habsburskej ríše), takže takmer všetky ako štáty s obyvateľstvom zmiešaného pôvodu – a v procesoch „očisty“ jedných od druhých, jednoducho nemožno určiť konečnú „prirodzenú“ hranicu; postupujúci proces ekonomického a v istom zmysle i politického globalizmu požiadavku „jednonárodnosti“ v zásade vylučuje (a v absolútnych dimenziách napokon nejestvovala nikdy a nikde). Druhou neodstrániteľne protikladnou črtou nacionalizmu je jeho dvojtvárnosť: obhajoba „vlastných“ a asimilácia (vyháňanie) „cudzích“ z teritória považovaného za vlastné. Prvý i druhý faktor však dohromady periodicky vytvárajú z Balkánu onen „sud pušného prachu“: Rozdúchavanie existujúcich nacionálnych protikladov prináša vlastenčiacim politikom popularitu, moc, peniaze aj slávu – vždy však len na istý čas, potom nasledujú vojny, ktoré zdevastujú celé normálne fungujúce prostredie spoločnosti bez toho, že by niečo vyriešili (v horšom prípade ho vrhnú do už dávno prekonaného stavu).¹⁷

V juhoslovanskej dráme účinkovalo viacero z týchto navzájom pospájaných súvislostí a faktorov vnútorných i medzinárodných (medzinárodné spoločenstvo, veľmoci a medzinárodné organizácie). Srbský nacionalizmus je však jedným z jej hlavných, ak nie najpodstatnejších aktérov. Jeho prvotným nositeľom bolo krídlo srbských „hardlinerov“ vo Zväze komunistov Juhoslávie, následne jeho vlajku pozdvihla srbská politická a intelektuálna elita – spisovatelia, novinári, vedci, stranícky a štátny aparát, vojaci. K nacionalistickému táboru patrila aj Srbská pravoslávna cirkev a takisto nemalo srbských nekomunistických lídrov. Napokon sa nacionalizmus stal oficiálnou doktrínou Srbska uskutočňovanou vládnuou garnitúrou štátu Slobodana Miloševića.

Prerod srbského nacionalizmu na priamu štátnu politiku sa udial v niekoľkých etapách. Roku 1956 sa v Prizrene konal súdny proces s údajne odhalenou sieťou kosovských „nepriateľov a vlastizradcov“ skladajúcou sa z vplyvných derviškých šejkov a vysokých komunistických funkcionárov. Spolu s ním sa rozbehlo viacero akcií na vyhľadávanie špiónov a zbraní, nasledovalo množstvo zatknutých, väznených, vypočúvaných atď. Latentný srbsko-albánsky antagonizmus sa vtedy zostril. Po Rankovičovom páde boli Albánci odsúdení v prizrenskom procese rehabilitovaní, to však zase nebolo po chuti zástancov tvrdej línie. Jedným z najvýraznejších predstaviteľov nespokojnosti srbských hardlinerov s politikou decentralizácie sa stáva spisovateľ Dobrica Čosić. Ním vyprovokovaná otázka prenasledovania

17 MANČEV, K.: *Nacionalnija vāpros na Balkanite*. Sofia 1999.

Srbov a Čiernohorcov v Kosove získala širokú publicitu a napokon zaujala miesto ústrednej spoločenskej témy. Srbské masovokomunikačné prostriedky začali hovoriť o dvestotisícich Srbov vyhnaných z rodiska (roku 1990 už udávali číslo štyristotisíc, no novoprepočítané údaje hovoria, že v rokoch 1961 – 1991 Kosovo opustilo 490 260 ľudí).¹⁸

Inou pomerne široko publikovanou témou sa stali tvrdenia, že Chorváti, Slovinci, Macedónci a Albánci (všeobecne povedané „Nesrbi“!) majú najväčší podiel viny na krachu Juhoslávie v roku 1941, že Srbi zohrali najdôležitejšiu úlohu v jej vzkriesení, že práve Srbi sú tým zjednocujúcim prvkom so štátotvornými schopnosťami a s najväčšou zodpovednosťou za osud celého štátu, pričom Chorváti a Slovinci boli prezentovaní ako jeho likvidátori (a o to horšie pôsobi, keď majú vyššiu životnú úroveň než Srbi), a napokon sa začalo hovoriť o nevyhnutnosti „pevnej ruky“ (resp. diktatúry), ktorá uchráni ohrozovanú celistvosť štátu. Srbský nacionalizmus si tak navliekol a získal masku ochrancu Juhoslávie pred separatizmom jej nesrbských súčastí. Tu pramenil i odpor voči ústave z roku 1974, uzákoňujúcej suverenitu jednotlivých republík a autonómnych oblastí federácie. Srbská strana sa pritom rezolútne stavala predovšetkým proti republikovému štatútu Vojvodiny a Kosova¹⁹ – vôbec sa pritom nestarajúc o dvojtvárnosť svojho prístupu, keďže vlastné „práva“ v oboch autonómnych provinciách sa naopak usilovala zabezpečiť. (Kým v kosovskom prípade používala argumenty historických práv, vo vojvodinskom argumentovala predovšetkým právami národnými – tu totiž na rozdiel od Kosova tvorili väčšinové obyvateľstvo etnickí Srbi.)

Srbský nacionalizmus sa neprejavoval len formou štátnej politiky Srbskej republiky. Čoskoro získal zapálených prívržencov mimorepublikových hraníc. Jeho najbližšími spojencami (a tlmočníkmi záujmov) sa stali Srbi žijúci v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine, Vojvodine, Kosove a v Macedónii. Všetky tieto národné skupiny v podstate zastávali centralistické pozície a podriadili sa veľkosrbskej doktríne. Srbi z Chorvátska sa sťažovali na diskrimináciu zo strany Chorvátov a žiadali pre seba širšie autonómne práva, vrátane paritného zastúpenia v republikových orgánoch Chorvátskej republiky. Ich kultúrna organizácia *Prosveta* sa stala hovorcom a popularizátorom srbskej nacionalistickej propagandy. Rovnakým spôsobom pracovali v prospech srbského štátneho nacionalizmu, resp. jeho veľkoštátnej idey Srbi z Bosny, Kosova a Vojvodiny. Znovu sa stáva populárnym heslo „Srbi na okup“ („Srbi spojte sa“) – zjednotenie malo byť evidentne pomôckou v zápase federácie proti „Nesrbom“.

Koncentrovaným výrazom srbského nacionalizmu v ideológii i politike sa stalo „Memorandum“ Srbskej akadémie vied a umení, publikované v septembri roku 1986. Jeho autori v ňom tvrdia, že v juhoslovanskej federácii dominuje chorvátsko-slovinská moc, že jedine srbská národná otázka zostala nevyriešená, že v nesrbských federálnych jednotkách sú Srbi diskriminovaní a prenasledovaní, že sa voči nim uplatňuje genocída atď. Dokument narysoval apokalyptický obraz srbských perspektív a apeloval na Srbov, aby podnikli rozhodné kroky k zmene svojho osudu. Treba priznať, že mnohí vedúci komunistickí funkcionári Juhoslávie – vrátane srbských – memorandum odsúdilo ako nacionalistický program. Hlava Srbskej komunistickej strany Slobodan Milošević však medzi nich nepatril.²⁰ Skôr naopak. Práve on po istom mlčaní „osedlal koňa“ srbského nacionalizmu.

Potom sa už udalosti rútili závratnou rýchlosťou zhruba nasledovne. V máji 1986 zvolili

18 MALCOLM, ref. 3, s. 396-408.

19 ENČEV, V.: *Jugoslávija. Poslednata balkanska imperija*. Sofia 2005, s. 391-399.

20 LE BOR, A.: *Milošević. Triumf i tragedija po srbski*. Sofia 2003, s. 136-139; ENČEV, ref. 19, s. 399-402; MALCOLM, ref. 3, s. 417-418; BILANDŽIĆ, ref. 9, s. 752-754.

Miloševića za predsedu Zväzu srbských komunistov s blahosklonným porozumením predsedu Predsedníctva Srbskej republiky Ivana Stamboliča, v apríli 1987 sa odohrala srbská protialbánska vzbura v Kosove. Po príchode Miloševića zasadol v Dome kultúry na Kosovom poli politický aktív. Policajné jednotky len s najväčšou námahou udržiavali aký-taký poriadok medzi rozhnevanými Srbmi, hádzucimi kamene na budovu zasadania. (Vopred boli pripravené dva plné kamióny skál.) Organizátor akcie Miroslav Šolovič vošiel k Miloševićovi a oznámil mu, že „*polícia bije našich ľudí*“. Srbský líder sa ukázal pred zhromaždeným davom, aby vyriekol tie povestné slová: „*Nikto vás nebude biť*“²¹. Záštitu Srbov v Kosove teda nadobudla podoba ich ochrany pred poriadkovými orgánmi štátu. V septembri 1987 na 8. pléne ústredného výboru Zväzu komunistov Srbska Miloševićova frakcia odstránila z funkcií Ivana Stamboliča a šéfa belehradskej mestskej straníckej organizácie Dragišu Pavloviča. Nasledujúca čistka v straníckom i štátnom aparáte zbavila Miloševića všetkých odporcov jeho nacionalistického kurzu. V marci roku 1988 bola odvolaná autonómia Kosova, zakázané vydávanie novín *Rilindja* vychádzajúcich v albánčine, zatvorená Kosovská akadémia vied, rozpustené autonómne orgány, z práce prepustili miestnych intelektuálov, funkcionárov, úradníkov štátneho aparátu, riaditeľov podnikov a desiatky tisíc ďalších Kosovčanov. V októbri toho istého roku bolo prinútené rezignovať celé stranícke a štátne vedenie Vojvodiny a Čiernej Hory a na jednotlivé posty nastúpili prívrženci Slobodana Miloševića – akcia sa uskutočnila pod heslom „antibyrokratickej revolúcie“. V novembri na veľkom tristopäťdesiatistisícovom mítingu v Belehrade Milošević burcoval davy sloganom „*Každý národ má lásku, ktorá naveky zohrieva jeho srdce – pre Srbsko je ňou Kosovo*.“ V máji roku 1989 bol Milošević zvolený za prezidenta Srbska a 28. júna sa uskutočnil ďalší z mítingov v Kosove – pri príležitosti 600. výročia bitky na Kosovom poli sa tentoraz zišlo vyše milióna ľudí. Miloševića na míting dopravila helikoptéra a po ďalšom pseudopatriotickom prejave jeho popularita v Srbsku rástla do astronomických výšok. Stával sa modlou, akou Tito nikdy nebol.²²

Proti srbskému nacionalizmu sa zákonite postavili požiadavky albánskych národných práv, postupne prerastajúce do albánskeho nacionalizmu a separatizmu. Albánska intelektuálna a politická elita začala s požiadavkami na paritné zastúpenie jednotlivých národnostných komunít Kosova v jeho štátnych a administratívnych orgánoch, no aj pri pridelovaní pracovných miest, potom prešla k žiadosti o „skutočnú albánsku štátnosť“, až sa dostala k heslu samostatnej republiky. Objavili sa aj výzvy na albánske zjednotenie a na vytvorenie „Veľkého Albánska“. Kosovská albánska nomenklatúra, humanitné vedy a informačné kanály sprevádzali všetky výzvy a požiadavky romanticko-nacionalistickou propagandou, až sa napokon podarilo nahuckať kosovských Albáncov proti Srbom a aj proti Macedóncom, keďže albánska menšina z teritória Macedónska sa takisto chcela pričleniť k predpokladanej samostatnej kosovskej republike.

Dňa 2. júla 1990 poslanci zrušenej kosovskej skupštiny (114 osôb) prijali rezolúciu, ktorou Kosovo vyhlasovali za „rovnoprávnú a nezávislú jednotku v rámci juhoslovanskej federácie“. O dva mesiace neskôr, 7. septembra toho istého roku, sa ich značná časť stretla na tajnej schôdzke v meste Kačanik (Kačanik) a prijala nový dokument, ktorého text mal ambície stať sa ústavou novej „Republiky Kosovo“. V septembri roku 1991 sa na túto tému konalo štátnou mocou nepovolené referendum. Podľa zatiaľ dostupných údajov sa ho malo zúčast-

21 LE BOR, ref. 20, s. 141-153.

22 Tamže, s.154-206; ENČEV, ref. 19, s. 407-426; MALCOLM, ref. 3, 419-422.

niť 87 % albánskeho obyvateľstva Kosova, pričom 99 % z nich hlasovalo za vyhlásenie Kosova za nezávislý štát s vlastnou suverenitou.²³

Rýchly spád udalostí demonštroval prinajmenej dva znaky novej reality: jednak úplné fiasko komunistického hesla Titovej éry o bratstve a jednote a jednak rastúcu aktivitu kosovských Albáncov sprevádzanú rastom ich politickej kultúry. Koncom 80. rokov 20. storočia už mali vlastné reprezentatívne organizácie, spomedzi ktorých sa ako najvplyvnejšia sformovala Demokratická liga Kosova. Oficiálne vznikla v decembri 1989 ako strana – hnutie na čele s literárnym kritikom Ibrahimom Rugovom – ktorý sa čoskoro stal prezidentom zatiaľ nelegitímnej Kosovskej republiky. Podoba novej reality nasvedčovala, že srbská moc v Kosove skončí – hoci v tomto období (1990 – 1991) sa ešte nedalo povedať ako a kedy. Jasnú však bolo aj to, že obe strany konfliktu sú nezmieriteľné a mierové vyriešenie ich sporu je málo pravdepodobné.

V nacionalistickej eufórii, ktorú srbská spoločnosť prežívala v druhej polovici 80. rokov, jasne kryštalizovali ciele politiky Slobodana Miloševića a jeho skupiny. Jej hlavným cieľom bolo spojenie všetkých Srbov v jednom štáte, ktorý môže byť zmenenou Juhosláviou alebo Veľkým Srbskom vytvoreným na ruinách starej Juhoslávie. V prvom prípade by nemohlo platiť nič z toho, čo skonštruovali Tito a Kardelj roku 1974 (zväzový štát šiestich republík a dvoch autonómnych oblastí s veľkou štátoprávnou suverenitou každej jednotky), keďže zámerom novej srbskej politickej špičky bolo vybudovať centralistický štát so srbskou hegemoniou. Tento zámer predstavoval maximalistickú podobu programových cieľov novej srbskej moci. Jej minimalistickým variantom – v prípade neúspechu maximalistického programu bolo zrieknutie sa Slovinska, prípadne aj väčšej časti Chorvátska, rozdelenie Bosny a Hercegoviny, ako aj plné ovládnutie všetkého ostatného (zvyšných častí bývalej komunistickej Juhoslávie). Takéto Srbsko by si, prirodzene, udržalo moc v Kosove a Vojvodine, a rozšírilo svoje teritórium na úkor Chorvátska, Bosny a Hercegoviny. To by bolo to skutočné „Veľké Srbsko“. Je zrejmé, že nič z toho sa nedalo uskutočniť pokojnou cestou. To si uvedomovalo aj srbské vedenie – a pri použití násillia sa rátalo so skutočnosťou, že veľkú väčšinu veliteľských kádrov juhoslovanskej armády tvoria Srbi a Čiernohorci, teda inými slovami aj armáda sa ľahko môže zmeniť na armádu srbskú. Práve spoliehanie sa na silnú armádu dávalo srbskému nacionalizmu pocit istoty, sebavedomia i agresivity.

Čoskoro po Kosove sa však srbský nacionalizmus dostal do ostrého konfliktu s uplatňovaním národných práv, rastúcim nacionalizmom a separatizmom aj v Slovinsku a v ostatných zväzových republikách. Slovinský národný program bol plne protikladný vo vzťahu k programu, ktorý prezentovali Milošević a jeho klika. Oveľa menší partner konfliktu mal na svojej strane rad nezanedbateľných výhod: dobre rozvinutú ekonomiku, vysokú životnú úroveň, národne homogénne teritórium svojho štátu, kultúrne tradície a mentalitu blízku západným susedom i vedomé úsilie odtrhnúť sa od Juhoslávie čím skôr, aby sa tak zbavil problémov s jej kypiacou politickou i ekonomickou krízou. Čoraz jasnejšie sa formovali požiadavky rýchlo ukončiť komunistický experiment a prejsť k trhovému hospodárstvu a štruktúre občianskej spoločnosti. Slovinský nacionálny program jednoznačne predpokladal formovanie plne suverénnej slovinskej štátnosti, vymanie sa zo zväzku Juhoslávie a pripojenie k európskej únii. Spoločenskú atmosféru a verejnú mienku formovali predovšetkým mládežnícke politické kluby a časopisy ako *Mladina* a *Nova revija*. Ich oblúbenou témou bola otázka vojenskej služby – požiadavka, aby slovinská mládež slúžila len na území Slovinska a juhoslovanská armáda sa z územia Slovinskej republiky stiahla. Slovin-

23 MALCOLM, ref. 3, s. 424-425.

sko odmietlo poskytnúť finančné prostriedky na riešenie srbsko-albánskych sporov v Kosove v rokoch 1988 – 1989, a v republike sa dokonca konalo viacero početných mítingov solidarity s kosovskými Albáncami²⁴.

Slovinské štátne vedenie sa veľmi rýchlo dopracovalo k rozhodnutiu, že vystúpenie z Juhoslávie je pre Slovinsko najlepším riešením a postavilo sa do čela nacionálneho hnutia. Napriek odporu Belehradu sa v Slovinsku v apríli 1990 uskutočnili parlamentné voľby s účasťou viacerých politických strán. Koalícia strán praveho streda „Demos“ v nich získala 55 % hlasov, komunisti 17 %. Nové premiérske kreslo obsadil Lojze Peterle z Demosu, prezidentom sa stal reformný komunista Milan Kučan. Novozvolený parlament dňa 2. júla 1990 odhlasoval deklaráciu, podľa ktorej mali zákony republiky prednosť pred zákonmi federácie. Čoskoro nasledovala kampaň za vyhlásenie referenda, ktoré sa malo vyjadriť k otázke slovinského zotrvania v štátnom zväzku Juhoslávie. Uskutočnilo sa 23. decembra 1990 aj napriek odporu federálnych orgánov; 88,5 % hlasujúcich sa vyjadrilo za slovinské vystúpenie (dovedna pritom hlasovalo 89 % zo všetkých s právom platného hlasu). Federálna vláda sa pokúsila zakročiť pomocou armády, už však bolo prineskoro – bratstvo a jednotu sa nepodarilo obnoviť ani násilím. Slovinsko sa rezolútne rozlúčilo s Juhosláviou a spolu s ňou aj s komunizmom²⁵.

Na cestu rozchodu s Juhosláviou sa následne vydalo Chorvátsko. Cieľ chorvátskeho nacionálneho programu – samostatná republika či už v rámci juhoslovanskej konfederácie alebo jednoducho mimo nej – si rýchlo získaval popularitu vo všetkých vrstvách spoločnosti. Nacionálne hnutie viedla inteligencia vychovaná poväčšine v čase Titovej federácie, je preto zaujímavé, ako hromadne odmietala komunistickú dogmu o vedúcej úlohe robotníckej triedy v spoločnosti a namiesto nej vyznávala právo na chorvátsku samostatnosť na základe historických argumentov. Chorvátska inteligencia vystúpila s tézou o potrebe premeniť Zväz komunistov Juhoslávie na konfederatívnu organizáciu suverénnych strán bez práva ktorejkoľvek vstupovať do záležitostí inej členky organizácie. Zároveň popularizovala staré veľkochorvátske maximum, že bosniansko-hercegovinskí moslimovia sú svojím pôvodom Chorváti – inými slovami Bosna patrí Chorvátsku. Chorvátska spoločnosť sa v tejto dobe viedla na protisrbskej vlne a na vedomom pestovaní antisrbských nálad.

O to pozoruhodnejší je fakt, že chorvátske štátne a stranícke vedenie v druhej polovici 70. a prvej polovici 80. rokov zachovávalo lojalitu ústave z roku 1974 a usilovalo sa udržiavať štátoprávne status quo vytvorené Titom a Kardeljom. Inými slovami v tej dobe bojovalo na dvoch frontoch – proti unitaristickému centralizmu a proti nacionalistickoseparatistickým tendenciám tak v Chorvátsku, ako aj vo federácii. V druhej polovici 80. rokov sa na vedúce republikové posty dostáva nová generácia, ktorá prijala nový kurz – proti veľkosrbskému nacionalizmu a hegemonizmu postavila požiadavku chorvátskej samostatnosti – či už v rámci juhoslovanskej konfederácie alebo mimo nej. Nová línia najvyššieho republikového vedenia pôsobila ako ďalší impulz pre rýchly vývoj chorvátskeho nacionálneho hnutia, v tej dobe už jednoznačne zasahujúceho najširšie vrstvy spoločnosti.

Spomedzi vyše tridsiatich nových politických zoskupení, ktoré v Chorvátsku rýchlym tempom vznikli počas jedného roku od jari roku 1989, sa ako jednoznačne najsilnejšia strana vykryštalizovalo Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ) vedené Franjom Tuđmanom. Bývalý generál juhoslovanskej komunistickej armády sa v 60. rokoch z nadšené-

24 ENČEV, ref. 19, s. 434-437; TOWNSON, ref. 16, s. 480; BILANDŽIČ, ref. 9, s. 758-761; CASTELLAN, J.: Istorija na Balkanite, XIV – XX.vek. Plovdiv 2002, s. 571-574.

25 CASTELLAN, ref. 24, s. 572.

ho titoistu začal meniť na prívrženca chorvátskeho nacionalizmu. Program jeho HDZ kombinujúci agresívny nacionalizmus s populistickými sociálnymi príslubmi a vypätým anti-komunizmom teraz získaval značné sympatie. Chorvátska spoločnosť, zastrašená neskrývanou snahou srbských vládnucich i opozičných nacionalistov ovládnuť celú federáciu, v HDZ videla záštitu svojej národnej identity a samosprávy. Začala ho podporovať aj katolícka cirkev a chorvátska emigrácia v USA a Kanade. Napokon – nielen v HDZ v podmienkach chronickej krízy juhoslovanskej federácie a absencie ponuky reálnej alternatívy na komplexné riešenie narastala atraktivita tradícií chorvátskej štátnosti. Začal sa na ňu spoliehať aj Zväz chorvátskych komunistov v decembri 1989 premenovaný na Stranu demokratických premien. Chorvátske demokratické spoločenstvo sa stalo víťazom pluralitných volieb (apríl – máj 1990 42 % hlasov, pre komunistov 37 % hlasov) a získalo 205 poslaneckých miest v 365-člennom parlamente. Dňa 27. mája zvolil tento parlament Franja Tuđmana za prezidenta Chorvátskej republiky.

Chorvátske nekomunistické vedenie okamžite pristúpilo k uskutočňovaniu svojho programu: k novému zadefinovaniu podoby národného štátu, k požiadavke vytvoriť samostatné vojsko s vlastnými uniformami, zaviesť skladanie prísahy pre štátnych úradníkov, samostatný chorvátsky jazyk písaný latinkou a pod., jednoducho povedané k návratu k historickým symbolom štátnosti späté s Nezávislým štátom Chorvátsko (NDZ) Anteho Paveliča z rokov 1941 – 1945. Nasledovalo prijatie novej chorvátskej ústavy (21. novembra 1990), potom referendum (19. mája 1991) a vyhlásenie samostatnosti (25. júna 1991) paralelne s rovnakým slovinským aktom²⁶.

Chorvátska situácia však nebola identická so slovinskou, a tak vyhlásenie samostatnosti definitívne znovuotvorilo cestu problémom, ktoré chorvátsku štátnosť sprevádzali už niekoľko desiatok rokov. Chorvátsko bolo na rozdiel od Slovinska národnostne heterogénne, na prelome 80. a 90. rokov v ňom žilo asi 12 % Srbov (a desiatky tisíc ďalších, ktorí sa pri predchádzajúcich sčítaniach obyvateľstva hlásili k „juhoslovanskej“ národnosti, sa po prepuknutí nacionalistického napätia vracali k pôvodnej identite). Dôležité pritom bolo, že srbská komunita tvorila kompaktné osídlenie s väčšinou obyvateľstva v mnohých rozsiahlych oblastiach severnej Dalmácie, Liky, Kordunu, Sremu, Slavónie. Kým so Slovinskom teda Srbsko nemalo žiadne územné spory, chorvátsko-srbské konflikty sa týkali určenia korektnej hranice v značnej časti uvedených oblastí, a to ešte nepripomíname nepodelenú Bosnu a Hercegovinu. Tuđmanovo vedenie pritom začalo presadzovať jasnú antisrbskú politiku. Chorvátsko bolo vyhlásené za štát jediného chorvátskeho národa, diskriminácia srbského obyvateľstva nadobúdala čoraz brutálnejšie rozmery, zo služby boli napríklad prepúšťaní všetci príslušníci policajného zboru srbskej národnosti, v médiách a medzi politikmi sa viedla systematická antisrbská šovinistická kampaň. To však vyvolávalo ostrú reakciu aj v Srbsku a medzi srbským obyvateľstvom. Srbská publicistika Tuđmana označovala ako fašistu, a jeho vládu a politiku charakterizovala ako ustašovskú, medzi Srbmi v Krajine a v Slavónii vybuchlo niekoľko silných protichorvátskych mítingov, začali sa objavovať prvé poplašné správy (podporované a provokované aj Belehradom) o tom, že chorvátski Srbi sú rozhodnutí odtrhnúť sa od Chorvátska pomocou referenda. Napätie eskalovalo po proklamovaní „Srbskej autonómnej oblasti“ so strediskom v Knine a po chorvátskou vládou neuznanom srbskom referende o autonómii pre chorvátskych Srbov. Hlasovanie srbského obyvateľstva sa, prirodzene, prihlásilo k autonómii, čo príslušným miestnym predstaviteľom poskytlo platformu na premenovanie oblasti na „Srbskú republiku – autonómnu srb-

26 BILANDŽIČ, ref. 9, s. 742-778.

skú oblasť Krajina²⁷. Jej perspektívou malo byť budúce spojenie so Srbskom a srbským obyvateľstvom ďalších teritórií rozpadajúcej sa Juhoslávie do Veľkého Srbska²⁷.

Na prehlbujúci sa nacionalizmus a rozširujúce sa extrémistické prejavy a na rastúcu hystériu vo vzťahoch medzi jednotlivými národmi federácie podstatným spôsobom vplývali nielen nacionálne stereotypy, mýty a predsudky minulosti. Tie len poskytovali zbrane a prostriedky pre zdanlivé východisko zo situácie, v ktorej sa v 80. rokoch 20. storočia ocitol juhoslovanský model socializmu, a to v ideologickej, ekonomickej i politickej oblasti. Juhoslovanská ekonomika takmer kolabovala, úroveň HDP krajiny prudko klesala, zrýchľovala sa inflácia a devalvácia dinára, rýchlo sa zhoršovalo zásobovanie obyvateľstva, rástla nezamestnanosť. Ani ústredná moc, ani jednotlivé regionálne vedenia nedokázali riešiť nič z nahromadených problémov. Ekonomické ťažkosti federácie, jej nerovnomerný sociálnoekonomický vývoj (práve v jednotlivých republikách) a hlavne čoraz viditeľnejšia bezvýchodiskovosť pri pokusoch o hľadanie spoločných perspektív jednotlivých národných spoločenstiev v rámci spoločného štátu, boli základnými činiteľmi, rodiacimi odlišné partikulárne záujmy prerastajúce až do vzájomne nezmieriteľných konfrontácií.

Premeny, ktoré sa začali v Slovinsku a Chorvátsku, veľmi rýchlo zasiahli aj ostatné republiky. Dal sa pritom pozorovať charakteristický jav, práve komunisti sa všade veľmi rýchlo vzdávali svojho mocenského monopolu. V júli roku 1990 sa začal mimoriadny zjazd srbských komunistov, ktorý zvolil Miloševića za predsedu Srbskej socialistickej strany. Hneď potom vstúpil do platnosti zákon, ktorý v krajine legalizoval pluralitný politický systém. No hlavná vtedajšia srbská opozičná nekomunistická strana Srbské hnutie obnovy Vuka Draškoviča sa programovo orientovala na srbský nacionalizmus – teda presne tak ako socialisti. Dve konkurenčné nacionalistické zoskupenia sa v decembri 1990 stretli v súboji v prezidentských a parlamentných voľbách. Presvedčivo v nich vyhrali bývalí komunisti (65,3 % hlasov pre prezidentského kandidáta Miloševića oproti 16 % pre Draškoviča)²⁸. Miloševićova skupina sa mohla vydať na cestu budovania Veľkého Srbska. Miloševićovu situáciu uľahčovalo niekoľko okolností. Výhodou preň bola situácia v Slovinsku a Chorvátsku: ich snahy o oddelenie Miloševićovi neprekážali, dôležité bolo, že územie Vojvodiny, Kosova a Čiernej Hory zostávalo pod srbskou kontrolou a Macedónsko a Bosna a Hercegovina potenciálnymi srbskými spojencami (pokladalo sa za nemožné, že by mohli existovať mimo rámca Juhoslávie), a armádu ovládali Srbi a Čiernohorci. Všetky práve načrtnuté procesy sa odohrávali v rámci stále existujúcich celojuhoslovanských federálnych štruktúr – ale aj, resp. práve v nich, malo Srbsko silné pozície. A v medzinárodnom spoločenstve až do začiatku 90. rokov – t. j. do priameho vypuknutia vojny nikto nerátal s rozpadom juhoslovanského štátu.

Nerátalo sa však s inými okolnosťami, predovšetkým rýchlym pádom komunistických režimov vo východnej Európe a koncom studenej vojny. Juhoslávia tým stratila význam, ktorý ešte donedávna mala tak pre Východ, ako aj pre Západ. Rozpadol sa aj Zväz juhoslovanských komunistov. Už koncom 80. rokov bol v skutočnosti zoskupením niekoľkých viacmenej nezávisle fungujúcich strán. V januári roku 1990 na jeho mimoriadnom zjazde došlo k definitívnej roztržke. Slovinskí delegáti rokovanie opustili, keď sa neprijal ich návrh na premenu krajiny na konfederáciu, nasledovali ich delegáti Chorvátskeho zväzu komunistov, zjazd sa rozišiel ako neúspešný a Zväz komunistov Juhoslávie sa rozpadol. Zároveň sa ukazovalo, že srbské snahy o hegemoniu v novej federácii nepovažujú za prijateľné ani ma-

27 ENČEV, ref. 19, s. 473 CASTELLAN, ref. 24, s. 575-577; MARINKOVA, S. R. – ŽELJAZKOVA, A. – JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina*. Sofia 1994, s. 6-16.

28 ENČEV, ref. 19, s. 437-450.

cedónske a bosniansko-chorvátske republikové štruktúry. Výsledkom bola úplná nefunkčnosť osemčlenného vrcholného kolektívneho orgánu federácie: proti stanoviskám predstaviteľov Srbska, Čiernej Hory, Vojvodiny a Kosova stáli stanoviská predstaviteľov ostatných štyroch republík.

Macedónske opozičné nálady vo vzťahu k Srbsku sa prebúdzať vytvorením macedónskej pravoslávnej cirkvi a Macedónskej akadémie vied, rozvíjali sa kritikou používania srbčiny v administratíve a napokon dospeli k myšlienke separatizmu, teda k snahám o sformovanie Macedónska ako samostatného štátu. Zvláštnosťou macedónskeho nacionálneho odporu bol jeho paralelný antisrbizmus a antibulharizmus – kodifikovanie macedónskeho jazyka, literatúry, národného vedomia, dejín a v konečnom zmysle utvrdzovanie samotného národa sa dialo reagovaním na srbizáciu a bulharizáciu. Súčasne s vývojom nacionálneho hnutia sa odohrávali zmeny v politickom systéme. Voľby z 11. a 25. novembra boli už pluralitné, najvplyvnejšou z dvadsiatky politických strán však zostali bývalí komunisti, premenovaní na Stranu demokratických premien, hoci súperili s pravicovo centristickým zoskupením VMRO – DPMNE (Vnútrná macedónska revolučná organizácia – Demokratická strana macedónskej národnej jednoty) a Stranou demokratickej prosperity reprezentujúcou macedónskych Albáncov. Najviac poslaneckých mandátov v stodvadsačlennom parlamente získala VMRO-DPMNE, nestačili však na sformovanie samostatnej vlády. Po komplikovaných rokovaniach a vzájomných obchodovaniach s funkciami sa prezidentom stal tradičný komunistický funkcionár Kiro Gligorov, premiérom prechodného úradníckeho kabinetu univerzitný profesor Nikola Kljusev. Referendom z 8. septembra 1991 sa obyvateľstvo Macedónie definitívne priklonilo k perspektíve samostatného štátu (95,08 %-ná účasť, 63,32 % hlasujúcich „za“), parlament nezávislosť Macedónska vyhlásil dňa 20. novembra, keď krátko predtým schválil jeho novú ústavu (17. novembra 1991).²⁹

V Bosne a Hercegovine existovali už pred parlamentnými voľbami z 18. novembra 1990 tri silné nacionálne orientované strany: moslimská Strana demokratickej akcie (SDA) vedená Alijom Izetbegovičom, Srbská demokratická strana vedená Radovanom Karadžičom, a Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ BaH) na čele s Mate Bobanom, a ich mandáty získané vo voľbách sa zhruba rovnali percentuálnym podielom príslušných menšín na celkovom obyvateľstve Bosny a Hercegoviny (moslimská strana 37,8 % hlasov, 86 poslancov; srbská strana 26,5 % hlasov, 70 poslancov; chorvátska strana 14,7 % hlasov, 45 poslancov). Ani nie o rok (9. – 10. novembra 1991) sa v krajine uskutočnilo referendum o budúcnosti Bosny a Hercegoviny. Moslimovia a Chorváti hlasovali za nezávislosť, Srbi za pokračovanie zväzku s Juhosláviou.

Znamenalo to, že z Bosny a Hercegoviny sa má vytvoriť štát troch národných komunit. Prvotné projekty predpokladali, že štát bude riadiť kolektívne vedenie na čele s prezidentom, ktorý sa bude meniť každé dva roky. Normálnemu fungovaniu všetkých plánov však od začiatku stálo v ceste niekoľko podstatných prekážok. Srbsko (resp. jeho vládnuca garnitúra, médiá, verejná mienka) nového bosnianskeho prezidenta Aliju Izetbegoviča od počiatku podozrievalo z príslušnosti k islamskému fundamentalizmu a teritórium Bosny považovalo za srbské (veľkosrbské). Tri etnicky sformované strany mali od samého počiatku rozdielne predstavy o budúcnosti krajiny. Bosnianski Srbi vystupovali čoraz agresívnejšie, na jar, resp. v lete roku 1991, vyhlásili v severovýchodnej časti Bosny tzv. Bosniansku Krajinu s hlavným mestom Banjou Lukou. Vedenie Bosnianskej krajiny vyhlásilo mobilizáciu

29 VELJANOVSKI, N.: *Makedonija 1945-1991. Državnost i nezavisnost*. Skopje, 2002, s. 358-365.

a rozhodlo sa zjednotiť s tzv. Srbskou autonómnou oblasťou Krajina ako útvarom, ktorý sa odtrhol od Chorvátska.³⁰

V rokoch 1990 – 1991 komunistická federácia Titových čias už fakticky nejestvovala. Nový štátnopolitický status vyzeral približne nasledovne: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina a Macedónia sformované ako nezávislé štáty vedené nacionálnymi (a nacionalistickými) politickými zoskupeniami a nekomunistickými vodcami (resp. bývalými komunistami). Z predchádzajúcej Juhoslávie zostalo len Srbsko (s Kosovom a Vojvodinou) a Čierna Hora a k nej sa hlásiace etnické útvary Srbov v Chorvátsku a Srbov v Bosne a Hercegovine (na bosniansko-hercegovinskom území však v lete 1992 vznikol aj podobný útvar hercegovinských Chorvátov pod názvom „Herceg Bosna“, podporovaný Chorvátskom).

Politická hviezda Slobodana Miloševića v pozmenenej Juhoslávii stúpala, udržiaval si podporu širokého spektra spoločnosti od srbských intelektuálov a spisovateľov cez živnostníkov, remeselníkov až po robotníkov i nezamestnaných, a medzi jeho podporovateľmi nájdeme dokonca najrôznejšie mafiánske štruktúry. Predstava veľkého Srbska do nacionalistického tábora napokon začlenila aj Miloševićových protivníkov (lídra srbských radikálov Vojislava Šešelja, vodcu srbského hnutia obnovy Vuka Draškoviča a ďalších). Demonštrácie, ktoré prepukli v Belehrade 9. marca 1991 a prerástli do desaťdňových ozbrojených búrlivých nepokojov, ktoré Belehrad uvrhli do chaosu, sa už nevedli „za“ alebo „proti“ nacionalizmu, ale o jednoduchú moc. Miloševićovi protivníci z tábora srbských liberálov (Ivan Stambolič) boli z politickej scény odstránení už dávnejšie a garnitúra novoprichádzajúcich nekomunistických politikov pod vplyvom nacionalizmu nakoniec akceptovala aj Miloševića.³¹

Pozoruhodnejším je preto fakt, že v rokoch 1990 – 1991 nemal ani jeden z účastníkov juhoslovanskej drámy jasnejšiu perspektívu o budúcnosti. Slovinsko a Chorvátsko vysielali signály o možnom redefinovaní Juhoslávie na konfederáciu nezávislých štátov, aj Miloševićovo Srbsko sa k otázke redefinovania vyjadrovalo pozitívne, v jeho predstavách je to však centralistický štát ovládaný Srbmi (Belehrad to vyjadruje heslom: „Všetci Srbi do jedného štátu“), chorvátskym a bosnianskym Srbom išlo predovšetkým o vlastné štáty na nimi obývanom území s perspektívou spojenia sa so Srbskom a svoje počínanie legitimizovali prostou myšlienkou: ak majú Chorváti právo na odtrhnutie sa z Juhoslávie, potom chorvátski (a bosnianski) Srbi majú právo na odtrhnutie z Chorvátska, rovnaké právo však nemalo platiť v prípade kosovských Albáncov. Bosna a Hercegovina sa stala štátom troch vzájomne čoraz nepriateľskejších národností, Chorvátsko sa deklarovalo ako štát chorvátskeho národa, Macedónsko ako štát macedónskeho národa, oba bez priznávania práv iných národných menšín.

Kto mal riešiť a vyriešiť nahromadené problémy, ak ich neriešili a nedokázali riešiť samotní občania prostredníctvom volieb a prostredníctvom voľbami vybraných politikov? Armáda, zbrane? Ústava z Titových čias prisudzovala Juhoslovanskej ľudovej armáde nielen povinnosť brániť juhoslovanské hranice pred útokom zvonka, ale zároveň povinnosť chrániť platný ústavný poriadok krajiny – vrátane jej celistvosti. Armáda mala svoje posádky a základne na celom území spoločného štátu. Jej velenie si želalo, aby sa uchovala „jednota“ krajiny. Federálny minister obrany (gen. Veljko Kadijevič) a generálny štáb v mene tejto jednoty rozmýšľali nad útokom na Slovinsko a Chorvátsko. Takéto koncepcie v podstate vy-

30 MARINKOVA, ŽELJAZKOVA, JOVEVSKA, ref. 27, s. 6-29; ENČEV, ref. 19, s. 473-474; BILANDŽIČ, ref. 9, s. 758-778.

31 LE BOR, ref. 20, s. 253-262.

hovovali aj Miloševićovi. Rýchlosť a spontaneita vývoja však aj tu predbehli akékoľvek plánovanie. „Srbské republiky“ odtrhnuté od Chorvátska a Bosny začali formovať vlastné vojenské oddiely. Ešte v Titovej dobe existovali vojenské jednotky určené na územnú obranu jednotlivých častí federácie a podriadené republikovým vládam. Slovinsko a Chorvátsko začali sťahovať takéto im podriadené vojenské a policajné súčasti federálnych armádnych štruktúr a nimi obsadzovali vojenské objekty a armádne sklady nachádzajúce sa na ich území. Rozprúdil sa aj nelegálny obchod s vojenským materiálom. Juhoslovanskú ľudovú armádu opúšťali bosnianski moslimovia, Macedónci, ale aj mnohí Srbi, ktorí sa včleňovali do rozmanitých srbských vojenských zoskupení. Vytvárali sa teda miestne (slovinské, chorvátske, srbské, moslimské, macedónske) ozbrojené sily a juhoslovanská armáda strácala svoju základnú kvalitu. Z nadnárodnej sa menila na juhoslovansko-srbskú inštitúciu. Do dejín sa zapisovali nové mená vojakov: Ratko Mladič, Željko Ražnjatović – Arkan, Stanislav Galič, Ante Gotovina, Dragoljub Ojdanič, Nebojša Pavkovič, Hashim Thaçi, Adem Jashari – i politikov (Milan Babič, Mate Boban, Momčilo Krajišnik, Radovan Karadžić, Vojislav Šešelj, Vuk Drašković, Milan Martić, Biljana Plavšić). Mnohí z nich sa neskôr ocitli na zozname vojnových zločincov.

V lete roku 1991 sa dávno načrtnuté línie konfliktov stali skutočnosťou. Vojnu začalo Slovinsko. Slabé vojenské a policajné oddiely juhoslovanskej armády utrpeli v priamej konfrontácii porážku (27. júna – 7. júla 1991). Slovinsko definitívne vystúpilo z Juhoslávie. Na slovinských hraniciach sa situácia hneď potom upokojila, vojna sa bezprostredne preniesla na chorvátske teritórium. Ozbrojené skupiny Srbov z Krajiny, podporené srbskými dobrovoľníkmi a artilériou juhoslovanskej armády, ovládli zhruba tretinu chorvátskeho územia (júl – december 1991). Srbské sily bombardovali Dubrovnik a pobrežie Dalmácie, likvidovali chorvátsku turistickú infraštruktúru, obsadili Vukovar, likvidovali a z oblasti vyhнали Chorvátov (srbské etnické čistky).³²

V tejto fáze konfliktu vstúpil na scénu medzinárodný faktor. Medzinárodné spoločenstvo – okrem toho, že sa pokúšalo zasiahnuť do vojenskej stránky konfliktu – sa v priebehu niekoľkých mesiacov vzdalo stanoviska uznávania Juhoslávie ako štátu a postupne uznalo nezávislosť Slovinska a Chorvátska (15. januára 1992), Bosny a Hercegoviny (apríl 1992) a Macedónie (16. decembra 1993). Do bosniansko-hercegovinskej etapy vojnového konfliktu („presídlil“ sa sem z Chorvátska) medzinárodné štruktúry zasahovali spočiatku len slabob, hoci Bezpečnostná rada OSN 21. februára 1992 rozhodla, že do oblasti konfliktu, medzitým sa rozvíjajúceho s dlho nevídanou krutosťou a brutálnymi etnickými čistkami, vyšle medzinárodné jednotky.³³ Vstup medzinárodného faktora však, aj napriek nízkej efektívitve jeho zásahov, predznamenal začiatok novej etapy zmien. Potreba redefinovania Juhoslávie bola fakticky mŕtva. Ukázalo sa tiež, že srbské špičky nedokážu vytvoriť Veľké Srbsko na úkor iných medzinárodne uznaných republík. Jedinou možnosťou zostávalo zachovanie tzv. „zvýškovej“ Juhoslávie, zloženej zo Srbska s Kosovom a Vojvodinou a Čiernej Hory. O toto riešenie sa pokúsil aj Milošević. Budúcnosť však ukázala, že i tento stav je len dočasný. Do toho vstúpili rozhodnutia medzinárodného spoločenstva – jednak rezolúcia Rady bezpečnosti OSN o sankciách voči Srbsku a Čiernej Hore (30. mája 1992), jednak niektoré ďalšie opatrenia – štatút ochraňovanej zóny pre Sarajevo, Tuzlu, Goražde, Bihač a Srebrenicu, zákaz leteckých preletov ponad Bosnu a Hercegovinu, námorné embargo, rozhodnu-

32 Por.: NEIER, A.: *Ratni zločini. Brutalnost, genocid, teror i borba za pravdu*. Beograd 2002, s. 24-25 a n.

33 BILANDŽIĆ, ref. 9, s. 783-811.

tie Medzinárodného súdneho tribunálu o súdení osôb, ktoré na príslušných územiach spáchali trestné činy atď.³⁴

Sankcie priviedli Srbsko do priepasti krízy. Jeho ekonomika sa rozpadla, inflácia „cválala“ v pravom slova zmysle (o dve percentá každú hodinu), spoločnosť chudobnela a kriminalizovala sa. Rozklad postihol i donedávna silnú juhoslovanskú armádu – odlúčili sa jej nersbské časti, srbské zložky sa zaplietli do brutálnych krvavých udalostí, lúpeží a vraždenia rozličného druhu na území Chorvátska a Bosny a Hercegoviny, mnohí príslušníci armády strácali osobnú motiváciu a šírili sa dezercie. Belehrad oficiálne zastával verziu, že samotné Srbsko nie je bojujúcou stranou, a že podporuje medzinárodné spoločenstvo v jeho snahách o nastolenie mieru. Napokon aj samotný srbský vodca sa všetkými dostupnými prostriedkami snažil vystupovať v úlohe mierotvorcu. V úsilí o zrušenie medzinárodných sankcií prijal aj Vance-Owenov plán na rozdelenie Bosny a Hercegoviny do desiatich oblastí podľa etnických kritérií (1993) a dostal sa tak do ostrého konfliktu s lídrami „srbských republík“, ktorým plán pochovával nádeje na spoločný srbský štát. Vance-Owenov plán však neprijala ani vláda Aliju Izetbegoviča. Otvoril sa a čoskoro s plnou silou vybuchol ďalší nacionálny – tentoraz moslimsko-chorvátsky – vojnový konflikt a dovtedajší chorvátsko-moslimský zväz sa rozpadol. Voja medzi oboma spoločenstvami (na území strednej Bosny) sa viedla s rovnakou krutosťou, s rovnakými zverstvami a trestnými činmi ako konflikt na území okupovanom Srbmi.³⁵

Novovytvorená, tzv. kontaktná skupina medzinárodného spoločenstva (Británia, Francúzsko, Nemecko, Rusko, USA) sa po fiasku Vance-Owenovho plánu poponáhľala predstaviť nový návrh na riešenie juhoslovanskej otázky, bosniansko-hercegovinské územie tentoraz deliaci v pomere 51 % pre Chorvátov a Moslimov ku 49 % pre Srbov (júl 1994). Milošević prijal aj tento plán, hoci v praxi mal znamenať, že Srbi by odovzdali časť nimi momentálne ovládaného teritória; bol však pod tlakom medzinárodných sankcií, moslimsko-chorvátsky konflikt sa medzičasom zastavil, jeho aktéri proklamovali zrod chorvátsko-moslimskej federácie (marec 1994) a navyše chorvátska armáda sa pripravovala na útok voči Srbskej republike Krajine. Útok zameraný na „očistu“ príslušného územia sa napokon uskutočnil v dvoch etapách – v máji a auguste 1995 a jeho výsledkom boli etnické čistky vedené tentoraz proti chorvátskym Srbom.

Takýto vývoj udalostí však bosnianských Srbov neprimäl k väčšej triezvosti, skôr naopak. Ich agresivita rástla a jej výsledkom počas tých istých letných mesiacov roku 1995 bolo bombardovanie Tuzly, dobytie Žepy a Srebrenice a vybitie zhruba šiestich tisícok moslimov, strelba do ľudí na sarajevskom trhovisku, i konflikty s vojakmi jednotiek OSN. Odpoveďou medzinárodného spoločenstva boli letecké útoky NATO proti vojenským systémom, zariadeniam a komunikáciám bosnianských Srbov a príprava tzv. Daytonskej zmluvy, ktorú 14. decembra 1995 srbský prezident Milošević, chorvátsky prezident Tudjman a bosnianský prezident Izetbegovič podpísali tentoraz bez toho, že by sa bosnianských a chorvátskych Srbov niekto na niečo pýtal. Dohoda v zásade predpokladala návrat k predvojnovým hraniciam tak Chorvátska, ako aj Bosny a Hercegoviny, teda likvidáciu Republiky srbskej Krajiny. Bosna a Hercegovina sa mala rozdeliť na dve časti: moslimsko-chorvátsku federáciu s 51 % celkovej plochy teritória a srbskú autonómnu republiku so zvyšnými 49 % plochy (územie federácie sa dohodou delilo na 21 % : 79 % v prospech moslimov). Bosna a Hercegovina sa

34 WOODWARD, S.: *Balkanskata tragedija. Chaosät i razruchata sled Studenata vojna*. Z angl. orig. Sofia 2002, s. 255 a n.

35 Tamže; TOWNSON, ref. 16, s. 480-482; LE BOR, ref. 27, s. 340-372.

však mala vyvíjať ako celistvý štát troch etník a mier medzi nimi (vrátane návratu utečencov) malo zabezpečovať zhruba 60-tisíc príslušníkov jednotiek NATO.³⁶ Chorvátsko-bosnianska etapa vojny sa končila.

Záver chorvátsko-bosnianskej etapy vojny bol Miloševićovým neúspechom. Veľkosrbský nacionalizmus sa musel zmieriť so stratou ďalších území, jediné, čoho sa domohol, bolo zrušenie sankcií proti Srbsku a Čiernej Hore. Milošević však bol spokojný – hoci dôvodom k spokojnosti nemohlo byť ani schudobnené, vyhľadované Srbsko s rastúcou kriminalitou, ani nárast nepokojov v Kosove, kde sa domáce obyvateľstvo búrilo už nielen proti veľkosrbskému nacionalizmu, ale aj proti oportunistickej politike tamojších albánskych politických špičiek. Stále však zostával takmer absolutistickým vládcom dostatočne veľkého územia a udržoval si aureolu mierotvorcu.

Po Bosne sa vojna preniesla tam, kde sa začala, t.j. na územie Kosova. Ak si odmyslíme detailnejšie podrobnosti, musíme pripomenúť aspoň jeden podstatný rozdiel odlišujúci túto jej etapu od udalostí odohrávajúcich sa na teritóriu Chorvátska a Bosny. Kým v bitkách na chorvátskom a bosnianskom území sa Srbsko aspoň formálne ocitalo v pozícii nestranného pozorovateľa, teraz už bolo angažované priamo na jednej z dvoch strán barikády. Oficiálne bojovalo s novovzniknutou Armádou za oslobodenie Kosova, sformovanou v opozičnom prostredí radikalizujúcich sa skupín albánskeho obyvateľstva, hlavne mladšej generácie, v realite stálo proti celej albánskej časti kosovského obyvateľstva. Ale postup jeho jednotiek sa svojou brutalitou podobal predchádzajúcim postupom. Záverečným výsledkom však boli ďalšie vzdušné údery síl NATO (jar 1999), následná porážka a ústup z kosovského územia. Nad oblasťou prevzala protektorát OSN³⁷, ale Srbsko fakticky stratilo aj Kosovo. Po vyhlásení nezávislosti Čiernej Hory z tretej Juhoslávie nezostal kameň na kameni.

Literatúra a masmédiá túto desaťročnú juhoslovanskú vojnu často charakterizujú nie ako celok, ale hovoria o štyroch rozličných vojnách. Takéto delenie má zmysel pri vytváraní podrobnejších prehľadov a na jednoduchšie pochopenie príčinnej chronológie parciálnych udalostí; štyri etapy vojny však treba vidieť a analyzovať ako jeden súbor udalostí, jeden súbor príčin a dôsledkov, pretože aj ich parciálne faktory a na seba vzájomne pôsobiace činitele sú vo všetkých fázach rovnaké. Zhruba rovnakú charakteristiku možno použiť aj na udalosti každej etapy, aj keď ich interpretácie sa prirodzene odlišujú. Chorvátska historiografia napríklad hodnotí Srbsko a Juhoslovanskú ľudovú armádu ako agresorov, postup Chorvátov proti týmto agresorom interpretuje ako „vlasteneckú vojnu“.³⁸ S prvou časťou interpretácie možno súhlasiť, druhá však nutne vyvolá značné pochybnosti. Chorvátske spoločenstvo v žiadnom prípade nezápasilo len o svoju nezávislosť, bojovalo zároveň aj o nadvládu nad srbským spoločenstvom a o moc nad Bosnou. „Očistu“ územia na ním kontrolovaných teritóriách pritom realizovalo rovnakými metódami ako ich protivníci. Ako o vojne za nezávislosť tak možno hovoriť len v slovinskom prípade, všetky ostatné v sebe okrem tohto prvku obsahujú aj prvky dobytčosti a ambície hegemonizmu – a to už nehovoríme o znakoch nenávisťi k „iným“ a snahách o ich likvidáciu.

Na juhoslovanskú vojnu 90. rokov 20. storočia sa nazerá aj ako na občiansku vojnu. Ale ani to neplatí do dôsledkov. Vo vojenskom konflikte proti sebe nestáli všetci občania jednotlivých častí rozpadajúcej sa federácie. Juhoslovanská vojna bola v skutočnosti pravou medzi-

36 WOODWARD, ref. 34, s. 453 a n.; JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina prez XIX-XX vek. Stranici ot istorijata*. Veliko Tärnovo 2006, s. 199-205.

37 LE BOR, ref. 19, s. 408-446.

38 Pozri BILANDŽIĆ, ref. 9, s. 783 a n.

národnou vojnou – vzájomným ozbrojeným sporom viacerých národov a národných menšín. Postup širšieho medzinárodného spoločenstva (Európskej únie, NATO, OSN) v tejto vojne medzi národmi sa často sumarizuje ako neadekvátny, jednotlivé jeho reakcie ako rozpačité, nezharmonizované či nedôsledné, zásah NATO ako agresia.³⁹ Ak však hodnotíme jeho neúspech pri odvrátení jednotlivých vojenských stretov, etnických čistiek, násilia a obetí tejto vojny, musíme mať na zreteli predovšetkým to, ako dlho dozrievali samotné predpoklady vojny. Nezačala, ako úsilie napraviť „omyly“ minulosti, také niečo uskutočniť ani nemohla, jej misia mala byť „mierová“. Efektivitu vojny možno len ťažko určiť, isté však je, že bez zásahu vonkajších medzinárodných síl (vrátane bombardovania NATO) by trvala oveľa dlhšie. Lenže ani vlastné príčiny konfliktu nevyplývajú natoľko z objektívne existujúcich faktorov (forma štátu, štátne hranice, etnická a religiózna pestrosť príslušného územia atď.), ako zo síl emocionality (národné stereotypy, mýty, predsudky a nevraživosť), odstraňovanie ktorých je oveľa dlhodobejším procesom. Osobitý význam v nich nadobudol typ myslenia nielen určujúcich zložiek spoločnosti – politických strán a lídrov, vlád a režimov, ale aj širokých vrstiev obyvateľstva odohrávajúcí sa v kategóriách, ktoré aj v balkánskych podmienkach dávno stratili opodstatnenie. Korene týchto foriem premýšľania sú však hlboko späté s balkánskou minulosťou – presnejšie s jej interpretáciou, na typ jej interpretácie sú priamo naviazané a na ňu sa odvolávajú, ňou sa legitimizujú. Ale juhoslovanský prípad napokon poukazuje aj na dve vzájomne sa neustále prelínajúce tendencie dejín stredného a západného Balkánu – integračnú a dezintegračnú. V myslení širokých vrstiev sa tieto tendencie premenšovali na kategórie „zla“ a „dobra“, no ich príslušné zaradenie záviselo od doby.

Ani určenie separatistických tendencií nie je v juhoslovanskom prípade jednoznačné. Separatizmom možno nazvať slovinský, čiastočne chorvátsky prípad, Bosna a Macedónsko však Juhosláviu neopustili natoľko z vlastnej vôle, ako pod tlakom vonkajších okolností. Rozpad federácie im ani neposkytol inú možnosť. O to viac, že veľkosrbský nacionalizmus im likvidoval aj tú formu štátnosti, ktorou disponovali v Titovej federácii. To sa napokon do značnej miery vzťahuje aj na záverečné oddelenie sa Čiernej Hory od tzv. tretej Juhoslávie.

Macedónsky prípad sa však od bosnianskeho líši tým, že toto teritórium v procese svojho vydeľovania nemuselo prejsť podobným kolapsom akýchkoľvek noriem bežného života ako bosnianske. Jeden z dôvodov možno hľadať v malom počte obyvateľstva srbského pôvodu (väčšinou potomkov prisťahovalcov z obdobia medzi dvoma svetovými vojnami – roku 1981 cca 44,5-tisíc osôb), ktoré navyše na macedónskom území nežilo kompaktné (nevytvorili sa teda ani podmienky na prípadnú snahu o nejakú „srbskú republiku“, ktorá by žiadala spojenie s materskou krajinou). V správaní sa macedónskeho obyvateľstva srbského pôvodu tak možno badať skôr rozčarovanie a únavu z vývoja udalostí, než rastúci vzdor charakterizujúci srbské enklávy mimo srbských hraníc. Roku 1991 bolo zrušená povinnosť vojenskej služby Macedóncov v JLA, a do jesene nasledujúceho roka sa završil odchod juhoslovanských federálnych jednotiek z macedónskeho územia. Z krajiny odchádzalo aj mnoho etnických Srbov, v roku 1994 už tvorili len 2,07 % obyvateľstva (40-tisíc osôb).⁴⁰

„Rozvod“ so srbským partnerom – uznanie nezávislosti Macedónska zo srbskej strany a určenie príslušnej štátnej hranice – teda pri získavaní macedónskej nezávislosti nebol problémom, novoformovaná štátnosť však stála pred problémami inými, oveľa závažnejšími. Najpálčivejšie sa okamžite vyprofilovala otázka týkajúca sa samej podstaty štátu: vlastného národnostného charakteru Macedónska. Novoprijatá macedónska ústava – dielo

39 Pozri WOODWARD, ref. 34; GLENNY, M.: *Balkanite 1904-1999* (z angl.). Sofia 2004. s. 581-606.

40 KISELINOVSKI, E.: *Egťičkrite promeni vo Makedonija* (1913 – 1995), Skopje 2000, s. 98.

VMRO-DPMNE a ďalších nacionálnych strán – krajinu vyhlasovala za „štát macedónskeho národa a albánskej, tureckej a iných v nej žijúcich národných menšín“. Proti tomu okamžite protestovali macedónski Albánci, ktorých takýto status neuspokojil a žiadali uznať ich komunitu za druhý štátotvorný faktor nového štátu, inými slovami – proklamovať, že nová štátnosť sa buduje ako štátnosť dvoch rovnoprávných národov – macedónskeho a albánskeho. Súčasne sa žiadalo zrovnoprávnenie oboch jazykov, vytvorenie siete albánskych stredných a vysokých škôl (či dokonca paralelného albánskeho vzdelávacieho systému), používanie albánskych národných symbolov v spoločenskopolitickom živote krajiny a pod. VMRO –DPMNE a ostatné nacionálne orientované strany na tieto požiadavky nazerali ako na nebezpečenstvo ohrozujúce suverenitu štátu, resp. jeho teritoriálnu celistvosť.⁴¹ Rozhárajúci sa spor čoskoro prerástol do podoby latentnej etnicko-konfesionálnej vojny.

Úloha albánskeho etnosu v štátnopolitickom živote Macedónska sa prirodzene odvíjala hlavne od početnosti tamojšej komunity. Silné a kompaktné albánske enklávy v západnej Macedónii nájdeme už ku koncu 18. storočia, a odvtedy hustota albánskeho osídlenia na západomacedónskom území rástla. Roku 1903 Albánci tvorili 5,7 % obyvateľstva (128 711 osôb), r. 1948 17,11 % (197 389 osôb), r. 1971 17 % (279 871 osôb), r. 1981 19,8 % (377 208 osôb), r. 1991 423 158 osôb, r. 1994 22,67 % (441 104 osôb). V mnohých územných jednotkách západnej Macedónie tvorili Albánci prevažujúcu časť obyvateľstva, pričom ich početnosť zvyšoval jednak vysoký prirodzený prírastok, jednak veľká migrácia z Kosova.⁴² V rokoch 1998 – 1999 krajinu zaplavilo viac než 245 000 kosovských utečencov.⁴³

Rýchly rast počtu macedónskych Albáncov radikalizoval aj ich požiadavky. Roku 1990 sa v Tetove sformovala Strana demokratickej prosperity (PPD), ktorá hodlala reprezentovať ich špecifické politické záujmy. Jej oficiálne programové dokumenty síce vyjadrili podporu myšlienke teritoriálnej celistvosti nového štátu, ako i princípom demokracie a právneho štátu, politické špičky strany však zároveň organizovali, alebo aspoň podnecovali, masové mítingy, na ktorých sa demonštrovali spoločné záujmy a jednotnosť Albáncov Macedónie a Kosova. Pod rúškom zachovávanía lojality tak začali presvitať iné ciele albánskej komunity – snahy o odtrhnutie Kosova, západomacedónskych oblastí – resp. aj časti územia Čiernej Hory od dovtedajších štátov a ich spojenie do samostatného štátneho útvaru (či prípadné pričlenenie k Albánsku).⁴⁴

Rast napätia v novom štáte bol za takýchto okolností pochopiteľný. Eskaloval napríklad pri pokuse o založenie albánskej univerzity v Tetove (1994), ktorú vláda v Skopje odmietala legalizovať. No napriek všetkému incidenty nedospelí do ozbrojeného konfliktu masovejších rozmerov, či dokonca do otvorenej albánsko-macedónskej vojny. Macedónske politické špičky a ich albánski oponenti sa v každom spore napokon pokúsili o kompromisnú dohodu – či už šlo o spôsob zastúpenia Albáncov vo vláde (o spôsob formovania koalíčných vlád a pridelovania ministerských kresiel reprezentantom albánskeho etnika), o zmeny v ústave odporúčané aj Európskou úniou, o prijatie jednotiek NATO na macedónskom teritóriu.⁴⁵

Rovnako komplikovaným problémom nového štátu bola otázka jeho medzinárodného uznania. V tomto smere ako prvé kladne zareagovalo Bulharsko (15. januára 1992) – ho-

41 PÄRVANOV, A.: Albanskijat sindrom v Republika Makedonija. In: *Nacionalni problemi na Balkanite. Istorija i savremennost*. Sofia 1998, s. 158-178.

42 KISELINOVSKI, ref. 40, s. 105-106; PÄRVANOV, ref. 41, s. 162.

43 CASTELLAN, ref. 24, s. 558.

44 PÄRVANOV, ref. 41, s. 163 a n.

45 VELJANOVSKI, ref. 29, s. 362-373.

ci práve preň bola otázka existencie nového štátu späť s veľkou dávkou resentmentu: časť obyvateľov Bulharska bola utečencami, resp. potomkami utečencov z macedónskeho teritória; všetkým Bulharom sa už od školských lavíc vstiepol názor, že všetko, čo sa od stredoveku do druhej svetovej vojny odohrávalo na macedónskom teritóriu, tvorí súčasť bulharských národných dejín; v 20. storočí vstúpilo Bulharsko do štyroch veľkých vojen práve pre Macedóniu; bulharská verejná mienka neakceptovala myšlienku existencie macedónskeho národa a macedónske etnikum slovanského pôvodu stále považovala za Bulharov. Pod vplyvom všetkých uvedených dôvodov Bulharsko uznalo Macedónsko ako samostatný štát, ale neuznalo macedónsku národnosť a macedónsky jazyk.⁴⁶

Bulharský akt uznania Macedónska teda nielenže vyznel polovičato, ale vytváral aj nové pochybnosti, prinajmenej o bulharských úmysloch s celistvosťou nového štátu, no zároveň aj o jeho legitimitate. A čoskoro sa vynorili konkrétne prejavy tejto dvojpolovosti: bulharská strana (tlač, elektronické médiá, vedenia jednotlivých politických strán) pri komentovaní macedónskeho vývoja stále hovorila len o „Bulharoch v Macedónsku, macedónska strana naopak začala používať pojem „Macedónci v Bulharsku“ (pri obyvateľstve Pirinského kraja), v Bulharsku vznikla macedónska strana pod názvom „OMO – Ilinden“ (ktorej bulharské orgány odmietli registráciu), nasledovali žaloby na príslušné európske inštitúcie, bulharská strana nástojila, aby sa dvojstranné rokovania viedli v bulharskom jazyku, čo macedónska nemienila akceptovať. Jazykový spor trval až do roku 1999, ukončil sa pri návšteve macedónskeho premiéra v Sofii, počas ktorej bulharská vláda oficiálne uznala existenciu macedónčiny. Obe strany tak chtiac-nechtiac uznali realitu historického vývoja.

Oveľa tvrdší a konfrontačnejší postoj k otázke uznania macedónskeho štátu však zaujalo Grécko. Základom sa stal samotný názov nového štátu a jeho štátne symboly. (Macedónska ústava svoj štátny útvar nazvala „Republika Macedónsko“ a ako štátny znak prijala znak antickej macedónskej dynastie šestnástčipu hviezdu (tzv. „verginské slnko“), podľa gréckej interpretácie – hoci zo Skopje niekoľkokrát dementovanej – tak Macedónsko vznieslo nárok na grécke územia). Protimacedónska kampaň aténskych vládnych kruhov ovplyvnila celý proces prijímania Macedónska do medzinárodného spoločenstva. Do OSN sa dostalo len pod dočasným názvom „Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko“ a bez štátneho symbolu (8. apríl 1993); len pod uvedeným menom ho v polovici decembra toho istého roku uznali Francúzsko, Británia, Nemecko a ďalšie štáty. Napriek rezervovanému postoju iných európskych štátov obštrukcie gréckej vlády pokračovali aj po prijatí Macedónska do OSN. V polovici februára 1994 Atény zatvorili hranice s Macedónskom a zablokovali macedónske ropné produkty, a tovar, nachádzajúce sa v solúnskom prístave. Grécku obchodnú blokádu ukončila až sprostredkujúca misia americkej diplomacie vrcholiaca podpisom macedónsko-gréckej dočasnej zmluvy. Macedónsko sa ňou vzdalo používania antickej symboly, otázka názvu štátu však zostala otvorená.⁴⁷ Aj v tomto prípade možno použiť slová, ktorými sme charakterizovali vyústenie macedónsko-bulharského jazykového sporu – udalosť sa jednoducho nedajú vrátiť späť, a tlak reality je napokon silnejší, než tlak akýchkoľvek ideologických stanovísk.

Macedónsku štátnosť a nezávislosť zabezpečili tak euroatlantická zahraničnopolitická orientácia nového štátneho útvaru, ako aj angažovanosť medzinárodného spoločenstva na Balkáne. Naše konštatovanie možno potvrdiť viacerými faktami, chceme však zdôrazniť as-

46 Pozri TODOROV, V.: Konfliktät v Makedonija – chipotezi za razvitiето mu. In: *Bälgarija – Makedonija. Problemi na evrointegracijata*, t. II. Sofia 2002, s. 199-215.

47 VELJANOVSKI, ref. 41, s. 365-368.

poň niektoré: dohľad nad štátnymi hranicami Macedónska so Srbskom a Albánskom zabezpečovaný mierovými jednotkami OSN (UNPROFOR), systematický tlak na grécke i macedónske politické špičky s úmyslom podporiť stabilitu dohôd medzi oboma štátmi, umožnenie vstupu (prípadne spolupráce) Macedónska do medzinárodných organizácií (OBSE, Svetovej banky, Medzinárodného menového fondu, spolupráca v iniciatíve „Partnerstvo pre mier“ NATO).

Prelom 80. a 90. rokov 20. storočia pre balkánske krajiny znamenal aj záver komunistického experimentu. V Albánsku, Bulharsku, Rumunsku aj Juhoslávii sa uskutočnili antikomunistické revolúcie a všetky štáty sa vracali k svojmu niekdajšiemu usporiadaniu – viacstraníckemu systému, parlamentnej demokracii, súkromnému vlastníctvu, trhovým vzťahom v ekonomike. Všetky sa ocitli v novom prechodnom období, ktoré im malo nahradiť zmeškané fázy vývoja, ktorým sa uberal svet existujúci mimo hraníc komunistického totalitarizmu. Niekoľko desaťročí predchádzajúceho smerovania sa však vymazať nedalo.

Pád východoeurópskeho komunizmu v rokoch 1989 – 1990 navonok pôsobil ako relatívne jednoduchý proces: komunistické vládnuce elity ovládali celú ekonomiku, mali v rukách všetky mocenské zložky systému (armádu, políciu, tajné bezpečnostné služby, súdnictvo), kontrolovali médiá a celý verejný život, a predsa sa takmer v „okamžiku“ vzdali moci a navyše v podstate pokojným spôsobom. Výnimkou akoby bola práve situácia v dvoch balkánskych štátoch. Rumunský Ceaușescov režim sa skutočne zrútil nie práve nenásilnou cestou, ale aj pád asi najznámejšieho diktátora posledných desaťročí komunizmu sa odohral relatívne ľahko a rýchlo. Takže v podstate len Juhoslávia zažila niekoľko rokov vojny, tá sa však týkala viac nacionálnych vzťahov v komunistickej federácii, než komunizmu ako sociálno-ekonomického a politického systému.

V komplexe všetkých problémov tranzície stojí ako ústredný faktor ich riešenia človek a jeho komunita – teda národ. Práve v balkánskych podmienkach sa rola ľudského činiteľa ukázala byť faktorom najkomplikovanejším. Systém štátneho socializmu z individuality vychovával služobníka s úradníckou mentalitou, strácajúceho schopnosti iniciatívy, tvorivosti a zodpovednosti za seba samého. Pri zmene systému sa ukázalo o čo ľahšie bolo majetok odňať, zmeniť ho na štátne vlastníctvo, než ho znovu vrátiť a spolu s tým od jednotlivcov žiadať aj starostlivosť oň a o seba samého.

Očakávania a nádeje na rýchle spoločenské premeny sa väčšinou ukázali ako nereálne – prechod nebol rýchly ani ľahký. Vo svojráznom priestore prechodného obdobia si takmer všade silné pozície vydobyl nacionalizmus zdedený z doby komunizmu. Hoci jeho prejavy prerástli do vojnového konfliktu len v Juhoslávii, závažné krízové momenty vyvolal aj vo vnútornom živote ostatných balkánskych postkomunistických štátov.

Režim Todora Živkova sa v poslednom dvadsaťročí svojej existencie usiloval sformovať „jednotný“ bulharský „socialistický národ“. To v realite znamenalo nielen zvýšený záujem o „Bulharov v cudzine“, ale hlavne postupnú likvidáciu všetkých menšinových práv inonárodného obyvateľstva krajiny (zdôvodňovanú tvrdením, že na bulharskom teritóriu vlastne žiadne menšiny neexistujú) a završenú tzv. „obrodzovacím procesom“ (násilným premenovaním osôb tureckého a moslimského pôvodu). Po páde komunistického režimu sa riešenie nacionálnych otázok uberalo zdanlivo opačným smerom – uznala sa existencia tureckej národnostnej menšiny, medzi oboma národnosťami sa proklamovala tolerantnosť a vzájomné sympatie a koncom decembra roku 1989, po veľkej demonštrácii bulharských Turkov pred budovou parlamentu, vláda povolila opätovné používanie pôvodných tureckých mien. Čoskoro potom, začiatkom roka 1990, vznikla nová bulharská politická strana, tzv. „Hnutie za práva a slobody“ bulharských Turkov, ktorá si rýchlo získala zastúpenie v parlamente

a udržala si ho vo všetkých doterajších voľbách.⁴⁸ Roku 1998 Bulharsko ratifikovalo Rámcovú konvenciu menšinových práv.⁴⁹

Silu a energiu nahromadeného komunistického nacionalizmu aktivovanú hlavne obdobím „obrodzovacieho procesu“ však takéto akty nemohli rozptýliť. V nových podmienkach skôr získala nové vďačné témy. Z nich dve: otázka výučby v materinskom jazyku a zrod politických organizácií na etnickom princípe veľmi rýchlo zaujali popredné miesto v politickom živote postkomunistickej éry. „Zaplnili“ celú politickú scénu – ich sympatizantov, resp. obhajcov tvrdého čierno-bieleho prístupu pri ich riešení, totiž nájdeme v podstate v celom politickom spektre politickej reprezentácie krajiny. Treba tu zdôrazniť, že aj nová ústava krajiny vyhlasovala Bulharsko za jednonárodný štát a zakazovala budovanie politických strán na etnickom princípe. Motívom uvedených proklamácií bol nepochybný strach vyplývajúci z istého skratového myslenia, že uznanie národných práv a politických reprezentácií Turkov sa rovná udeleniu autonómie, ktorá zase nepochybne povedie k rozbitiu Bulharska ako štátu (či prinajmenej odtrhnutiu značných jeho území). Ratifikovanie Rámcovej konvencie ochrany menšinových práv neznamenal, že by tento dvojité štandard politického myslenia vymizol: ak sa hovorilo o Bulharoch v cudzine, zdôrazňovali sa a obhajovali ich prirodzené a politické menšinové práva, v prípade „iných“ žijúcich v Bulharsku sa za najdôležitejšiu považovala predovšetkým otázka, či udelenie tých či oných práv nemôže ohroziť bezpečnosť krajiny (aj to už za predpokladu, že staronová otázka existencie menšiny na území Bulharska bola zodpovedaná kladne). Na bulharskej politickej scéne sa opätovne vyrobili strany a organizácie, ktoré začali priamo a otvorene bojovať pod zástavou nacionalizmu a rozdúchávať xenofóbne nálady. Väčšiemu konfliktu však zabránili dve okolnosti: predovšetkým oficiálna politika bulharských vlád, ktoré sa snažili udržiavať povest nového štátu v medzinárodnom spoločenstve, ale súčasne aj dosah línie, ktorú zastávali bulharskí Turci, resp. ich politická reprezentácia – v nej jednoznačne víťazila lojalita k bulharskému štátu.

Ťaživé dedičstvo komunistického totalitarizmu v menšinových otázkach si do postkomunistického obdobia prinieslo aj Rumunsko. Podobne ako jeho bulharský kolega sa aj Nicolae Ceaușescu usiloval o vytvorenie „jednotného“ rumunského „socialistického národa“. V praxi to znamenalo, že sa rozpustili všetky kultúrne organizácie menšín, likvidovali národnostné školy a rumunský vidiek prešiel známou tzv. „systemizáciou“⁵⁰. To všetko spravádzala nacionalistická propaganda zdôrazňujúca veľkoleposť rumunských dejín. Kým Todor Živkov touto politikou prebudil turecko-moslimský bulharský problém, Nicolae Ceaușescu vyprovokoval rumunský maďarský problém. Zhodou okolností práve táto konfrontačná politika v oboch prípadoch zažala iskru, z ktorej vybuchli plamene dvoch protikomunistických revolúcií.

Po udalostiach z decembra roku 1989 Rumunská komunistická strana stratila monopol aj na riešenie národnostných otázok. Do zodpovedania páľčivých otázok tohto typu sa začali zapájať ďalšie politické sily a nové faktory. Už počas prvých mesiacov roka 1990 sa sformovalo viacero menšinových strán, spolkov a združení – niekoľko politických strán si založila maďarská menšina, ďalšie združenia vznikli v prostredí slovanských menšín (Ukrajincov, Rusínov, Srbov, Poliakov, Čechov, Slovákov), v rómskom prostredí a v nemeckej menšine.

48 MANČEV, K.: *Istorija na balkanskite narodi*, 4, s. 297-314; PETKOV, K.: – G. FOTEV.: *Etničeskijat konflikt v Bălgarija*. Sofia 1990.

49 CHRISIMOVA, O.: *Predizvikatelstva na XX vek. Ravnopravie v mnohoobrazieto*. Varna 2006, s. 155 a n.

50 Zmeny administratívno-teritoriálneho členenia krajiny pre zabezpečenie väčšiny obyvateľstva rumunského pôvodu v každej z príslušných jednotiek.

Cieľ mali v zásade totožný: obhajobu špecifických záujmov, požiadaviek a národnostných práv svojho etnika.

Je pravdou, že nezaháľali ani vládne orgány a na riešenie národnostných otázok vznikli príslušné štátne štruktúry.⁵¹ Rumunské vládnuce kruhy sa vlastne prvýkrát po dlhej dobe reálne ocitli tvárou v tvár voči medzinárodnému spoločenstvu a jeho otázkam o riešení menšinových práv. Formovanie a legalizácia menšinových strán a zoskupení však prebiehalo hladko, menšinové strany sa začali zúčastňovať na voľbách, v dolnej komore rumunského parlamentu sa rezervovalo po jednom kresle aj pre reprezentácie málopočetných menšín. Oficiálna politika rumunského štátu vo vzťahu k národnostným menšinovým problémom sa skutočne pohybovala v striktno vymedzených limitoch. Oveľa nespútanejšie sa však začali prejavovať viaceré rumunské nacionalistické strany a zoskupenia. Za hlavného vnútorného protivníka si vybrali obyvateľstvo maďarského pôvodu, jeho údajnú snahu o teritoriálne sebaurčenie a autonómiu. Aj rumunský nacionalizmus bojoval za „homogenitu“ vlastného štátu, t. j. za štát jednonárodného a unitárneho typu. To ho však doviedlo na cestu konfrontácie s časťou občanov vlastného štátu – nielen s príslušníkmi maďarskej menšiny, ale aj iných menšinových spoločenstiev. Rumunské nacionalistické strany pritom začali nanovo využívať slovník a terminológiu, ktorými sa legitimizovali opätovne populárne heslá „Veľkého Rumunská“, resp. tzv. „starého kráľovstva“ (Transylvánie, Besarábie, Severnej Bukoviny a Južnej Dobrudže). Rozmanité materiály a mapy, ktoré mali takéto aspirácie odôvodniť, sa začali hojne publikovať v médiách. To všetko vytváralo živnú pôdu pre rast napätia vo vnútri krajiny, ale aj smerom navonok. Rumunská štátna politika sa však od takýchto ambícií a publikácií oficiálne dištancovala.

Aj postkomunistické Albánsko muselo v chaose, ktoré sprevádzal pád diktatúry stalinského typu, a pri pokusoch o vybrádnutie z niekoľko desaťročí trvajúcej úplnej izolácie vlastne prvýkrát zaujať reálne, nielen ideologizujúce stanovisko k národnostným otázkam – predovšetkým k masovým pohybom a presunom Albáncov smerom na západ – do Talianska, na juh – do Grécka, ale aj z bývalej Juhoslávie do Albánska. Štát priamo zasiahli najmä udalosti týkajúce sa albánskeho postavenia na rozpadnutom juhoslovanskom teritóriu (na Kosove, v Macedónsku a v Čiernej Hore). Tirana podporila požiadavku kosovských Albáncov na nezávislosť Kosova, a ako jediný štát uznala „Republiku Kosovo“, vyhlásenú po referende v septembri 1991. V takýchto súvislostiach potom ešte zaujímavejšie pôsobí otázka možného pričlenenia Kosova k albánskemu štátu. V Tirane sa z času na čas podobné hlasy ozývali, treba však zdôrazniť, že výzvy na spojenie boli viac-menej ojedinelými stanoviskami jednotlivcov. Už vôbec tak nemožno charakterizovať smerovanie oficiálnej zahraničnopolitickej línie štátu. To všetko sa odvíja aj od celkovej situácie krajiny – pri všeobecnom hospodárskom úpadku krajiny, nestabilnej ústrednej vláde, slabosti jej mocenských štruktúr (vojška, polícia, vojenské sklady sa po páde režimu rýchlo rozkradli a ich munícia sa nachádza v rukách obyvateľstva) si len ťažko možno predstaviť akékoľvek reálne plány či praktické kroky k spojeniu územia s albánskym etnikom do jedného štátu. No v každom prípade – na jar roku 1999 sa na území albánskeho štátu objavilo vyše štyristo tisíc utečencov z Kosova. Už samotný ich počet zhoršuje situáciu v krajine, ktorá aj tak do značnej miery funguje len vďaka humanitárnej pomoci.⁵²

51 NAUMOVA, K.: *National question minorities problem and ethnic conflicts in Romania of today (1990-1992)*; PANAJOTOV, G.: *Sävrernenni aspekti na nacionalninja problem v Rumäninja*. In: *Nacionalni problemi na Balkanite*. Istorija i sävrernennost. Sofia 1992, s. 263-276.

52 CASTELLAN, ref. 24, s. 559-564.

Albánskym problémom sa však stali aj vzťahy s Gréckom, a aj tu konfrontáciu vyvolali menšinová otázka a zmenený prílev utečencov na grécke územie. Prvá otázka má svoje historické korene. V južnej časti Albánska (severný Epirus) je usídlené obyvateľstvo gréckeho pôvodu (podľa albánskych štatistík menej než šesťdesiatisíc, podľa gréckych údajov viac než štvrtmilióna), v gréckej oblasti Tsamuria (alb. Çamuria) zase albánske. Grécko sa neúspešne pokúšalo získať väčšie práva pre grécku menšinu v Albánsku, predovšetkým na poli školskom a cirkevnom, obnoviť existenciu východnej ortodoxnej cirkvi, ktorú zakázal režim Envera Hoxhu, vrátiť jej majetok a otvoriť grécke konzuláty v severnom Epire. Roku 1993 sa v gréckych masovokomunikačných prostriedkoch dokonca objavila kampaň za autonómiu pre severný Epirus (pričom sa predpokladalo, že nová autonómna oblasť by sa v budúcnosti pričlenila ku Grécku). Naopak, Albánsko označilo gréckeho konzula v Gjirokastré za nežiaducu osobu, zorganizovalo súdny proces proti členom menšinovej organizácie albánskych Grékov „Omonia“, a Tirana požiadala Atény o vyplatenie náhrad za majetok skonfiškovaný po vojne gréckymi úradmi 18 500 albánskym Çamom, ktorí utiekli, resp. boli vyhnaní v rokoch 1944 – 1945 z tsamurijskej oblasti po obvinení z kolaborácie s talianskou okupačnou mocou. Albánsko takisto protestovalo proti zvoleniu gréckeho vládky za hlavu Albánskej autokefálnej cirkvi a odmietlo obnoviť jeho sídlo v Tirane.

Druhý problém zaťažujúci bilaterálne vzťahy oboch štátov sa vynoril v začiatkoch albánskeho postkomunizmu. Podľa gréckych údajov sa roku 1991 na území Grécka nachádzalo niečo nad osemdesiatisíc utečencov albánskeho pôvodu, o dva roky neskôr, t.j. roku 1993 ich bolo už viac než 430 000. Väčšina z nich sa do Grécka dostala ilegálne, takže takisto ilegálne sa aj zamestnávala, mnohí sa zaplietli do kriminálnych aktivít, čo grécke úrady nútilo, aby ich vyhostovali násilím, či väznili. Otázka nepozvaných „hostí“ však bola viac otázkou gréckou, než albánskou – predovšetkým grécke úrady sa museli vyrovnáť s prílivom ľudí a všetkými zmieňovanými nežiaducimi dôsledkami, rastom kriminality, násilných činov a rôznorodými potýčkami medzi prišielcami a domácimi (hlavne v mestskom prostredí), ale aj nárastom korupcie, prostitúcie, obchodovania s drogami a ďalšími javmi, ktoré sprevádzali rôzne formy porušovania ľudských práv.⁵³ Podobné problémy vyvolávala už od roku 1991 aj prítomnosť desiatok tisíc albánskych utečencov v Taliansku.

Vývoj nacionalizmu v prostredí Balkánskeho polostrova ukazuje, že ani koncom 20. storočia sa balkánske komunity nedokázali úspešne popasovať so svojimi nacionálnymi stereotypmi, mýtmi a predsudkami. Je skôr svedectvom, že národné kauzy minulosti sa neprestajne aktualizovali a politizovali. Balkánsky vývoj však tiež jednoznačne ukázal, že etnicke „čisté“, z národného hľadiska homogénne štáty na jeho území nielenže nemožno vytvoriť, oni sa nemôžu stať ani ideálom. Výsledok perspektív, ktoré takýto vývoj otvára, ukáže až budúcnosť.

Z bulharčiny preložila: PhDr. Mária Tonková, CSc.

K. MANČEV: NATIONALITÄTENPROBLEME UND GEGENSÄTZE DES NATIONALISMUS
AUF DEM BALKAN GEGEN ENDE DES 20. JAHRHUNDERTS

Die Beziehungen zwischen den einzelnen Völkern der Balkanhalbinsel gerieten in der zweiten Hälfte der 80-iger Jahre des 20. Jahrhunderts in eine totale Krise, wobei die Beziehungen zwischen

53 CHRISTAKUDIS, A.: *Balkanskata politika na Gärcija prez 90te godini*. Sofia 1999.

den Völkern der kommunistischen jugoslawischen Föderation nicht ihre einzigen Merkmale waren. Es ist schwierig eindeutig und folgerichtig alle Ursachen dieser Krise festzulegen, es ist jedoch offenbar, dass die neue Etappe des Nationalismus zu den wesentlichsten Ursachen gehört. Die Entwicklung des Nationalismus auf dem Balkan zeigt, dass die Balkanvölker auch am Ende des 20. Jahrhunderts nicht in der Lage waren, ihre nationalen Stereotype, Mythen und Vorurteile bewältigen; noch merkwürdiger ist die Art, mit welcher in konkreten Bedingungen die nationalen Kasus der Vergangenheit immer wieder aktualisiert und politisiert wurden. Die Ereignisse in Jugoslawien, Albanien, Rumänien und Bulgarien geben konkrete Antworten auf schwerwiegende theoretische Probleme der Forschung von einzelnen Seiten des modernen Nationalismus – vor allem auf die Fragen über das gegenseitige Verhältnis seiner positiven (verbindenden) und negativen (aufteilenden) Züge. Die Entwicklung des balkanischen postkommunistischen Nationalismus ist ein Indikator, um die Methoden der politischen Praxis des Nationalismus zu forschen. Die Entwicklung auf dem Balkan Ende des 20. Jahrhunderts hat auch eindeutig gezeigt, dass die ethnisch „sauberen“, national homogenen Staaten auf dessen Gebiet unerreichbar sind und dass sie auch kein Ideal bilden können.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

ZOSTAVENIE SYSTÉMU KONTROLY V OKUPOVANOM NEMECKU

MARIÁN MANÁK

MANÁK, M.: Establishment of the system of control in the occupied Germany.

Vojenská história, 2, 13, 2009, pp. 97–106, Bratislava.

The study deals with the negotiations of the Allies of antifascist coalition on the after-war division of Germany. It follows the discussion on the form of control mechanism and its everyday management in the country after German capitulation. Taken from the time perspective it starts with the Conference of Foreign affair Ministers in the Great Three in October 1943 the conclusion of which was the establishment of European advisory commission focused on after-war division of Germany, up to the Jalta conference in February 1945 the Allies agreed on the main rules of their common policy towards Germany. It is highly appreciated that the author collected available international literature including published materials on the issue. He analyses the opinions and proposals of competent bodies in the states of the Great Three, while he points at the differences in opinions.

Military History. Germany. World War Two.

Konferencia ministrov zahraničných vecí Veľkej trojky, prebiehajúca od 18. do 30. októbra 1943 v Moskve, okrem iného dospela k dohode o potrebe vytvorenia mechanizmu, ktorý by zabezpečoval tesnejšiu spoluprácu medzi USA, ZSSR a Veľkou Britániou v oblasti skúmania európskych otázok, vznikajúcich z vývoja vojny. Praktickým výsledkom rokovaní, zohľadňujúcim predstavy všetkých troch veľmocí, bolo zriadenie Európskej poradnej komisie *European advisory commission* (ďalej aj „EPK“) so sídlom v Londýne.¹ Úlohu novozriadeného spoločného orgánu videli ministri predovšetkým v tom, že bude študovať európske problémy vyplývajúce z postupného ukončovania vojnových akcií, ktoré vlády Veľkej trojky uznávajú za účelné komisií odovzdať na posúdenie a vypracovanie spoločného

---

1 Prvé zasadnutie EPK sa konalo 14. januára 1944, posledné 6. septembra 1945. Jednotlivé delegácie viedli John Winant (USA), Fiodor Gusev (ZSSR), William Strang (Veľká Británia) a od 14. 11. 1944 sa plnoprávnym členom EPK stal zástupca de Gaulleovho Bojujúceho Francúzska René Massigli.

stanoviska. Novozriadená komisia sa mala prioritne koncentrovať na otázku povojnového usporiadania v Nemecku.²

Jednou z priorit komisie bolo vypracovať pre spojenecké vlády mechanizmus kontroly, ktorý by zabezpečil plnenie kapitulčných podmienok Nemecka a každodenný chod krajiny po skončení vojny. V takomto duchu si moskovskú dohodu vykladala britská strana, ako aj americký zástupca v komisii J. Winant, ale trochu inak ju ponímala sovietska vláda a vládne štruktúry USA – predovšetkým prezident Franklin D. Roosevelt, ako aj ministerstvo vojny.³

Na prvej schôdzi EPK v januári 1944 britský zástupca v komisii W. Strang predložil spolu s návrhom na rozdelenie okupačných pásiem aj plán systému kontroly v Nemecku v čase trvania spojeneckej okupácie krajiny. Keďže Londýn už od počiatku vychádzal z predpokladu, že Nemecko bude spravované viac ako len jednou okupačnou armádou, britská delegácia navrhla rozdeliť krajinu najskôr do dvoch a následne do troch okupačných pásiem, na čele ktorých mali stáť hlavní velitelia príslušných okupačných armád. Britská strana zároveň predpokladala, že bude nevyhnutné vytvoriť centrálny správny orgán, ktorý by koordinoval zavádzanie nových zákonov a nariadení súbežne vo všetkých troch obsadených pásmach. Touto výkonnou inštanciou mala byť spojenecká Vysoká komisia pre Nemecko (*High Commission for Germany*) so sídlom v Berlíne, ktorá sa mala zaoberať riešením problémov vznikajúcich v Nemecku bezprostredne po jeho porážke. Vysoká komisia mala mať troch členov – každú z veľmocí mal reprezentovať jeden zástupca, pričom pri predsedaní tomuto orgánu sa mali pravidelne striedať. Základnou úlohou Vysokej komisie bolo odzbrojiť všetky nemecké vojenské jednotky a nastoliť v krajine poriadok a právo. Britský návrh počítal s tým, že v čase pred nemeckou kapituláciou, t.j. počas aktívneho vojenského odporu nemeckej armády, by boli hlavní velitelia jednotlivých okupačných vojsk kompetenčne nadriadení Vysokej komisii. V prípade, že by existovala nemecká centrálna vláda, hlavní velitelia mali vykonávať jej kontrolu spoločne. Po kapitulácii Nemecka a po upokojení situácie v krajine mala nastať druhá fáza tzv. „efektívnej spojeneckej kontroly“, keď malo dôjsť k zmene subordinácie, t.j. Vysoká komisia pre Nemecko sa mala stať nadriadeným vojenským orgánom – hlavným veliteľom okupačných pásiem – s tým, že im bude naďalej ponechané právo vyhlasovať v prípade potreby stanné právo vo svojom okupačnom pásme. Britský návrh nevylučoval možnosť, že traja hlavní velitelia by sa neskôr mohli nejakým spôsobom začleniť do Vysokej komisie pre Nemecko.⁴

Americký návrh plánu správy porazeného Nemecka zaslal minister zahraničných vecí Cordell Hull Winantovi 26. februára 1944. Na zodpovedných pracovníkov v Spojených štátoch Winant už dlhšie naliehal, aby mu doručili relevantné podklady na rokovanie, pretože britská delegácia žiadala prediskutovať tieto otázky v rámci EPK. Spolu s memorandom prijal Winant z ministerstva zahraničných vecí list, v ktorom mu námestník ministra zahraničných vecí Edward Stettinius tlmočil názory prezidenta na nemeckú problematiku. Roosevelt v tom čase zastával okrem iného názor, že nebolo v záujme USA participovať na povojnovej rekonštrukcii Európy, vzdialenej od brehov Spojených štátov „3500 míľ“. Prezident chcel obnovu Európy prenechať Britom, pre ktorých to podľa neho bola oveľa zaujímavejšia

2 *Foreign relations of the United States. Diplomatic Papers, 1943. General Volume I.* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1963, s. 606 a 629.

3 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army in The Occupation of Germany 1944-1946.* Washington D. C.: Center of Military History U.S. Army, 1975, s. 125.

4 *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1944. General Volume I.* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966, s. 155-159 (ďalej len FRUS 1944).

šia téma. Roosevelt však neodmietal účasť na eliminácii Nemecka ako možného a či skôr pravdepodobného zdroja tretej svetovej vojny. Ako však niekoľkokrát zdôraznil, prvoradou podmienkou, od ktorej sa odvíjali ďalšie otázky, bolo zaujatie severozápadného okupačného pásma americkými vojskami, ktoré podľa dovedajších spojeneckých plánov malo pripadnúť britskej strane.⁵

Pokiaľ išlo o samotný americký návrh správy porazeného Nemecka, pri jeho príprave vychádzali plánovači vo Washingtone z niekoľkých základných princípov, t.j. opierali sa najmä o Rooseveltove vyjadrenia z októbra 1943, keď sa pred Moskovskou konferenciou ministrov zahraničných vecí a tiež pred stretnutím s britským premiérom Winstonom Churchillom v Káhire jasne vyjadril o potrebe rozdelenia Nemecka na tri, a prípadne i na viac častí. Z toho dôvodu bolo pre zodpovedných vojenských činiteľov USA prvoradé uskutočniť decentralizáciu porazenej krajiny. Druhý východiskový aspekt zohľadňoval názor ministerstva vojny, ktoré predpokladalo, že v ďalšej fáze bude pravdepodobne nevyhnutné ustanoviť určitú formu vojenskej vlády (*Military Government*), zloženú zo zástupcov okupačných síl troch veľmocí. Presná podoba vojenskej vlády s celonemeckou pôsobnosťou však nebola v dokumente podrobnejšie vysvetlená, ale mala byť predmetom ďalšej diskusie a dohody všetkých troch veľmocí. Keďže zástupcovia ministerstva vojny mali trvalú snahu obmedzovať kompetencie EPK, podľa ich názoru – zohľadnenom v spomínanom memorande – londýnska komisia sa nemala v tomto smere vôbec angažovať. Prinajmenšom preto, lebo mandát a rozsah úloh zadaných EPK bol limitovaný len na krátke obdobie po kapitulácii Nemecka.⁶ Washingtonskí plánovači na ministerstve vojny boli pevne presvedčení o tom, že ich povinnosťou je chrániť kompetencie vojenských autorít pred ich okliešťovaním zo strany civilistov. Navyše, minister vojny Henry Stimson bol od začiatku proti vzniku EPK a prácu tohto orgánu dlhodobo ignoroval.⁷

Uvedený americký návrh bol založený v prvom rade na jednoznačnej potrebe dosiahnutia trojstranného konsenzu o podobe rozsahu a formy spravovania Nemecka vojenskými autoritami ešte pred jeho kapituláciou. Plán považoval za optimálne riešenie rozdelenie krajiny do okupačných pásiem spravovaných separátne; výnimkou bol Berlín, ktorý mal byť spravovaný spoločným spojeneckým orgánom nazvaným Kontrolná rada (*Control Council*). Kontrolná rada sa mala skladať z najvyšších vojenských predstaviteľov troch okupačných mocností a nimi menovaných zástupcov v rovnakom počte z každej strany. Avšak Kontrolná rada nemala niesť priamu zodpovednosť za oblasť mimo hlavného mesta, ale všetky dôležité nariadenia s dosahom na civilnú sféru v porazenom Nemecku mali byť obsiahnuté v inštrukciách jednotlivých veliteľov okupačných pásiem.⁸

Pri porovnaní amerického a britského návrhu bolo evidentné, že britský plán kládol väčší dôraz na civilnú zložku pri správe krajiny (členovia Vysokiej komisie pre Nemecko nemuseli nevyhnutne pochádzať z vojenských kruhov), zatiaľ čo americká strana dávala pri správe krajiny prednosť vojenským štruktúram. Winant spolu s členmi britskej delegácie pokračovali v hľadaní kompromisného riešenia, nakoľko oba návrhy, čo do spôsobu riadenia krajiny, tak odlišné neboli. Oba plány totiž predpokladali vytvorenie okupačných pásiem na čele s hlavnými veliteľmi okupačných vojsk a vytvorenie určitého centrálného orgánu s celone-

5 FRUS 1944, s. 183-184.

6 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 126.

7 KEYSERLINGK, R. H.: *Austria in World War II: An Anglo-American Dilemma*. Kingston : McGill-Queen's Univ. Press, 1988, s. 153.

8 FRUS 1944, s. 185-188.

meckou pôsobnosťou. Iný postoj k predmetnej téme zaujala sovietska strana. Jej zástupca F. Gusev počas jari 1944 nedisponoval v tejto záležitosti relevantnými podkladmi z Moskvy, a preto o predložených návrhoch odmietal rokovať. Tým komisia v otázke hľadania spôsobu systému kontroly v Nemecku uviazla na dlhší čas na mŕtvom bode.

Začiatkom mája britská strana rozšírila svoj pôvodný návrh z 15. januára, ako aj doplnený plán z 22. marca, v ktorom bližšie popisala fungovanie Vysokej komisie pre Nemecko. V následnej diskusii sa však ukázalo, že oba návrhy nedostatočne upravovali kompetenčný pomer medzi Hlavnou komisiou pre Nemecko a hlavnými veliteľmi jednotlivých okupačných vojsk v čase medzi kapituláciou Nemecka a obdobím prevzatia právomoci v krajine Vysokou komisiou. Tým reálne hrozilo, že na území Nemecka mohol nastať chaos v tom, že by nebolo jasné, ktorý z týchto spojeneckých orgánov disponuje v danom čase najvyššou právomocou v krajine. Briti vyšli v ústrety americkému dokumentu a v doplnenom návrhu ponechávali výkonné kompetencie trom najvyšším vojenským veliteľom aj v čase bezprostredne po nemeckej kapitulácii, pričom títo mali vytvoriť spoločný orgán nazvaný Vojenská komisia (*Military Commission*). Vojenská komisia mala fungovať obdobne ako americkú stranou preferovanú dočasnú vojenskú vládu a jej prvoradou úlohou bolo stabilizovať situáciu v krajine po skončení vojny, kým zodpovednosť za chod štátu neprejde do rúk Vysokej komisie pre Nemecko. V podstate mal v Nemecku existovať trojfázový systém preberania moci v krajine. V prvej fáze – v období pred kapituláciou – mali mať rozhodujúce slovo jednotliví hlavní velitelia okupačných vojsk. V druhej fáze – po kapitulácii Nemecka – mali spomínaní hlavní velitelia vytvoriť Vojenskú komisiu a až v tretej fáze britská strana počítala s prechodom moci do rúk Hlavnej komisie pre Nemecko. Avšak ani tento posledný britský návrh, podobne ako oba predchádzajúce, nestanovil presnú lehotu, ako dlho má Vojenská komisia Nemecko spravovať. Proces prechodu prevzatia zodpovednosti za správu v krajine z Vojenskej komisie na Vysokú komisiu pre Nemecko sa podľa britských predstáv nemal zbytočne oddaľovať, ale mal sa uskutočniť v čo možno najkratšom čase po nemeckej kapitulácii.⁹

Podobný recipročný krok sa vynasnažili urobiť Winantovi poradcovia, ktorí v júli 1944 zrevidovali vlastný pôvodný návrh a nazvali ho „Zásady spojeneckej vojenskej vlády v Nemecku“ (*Principles of Allied Military Government in Germany*). Skombinovali v ňom dovtedajšie dokumenty, ktoré sa v danej súvislosti ocitli na rokovačom stole, pričom stále nemohli zohľadniť sovietske predstavy, keďže Gusev v tomto smere nič nové nepredložil. Z toho dôvodu nebol predložený elaborát pokladaný za definitívny. Jeho tvorcovia počítali s tým, že keby ho aj odsúhlasili všetky tri delegácie, detailnejšie plány spojeneckej kontroly v Nemecku by bolo ešte i tak potrebné doriešiť.

Predložený dokument v úvodnej časti sumarizoval princípy, ktorými sa spojenecké mocnosti mali riadiť pri správe Nemecka. Podľa názoru predstaviteľov americkej delegácie v EPK bolo úlohou systému spojeneckej kontroly v povojnovom Nemecku vykonávať dozor pri uplatňovaní podmienok kapitulácie, odzbrojiť a demilitarizovať krajinu a zničiť všetok jej vojnový potenciál, zatknúť a následne potrestať vojnových zločincov a zakázať NSDAP. Okrem toho mali Spojenci zabezpečiť chod Nemecka po správnej stránke a riadiť jeho politickú a hospodársku rekonštrukciu tak, aby bol z dlhodobého hľadiska zabezpečený maximálny prínos krajiny pre medzinárodnú bezpečnosť. V ďalšej časti dokument predpokladal, že hlavní spojeneckí velitelia, ako predstavitelia svojich vlád v Nemecku, vytvoria spoločný orgán nazvaný Najvyššie velenie (*Supreme Authority*), ktorý by zabezpečoval

9 FRUS 1944, s. 211-216.

správny systém v Nemecku. V tomto prípade išlo o progres, pretože v pôvodnom návrhu z 26. februára 1944 americká strana počítala s ustanovením iba nešpecifikovanej formy vojenskej vlády, avšak na druhej strane Američania nezohľadnili posledný britský návrh, nakoľko predložili iba tzv. dvojfázový plán – nepočítali teda s dlhodobjšou spoločnou správou Nemecka. Druhou spojeneckou inštanciou v krajine mala byť, rovnako ako v prvom americkom návrhu, Kontrolná rada, ktorá by prioritne dozerala na správu Veľkého Berlína. Okrem toho Kontrolná rada mala Najvyššiemu veleniu predkladať návrhy ohľadom tvorby novej politickej koncepcie v krajine. V Nemecku mala byť na rozdiel od dovtedajšej politickej štruktúry zachovaná len správna sústava, pričom do funkcií v administratívnom aparáte nemali byť prijímaní žiadni bývalí vysokopostavení členovia NSDAP. Rozpaky vyvolávala veta z dokumentu, že z kontinuálneho hľadiska sa pripúšťala možnosť ponechať na svojich miestach dovtedajších zamestnancov, ktorí síce členmi nacistickej strany boli, ale v minulosti sa aktívne do jej činnosti nezapájali. Ako mali príslušné spojenecké orgány zisťovať „mieru angažovanosti“ v NSDAP a čo sa vôbec za „aktívnu činnosť“ malo považovať, návrh neuvádzal.¹⁰

Práca komisie v otázke doriešenia systému kontroly v Nemecku viazla aj preto, lebo Gusev až do konca augusta 1944 neprejavoval ochotu diskutovať na túto tému. Avšak postup spojeneckých vojsk vo Francúzsku a pád Paríža prinútili sovietsku delegáciu k väčšej iniciatíve, ktorá vyústila do predloženia vlastného plánu. Obsahoval súhrn opatrení na obdobie nasledujúce ihneď po ukončení nepriateľstva, v rámci ktorého sa mali bezprostredne realizovať základné požiadavky bezpodmienečnej kapitulácie. Podobne ako Američania, ani sovietski predstavitelia neuvažovali v dlhodobjších časových rámcoch (na rozdiel od Britov, ktorí vo svojich plánoch počítali v záverečnej fáze okupácie s pôsobením trojstranného celonemeckého orgánu – Vysokej komisie pre Nemecko). Podľa predstáv sovietskej strany mali najvyššou právomocou v krajine disponovať hlavní velitelia americkej, sovietskej a britskej okupačnej armády, každý osobitne vo svojom okupačnom pásme. Z dôvodu lepšej koordinácie mal pri každom spojeneckom štábe pôsobiť vojenský pridelenec z ostatných dvoch okupačných veľmocí. Traja hlavní velitelia okupačných pásiem mali spolu vytvárať Kontrolnú radu (*Control Council*)¹¹, ktorá mala spoločne riešiť celonemecké problémy, napríklad otázky týkajúce sa obchodu, priemyslu, logistiky, ale aj vojenských záležitostí. Okrem toho mala Kontrolná rada priamo riadiť nemeckú vládu a centrálné orgány v krajine, nakoľko sovietska strana predpokladala, že v čase kapitulácie bude v Nemecku funkčná vláda stále existovať. Bežné každodenné záležitosti mali spadať do kompetencie stáleho Koordináčného výboru (*Co-ordinating Committee*), pozostávajúceho z troch vysokých predstaviteľov spojeneckých mocností, ktorých vojenská hodnosť nesmela byť nižšia ako hodnosť generála. Medzi povinnosti Koordináčného výboru mala patriť implementácia rozhodnutí Kontrolnej rady, pravidelný dozor nad aktivitami a korešpondenciou nemeckej vlády a centrálnych inštitúcií, ďalej koordinácia záležitostí, ktoré si vyžadovali rovnaké opatrenia vo všetkých troch okupačných pásmach a v konečnom dôsledku aj vypracovávanie podkladov pre spoločné rozhodnutia Kontrolnej rady. Pokiaľ išlo o správu hlavného mesta

10 FRUS 1944, s. 246-248.

11 V uvedenom sovietskom návrhu mali Kontrolnú radu (*Control Council*) tvoriť jednotliví hlavní velitelia spojeneckých okupačných vojsk, avšak v už skôr predložených amerických plánoch mala mať Kontrolná rada úplne iné personálne zloženie a funkčné zaradenie – podľa Američanov Kontrolná rada mala byť podriadená hlavným veliteľom okupačných vojsk a jej úlohou malo byť spravovanie oblasti Veľkého Berlína. V zmysle sovietskeho návrhu mal tieto úlohy v hlavnom meste Nemecka vykonávať osobitný obdobný spojenecký orgán nazvaný Komandatúra.

Berlín, sovietsky návrh počítal so zriadením osobitného medzispojeneckého orgánu nazvaného Komandatúra. Podobne ako Kontrolnú radu aj Komandatúru mali tvoriť traja velitelia okupačných sektorov. Kompetenčne mala spadať pod Kontrolnú radu.¹²

Sovietsky návrh aktuálne zapadal do americkej vnútro politickej debaty o charaktere po vojnovnej nemeckej vlády. Vplyvný minister obchodu Henry Morgenthau sa dlhodobo snažil presadiť, aby sa veliteľom amerického okupačného pásma stal civilista. Predstavitelia ministerstva vojny H. Stimson a John McCloy však na Roosevelta naliehali, aby správa okupačného pásma bola zverená niekomu z ministerstva vojny, najlepšie vojakovi disponujúcemu širokými právomocami. Úplne inak však zmýšľalo ministerstvo zahraničných vecí, ktoré preferovalo nastolenie ústrednej spojeneckej vlády v Berlíne.¹³ Prezident Roosevelt sa prikláňal k Morgenthauovej predstave a presadzoval vymenovanie civilného správcu, pričom mal už vybratého aj svojho nominanta – Roberta Murphyho, ktorého vyslal do štábu hlavného veliteľa spojeneckých expedičných síl v Európe (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force*), aby sa bližšie oboznámil s nemeckou problematikou. Pred odchodom mu povedal, že Spojené štáty od Nemecka vojnové reparácie vyžadovať nebudú, avšak pripustil, že „*Briti, Sovietsi a iné spojenecké štáty by mali dostať nemecké pracovné sily a zariadenia.*“ Spojenci mali podľa jeho názoru v Nemecku rokovať s „*veliteľmi a úradmi na miestnej úrovni*“, z čoho vyplývalo, že ústredné nemecké orgány či nemecké hlavné velenie nemali disponovať výraznejšími právomocami. Takýto postup mal Spojené štáty uchrániť pred možným obviňením, že uzavreli dohodu s nejakou skupinou ľudí, ktorá by „*predstierala, že je protinacistická, a pritom by mohla byť len zásterkou nežiaducich živlov*“. Pokiaľ išlo o vojnových zločincov, Roosevelt presadzoval názor, že by sa s nimi malo nakladať „*sumárne*“, bez „*dlhých prietahov a právnických procedúr*“. To znamenalo, že po náležitej identifikácii mali byť jednoducho popravení. V konečnom dôsledku sa však snažil zorganizovať okupáciu Nemecka takým spôsobom, že by sa na nej dala zakladať ďalšia spolupráca so Stalinovým Sovietskym zväzom.¹⁴

V tejto súvislosti je vhodné priblížiť si názory Geорга F. Kennana, ktorý pôsobil niekoľko mesiacov vo funkcii politického poradcu amerického zástupcu v EPK, na spôsob zmýšľania zodpovedných amerických činiteľov o problematike povojnového usporiadania Nemecka. Kennan si nespomínal, že by ho počas jeho pôsobenia v EPK alebo pri nejakej inej príležitosti boli z Washingtonu požiadali o konzultáciu ohľadom Nemecka, alebo že by bol niekedy dostal možnosť predložiť vláde vlastný pohľad na túto záležitosť. Kennanov priateľ Henry P. Leverich, s ktorým pred vojnou slúžil na veľvyslanectve v Berlíne, ho pri jednej príležitosti bližšie uviedol do nemeckej problematiky.¹⁵ Ukázal mu dokument týkajúci sa využitia nemeckého personálu budúcou vojenskou vládou, o ktorom sa vtedy vo washingtonských kuloároch rokovalo a ktorý bol neskôr Winantovi odoslaný do EPK ako oficiálny americký návrh. Vládny dokument konštatoval, že je nevyhnutné zabrániť, aby „*Nemci zamestnaní v administratívnom aparáte boli nepriateľmi demokratickej rekonštrukcie.*“ Z administratívnej mašinérie nemeckého štátu mali byť vylúčené „*všetky osoby patriace do určitých vyme-*

12 FRUS 1944, s. 299-301.

13 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 127.

14 BESCHLOSS, M.: *Dobyvatelé. Roosevelt, Truman a zničení Hitlerova Německa 1941 – 1945*. Praha – Plzeň 2005, s. 109 a 154.

15 Neznamenalo to, že by bol Kennan v tomto smere nováčikom alebo že by nebol veci dostatočne poznal. V Nemecku prežil čas detstva a študentských čias. Neskôr v tejto krajine pôsobil v úradnej funkcii viac ako päť rokov, z toho skoro tri roky počas druhej svetovej vojny.

dzených skupín, zahrňujúcich prinajmenšom 3 milióny osôb“. Po jeho zhliadnutí sa Kennan rozhodol napísať memorandum, v ktorom sa bližšie venoval otázke takéhoto plánovania.¹⁶

Memorandum rozdelil do troch hlavných bodov. V prvom rade vyslovil presvedčenie, že úmysel americkej vlády v otázke kategorizácie obyvateľstva do určitých skupín je neuskutočniteľný, pretože takéto lustrovanie by si zo strany Spojencov vyžadovalo vysoký stupeň profesionality v oblasti personálnej politiky. A keďže bol brilantným znalcom európskych medzinárodných vzťahov, pochyboval, že by sa v takejto chúlостivej veci dala dosiahnuť súhra na tripartitnej úrovni. Existovala len malá pravdepodobnosť, že by sa Spojenci dokázali zhodnúť na vymedzení skupín, ktoré mali byť eliminované, pretože vrcholní predstavitelia ZSSR, ale aj Veľkej Británie mali sklon viac sa zaujímať o okamžitú využiteľnosť jednotlivcov na svoje vlastné účely a záujmy ako o ich predchádzajúce názory, ktoré kedysi (možno) hlásali. Na takéto lustrovanie by zároveň bolo potrebné zriadiť obrovský a nevyhnutne nepopulárny vyšetrovací aparát. Kennanovi sa videlo nemožné podrobne preskúmať a prešetriť politické aktivity obrovského množstva ľudí v cudzej krajine – v každom prípade by sa to nezaobišlo bez chýb a omylov. Existovalo totiž viacero spôsobov, ako sa Nemci mohli vyhnúť takémuto vyšetrovaniu (zničenie záznamov, korupcia vyšetrovateľov, apod.), ktoré by tak v konečnom dôsledku viedlo len k rozporom medzi Spojencami.¹⁷

Po druhé, keby sa projekt aj bol dal úspešne realizovať, neposlúžil by cieľu, na ktorý bol určený, lebo vo vojnu zničenej krajine sa jednoducho nedala nájsť iná skupina ľudí, schopných prevziať zodpovednosť za tých, ktorí by od moci boli odstavení. Podľa Kennanovej mienky až deväťdesiat percent z tých, ktorí boli v Nemecku schopní a rešpektovaní, spadalo presne do tých kategórií, ktoré mali byť vylúčené z verejného života. Z toho logicky vyplývalo, že správu štátu by museli prevziať okupačné sily v spolupráci s nejakou skupinou demokraticky zmýšľajúcich Nemcov. Pritom bolo nanajvýš otáznne, v akom stave sa liberálne sily v krajine nachádzali; on sám ako znalec nemeckých pomerov ich považoval za žalostne malé a slabé. Ak by takáto vláda nejakým spôsobom aj vznikla, musela by si byť vedomá toho, že za chrbtom má ohromne silnú, ale nepriateľsky naladenú opozíciu. Výsledkom by bola konečná diskreditácia všetkého, za čím by západné sily v Nemecku stáli. Odtiaľ bol podľa Kennana už len krok k triumfálnemu návratu bývalých nacistov ako „osloboditeľov“ Nemecka.¹⁸

V súvislosti s Rooseveltovým presvedčením o „*prušiackom nacionalizme*“¹⁹ Kennan zastával názor, že odstránenie nacionalistických elementov z verejného života by bola úloha nielen neuskutočniteľná a neefektívna, ale aj zbytočná, pričom ťažisko americkej povojnovej prítomnosti v Nemecku videl v aktivitách smerujúcich k tomu, aby sa krajina opäť nestala zdrojom vojenskej agresie. Na druhej strane Kennan, podobne ako Roosevelt, otvorene pripúšťal, že Nemecko ako také je svojím založením nacionalistické. Z tohto dôvodu pokladal za účelné Nemecku ukázať, že agresia sa nevypláca – čo ale nechcel demonštrovať násilným odstránením ťažko vymedziteľnej skupiny ľudí z verejného života. Podľa neho úlohou Spojencov voči vtedajšej vládnucej triede v Nemecku nebolo prinútiť ju stiahnuť sa z pozícií v momente, keď sa to pre ňu stane nepríjemným bremenom, ale nekompromisne jej ukázať, že Nemecko nie je dostatočne silné na to, aby mohlo ohrozovať záujmy ostatných, a že aký-

16 KENNAN, G. F.: *Memoirs 1925 – 1950*. Boston : Little, Brown and Co., 1967, s. 175.

17 Tamže, s. 175-176.

18 Tamže, s. 176-177.

19 Prezident bol presvedčený o tom, že primárnym zdrojom nemeckého militarizmu a nacistického zla je Prusko, a že jeho oddelením od zvyšku krajiny sa situácia v povojnovom Nemecku výrazne zlepší.

koľvek pokus v tomto smere by nevyhnutne viedol ku katastrofe. Podľa Kennanových úvah by takto zvolený prístup viedol v konečnom dôsledku k postupnému oslabovaniu fašizoidných elementov v krajine. Ale ak by predsa len tieto antidemokratické zložky v spoločnosti pretrvali, bolo by to odrazom vývoja domácej nemeckej politiky, a nie nevhodných vonkajších vplyvov cudzích síl. Ako Kennan dodal, „*politický vývoj veľkých národov je podmienený a určovaný ich národnými skúsenosťami, nikdy nie zasahovaním zahraničných síl do ich vnútorných vzťahov*“²⁰.

V inom memorande, adresovanom priamo Winantovi a týkajúcom sa možného potrestania vojnových zločinov, Kennan vyjadril svoj nesúhlas s Rooseveltovým optimizmom, pokiaľ išlo o povojnovú spoluprácu so Stalinom. Nebolo to len v tom, že každý pokus o vzájomnú spoluprácu považoval za odsúdený na neúspech – Kennan nemal žiadne ilúzie o skutočných sovietskych plánoch s povojnovým Nemeckom. V tomto kontexte si neodpustil poznámku, že údajná vojenská mentalita nemeckého národa, ako to s obľubou pripomínal Roosevelt, je v skutočnosti všeobecne rozšíreným javom, a rozhodne nie je charakteristickou črtou výlučne Nemcov – čo bol aj jeden z hlavných dôvodov, prečo sa Kennan staval proti akémukoľvek programu denacifikácie. Nesympatizoval s nacistickými ideami, ale ako znalec sovietskych pomerov a diplomat nemal ani najmenšiu chuť prizerať sa tomu, ako Spojené štáty – práve spoločne so Stalinom – posudzujú a trestajú iných.²¹

Kennanove „kacírské“ úvahy však v tom čase nielenže neboli pre Washington vôbec vítané, ale ľudia sediaci na zodpovedných miestach ich pravdepodobne ani nečítali. Americký veľvyslanec v Sovietskom zväze Averell Harriman si dokonca vyslovene neprial, aby Kennan – už ako zamestnanec na veľvyslanectve v Moskve – predkladal vlastné úvahy o politickej situácii.²² Jeho názory a skúsenosti (aj z misie u Winanta) boli natoľko odlišné od oficiálnych názorov americkej zahraničnej politiky, že Kennan sám uvažoval o odchode zo služieb ministerstva zahraničných vecí a ukončení svojej diplomatickej dráhy.²³ O Kennanove závery a postrehy sa Washington začal serióznejšie zaujímať až po nástupe Harryho S. Trumana na prezidentský post v apríli 1945, keď sa do popredia dostávala jemu názorovo blízka skupina politikov ako George C. Marshall, či Dean Acheson.²⁴ Krátko nato v roku 1947 dostal Kennan možnosť naplno rozvinúť svoje predstavy a získané skúsenosti pri projektovaní Marshallovho plánu.

Winant, ako oficiálny zástupca Spojených štátov amerických v EPK, sa v roku 1944, samozrejme, nemohol riadiť Kennanovými úvahami, ale musel čakať na pripomienky k predloženému plánu z Washingtonu, a to takmer štyri mesiace. Až začiatkom novembra dostal inštrukciu nazvanú „Spojenecký kontrolný systém v Nemecku“ (*Allied Control Machinery in Germany*), vyhotovenú Pracovným bezpečnostným výborom (*Working Security Committee*) a schválenú ministerstvom zahraničných vecí i Zborom náčelníkov štábov (*Joint Chiefs of Staff*). Nebrala do úvahy posledný Sovietmi predložený dokument v danej veci, ale jej washingtonskí autori sa v inštrukcii snažili bližšie špecifikovať a osvetliť určité nejasnosti z predchádzajúceho amerického plánu. V podstate sa však jediná výraznejšia úprava týkala len otázky možného zamestnávania domácich nemeckých kádrov v administratívnej sfére

20 KENNAN, G. F.: *Memoirs*, s. 177-178.

21 Tamže, s. 179-180.

22 KENNAN, G. F. – LUKACS, J.: *George F. Kennan and the Origins of Containment 1944 – 1946: the Kennan-Lukacs Correspondence*. University of Missouri Press, 1997, s. 27.

23 WANNER, J.: *Spojené štáty a evropská válka 1939 – 1945. Díl III. Zápas o Evropu*. Praha 2002, s. 238.

24 MAUROIS, A.: *Súbežné dejiny USA. Dejiny USA v rokoch 1917 – 1961*. Bratislava : Smena 1966, s. 311.

re, keď revidovaný dokument upresňoval, že do správnych orgánov sa mali títo prijímať len na také miesta, kde sa zvyčajne vykonávajú čisto „rutinné úkony“. V konečnom dôsledku sa ale ponechávalo na zváženie okupačným veliteľom, či vojenská okupačná moc splní stanovené ciele skôr za pomoci vlastných dôstojníckych kádrov, alebo či bude vhodnejšie ustanoviť na niektoré pozície preverených domácich nemeckých činiteľov. Vychádzalo sa tak v ústrety Rooseveltovej predstave, aby sa problémy riešili až priamo na mieste, bez predchádzajúcich konkrétnych záväzných rozhodnutí prijatých vo Washingtone. Z toho dôvodu sa nemenil pôvodný americký plán, že v každom pásme bude najvyšším predstaviteľom moci hlavný veliteľ okupačných síl, pod ktorého právomoc mali spadať všetky ozbrojené sily aj civilné obyvateľstvo. Rovnako tak traja hlavní velitelia mali vytvoriť spoločný orgán nazvaný Najvyššie spojenecké velenie (*Supreme Allied Authority*) a taktiež sa počítalo so zriadením ďalšieho výkonného orgánu – Kontrolnej rady.²⁵

Z uvedeného je zrejmé, že predložený upravený dokument bol zameraný výlučne na systém kontroly v povojnovom Nemecku, avšak to neznamenalo, že by sa menila dovtedajšia filozofia plánu spojeneckej kontroly v okupovanej krajine – Spojenci mali naďalej dohliadať na uplatňovanie podmienok kapitulácie, zabezpečiť postupnú demilitarizáciu, demokraticizáciu a denacifikáciu krajiny a riadiť povojnovú politicko-hospodársku rekonštrukciu Nemecka. Inštrukcia v zásade nijako neprecizovala predošlé elaboráty o kontrolnom mechanizme v Nemecku – ba možno povedať, že v podstatných bodoch boli všetky návrhy takmer totožné, a preto americká a britská delegácia z taktických dôvodov akceptovali sovietsky návrh ako východisko pre finálnu podobu textu. Po štylistických úpravách bola konečná verzia dokumentu nazvaná „Dohoda o kontrolnom mechanizme v Nemecku“ (*Agreement on Control Machinery in Germany*), podpísaná 14. novembra 1944 zástupcami troch veľmocí. Podľa dokumentu mali zvrchovanú moc v krajine po dobu okupácie vykonávať velitelia ozbrojených síl ZSSR, USA a Veľkej Británie, a to v súlade so smernicami svojich vlád. V celonemeckých záležitostiach mali postupovať spoločne ako členovia najvyššieho spojeneckého orgánu – Kontrolnej rady. Tá mala zabezpečiť, aby velitelia v jednotlivých pásmach postupovali vo vzájomnej zhode. Okrem toho jej úlohou bolo vypracovávať smernice vo vojenských, politických a hospodárskych otázkach týkajúcich sa celého Nemecka; v prípade zriadenia ústrednej nemeckej správy mala Kontrolná rada dozeráť na jej činnosť. Kontrolná rada sa mala schádzať minimálne raz za desať dní, na požiadanie niektorej zo strán, prípadne aj častejšie. Veľmi dôležité bolo ustanovenie, že rozhodnutia Kontrolnej rady musia byť prijaté jednohlasne. Z dôvodu lepšej koordinácie mal pri každom spojeneckom štábe pôsobiť vojenský, námorný a letecký pridelenec ostatných dvoch okupačných veľmocí. Popri Kontrolnej rade mala byť zriadená aj nižšia inštanca – Koordináčny výbor, ktorého hlavnou úlohou bolo vypracovávať podklady pre rozhodnutia Kontrolnej rady. Ďalší medzispojenecký vládny orgán nazvaný Komandatúra (*Komendatura*) mal zodpovedať za chod a riadenie oblasti Veľkého Berlína a mali ho tvoriť traja velitelia okupačných sektorov, pričom kompetenčne mala Komandatúra spadať priamo pod Kontrolnú radu. Pokiaľ išlo o časové obmedzenia, Kontrolná rada a ostatné spojenecké kontrolné orgány mali pôsobiť iba krátkodobo – určitý, bližšie neohraničený čas po kapitulácii Nemecka, keď sa mali v krajine uplatňovať základné požiadavky bezpodmienečnej kapitulácie. V zmysle záverečného článku „Dohody o kontrolnom mechanizme v Nemecku“ mal byť následný systém kontroly

25 FRUS 1944, s. 374-378.

v krajine, aplikovaný v neskoršom období, predmetom ďalšej trojstrannej dohody všetkých okupačných veľmocí.²⁶

Spokojní mohli byť všetci. Sovietski zástupcovia s tým, že hoci predkladali plán ako posledný, bol prijatý za finálny. Američania zasa presadili decentralizáciu krajiny a silnú pozíciu pre vojenského veliteľa so širokými právomocami v príslušnom okupačnom pásme. A britská strana bola uspokojená príslubom, že obdobie vojenskej vlády bude krátke, a že neskôr bude podpísaný nový dokument upravujúci dlhodobú správu Nemecka. Existovali aj výhrady – tie sa však koncentrovali skôr na štylistickú a formálnu stránku dokumentu, ako na obsahovú. Ministerstvu vojny USA sa napríklad názov Kontrolná rada nepozdával a presadzovalo názov z predchádzajúcich amerických návrhov, a to pojem Najvyššie velenie. Určitý rozruch medzi Britmi a Američanmi neskôr spôsobil boj o to, ako celý tento kontrolný mechanizmus výstižne pomenovať. Briti odmietali termín „Vojenská vláda v Nemecku“ (*Military Government for Germany*), ktorý americká strana vo svojej korešpondencii bežne používala a Američania zasa nechceli pristúpiť na použitie slovíčka „komisia“ (*Commission*). Po vzájomnej dohode prijali kompromisné riešenie a obaja nakoniec akceptovali názov Spojenecký kontrolný úrad pre Nemecko (*Allied Control Authority for Germany*).²⁷

Na Jaltskej konferencii²⁸ predstavitelia Veľkej trojky na základe tejto dohody, vypracovanej na pôde Európskej poradnej komisie, odsúhlasili hlavné zásady spoločnej politiky voči Nemecku. Potvrdili, že Kontrolná rada bude sídliť v Berlíne a jej úlohou bude dbať o koordinovanú správu a kontrolu krajiny. V súvislosti s tým, že Francúzsku bolo dodatočne pridelené jedno okupačné pásmo, jeho hlavný veliteľ sa neskôr stal štvrtým členom Kontrolnej rady.²⁹ Systém okupačnej správy v Nemecku bol tak zásluhou EPK jasne vymedzený, ale nedostatok jednoty a postupne sa prehľbujúce názorové rozpory medzi Spojencami signalizovali možnosť, že v jednotlivých okupačných pásmach sa bude realizovať rozličná okupačná politika.

26 FRUS 1944, s. 404-406; *Dějiny diplomacie 1939 – 1945. Diplomacie za druhé světové války*. Praha : Svoboda 1979, s. 478-479. Celý text zmluvy: *Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1955, s. 124-127.

27 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 128.

28 Konferencia prebiehala od 4. do 11. februára 1945.

29 BROGI, A.: *A Question of Self-Esteem: The United States and the Cold War Choices in France and Italy, 1944-1958*. Westport: Praeger Publishers, 2001, s. 37; *Mezinárodní konference 1943 – 1945. Dokumenty*. Praha 1985, s. 318.

ZÁTARASY Z ROKU 1945 NA SLOVENSKO-MORAVSKÉM POMEZÍ

IVO VONDROVSKÝ

VONDROVSKÝ, I.: Barriers at Slovak- Morava confines from 1945.

Vojenská história, 2, 13, 2009, pp. 107–119, Bratislava.

The author, well-known for his published studies on Czechoslovak border barriers derived his knowledge mainly from a basic terrain research. On behalf of the research he tried to provide us with a brief but a systematic description of existing barriers connected with his speculation on their probable purpose.

At the beginning he submits a short description of the situation especially at Soviet- German front from 1943, as well as in Slovakia from 1944 leading to building and planning of the mentioned barriers, together with the conditions the actions were taken. He stems mainly from the literature of German, Czech and Slovak provenance.

Military History. Slovakia. World War Two. German fortresses in Slovakia.

VOJENSKO-HISTORICKÉ OKOLNOSTI VÝSTAVBY ZÁTARASŮ

Německo v meziválečném období svoji východní hranici usilovně opevňovalo. Na území, které nyní patří Polsku, tak vyrostlo několik linií Pomořanského valu, avšak koncem roku 1938 Hitler pod vidinou ofenzivního charakteru připravované války rozhodl práce zde ukončit. Později byla dokonce část výzbroje a technického vybavení přesunuta na mnohem aktuálnější Západní a Atlantický val.

V roce 1943 se však situace na sovětsko-německé frontě zásadně změnila. Zejména po mohutné bitvě u Kurska, která proběhla v červenci a srpnu, přešla strategická iniciativa definitivně na stranu Rudé armády. Hitler však odmítl vzít to na vědomí, a tím pádem i zamítl návrh velitele skupiny armád Střed polního maršála von Mansteina na výstavbu opevnění na březích Dněpru, ležícího přibližně 150 km západně od fronty.¹ Navíc ho za to obvinil z defetismu.² Při následující ofenzivě však Rudá armáda postoupila a jen provizorně opevněnou řeku od počátku října postupně překračovala. Prozíravý von Manstein proto počátkem roku 1944 rozhodl provizorně opevnit řeku Bug, ležící dalších asi 200 km na západ.³ Neuplynulo však ani čtvrt roku a Sověti překročili i tuto řeku. Po těchto hrozi- vých zkušenostech došlo německé velení k závěru, že musí budovat obranný systém podob-

1 MANSTEIN, Erich von: *Ztracená vítězství*. Brno : Bonus A, asi 1995, s. 443.

2 MOLT, Albert: *Der deutsche Festungsbau von der Memel zu Atlantik*, vyd. Podzun-Pallas, Friedberg 1988, s. 121.

3 MANSTEIN, *Ztracená vítězství*, ref. 1, s. 466.

ně jako Sověti v období svých obranných operací v předcházejících letech, členit je do velké hloubky a bez zřetele na prestiž budovat obranná postavení i v hlubokém týlu.⁴ Výstavbu opevnění v zázemí prosazoval společně s generálem Alfredem Jacobem, velitelem ženijních vojsk, i generálplukovník Heinz Guderian, který byl po atentátu na Hitlera jmenován šéfem vrchního velení pozemních vojsk (OKH).⁵

Hitler nakonec argumenty částečně uznal a 8. března 1944 vydal rozkaz č. 11 o opevněných místech (Befestigte Plätze).⁶ Místa, která získala zvláštní význam, například jako dopravní uzly, obdržela „bojového velitele“ (Kampfkomandant) s pravomocemi velícího generála, který byl odpovědný za obranu. Místa určoval sám Hitler a okolní armády se musely postarat o vhodné zajištění a odpovídající posádku. Výsledkem měl být vznik řetězu jakýchsi tvrzí, ale spíše došlo k plýtvání silami, aniž by bylo dosaženo předpokládaného výsledku.⁷

Od počátku roku 1944 přizpůsobovala německá vojska k obraně terén do hloubky až 300 km.⁸ Tato nejzazší vzdálenost se zanedlouho dotýkala i bývalé hranice Třetí říše a v druhé polovině roku proto bylo německé velení bez ohledu na svá četná halasná hesla o nedobytnosti hranic Říše nuceno vydat rozkaz k budování obrany i na území Německa.⁹ V praxi to představovalo obnovu bývalého Pomořanského valu a také přípravu výstavby tzv. Jihovýchodního valu (Südostwall) od Trenčína podél východních svahů horského pásma až k Bratislavě a pak podél východorakouské hranice k jihu až po Jaderské moře u Terstu.¹⁰ Mezi těmito dvěma liniemi leželo hornaté Slovensko, přes které sice neprocházely žádné strategické útočné směry, ale protínalo ho propojení obou pevnostních systémů. (Obr. 1)

Na severu nařídil gen. Guderian rozkazem z 28. listopadu 1944 vybudovat tzv. postavení Nibelungů (Nibelungen-Stellung), nazvané podle skřítků z germánské mytologie.¹¹ Rozkaz vydal z vlastní iniciativy pod záminkou neodkladné naléhavosti a teprve dodatečně požádal Hitlera o schválení.¹² Postavení mělo sloužit jako opora v rozhodující bitvě o jádro Německa a měla ho tvořit soustava sedmi obranných čar, členěných do hloubky 300 – 500 kilometrů. Tak rozsáhlou ženijně připravenou obranu Německo dosud nikdy nevytvořilo.¹³

Stavební práce na Jihovýchodním valu začaly v polovině září 1944, když byla podrobně stanovena jeho trasa. Základ tvořil protitankový příkop, který měl při plném vybudování nahore šíři 5 metrů a hloubku 3,5 m. Protitankové zátarasy z betonových bloků a zabíraných kusů kolejnic doplňovaly střelecké okopy, pozorovací stanoviště a připravená dělostřelecká postavení. Jako dodatečné zajištění sloužily různé drátěné překážky. S výjimkou bloků a několika desítek kulometných stanovišť nebyly na Jihovýchodním valu použity téměř žádné betonové objekty.¹⁴ Práci provádělo za těžkých klimatických podmínek podzimu a zimy

4 *Dějiny druhé světové války*, VIII. svazek. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, Praha 1980, s. 56.

5 GUDERIAN, Heinz: *Erinnerungen eines Soldaten*, vyd. K. Vowinkel, Heidelberg 1951, s. 325.

6 SCHRAMM, Percy (Hrsg.): *Kriegstagebuch des OKW 1944-45*, Teilband 2, vyd. Weltbild, Bechtermünz 2005, s. 1838.

7 MANSTEIN, *Ztracená vítězství*, ref. 1, s. 489.

8 *Dějiny druhé světové války*, VIII. svazek. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1980, s. 57.

9 *Dějiny druhé světové války*, IX. svazek. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1981, s. 503.

10 BANNY, Leopold: *Schild im Osten*, Eigenverlag, Lackenbach 1985, s. 20.

11 TOCZEWSKI, Andrzej: *Miedzyrzecki rejon umocniony*, Miedzyrzec 1988, s. 14.

12 GUDERIAN, *Erinnerungen eines Soldaten*, ref. 5, s. 325.

13 *Dějiny druhé světové války*, X. svazek. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1981, s. 59.

14 BUCHHART, Josef: *Südostwall*. Internet www.team-delta.de, staženo 2003.

nuceně nasazené civilní obyvatelstvo, váleční zajatci, deportovaní maďarští Židé a jednotky Wehrmachtu. Bratislavu vyhlásil Hitler dne 14. prosince 1944 za pevnost.¹⁵

K 20. lednu 1945 pracovalo mezi Bratislavou a Štýrskem 105 874 osob, tisíce z nich zahynuly. Zdejší val mělo bránit 29 praporů Volkssturmu, které však měly nepatrnou bojovou hodnotu. Dne 25. března navázala s valem kontakt skupina armád Jih a vrchní velitelství Wehrmachtu nařídilo jeho neodkladné obsazení. Než se však podařilo shromáždit a přemístit dostatek sil, překročila 29. března Rudá armáda bývalou říšskou hranici, a tím i obranný val. Dne 4. dubna byla osvobozena Bratislava, čímž se otevřela cesta k Vídni a další obrana linie ztratila smysl.

Také opevnění na pomezí Slovenska a Moravy začali Němci budovat od poloviny roku 1944. Řízení prací bylo v přífrontovém pásmu svěřeno veliteli ženijních vojsk skupiny armád Střed a v zázemí vojenskému zplnomocněnci u německého státního ministra pro Čechy a Moravu generálu Rudolfu Toussaintovi.¹⁶ Na severní Moravě tvořila základ obranného systému dvě pevnostní pásma – takzvaná Moravskoostravská ochranná závora, využívající bývalá čs. opevnění, a Uzavírací pásmo Jeseníky.¹⁷

Geografické členění západního Slovenska poskytovalo pro obranu výhodné podmínky, a protože se zde nepředpokládal hlavní úder, spočívalo opevňování především v přehrazení silnic, cest a železnic vedoucích přes Malé a Bílé Karpaty, Jeseníky a Kysucké Beskydy. Kromě toho chránilo několik uzávěr na východ od Váhu přístupy k významným městům.¹⁸ První záchytné postavení nazvané „Postavení Zuzana“ (Susanne-Stellung) mělo vést od Bánovců nad Bebravou podél řeky Nitra k jihu, v Maďarsku pak jít přes Győr podél řeky Rába po Sárvár.¹⁹ Bylo však pravděpodobně budováno zejména v jižní části, jen u Prievidzy stojí několik osamělých předsunutých uzávěr. Podle některých pramenů se celé zdejší opevnění nazývalo také „Linie knížete Pribiny“.²⁰

Stavba opevnění na Slovensku byla zkomplikována Slovenským národním povstáním, které vypuklo 29. srpna a potlačeno bylo až koncem října. Opevňovaná linie sice ležela téměř mimo povstalecké území, ale problémem samozřejmě byly pracovní síly. Německé velvyslanectví ovšem už 6. září zaslalo slovenskému Ministerstvu národní obrany návrh na obnovení branné moci, která by nadále pozůstávala ze stavebních praporů, protiletadlové obrany a málopočetného tzv. Schutzkorpsu, tvořeného jen dvěma pěšími ozbrojenými pluky, dislokovány v Bratislavě a v Trenčíně.²¹

Nový ministr národní obrany Štefan Haššík o tři dny později navrhl postavit kromě toho i téměř všechny druhy vojsk včetně leteckého pluku, který ovšem byl bez letadel.²² Základ měly tvořit posádky, které se nepřidaly k SNP. Dále existovala Civilní protiletadlová ochrana (CPO), Technický sbor zahrnující neozbrojené stavební roty, 1. divizi v Maďarsku a 2. divizi v Itálii a byl tu i velmi početný Pracovní sbor NO. Takto vytvořená Domobrana měla koncem roku 1944 23 001 osob, z toho na Slovensku 17 158.²³ Více než dvě třetiny osob nebyly ozbrojené. Mimo Domobranu už od roku 1942 existovala Slovenská pracovní služba, do

15 VYČISLÍK, Alojz: *Po stopách osloboditeľov Bratislavy*. Bratislava : MDKO, 1978, s. 28.

16 *Vojenské dějiny Československa*, IV. díl. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1988, s. 605.

17 *Tamtéž*, s. 606.

18 *Dějiny druhé světové války*, X. svazek. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1981, s. 197.

19 BANNY, Leopold: *Schild im Osten*, Eigenverlag, Lackenbach 1985, s. 26.

20 KORČEK, Ján: *Slovenská republika 1943-1945*. Bratislava : MO SR, 1999, s. 163.

21 *Tamtéž*, s. 158.

22 *Tamtéž*, s. 159.

23 *Tamtéž*, s. 160.

níž byli povoláváni mladí muži od 18. let věku do nástupu na vojnu. V březnu 1945 činil její stav asi 2 000 mužů.²⁴

Dne 31. října 1944 vydalo slovenské MNO nařízení o zapojení obyvatelstva do opevňovacích prací a 10. listopadu doplnilo, že práce probíhají i o sobotách a nedělích. Již koncem října 1944 bylo na opevňovací práce u Žiliny nasazeno 1 000 mužů pionýrsko-stavebních skupin. Koncem listopadu Němci vrátili část z asi 20 000 zajatců z povstání a z východního Slovenska, předurčených do pracovních rot. Nepropouštěli však zajaté civilisty a partyzány. Zároveň se před postupem fronty z východního Slovenska nuceně evakovalo veškeré obyvatelstvo především mužského pohlaví a do Pracovního sboru byli povoláváni muži do věku 40 let. Nasazení všech výše zmíněných složek vrcholilo v únoru a březnu 1945. Německé výkazy udávají k 3. 3. 1945 v blíže neurčeném 210 km dlouhém pevnostním úseku „Schutzzone Slowakei“ celkem 42 060 pracovníků.²⁵

Všechny akceschopné ozbrojené i neozbrojené formace podléhaly místním německým velitelstvím a budovaly zejména protitankové příkopy a srázy, střelecké zákopy, dělostřelecká postavení. Železnice a cesty byly blokovány betonovými a železnými kvádry, jehlami a ježky, lesní cesty a úvozy přehrazovaly záseky z klád.²⁶ Výkaz prací uvádí k 1. 3. 1945 ve zmíněné „Schutzzone“ 210,8 km protitankových zátarasů, 537,0 km střeleckých zákopů, 440 palebných postavení pro protitankové kanony a jiné zbraně, 8 768 polních a 36 betonových kulometných hnízd.²⁷

Pro Rudou armádu nepředstavovalo opevnění na západním Slovensku žádnou významnější překážku. Tři dny po osvobození Bratislavy byla osvobozena Senica a 10. dubna Trenčín. 30. dubna vstoupila do Žiliny od jihu vojska 1. čs. armádního sboru a 3. čs. samostatné brigády a následující den byla osvobozena i Čadca. Na odstraňování zátarasů se podíleli příslušníci ženijních praporů čs. svazků.²⁸ Pásmo uzávěr na úpatí pohraničních hor pak bylo překonáno prakticky z chodu, bez větších bojů. Do konce války ostatně scházel už jen týden, i když i v těch dnech ještě vojáci i civilisté umírali...

BETONOVÉ ZÁTARASY

V uplynulých více než 60 letech samozřejmě naprostá většina úprav terénu zmizela. Střelecké zákopy a protitankové příkopy byly zasypány, přemístitelné prvky, jako např. betonové či ocelové ježky, byly odvezeny. Prakticky jediným artefaktem, který se ve větším množství zachoval do dnešní doby, jsou betonové bloky, tvořící kdysi základ přehrazení komunikací. Je to s podivem, ale dosud pravděpodobně nebyl jejich výskyt v odborné literatuře popsán, i když po válce vojáci bezpochyby evidenci provedli. Následující úvahy proto vycházejí z terénního průzkumu, který byl prováděn bez jakýchkoli předběžných znalostí. Označení uzávěr je neoficiální, podle polohy v terénu. Tato studie nezahrnuje opevnění v blízkosti Bratislavy.

Zatím se podařilo objevit zátarasy na 42 místech a do současné doby se zachovalo přinejmenším 272 bloků. Další možná ještě čekají na objevení, protože jsou zapomenuty a doko-

24 KORČEK, *Slovenská republika*, ref. 20, s. 168.

25 BANNY, *Schild im Osten*, ref. 19, s. 89.

26 KORČEK, *Slovenská republika 1943-1945*, ref. 20, s. 164.

27 BANNY, *Schild im Osten*, ref. 19, s. 90.

28 KOPECKÝ, Milan: Stavby a činnost čs. samost. žen. praporu 1. In: *Historie a vojenství*, č. 2/2006.

nale maskovány porostem. Zcela určitě už bylo zničeno mnoho bloků (například jedna strana uzávěr Ilava – Klobušice, Nedožery-Brezany, Povážský Chlmec či Limbach, ze zátarasu Žilina-Solinky zmizely v roce 2007 nejméně tři bloky kvůli stavbě nové silnice), případně i celé uzávěry (Vrbové – severozápad kvůli stavbě vodní nádrže Čerenec počátkem 60. let), v krátké době zmizí několik bloků z uzávěry Biskupice – západ kvůli stavbě dálničního přívaděče a nebezpečí zničení je i u dalších zátarasů v okolí rozvíjejících se obcí.

Při pohledu na mapku se zakreslenými dosud objevenými zátarasy je zřetelný dvojitý způsob jejich umístění: V rovinatém údolí Váhu je rozptýleno několik osamocených uzávěr, chránících přístup do důležitých měst, jako Žilina a Trenčín. Na úpatí slovensko-moravských pohraničních hor pak leží řetěz uzávěr, které měly zabránit nebo alespoň ztížit postup po silnicích, cestách a železničních vedoucích přes hory do protektorátu. (Obr. 9, tab. 1)

Bloky jsou tvořeny prostým betonem nepřilíš vysoké kvality, obvykle je použit oblý říční štěrk, výjimečně až do velikosti 0,30 x 0,25 m (uzávěra Rybníky). Ve zbytku jednoho bloku je dokonce patrný zabetonovaný dřevěný sloup o průměru asi 0,30 m (Rybníky). Armování bylo zjištěno jen ojediněle (např. Žilina – Solinky, Nedožery-Brezany aj.). Bloky mají téměř vždy půdorys 2 x 2 metry a výšku nad terémem 1,40 až 1,95 m. Výjimečně jsou bloky dlouhé až 5,10 m (uzávěra Nedožery). U Púchova – Hrabovky bylo třeba v úzkém údolí překlenout i regulované koryto potoka, proto byl přes něj vybetonován blok o délce 2,40 m.

Vrchol bloků je buď rovný, nebo je modelován do jehlanu, jehož výška kolísá od 0,10 m až po 0,80 m, konkrétní provedení se liší případ od případu dokonce i v rámci jedné uzávěry, což je vzhledem k překotnému provádění prací neškolenými silami pochopitelné. Bloky nejsou zapuštěny do země, pravděpodobně byla před betonáží odstraněna jen tenká vrstva ornice. Svědčí o tom případy, kdy bylo několik bloků odsunuto stranou, aby byl vytvořen průjezd (uzávěra Biskupice – východ i západ, Rybníky).

Bloky byly stavěny po stranách komunikací, přičemž komunikace samotné zůstaly průjezdné. V akutní situaci bylo tedy nutno jednoduchým způsobem doplnit zátaras o improvizovanou barikádu a současně uzávěry aktivně bránit. (Obr. 3)

Uzávěry zejména v rovinatém předpolí tvořily asi čtyři stupňovitě uspořádané bloky po každé straně silnice, společně tvořící jakýsi trychtýř obrácený širší stranou k nepříteli (např. uzávěra Dechtice – jih, Chtelnica – jih, Ilava – Klobušice, Šterusy, Vrbové – jihozápad, Limbach). (Obr. 4) Křídla byla obvykle prodloužena zemními protitankovými příkopy. Pokud byla po jedné straně silnice dostatečná přírodní překážka, například potok, pak byly bloky jen na opačné straně (uzávěry Drietoma, Mor. Lieskové). Vozidla, která by do „trychtýře“ vjela, by musela couvat a tím by poskytla obráncům čas k palbě. Úkolem zřejmě bylo donutit nepřítele k rozvinutí sil k útoku a tím získat čas pro aktivaci hlavní obranné linie.

Uzávěry údolí byly naopak tvořeny jednou či výjimečně dvěma rovnými řadami betonových bloků s mezerami 1 až 2 metry, obvykle orientovaných vpřed stěnou, jen výjimečně hranou, případně střídavě (uzávěra Svrčinovec – Blažkovci). Délka uzávěr je velmi rozličná, od jednoho symbolického bloku (uzávěra Červený Kameň, Chtelnica – sever), až po více než dvacet v jedné řadě (Biskupice – západ, Rybníky, Trstín). (Obr. 5) Prodloužení mohly i zde tvořit protitankové příkopy (uzávěra Moravské Lieskové, Rybníky, Svrčinovec, Pezinok – Cajla a jiné).

Železniční tratě byly přehrazeny ocelovou závorou, zasunutou v akutním případě do bloků u kolejí. Bloky proto měly směrem ke kolejím výklenky s vnějšími rozměry 0,60 x 0,30 m a hloubkou asi 0,90 m, jeden z výklenků byl směrem k nepříteli otevřený. Bloky byly slabě

armovány železy Ø 12 mm v síti 0,15 x 0,15 m (uzávěra Žilina – Solinky, Trstín – železnice, Nedožery-Brezany).

Příkladem důkladně opevněné uzávěry může být průsmyk řeky Vlára s významnou silnicí a železnicí.²⁹ První zátaras z betonových bloků přehrazoval přístupy do údolí severozápadně od Nemšové. Podporovalo ho dělostřelectvo v polním postavení na vrchu Kremnica (k. 349), chráněné střeleckými zákopy na úpatí kopce. Druhá linie bloků následovala asi po třech kilometrech severně od Horného Srnie a byla zajištěna palbou ze dvou betonových pevnůstek typu Tobruk. Po dalších asi 3 km, před osadou Rybníky, byla třetí linie bloků. Čtvrtou a poslední linii obrany tvořily nyní už zahlazené zemní protitankové příkopy a střelecké zákopy vybudované už na Moravě, v osadě Svatý Štěpán. Celková hloubka zdejší obrany tedy činila asi 10 km.

Důkladně byla zajištěna i bývalá hlavní silnice vedoucí od severovýchodu do Bratislavy. Jižně od obce Svätý Jur na ní byl vybudován promyšlený systém, umožňující její rychlé uzavření. (Obr. 6) Nedaleko kapličky, v místech kde silnice procházela po svahu a nebylo ji proto možno objet, byl průjezd omezen na nezbytnou šířku podélnými betonovými zídkami a zátarasy ve tvaru tzv. „dračích zubů“. Za zídkami byly provizorně vzepřeny mohutné betonové bloky. V případě nebezpečí bloky po uvolnění spadly do jízdni dráhy a zablokovaly ji. Příklad řešení je na připojeném náčrtku z německé vojenské příručky.³⁰ (Obr. 7) Pohotovostní osádka přebývala v nedalekém železobetonovém krytu. Z této bezesporu zajímavé uzávěry zůstalo bohužel jen torzo, protože byla silně poničena v 60. letech minulého století při budování nové čtyřproudé silnice.

„Dračí zuby“ (Drachenzähne) jsou v silnějším provedení běžné např. na Pomořanském valu, ale na Slovensku je jejich výskyt zcela ojedinělý. Pás „dračích zubů“ uzavíral i údolí severovýchodně od Čadce, u obce Laliki na polském území. Bohužel byl i on kolem roku 2004 z podstatné části zničen při budování dálnice S 91 (na Slovensku značené D 11) Čadca – Żywiec.³¹

I na zdánlivě fádnicích betonových blocích se vyskytují různé zajímavé místní úpravy:

Z důvodu bezpečnosti provozu na silnicích i železnicích mohly být krajní bloky zkoseny a to buď zešíkmením stěny (uzávěra Porúbka), nebo zkosením rohu (Biskupice – východ).

U některých uzávěr (Dechtice – jih, Chtelnica – sever i jih, Moravské Lieskové) byly dva bloky, zpravidla po okrajích komunikace, opatřeny na týlové straně výklenky s vnitřními rozměry asi 0,75 x 0,75 x 0,75 m, uzavíratelnými pravděpodobně ocelovými dvířky s petlicí. Lze předpokládat, že výklenky sloužily pro oddělené uložení trhavín a rozněcovadel, které by tak byly obráncům ihned k dispozici. Perličkou je uzávěra Dechtice – jih, kde byly zřejmě omylem betonovány výklenky ve všech čtyřech blocích po pravé straně silnice, ale asi hned po odbednění byla chyba zjištěna a přebytečné niky byly vyplněny betonem.

U Moravské Lieskové vede bráněná silnice č. 54 po vrstevnici poměrně prudkého svahu, proto byl první blok od silnice dolů vybetonován s horní plochou o 0,80 m zkosenou. Směrem od silnice do svahu byly bloky nahrazeny dosud zřetelným protitankovým příkopem. Odolnost tu ještě zvyšuje propustek a hluboké koryto potůčku před zátarasem.

Je zachováno několik betonových pevnůstek, zesilujících obranu linie. Jedná se o němec-

29 Informace laskavě poskytl v roce 2008 pan Ing. Aloiz Krajčí, Horné Srnie.

30 MOLT, *Der deutsche Festungsbau von der Memel zu Atlantik*, ref. 2, s. 40.

31 Informace laskavě poskytl v roce 2008 pan Mgr. Inž. Piotr Suchanek, Węgierska Górka, Polsko.

ká standardizovaná betonová stanoviště typu 58 c, zvaná též Tobruk, běžně používaná na Atlantickém a Západním valu.³² Ocelové ložiště v kruhovém otvoru bylo určeno pro lafetu kulometu či lehkého minometu. Pevnůstky existovaly v zrcadlovém provedení, podle umístění bočního vstupu, který byl pod zvýšeným okrajem přístavku. (Obr. 8)

Několik zátarasů měla hájit palba z betonových pevnůstek ve tvaru duté koule o vnějším průměru asi 1,60 m, se seříznutým vrchlíkem, až po okraj zapuštěných do země. Pro svůj tvar bývají nazývány Kugelbunker. Zachovalo se jich několik, zpravidla však nikoli na původním místě. V Piešťanech například slouží jako prolézačky na dětském hřišti.

U krajního bloku uzávěry u Šterus jsou do země zapuštěny betonové skruže, které snad mohly tvořit jakési improvizované kulometné stanoviště.

Další pevnůstky jsou zachovány na severu, ale ty mají jinou historii. Nejspíše je postavilo Polsko v krátkém období od podzimu 1938, kdy po několika bojových šarvátkách posunulo svoji hranici až téměř k Čadci, do podzimu 1939, kdy bylo napadeno Německem. Přímo na slovensko-polské hranici, v horském sedle mezi obcemi Skalité a Zwardoń, stály nejméně čtyři kruhové pevnůstky, dvě z nich jsou zachovány dodnes, několik dalších údajně leželo v místech zářezu pro dálnici D 11, prokopeného počátkem nového tisíciletí.³³ Účelem snad mohla být téměř už vnitrozemská ostraha zdejší silnice s možností ojedinělé střelby z pušek. Pevnůstky jsou až téměř po průzory zapuštěny do terénu, takže snadno zaniknou i ve vysoké trávě. (Obr. 2) Další dvě podobné pevnůstky jsou jižně od obce Oščadnica, ve svahu oproti motorestu Duo a svými průzory velmi dobře ovládají údolí se silnicí č. 11, se železnicí a řekou Kysucou.

Děkuji za cenné informace, které mi laskavě poskytli Ing. Josef Durčák, Marta Genčúrová, Dušan Liška, Matúš Sládok, MUDr. Ladislav Tačovský a další.

Betonové zátarasy z r. 1945 na slovensko-moravském pomezí

(Stav v roce 2009)

Ozn.	Přibližné umístění	Počet bloků
1	Lalíki (Polsko), silnice č. 69, „dračí zuby“	-
2	Svrčinovec – Blažkovci, železnice	13
3	Svrčinovec – U Miškov, silnice č. 11	1
4	Oščadnica – Kalvária	17
5	Kolárovice, silnice č. 18	8
6	Kotešová – Buková, silnice č. 541	2
7	Povážský Chlmec, silnice č. 507	1
8	Hričovské Podhradie, údolní cesta	3

32 GROSS, Manfred: *Der Westwall...*, vyd. Rheinland-Verlag, Köln 1982, s. 380 n.

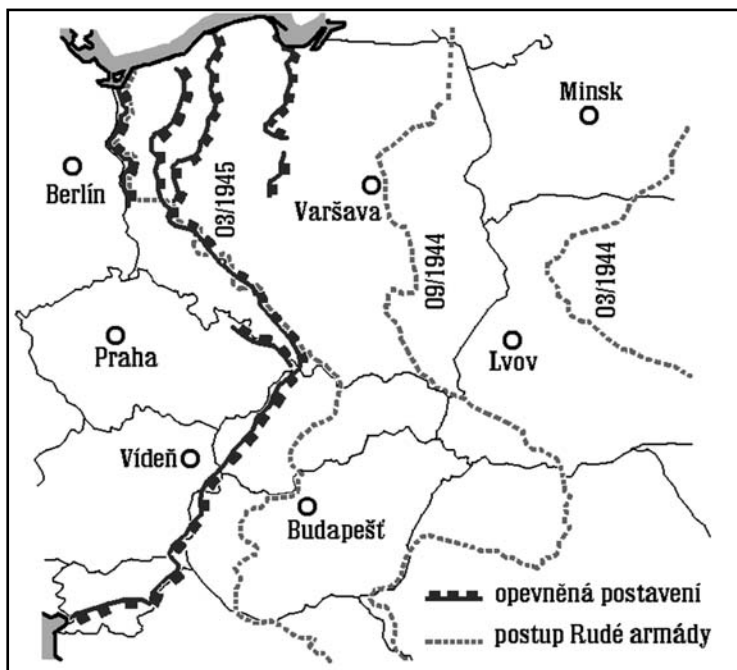
33 Informaci laskavě poskytla v roce 2005 paní Anna Majchraková, Čadca.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

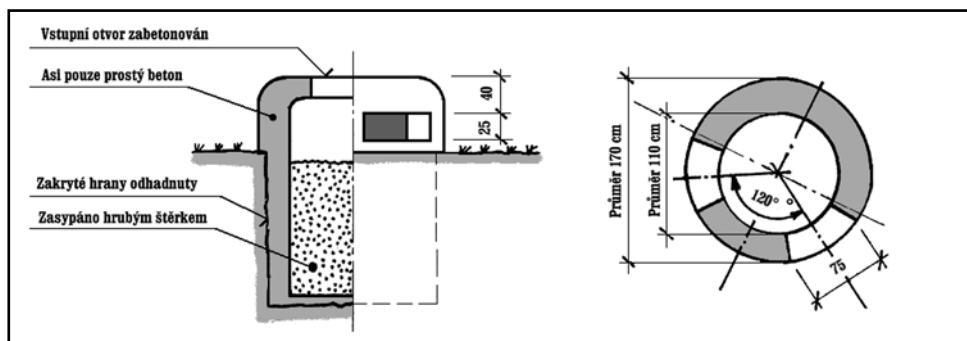
9	Žilina – Solinky, silnice č. 64 a železnice	6
10	Porúbka, silnice č. 64 a železnice	9
11	Púchov – Vieska, železnice	5
12	Púchov – Hrabovka, u železnice	2
13	Červený Kameň – Nebrová, údolní cesta	1
14	Rybníky, silnice č. 57 a železnice	16
15	Horné Srnie, silnice č. 57	3
16	Nemšová, mezi původní silnicí a řekou Vlára	17
17	Ilava – Klobušice, silnice č. 61	3
18	Drietoma – Lipovec, silnice č. 50	4
19	Chocholná – Velčice, údolní cesta	?
20	Biskupice – západ, okolí řeky Váh	24
21	Biskupice – východ, bývalá hlavní silnice	11
22	Moravské Lieskové – Nové Mlyny, silnice č. 54	3
23	Vrbové – sever, původně silnice č. 499	zničeny
24	Vrbové – jihozápad, silnice č. 502	5
25	Vrbové – jihovýchod, silnice č. 499	1
26	Šterusy, silnice č. 502	8
27	Chtelnica – sever, údolní cesta	1
28	Chtelnica – jih, silnice z vnitrozemí	7
29	Dechtice – sever, údolní cesta	2
30	Dechtice – jih, silnice č. 560	7
31	Trstín – železnice Výhybka Buková, silnice č. 51	24
32	Trstín – železnice, předsunutě	4
33	Buková – Horáreň, údolní cesta	2
34	Buková – Bojková, lesní cesta	5
35	Modra – Harmónia, lesní cesta	6
36	Pezinok – Pernek	11
37	Pezinok – Cajla, silnice č. 503	22
38	Limbach	4
39	Svätý Jur – sever, silnice č. 502 a železnice	4
40	Svätý Jur – jih, silnice č. 502, „dračí zuby“	6
41	Nedožery-Brezany, silnice č. 64 Žilina – Prievidza	3
42	Nedožery-Brezany, železnice	1
42 míst		272

Pevnůstky

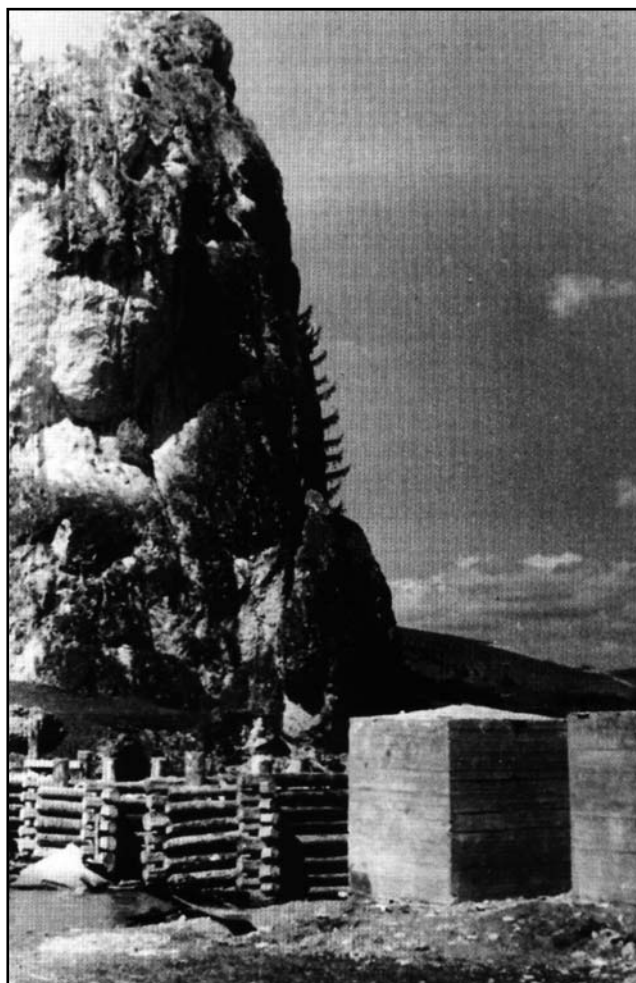
Ozn.	Přibližné umístění	Počet
A	Skalité – Zwardoň, válcový typ	2
B	Oščadnica, válcový typ	2
C	Horné Srnie, typ Tobruk	2
D	Trenčín – Istebník, typ Kugelbunker	1
E	Trenčianské Bohuslavice, typ Tobruk	1
F	Očkov, typ Tobruk	1
G	Vrbové – město, typ Kugelbunker	1
H	Piešťany, hřiště u žel. stanice, typ Kugelbunker	2
I	Pezinok, typ Kugelbunker	1
J	Viničné – Šenkvický háj, typ Kugelbunker	1
K	Svätý Jur, typ Kugelbunker	1
L	Svätý Jur, úkryt osádky u zátarasu	1
M	Senec, základní škola, typ Kugelbunker	1
N	Senec, silnice č. 61, typ Kugelbunker	1
	Celkem:	18

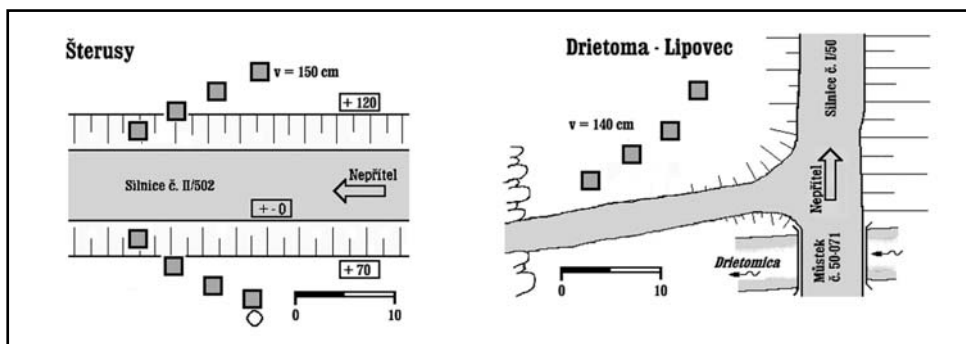
Obr. 1. Válečná situace ve východní Evropě v letech 1944-1945 (kresba I. Vondrovský)

Obr. 2. Schéma pevnůstky u Skalitého (kresba I. Vondrovský)

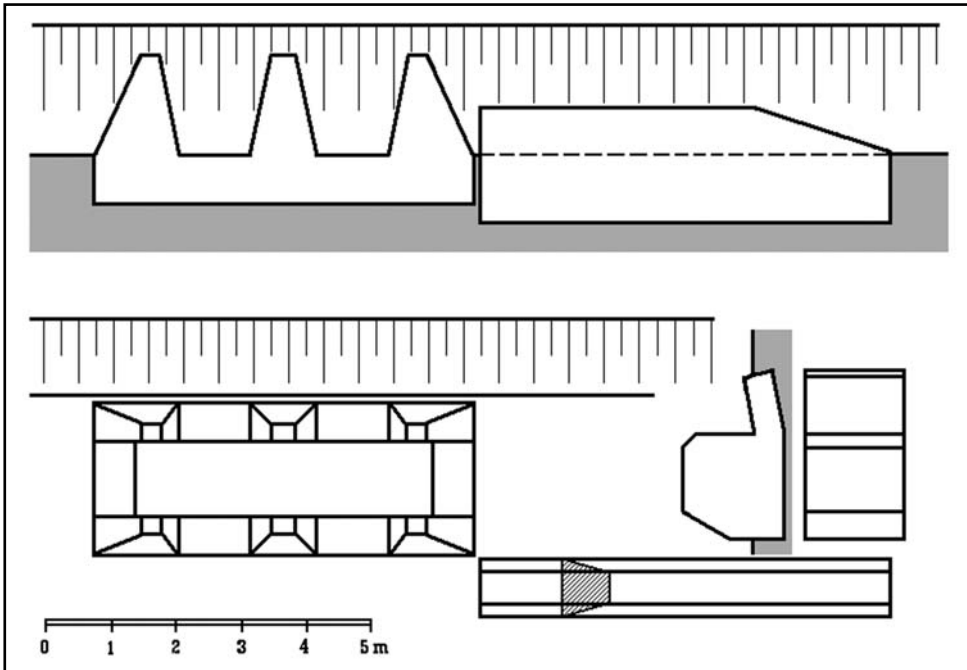
Obr. 3. Přehrazení průchodu barikádou z klád, uzávěra Hričovské Podhradie (foto převzato z HaV 2/2006, kde je chybně označeno jako Rajecké Teplice)

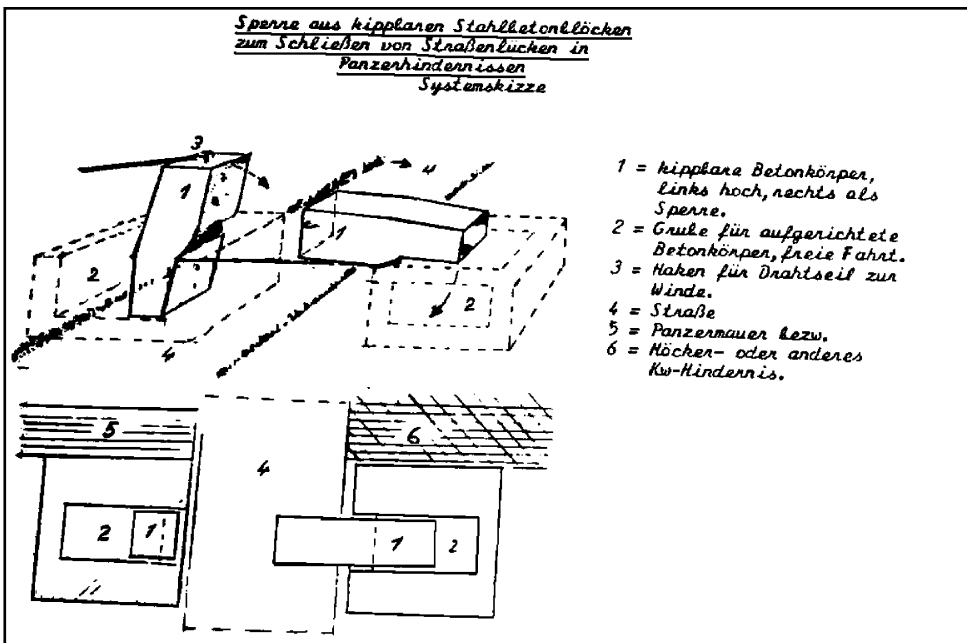
Obr. 4. Příklady uspořádání uzávěr na rovinatém terénu (kresba I. Vondrovský)

Obr. 5. Přehrazení údolí řadou bloků (Porúbka, foto I. Vondrovský, 2007)

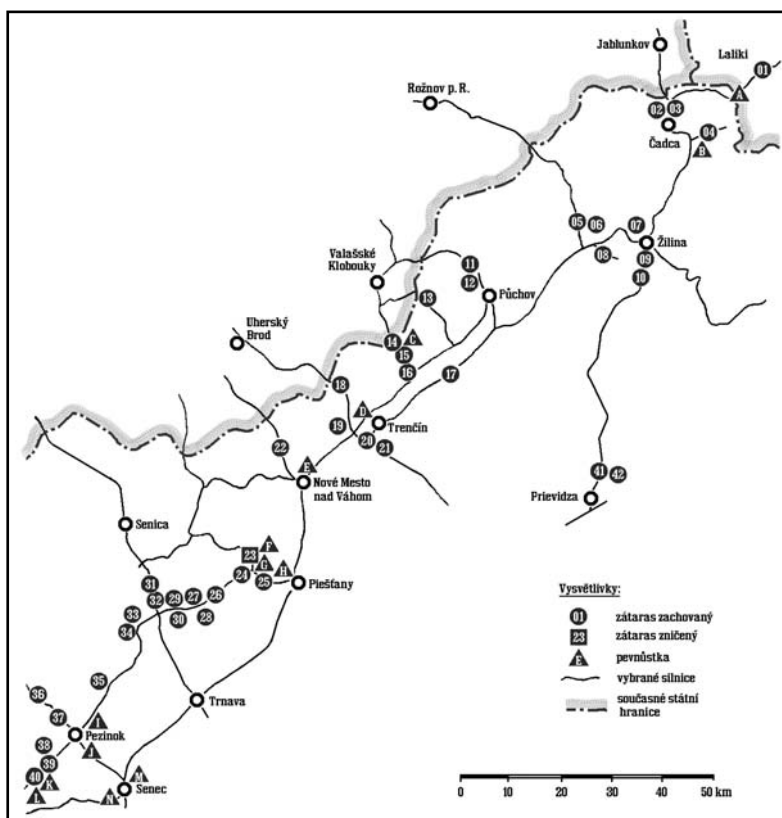
Obr. 6. Schéma záatarasu jižně od Sv. Jura (kresba I. Vondrovský)

Obr. 7. Návod na zřízení padacího bloku (A. Molt: Der deutsche Festungsbau...)

Obr. 8. Pevnústka u Trenčianskych Bohuslavíc (foto I. Vondrovský, 2008)

Obr. 9. Betonové uzávěry na slovensko-moravském pomezí, stav v roce 2009 (kresba I. Vondrovský)

TROFEJNÉ NEMECKÉ SAMOHYBNÉ DELÁ VO VÝZBROJI ČS. ARMÁDY.

II. SAMOHYBNÉ DELO 75/40 N

PETER TURZA

TURZA, P.: Self-propelled tank destroyer 75/40 N. *Vojenská história* 2, 13, 2009, pp. 120–126, Bratislava.

The study deals with the issue of using trophy tank destroyers of German origin when supplying tank equipment of Czechoslovak army after WWII. The work provides us with an attachment published in *Military History* no.1, 2009, *Tank Destroyer 75/40/N*. It is also a technique gained by mending of after-war collection of material taken from The Red Army or, and it is uppermost produced in Czechoslovak artillery factories based on the types produced there for the purposes of The German Army. The mentioned types of tanks used to be a part of the artillery of the Czechoslovak Army up to the 50's, and some of them to the 60's of the last century.

Apart from a complex description of the issue he tries to react to a huge amount of mostly inaccurate facts published in various ways or are available at websites. Military Archives. Czechoslovakia 50.-60's. German technique.

Pôvodné označenie vo Wehrmachte	Sturmgeschütz III Ausf. G
Typ	útočné delo /stíhač tankov/ na pásovom podvozku
Výrobca	Alkett; MIAG
Výroba	sériová od decembra 1942 do apríla 1945
počet vyrobených vozidiel	7 834 ks, z toho Akkett 5 191 ks; MIAG 2 643 ks
Rok zavedenia do výzbroje čs. armády	1945
Označenie v čs. armáde v jednotlivých rokoch	1946 – 1949 samohybný PTK vz. 40 N/ skrátene označenie ShPTK vz. 40 N/ 1949 – 1960 samohybné delo 75/40 N/ skrátene označenie SD 75/40 N/
Typ	stredné samohybné delo na pásovom podvozku
Podnik zabezpečujúci opravu	Automobilová zbrojnica 1 Přelouč
Počet opravených vozidiel	126 kusov
Rok vyradenia z výzbroje čs. armády	1960

Účel: SD 75/40 N boli určené na sprevádzanie tankov a podporu peších, neskoršie streleckých (motorizovaných) jednotiek v útočnom boji, ako aj ničenie živej sily a palebných prostriedkov protivníka, jeho tankov, samohybných diel a protitankového delostrelectva. V obrane sa používali na zosilnenie protitankovej obrany streleckých (motorizovaných) jednotiek a útvarov.

Takticko-technické údaje

hmotnosť	23,9 t
posádka	4
dĺžka s kanónom	6,77 m
dĺžka korby	5,56 m
šírka	2,95 m
výška	2,15 m
svetlosť	0,38 m

Hrúbka pancierovania v mm /uhol

čelo nadstavby	80/10°
čelo korby	80/21°
boky nadstavby	30/11°
boky korby	30/0°
zadok nadstavby	30/0°
zadok korby	50/10°
dno korby	16/90°

Motor

typ	vodou chladený Maybach HL 120 TRM
počet valcov	12 (usporiadaných do „V“ pod uhlom 60°)
vrtanie a zdvih	105 x 115 mm
obsah	11 867 cm ³
prevádzkový výkon	256 ks (197,6kW) pri 2 600 otáčkach/min.
maximálny výkon	300 ks pri 3 000 otáčkach/min.
typ karburátora	dvojstupňový Solex 40 JFF II

Prevodovka

typ	ZF –Aphon SSG 77 6 rýchlostných stupňov vpred 1 rýchlostný stupeň vzad II-VI rýchlostný stupeň synchronizovaný
maximálna rýchlosť	40 km/hod.
priemerná rýchlosť	cesta 30 km/h. terén 20 – 25 km/h.
spotreba PHM na 100 km	cesta 240 litrov terén 360 litrov
dojazd (akčný rádius)	cesta 130 km terén 80 km
obsah palivových nádrží	320 litrov

Schopnosť prekonávať prekážky

výška kolmej steny	0,6 m
šírka priekopy	2,0 – 2,3 m
hĺbka brodenia bez prípravy	0,8 m
bočný náklon	25°
maximálne stúpanie	30°

Výzbroj

kaliber a vzor kanóna	7,5cm StuK 40 L/48
odmer (ručný) voľný	vľavo 10°; vpravo 10°
námer voľný	-6° + 20°
zásoba nábojov pre kanón	54 ks
kaliber a vzor guľometu	7,92 mm MG 34 alebo MG 42
zásoba nábojov pre guľomet	600 ks

Typ zamierača pre kanón

zamieriaci ďalekohľad	Sf ZF 1 a
zamieriač delový	vz. 37N

Rádiostanica

Typ	FuG 15 alebo FuG 16 ¹
-----	----------------------------------

Prehľad vývoja a použitia: Posledným variantom samohybného dela Sturmgeschütz III bola verzia „G“, skrátene označovaná ako StuG III Ausf.G. Vozidlo vyzbrojené poloautomatickým 7,5mm kanónom StuG 40L/48 s dlhou hlavňou malo oproti svojim predchodcom zošikmené steny nadstavby a výrazne zmenený vrchný nadstavbový pancier. Na tento bola namontovaná kruhová vežička veliteľa s dvojdielnym príklopom vybavená po obvode 7 pozorovacími periskopmi. Medzi vežičkou veliteľa a príklopom nabíjača ústila šachta ventilátora na odsávanie plynov z bojového priestoru po výstrele. Pred príklop nabíjača bol inštalovaný ochranný pancierový štít s lafetou na upevnenie guľometu MG 34 alebo MG 42, ktorý tvoril organickú protipečotnú výzbroj. Doplnkovú výzbroj v rámci prvých sérií tvorilo 6 zadymovacích granátometov NbK 39 kalibru 90mm, ktoré sa vždy po troch upevňovali na pravý a ľavý bok nadstavby. Predpokladaný bojový efekt však nebol dosiahnutý a granátometry sa pri opravách postupne demontovali². Od decembra 1942 až do apríla 1945 zišlo z montážnych liniek firiem Alkett a MIAG spolu 7 834 StuG III Ausf.G.³ Počas samotnej výroby boli na základe skúseností z bojového nasadenia, zvlášť však z východného frontu, aplikované rôzne úpravy, ktoré v konečnom dôsledku viedli k vylepšeniu vozidla a zvýšeniu jeho bojovej hodnoty. Už od jesene 1943 bola na všetky vyrobené samohybné delá verzie G nanášaná 4–5mm antimagnetická ochranná vrstva proti priepalným príložným náložiam tzv. Zimmerit. Koncom roka 1943 sa začal používať nový liaty štít kanóna označovaný ako

-
- OSWALD, W.: Kraftfahrzeuge und Panzer der Reichswehr Wehrmacht und Bundeswehr. Motorbuch Verlag, Stuttgart 1975, s. 276; SPIELBERGER, W. J.: Der Panzer –kampfwagen III und seineabarten. Stuttgart : Motorbuch Verlag, 1974 s. 136; Archív Vývoj Martin a.s. nezaranené Škoda Plzeň D-I/Št /1897/ Dův. 1948 GŠ / Vojenskoveďecká správa, Pomůcka čj. 0012/51- Sborník vojenské techniky.
  - CHAMBERLAIN, P. – DOYLE, H.L.: *Encyclopedia of German Tanks of W. W. II Arms Armour*. London, s. 84.
  - BORANSKI, Z. – LEDVOCH, J.: *Sturmgeschütz III, Inter-Model*, Warszawa, 1993, s. 14.

„Saukopfblende“ (svinská hlava). Na základe žiadosti osádok bola od októbra 1944 doplnená výzbroj StuG –III Ausf.G o guľomet spriahnutý s kanónom. V tomto období sa rekonštruoval i ochranný štít vrchného guľometu, ktorého tvar sa zmenil na šípovitý, čo umožňovalo lepšiu ochranu nabíjača počas výmeny nábojovej schránky. Guľomet ovládal nabíjač zvnútra bojového priestoru pomocou diaľkového ovládania. Rovnako ovládal i výmetnicu šrapnelových granátov Nahverteidigungswaffe, určenú na boj zblízka, lafetovanú na vrchu nadstavby.⁴

Dobre vyzbrojené samohybné delá vyznačujúce sa kvalitnou pancierovou ochranou mali pôvodne plniť úlohy sprievodnej zbrane pechoty, s cieľom ničiť poľné obranné objekty a prvky poľného opevnenia. To, že sa v skutočnosti začali používať ako „stíhače tankov“, vyplynulo zo samotného priebehu vojny, ktorá bola na nemeckej strane od prelomu rokov 1942/43 čoraz častejšie vedená defenzívnym spôsobom. Okrem toho neustále pribúdanie množstva modernej obrnenej techniky Červenej armády a spojeneckých armád im nedávalo takmer žiadny priestor na plnenie ich pôvodných úloh.

Organizačne sa z týchto vozidiel vytvárali samostatné batérie, oddiely a brigády. Uvedené jednotky a útvary mohli byť podľa potreby pridelované peším, alebo horským divíziám, poľným divíziám Luftwaffe, ako aj iným špeciálnym útvarom. Začiatkom roka 1944 boli nimi vyzbrojené aj novovytvorené roty samohybných diel niektorých peších a horských divízií, ako aj oddiely samohybných diel divízií pancierových granátnikov. Výnimočne tvorili aj výzbroj tankových jednotiek v rámci organizačnej štruktúry tankových divízií⁵.

Bojovo nasadil Wehrmacht a zbrane SS tieto samohybné delá, okrem východného frontu na Balkáne v Taliansku, a po vylodení spojeneckých vojsk v Normandii 6. júna 1944, aj na západnom fronte.

Po skončení vojny bolo čs. vojenskou komisiou v priestoroch opravovní Přelouč, opravovní bývalého výcvikového tábora SS vo Vrchtových Janoviciach a firmy Jordán v Děčíně získaných spolu 13 vozidiel StuG-III Ausf.G. v relatívne dobrom technickom stave. Koncom júna 1945 ich II. odbor MNO ponúkol veliteľstvu tankového vojska na ďalšie využitie. To však o ne neprejavilo vážnejší záujem a všetky, okrem 5 kusov, zaradilo do tabuliek nadpočetnej techniky⁶. Koncom roka 1945 sa však v tankovom vojsku začal citelne prejavovať nedostatok tankov potrebných na krytie predpísaných vojnových počtov. Za tejto situácie bolo veliteľstvo tankového vojska nútené hľadať za chýbajúce tanky dočasnú náhradu. V lete 1946 po konzultáciách so VII. odborom MNO, ktorý zaistoval zber trofejnej nemeckej techniky na území vtedajšieho štátu, sa veliteľ tankového vojska rozhodol predsa len zaradiť samohybné delo StuG –III- Ausf.G do výzbroje s odôvodnením „.... že zatiaľ sa podarilo získať 80 opravitelných kusov a zaistiť na ich opravu kompletnú technickú dokumentáciu i technické prípravky“⁷. Vozidlá dostali označenie samohybný protitankový kanón vz. 40 N, skrátené Sh PTK vz. 40 N, pričom sa predpokladala oprava minimálne 70 kusov. Ich opravy na základe odporúčenia II. odboru MNO mala zabezpečovať Automobilová zbrojnica 1 Přelouč (ďalej AZ1), ktorá tieto vykonávala po celý čas vojny. Koncom septembra 1946 opravila AZ 1 z vlastnej iniciatívy jeden ShPTK vz. 40, ale z dôvodu plnenia iných úloh nebola schopná

4 SPIELBERGER, WJ.: *Der Panzer- Kampfwagen III und seine abarten*. Stuttgart : Motorbuch Verlag, 1974, s. 11-114.

5 BOLAWSKI, Z. – LEDWOCH, J.: *Sturmgeschütz III*; INTER-MODEL. Warszawa 1993, s. 36-38.

6 VŮA-VHA Praha. F. MNO 1945 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 1973/ Dův.

7 VŮA-VHA Praha. F. MNO 1947 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 9926/Taj.

vykonávať tankovým vojskom požadované opravy včas⁸. Preto v októbri 1946 po rokovaní so zástupcami veliteľstva tankového vojska a vedením AZ 1 na II. odbore MNO bolo rozhodnuté uvoľniť v priestoroch AZ 1 jednu halu na vytvorenie zvláštneho tankového oddelenia. Po jeho dokončení vo februári 1947 zvýšil II. odbor počet opráv na rok 1947 z pôvodných 15 na 20 samohybných diel vz. 40 N. K 30. septembru 1947 prevzalo tankové vojsko prvých 6 opravených ShPTK vz. 40 N.

Ďalších 15 kusov sa nachádzalo na rôznom stupni rozpracovania a 10 kusov bolo pripravených na demontáž. Od októbra do začiatku novembra sa postupne do priestorov AZ 1 nasunulo 40 strojov. Z nich technická skupina tankového oddelenia vybrala 10 kusov, ktoré mali byť demontované do konca roka 1947⁹. Prebiehajúce generálne opravy boli však koncom októbra 1947 pozastavené z dôvodu ujednotenia úprav vozidiel. Na vyriešenie tohto problému nariadil veliteľ tankového vojska vytvoriť zvláštnu komisiu. Tá, zložená zo zástupcov 1 oddelenia hlavného štábu a tankového učilišťa, prerokovala dňa 6. novembra 1947 s vedením AZ 1 postupy prác súvisiace s úpravami, opravami a preberaním ShPTK vz. 40¹⁰. Komisii bolo pristavené práve opravené vozidlo, ktoré prešlo detailnou prehliadkou. Na jej základe komisia navrhla, aby všetky dovtedy opravené ShPTK vz. 40 N, akokoľvek inovované, boli uvedené do pôvodného stavu podľa nemeckých služobných predpisov. Ďalej komisia na základe ukážky odporučila:

1/ Opraviť všetky vozidlá s mechanickým riadením. Vozidlá s hydraulickým riadením neopravovať a tieto využiť na získanie náhradných dielov.

2/ V plnej miere akceptovať automatické napínanie remeňov ventilátorov motorov.

3/ Dať prednosť liatym ochranným maskám kanónov tzv. „svinským hlavám“ pred klasickými maskami. V prípade, že by sa v maskách kanónov vyskytli otvory pre spriahnutý guľomet, mali sa tieto pri oprave zaslepiť.

4/ Vybaviť bojový priestor vozidiel výkonným ventilátorom na odsávanie plynov po výstrele.

5/ Optické prístroje, ako aj spojovacie prostriedky, vzhľadom na nedostatok náhradných dielov, pokiaľ to bude možné, ponechať.

Všetky uvedené odporúčenia boli už 7. novembra pracovníkmi technickej skupiny tankového oddelenia AZ 1 zapracované do jednotlivých častí technickej dokumentácie pre generálne opravy. Podľa nich sa ako vzorový generálkoval jeden ShPTK vz. 40. Ten bol koncom mesiaca predvedený komisii veliteľa tankového vojska. Komisia po jeho prehliadke a jazdnotechnických i streleckých skúškach odporučila veliteľstvu tankového vojska a II. odboru MNO pokračovať v generálnych opravách. Pokyn na ich opätovné spustenie dostala AZ 1 koncom novembra 1947 s upozornením, že pôvodný plán opráv na rok 1947 sa zrušil¹¹. V rámci generálnych opráv prešlo do 31. decembra 1947 úpravami všetkých šesť samohybných kanónov tankovým vojskom už prevzatých. Okrem toho sa v záverečnej fáze montáže nachádzalo 5 vozidiel. Tie koncom februára 1948 prevzala po úspešných streleckých skúškach na strelnici v Hľubokej preberacia komisia tankového vojska.¹² Išlo o prvú dodávku

8 Archív VÝVOJ Martin a.s. nezaradené MNO – AZ1/A21/10.10.1996.

9 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1947 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 9926/Taj. VHA Praha MNO 1947 II 2 odd. čj. 103481/Taj.

10 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1947 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 9807/Taj.

11 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1947 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 10770/Taj.

VÚA-VHA Praha F. MNO 1947 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 9807/Taj.

Archív VÝVOJ Martin a.s. nezaradené AZ-1 D-č. 1250/1947.

12 Archív VÝVOJ Martin a.s. nezaradené AZ-1 D-č. 1374/1948.

podľa schváleného plánu generálnych opráv na rok 1948. Na jeho základe mala AZ 1 opraviť 45 kusov Sh PTK vz. 40 N.¹³ Aby plnenie tohto plánu nebolo ničím narušené, uložil II. odbor MNO firme Škoda Plzeň vykonať opravu 65 kusov kanónov StuK 40L/48 a firme ČKD Praha zabezpečiť podľa požiadaviek AZ 1 výrobu náhradných dielov.¹⁴ Vďaka týmto opatreniam sa tankovému oddeleniu AZ 1 darilo bez väčších obtiaží plán generálnych opráv priebežne plniť. Do 30. septembra 1948 prevzalo tankové vojsko v piatich dodávkach dovedna 40 samohybných kanónov, ktoré boli uložené v priestoroch 11., 12. a 24. tankovej brigády.¹⁵ V polovici októbra 1948 stanovil II. odbor MNO na základe žiadosti veliteľa tankového vojska konečný počet ShPTK vz. 40 na 126 kusov.¹⁶ Toto rozhodnutie viedlo riaditeľstvo AZ 1 k ďalšej úprave plánu generálnych opráv do konca roku 1948. V jeho rámci tankové oddelenie vykonalo úplnú demontáž 12 samohybných kanónov a do decembra 1948 dodalo tankovému vojsku zostávajúcich 5 vozidiel, čím splnilo plán generálnych opráv na rok 1948.¹⁷ Ku dňu 31. decembra 1948 malo tankové vojsko vo výzbroji spolu 50 kusov ShPTK vz 40 N, okrem jedného kusu, ktorý slúžil ako vzorové vozidlo.¹⁸ Počet opravených strojov nekryl ani z polovice potrebu predpísaných tabuľkových počtov v rámci tankových brigád. Preto už v polovici januára 1949 upresnil II. odbor MNO pre tankové oddelenie AZ 1 Přelouč plán generálnych opráv, ktorý do konca roku rátať s opravou 65 kusov samohybných kanónov, okrem 10 kusov, ktoré sa nachádzali v štádiu dokončenia.¹⁹ Priebežne s generálnymi opravami malo tankové oddelenie AZ 1 podľa výnosu II /2 odd. MNO vykonať ešte úpravy súvisiace s upevnením sedačky rádiotelegrafistu, držiaka na uloženie troch kusov antén a zosilnenie držiaka rámu pre prijímač a vysielač vo všetkých vozidlách dodaných tankovému vojsku v rokoch 1947 – 1948. Uvedené úpravy boli splnené do októbra 1949 a plán generálnych opráv do januára 1950.²⁰ Všetky ShPTK vz. 40 N pod novým označením „ samohybné delo 75/40 N“, skrátene SD 75/40, tvorili v lete a na jeseň roku 1950 základ výzbroje tankosamohybných delostreleckých plukov (tsdp). Po reorganizačných zmenách koncom roka 1950 boli SD 75/40 N vyňaté z výzbroje tsdp a prevedené vo februári 1951 do výzbroje novovytvorených tankosamohybných rôt a tankosamohybných práporov peších divízií v počte 108 kusov. Zostávajúcich 18 kusov bolo uložených v remízach 2. tankovej základne Martin.²¹ Od novembra 1953, tak ako prichádzali do výzbroje nové SD-100 z výroby, začalo sa s postupným sťahovaním SD 75/40N od vojsk. Do augusta 1954 bolo uložených v remízach 2. tankovej základne všetkých 126 vozidiel.²² Z nich sa v septembri 1954 vyčlenilo na obmenu výzbroje 8. pevnostnej brigády v Rajhrade dovedna 30 kusov SD 75/40.²³ V januári 1955 bolo na základe nariadenia N-GŠ daných mimo tabuliek vojnových počtov 8 kusov vozidiel pre potreby vojenských škôl, výcvikových zariadení a vývojového strediska.²⁴ Po pre-

13 Archív VÝVOJ Martin a.s. nezaradené II 8 odd. čj. 53397/Taj. -1948.

14 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1947 II/2 odd čj. 107884/Taj.

15 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1947 II/2 odd čj. 107884/Taj.

16 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1948 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 7460/Taj. –mat.

17 Archív VÝVOJ Martin a.s nezaradené MNO II /8 odd čj. 53397 /Taj -1948.

18 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1948 II odbor čj. 11100/Taj.

19 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1948 Hl. št. Vel. tank. vojska čj. 2492/ Dův.-mat. VHA Praha MNO 1949 II odbor čj. 2854/ Dův.-mat.

20 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1949 II/2 odd. čj. 2928/ Dův.

21 VÚA Praha MNO 1951 GŠ /OMS 38/8/1/30

VÚA-VHA Praha MNO 1951 GŠ /OMS čj. 03180/Taj.

22 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1954 VTMV 58/1-7.

23 DUBÁNEK, M.: 8. pevnostní brigáda Rajhrad. In: ATM, roč. XXXX č. 11, s. 67-68.

24 Archív VÝVOJ Martin a.s. nezaradený spis VTMV čj. 053/1954.

vzati vozidiel uvedenými zložkami disponovalo TMV k 15. marcu 1955 spolu 118 kusmi SD 75/40 N, ktoré boli uložené v priestoroch 2. tankovej základne Žilina.²⁵

Začiatkom roka 1956 požiadalo Ministerstvo zahraničného obchodu MNO na základe predbežných rokovaní zo septembra a novembra 1955 o určenie počtu SD 75/40, ktoré by bolo možné uvoľniť na vývoz. Minister národnej obrany po porade s N-GŠ a VTMV stanovil v marci 1956 ich počet na 60 kusov.²⁶ Prvých 20 samohybných diel sa do Sýrie z 2. tankovej základne v Žiline dostalo pravdepodobne na jar 1956. Druhá dodávka 20 kusov bola realizovaná na základe žiadosti MZO v priebehu augusta 1956.²⁷ Kedy sa realizovala tretia dodávka, nie je známe. Faktom však zostáva, že koncom roka 1956 malo tankomechanizované vojsko čs. armády (TMV) vo výzbroji 58 kusov SD 75/40 N, ktoré boli v trvalom uložení. Koncom januára 1957 sa z tohto uloženia vyňalo 28 samohybných diel na krytie tabuľkových počtov 9. a 10. tankosamohybného pluku (ďalej tsp). Po zrušení 9. tsp v roku 1958 prevzal jeho 14 SD 75/40 N ako nadpočetný materiál, reorganizovaný 10. tankový pluk.²⁸ Na jeseň roku 1959 boli všetky SD 75/40 N uložené v priestoroch tankovej základne v Dědiciach. K ich vyradeniu z výzbroje tankového vojska došlo v priebehu roku 1960, čo potvrdzuje i súhrnná správa o stave výzbroje ČSLA z konca roka, v ktorej sa už tento typ samohybného dela neuvádza.²⁹

Nemecké samohybné delo StuG III Ausf. G zo zberu na území ČSR v septembri 1945

25 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1955 VTMV 25/9/50.

26 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1956 VTMV 38/3-10-9.

27 VÚA-VHA Praha. F. , MNO 1956, VTM 38/3-10-9.

28 GŠ/TAS Pomůcka č. j. 0210/18 příloha č. 1.

29 VÚA-VHA Praha. F. MNO 1960 sekretariát ministra 1/3-12.

RECENZIE

DEJMEK, Jindřich: *EDVARD BENEŠ. POLITICKÁ BIOGRAFIE ČESKÉHO DEMOKRATA. Část první. REVOLUCIONÁŘ A DEMOKRAT (1884 – 1935)*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006, 631 s. *Část druhá. PREZIDENT REPUBLIKY A VŮDCE NÁRODNÍHO ODBOJE (1935 – 1948)*. Praha : Karolinum 2008, 790 s.

Odbornej komunite, ale aj záujemcom z radov širokej verejnosti, sa dostáva do rúk druhý zväzok najnovšej podrobnej biografie Edvarda Beneša, nesporne jednej z najvýznamnejších postáv československej aj európskej politiky prvej polovice 20. storočia. Už vopred možno konštatovať, že ide nielen o jedno z najpodrobnejších, ale aj o jedno z najlepších diel o Benešovi, ktoré sa stane nevyhnutnou pomôckou pre každého bádateľa, ktorý sa bude zaoberať dejinami Slovákov, Čechov, ČSR či Európy v uvedenom období. Autor, ktorý pracuje ako vedecký pracovník v Historickom ústave Akadémie vied ČR a je docentom Filozofickej fakulty Karlovej univerzity, sa na túto monumentálnu syntézu pripravil dlhoročnou výskumnou prácou, ktorú dokumentujú aj jeho už predtým uverejnené čiastkové štúdie a iné knižné publikácie o moderných českých a československých dejinách.

Najnovšia Dejmekova kniha podáva rozsiahly ucelený životopis Beneša, druhého československého prezidenta, žiaka, spolupracovníka a priateľa Tomáša Garriguea Masaryka. Prvý diel zahŕňa život Edvarda Beneša od mladosti až do decembra 1935, keď ho zvolili za prezidenta ČSR. Prvý zväzok má štyri knihy: 1. Detstvo, mladosť a štúdiá E. Beneša, 2. Obdobie rokov 1914 – 1919, 1. zahraničný odboj, 3. Budovateľ čs. štátu i novej Európy (1919 – 1929) – Benešovo pôsobenie v politike domácej, jeho činnosť v Spoločnosti národov a jeho podiel na vypracovaní projektu tzv. kolektívnej bezpečnosti, 4. Obdobie rokov 1930 – 1935 a Benešovo úsilie o posilnenie obrany republiky a nového európskeho systému bezpečnosti, čo bolo obzvlášť významné – aj keď sa ho nepodarilo uplatniť – v dobe silnejúceho vojnového nebezpečenstva pre ČSR, Európu a následne aj pre celý svet. Druhý diel je rozdelený na tri knihy. 5. kniha sa zaoberá obdobím prvého prezidentského mandátu E. Beneša od roku 1935, jeho zápasom o udržanie štátu v roku Mníchovskej krízy až po abdikáciu v októbri 1938. Táto časť Dejmekovej práce sa zaoberá podrobne Benešovým úsilím o posilnenie obranyschopnosti Československa a jeho úsilím pripraviť štát na ozbrojený konflikt s hitlerovským Nemeckom. 6. kniha, ktorá má zo všetkých najväčší rozsah, podrobne rozoberá Benešovo pôsobenie v rokoch 1938 – 1945, keď sa stal postupne vodcom druhého zahraničného odboja. Autor venuje veľkú pozornosť jednak vnútorným rozporom medzi jednotlivými vedúcimi predstaviteľmi (na jednej strane Beneš, na druhej napríklad Hodža, Osuský a ďalší), snahám o uznanie československej reprezentácie spojeneckými mocnosťami a diplomatickému zneuznaniu Mníchovskej dohody a zápasu o obnovenie Československej republiky. Záverečná 7. kniha opisuje pod názvom *Budovateľ socializujúcej demokracie* obdobie od roku 1945 až do Benešovej smrti 3. septembra 1948. Dejmek v záverečnej kapitole približuje takmer triumfálny návrat Beneša z emigrácie do oslobodenej republiky, jeho zápas o zachovanie demokratického charakteru štátu cez dramatické udalosti prvých mesiacov roku 1948 až po jeho druhú abdikáciu 7. júna 1948, keď sa opäť s prezidentskou funkciou nedobrovoľne a za tragických (hoci iných ako na jeseň roku 1938) okolností rozlúčil.

Dvojzväzkové dielo dopĺňa menný register, rozsiahly poznámkový aparát a podrobný prehľad prameňov a literatúry.

Pri takej rozsiahlej a dodnes politicky nesmierne výbušnej téme – na domácej pôde (slovenskej aj českej), ale aj v zahraničí – pri súhrnnom hodnotení života a diela takej osobnosti, akou bol Edvard Beneš, vznikajú, samozrejme, často aj veľmi rozdielne hodnotenia a dokonca aj nezmieriteľne protichodné názory. Beneša – podobne ako v minulosti – aj dnes časť autorov na jednej strane nekriticky vyzdvihuje a nevidí aj jeho slabšie stránky a na druhej strane ho zase nespravodlivo obviňujú zo všetkého možného aj nemožného – od machiavelizmu, cez dvojaký meter až po diktátorstvo, vojnové štvanie, politickú vraždu (ale bez akýchkoľvek dôkazov – Štefánik), spoluprácu s NKVD, vydanie Československa najprv Hitlerovi a potom Stalinovi, poškodzovanie domáceho odboja a urovnávanie cesty komunistickému prevratu vo februári 1948, atď. Osobitnou kapitolou sú dekréty prezidenta republiky (najmä tie, ktoré postihli českých aj slovenských zradcov a kolaborantov, Nemcov, ale aj Maďarov). Tie sa už takmer sedemdesiat rokov vykladajú tým najrôznejším a, žiaľ, veľmi často aj jednostranným a deformovaným spôsobom bez patričného kontextu s vývojom, ktorý od polovice tridsiatych rokov viedol k Mníchovu a druhej svetovej vojne, od ktorej dekréty nemožno oddeliť. Bola to vraj len Benešova vopred „plánovaná genocída“, a preto si za „svoje“ dekréty druhý československý prezident už vtedy, ale ešte aj dodnes niekedy v sudetonemeckej, ale aj v maďarskej publicistike i vo vedecky sa tváriacich prácach vysluhuje to najzápornejšie hodnotenie od diktátora, ktoré ho kladú na jednu úroveň s Hitlerom alebo Stalinom, cez nepriateľa Slovákov aj národnostných menšín až po „vojnového zločincina“, ktorého by mali hoci aj dodatočne súdiť pred nejakým medzinárodným tribunálom... Tu má Beneš mnohých kritikov aj medzi českými a ešte viac slovenskými autormi, ktorí však zabúdajú na niektoré súvislosti, na ktoré veľmi výstižne poukázal popredný český znalec problematiky dekrétov prezidenta československej republiky Václav Pavlíček, keď upozornil na to, že tu ide o nesmierne zložitý právny, historický, ale aj politický problém s vážnymi dopadmi aj na našu súčasnosť, a preto k tejto otázke treba pristupovať s vedomím zodpovednosti vo vzťahu k národným záujmom Slovákov i Čechov. Vyjadrené Pavlíčkovými slovami: „*V súčasnej dobe se staly dekrety opět předmětem aktuálních politických diskusí. O rozruch kolem této problematiky se zasloužily zahraniční subjekty, které chtějí přepsat historii druhé světové války. Často spojují své výroky s úvahami, že bylo osudnou chybou rozhodnutí po první světové válce, jehož důsledkem vzniklo i Československo. Nejde tedy jen o Postupimskou konferenci, dohody a smlouvy po této válce, ale i o smlouvu Versailleskou, Saint-Germainskou a Trianonskou. Uzavřené smlouvy a dohody se zpochybňují a spoléhá se na ztrátu historické paměti, tak jak to ukazují některé výroky politiků z Bavorska, Rakouska i Maďarska, které tak mezinárodní vztahy destabilizují.*“ A z hľadiska súčasnosti i budúcnosti európskej integrácie majú svoju váhu aj nasledovné Pavlíčkove slová: „*Avšak nemůžeme neslyšet, že se v Německu či v Rakousku ozývají staré hlasy, které, zdá se, si poučení z historie neberou. Představy, že dnes je možné a pro kohokoliv prospěšné pokoušet se změnit pod falešnými morálními a právními argumenty politickým nátlakem na slabší sousedy ve střední Evropě výsledky druhé světové války, ohrožují vznešené ideje evropské integrace více, než si většina evropské veřejnosti dnes připouští.*“ (PAVLÍČEK, V.: *Dekrety, demokratické hodnoty a národní zájmy*, prednesené na seminári: Benešovy dekrety, právní, historický, nebo politický problém? Praha, Národní dům na Vinohradech 10. 4. 2002. Sborník č. 18/2002). Aj z uvedených dôvodov má každý autor, ktorý sa Benešom, jeho pôsobením v rokoch prvej svetovej vojny, v medzivojnovom období, ale najmä počas druhej svetovej vojny a najmä po nej spomenutými problémami zaoberá, nesmierne ťažkú úlohu a mal ju, pochopiteľne, aj Jindřich Dejmek. Niektoré

nasledujúce drobné poznámky na okraj jeho rozsiahlej a cennej práce, ktorá bude po dlhé roky základnou pomôckou pre každého bádateľa zaoberajúceho sa týmto obdobím, a ktorú nebude môcť nikto obísť alebo nebrať do úvahy, nemajú za cieľ znevážiť alebo znehodnotiť jeho prácu, skôr by mali poslúžiť ako námet na doplnenie alebo rozšírenie niektorých parťi práce o Benešovi.

Zdá sa mi, že autor málo zdôraznil Benešovu zásluhu o podobu československo-maďarských hraníc. Táto otázka patrí len zdanlivo minulosti, a aj preto by si bola zaslúžila podrobnejšie spracovanie. Ale to je skôr úlohou pre slovenských autorov, keďže v súčasnosti sú to už len slovensko-maďarské hranice. Ale aj Dejmek mohol v tejto súvislosti poukázať na dnes už známe fakty z obdobia po Viedenskej arbitráži, keď sa na Žitnom ostrove, ale aj inde na južnom Slovensku pripojenom k horthyovskému Maďarsku v mnohom potvrdila aj Benešova argumentácia na mierových rokovaníach vo Versailles, napríklad o hospodárskych väzbách tohto územia s ostatným Slovenskom. A keď sa tie väzby po novembri 1938 prerušili, postupne to vyvolalo aj nespokojnosť časti maďarského obyvateľstva, hlavne tých, ktorí sa zaoberali poľnohospodárstvom, a stratili nielen významnú časť svojich dovtedajších trhov pre svoju produkciu, ale dokonca museli byť svedkami aj obmedzovania osevných plôch základných plodín pestovaných v tomto regióne – obilnín, cukrovej repy, tabaku či koreninovej papriky. Maďarsko usilovalo o znovuzískanie slovenského územia, ale tamojšie veľkostatky konkurenciu zo Žitného ostrova nepotrebovali, a ani o ňu nestáli.

Pri opisovaní bilaterálnych rokovaní československého ministra zahraničných vecí E. Beneša s maďarským ministerským predsedom Pálom Telekim a maďarským rezortným kolegom Gusztávom Gratzom 14. – 15. marca 1921 na harrachovskom zámku v Brucku a/d. Leitha prekvapuje, že sa autor opiera len o maďarské dokumenty, resp. o prácu A. Tótha a nevyťažil, až na cirkulár MZV zo 17. 3. 1921, k tejto otázke aj dokumenty z pražského Archívu ministerstva zahraničných vecí. Alebo, že by sa tieto písomnosti z našej strany neboli zachovali? Dejmek, podobne ako aj iní českí autori, na viacerých miestach opakuje staršie názory českých, maďarských, ale aj časti slovenských autorov o tom, že Slovensko v rokoch 1918 – 1919 obsadzovali len „českí“ vojaci a žandári (I. diel, s. 224–225, 229). K tejto otázke sa svojho času už vyslovili nielen účastníci týchto operácií zo Slovenska (napr. novozámocký J. Ďuriš – Frndák), ale napríklad aj Vavro Šrobár (*Dobrovoľné pluky slobody na Slovensku*. In: Československá vzájomnosť, roč. 3, 1935, č. 44, 1. novembra 1935. Podrobne sa účasťou Slovákov v bojoch o Slovensko zaoberali najmä Marián Hronský, Miloslav Čaplovič, ale aj ďalší slovenskí autori. Dejmek, napriek tomu, že cituje Hronského prácu *Boj o Slovensko* z roku 1997 a aj jeho štúdiu *Priebeh vojenského obsadzovania Slovenska československým vojskom od novembra 1918 do januára 1919* (In: Historický časopis, roč. 32, 1984, č. 5, opakuje nepresné tvrdenia, že išlo len o české oddiely. Hoci sa aj v stanovisku slovenských poslancov Revolučného Národného zhromaždenia z 15. novembra 1918, ktorým sa odmietajú maďarské protesty proti obsadzovaniu Slovenska, hovorí najprv o českých vojakoch, ďalej sa dodáva, že o invázii cudzích jednotiek na Slovensko nemôže byť ani reči, pretože českí vojaci sú podriadení dočasnej slovenskej vláde a plnia jej rozkazy. Slovenskí poslanci taktiež poukázali na to, že Slovensko obsadzujú nielen české, ale aj čisto slovenské jednotky, ako napríklad slovenskí príslušníci útvarov bývalého uhorského honvédskeho 25. pešieho pluku z Lučenca, ktoré sa v tom čase vracali z Českých Budějovic a zložili vojenskú príslahu slovenskej vláde začiatkom novembra v Skalici. A na západnom Slovensku už v novembri a decembri vstupovali do ozbrojených zložiek mnohí Slováci. Znalci odhadujú počet Slovákov na prelome rokov 1918/1919 v takmer desaťtisícovej československej skupine

zhruba na jednu tretinu, čo je zhruba primerané číselnému pomeru slovenského obyvateľstva vo vznikajúcej ČSR.

Pri opise voľby E. Beneša za prezidenta v decembri 1935 by si podľa môjho názoru bola zaslúžila väčšiu pozornosť podrobnejšia analýza postoja maďarských politických strán a motívy, prečo hlasovali za Beneša. V časti maďarskej odbornej literatúry sa objavujú tvrdenia, že išlo o zrelú a predvídavú úvahu vodcov maďarskej menšiny, predovšetkým Gézu Szüllóa, že Beneš im ako prezident doma (t. j. v Československu) nebude môcť toľko škodiť ako minister zahraničných vecí v Ženeve. Iné svedectvo však o tom, prečo Maďari Beneša volili, podáva Lujza Esterházy, ktorá sa vo svojich memoároch zmieňuje nielen o zdôvodňovaní tohto kroku svojím bratom Jánosom Esterházym (Benešovým protikandidátom bol taký pravicový, nacionalistický a reakčný politik, ktorý bol pre nich neprijateľný, a keby ho zvolili za prezidenta, znamenalo by to koniec demokracie v Československu), ale aj o jeho sťažnostiach, že Beneš po svojom zvolení za prezidenta nedodrжал ani jeden zo sľubov, ktoré údajne predtým Maďarom dal. Dejme sa tiež zmieňuje (I., s. 630) o nejakých bližšie nešpecifikovaných ústupkoch. Tie mal Beneš sľúbiť Jánosovi Esterházymu na stretnutí, ktoré sprostredkoval pápežský komorník Jan Jiří Rückl. Tieto sľuby, resp. ústupky, však veľmi konkrétne – pravda len z maďarskej strany – špecifikujú viaceré články v orgáne maďarskej opozície Prágai Magyar Hírlap.

Menšie výhrady možno mať aj k nejednotnému používaniu miestnych názvov na Slovensku, hoci táto terminológia sa už dávnejšie ustálila aj v češtine. Napríklad na jednom mieste sa píše o rieke Ipel (I. s. 227) a na inom o rieke Ipola (I., s. 295). V takejto knihe – aj z úcty k M. R. Štefánikovi – by sa nemala vyskytnúť (ale tu zrejme ide len o tlačovú chybu, ktorú mohla pozornejšia korektúra odstrániť) informácia, že Beneš „navštívil Bradla“ (I., s. 295). Slovenských čitateľov iste veľmi zaujmú informácie o prvom pobyte Beneša vo funkcii prezidenta na Slovensku a jeho optimistické videnie budúcnosti Slovenska (prejav na žilinskej radnici, stretnutie s A. Hlinkom v Černej, či s J. Tisom v Ružomberku II, s. 32-35). Nie je mi dosť jasné, prečo autor použil úvodzovky pri písaní o Benešovom pobyte v Topoľčiankach a jeho účasti na vojenských manévroch v oblasti Zlatých Moraviec, keď spomína ako prezident položil kyticu na hrob vojakov, ktorí padli v roku 1919 s „rudými“ Maďarmi. Veď vtedy v radoch vojakov Maďarskej republiky rád celkom iste „bieli“ nebojovali.

Autor venoval veľa priestoru aj hodnoteniam Benešových osobných vlastností – tak ako ho videli súčasníci, priatelia, politickí spojenci i protivníci. Spomína jeho všeobecne známou vytrvalosť, pracovitosť, obetavosť a oddanosť svojmu učiteľovi T. G. Masarykovi a veci Československa, aj veľkú časť politickej práce venovanej získaniu a obrane Slovenska. Dejme pripomína aj známe jednostranné, nespravodlivé až krajne nepriateľské hodnotenia Beneša zo strany nemeckých, najmä sudetonemeckých autorov – Hansa von Steina, Wenzela Jakscha, Hermanna Raschhofera a iných. V tejto časti mi však citelne chýbajú zmienky o maďarských hodnoteniach, pretože tieto možno často nielen porovnať s nemeckými, ale v niektorých častiach ich aj prekonávajú. Túto medzeru zrejme zapríčinila jazyková bariéra, čo však obstoí len čiastočne, pretože mnohé práce maďarských autorov sú prístupné aj vo svetových jazykoch. Autor ich však zrejme nepovažoval za také významné ako nemecké, čo je chyba. Aj maďarským kritikám ČSR a československých predstaviteľov, predovšetkým Beneša, ale aj ostatných československých predstaviteľov, treba venovať aj dnes pozornosť nielen na slovenskej, ale aj na českej strane.

Záverom možno poukázať na iné hodnotenie dvoch významných politikov či diplomatov. Ten známejší – francúzsky minister zahraničných vecí Robert Schumann, jeden z pôvodcov myšlienky povojnovej európskej integrácie a jeden zo zakladateľov predchodcu Európy

skej únie – po Benešovom úmrtí vo francúzskom Národnom zhromaždení vyhlásil (ako to dokladá Dejmeikom citovaná správa ZÚ v Paríži zo dňa 14. 9. 1948), že dúfa, „že jeho smrť bude mílnikom na ceste k európskej obnove, k slobode a mieru medzi národmi, ktoré sledujúč Benešov príklad, si môžu byť isté, že sú na dobrej ceste...“ Menej známe je hodnotenie vtedajšieho britského veľvyslanca v Československu Piersona Dixona v jeho životopise E. Beneša. Diplomát zdôraznil, že bol „prezident Beneš po tri desaťročia stelesnením túžob a ideálov väčšiny Čechov a Slovákov, ich predností i slabostí, pričom jeho odchod znamenal pretrhnutie posledného puta s tými ideálmi demokracie a humanity, na ktorých bola založená Československá republika“. (II, s. 699).

Ferdinand Vrábek

CSÉFALVAY, František – BAKA, Igor – KATREBA, Zoltán – KLUBERT, Tomáš – KORČEK, Ján – ŠIMUNIČ, Pavol – ŠTEFANSKÝ, Václav: *Vojenské dejiny Slovenska V. zväzok 1939 – 1945*. Bratislava : Magnet Press Slovakia. Vojenský historický ústav 2008, 285 s.

Kolektív autorov predstavuje v kontexte neobyčajne prínosného zámeru – zmapovať vojenské dejiny Slovenska – pravdepodobne najnáročnejšiu a najzložitejšiu časť tohto projektu; spracovanie a zhodnotenie obdobia existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Ak sa slovenské vojenské dejiny pred týmto a po tomto období skúmali a museli skúmať ako súčasť štátnych útvarov, ktorých Slovenská krajina bola, v tomto období všetky organizačné, politické, ekonomické (atď.) problémy sa mohli a museli riešiť v rámci samostatného (ochraňovaného) štátu. Prepojenosť politických zmien, budovanie samostatnej armády, jednostranné zapojenie Slovenskej republiky na strane fašistických veľmocí, ale na druhej strane antifašistické nálady, vstup jednotlivcov do zahraničnej československej armády, partizánske akcie proti režimu, a najmä SNP, nastoľovali pred autormi nielen náročné problémy z hľadiska ideologickopolitického, vedeckého a spoločenského hodnotenia, ale tiež metodického a metodologického prístupu. Je samozrejme, že pri spracovaní vojenských dejín vystupujú do popredia v značnej miere aj politické aspekty, ale v prípade obdobia Slovenskej republiky sa táto otázka javí ako neobyčajne závažná. Ak si uvedomíme, že budovanie slovenskej armády prebiehalo viac-menej „na zelenej lúke“, armáda musela utvárať svoje štruktúry de facto v období druhej svetovej vojny, neúprosneho vojenského a ideologického konfliktu v Európe a následne vo svete, potom dosiahnuté výsledky sú z hľadiska existujúcej moci dočasne úspešné. Autori tieto skutočnosti presvedčivo dokumentujú, ale nie som presvedčený, že vyčerpali všetky argumenty, ktoré sprevádzajú tento proces.

Vznik, formovanie a celková činnosť slovenskej armády je v práci zhodnotená a objasnená komplexne a mnohokrát s prihliadnutím priamo na detailné posúdenie vojenských udalostí, technického zabezpečenia, materiálneho vybavenia, stavu výzbroje a výstroja, vojnových strát a kádrového budovania armády. Vylíčené bojových aktivít na mnohých frontoch druhej svetovej vojny ako z hľadiska armády SR, ale aj zahraničnej československej armády, možno jednoznačne hodnotiť za prínosné a príkladné. Autori v tomto smere naplnili svoje zámery a poskytujú verejnosti všestranný obraz o väčšine aktivít príslušníkov armády. Do určitej miery je zanedbané vykreslenie, akými druhmi zbraní disponovala slovenská armáda, samozrejme, v prvom rade československými, neskôr nemeckými atď. Nie je žiadnym objavom, že bojaskopnosť armády závisí do značnej miery aj od kvality a kvantity výzbroje. Konštatovanie, aké druhy zbraní a v akej kvalite mala k dispozícii slovenská armáda

v porovnaní s nacistickou armádou, ale aj protivníkmi z radov antihitlerovskej koalície, by sa malo v stručnej forme v takomto diele objaviť. Dokumentovalo by to celkový obraz o slovenskej armáde a jej realnej sile.

Považujem za samozrejmosť, že vo Vojenských dejinách Slovenska 1939 – 1945 sa venuje náležitá pozornosť všetkým vojenským aktivitám, na ktorých sa príslušníci národa podieľali doma aj v zahraničí, bez ohľadu na ideologické hodnotenia, politické presvedčenie a pod. Považujem za pozitívne, že autori sa nedali strhnúť k navodeniu ideologických kritérií a s tým súvisiacich ideologických hodnotení. Ale v Závere – inak neobyčajne precíznom a hodnotnom sa malo vyjadriť, malo jednoznačne povedať, že celý zmysel zápasov, bojov, úsilia spoločnosti, armády v krutých dobách druhej svetovej vojny bol v porážke fašistických veľmocí a fašizmu vôbec. To je spoločenský odkaz tých, ktorí sa zapojili do protifašistického boja, a čo nás spája s modernými trendmi vývoja vo svete.

Zhodnotenie vzniku, formovania a budovania slovenskej armády patrí medzi základné, ale súčasne aj precízne spracované časti predkladanej publikácie. Detailný rozbor tohto procesu – a nielen tohto – je bezosporu veľkým prínosom práce. Ale vynára sa otázka, či armáda v tak krátkom čase „vydúpala zo zeme dôstojnícke kádre“? Je známe – v predchádzajúcom zväzku sa táto skutočnosť dokumentuje – že Slovákov na vedúcich miestach a dôstojníckych postoch československej armády nebolo veľa a v období Slovenskej republiky, ako by sa zrazu „premnožili“. Nie celkom zodpovedaná zostáva otázka, aká bola odborná kvalita rýchle povyšovaných dôstojníkov, boli schopní zvládnuť zložité bojové úlohy a pod. Pritom nejde a nemôže ísť o nejaké ideologické kritériá, ale o konštatovanie stavu, schopnosť alebo neschopnosť vyrovnáť sa s daným stavom. Je to obdobný problém, ako s prácou byrokratického aparátu. Existovalo množstvo sťažností, že Slováci nemali alebo nemohli mať možnosť uplatniť sa v tejto sfére spoločensko-politického života, ale po 14. marci 1939 nevznikli väčšie problémy s organizačným zvládnutím zložitého a náročného riadenia štátu. Samozrejme, spätosť fungovania uvedených oblastí života spoločnosti vzájomne nielen súvisí, ale treba ju aj rešpektovať. Rešpektuje sa v politických postojoch armády k vývoju medzinárodných vzťahov v rokoch vojny.

Plne akceptujem a považujem za nevyhnutné registrovať záporné postoje k režimu Slovenskej republiky, jej spolupráci s nacistickým Nemeckom, postupný záujem o obnovu Československej republiky, ochotu vstupovať do zahraničnej armády, zúčastniť sa antifašistického boja. Zložitejšie je však vyličenie ideologickopolitických postupov armády, jednotlivých jej zložiek k účasti na bojových akciách. Je neobyčajne ťažké diferencovať postoj k týmto problémom, a v práci sa registruje postupná zmena názorov v prístupe príslušníkov armády k hodnoteniu udalostí vo svete. Zostáva však nie celkom zodpovedaná otázka „prechodu“ na druhú stranu. Je náročná a ťažko vysvetliteľná pretrvávajúca podpora časti niektorých vrstiev obyvateľstva režimu Slovenskej republiky po SNP a ešte viac v súvislosti s katastrofálnymi porážkami nacistického Nemecka. Sú ťažko pochopiteľné dôvody postojov politikov, ale ešte viac tých, ktorí sa v tomto beznádejnom období exponovali pri fungovaní Slovenskej republiky ako takej. V tejto súvislosti vystupuje do popredia otázka budúcej existencie štátu a schopnosti, či neschopnosti jeho politických elít hľadať a ponúknuť východisko z vojny. Je známe, že zástupcovia ľudovej strany nevynikali pri hodnotení zahraničnopolitických problémov, ťažko nachádzali odpovede na zásadné otázky medzinárodného vývoja, problémy vojny a mieru, víťazov a porazených, ale ťažko možno nájsť v Európe paralelu k zlyhaniu HSLS pri hľadaní východiska z vojnovnej krízy. Už koncom roka 1944 nedisponoval štát ani štátostrana bojaschopnou armádou, pretože jej väčšina prešla do radov protivníkov, došlo k rozkladu HG, narastaniu alibizmu a pod. Kde hľadať odpoveď, a v práci aj keď

sa tieto stránky reflektujú, sa nedajú jednoznačne prečítať skutočnosti; masa niekedy bezvýznamných vojakov, dôstojníkov dostala najvyššie vojenské hodnosti v rámci Slovenskej republiky a na konci roka 1944 – ako sa konštatuje – slovenská armáda nedisponovala ani jediným generálom. Čo sú príčiny tejto „zrady“, „prechodu“ na druhú stranu, ako bola armáda ideologicky vyzbrojená. Bola imúnna voči fašizmu, mala výhrady voči nacistickému Nemecku, fungovali tu predmníchovské demokratické reminiscencie (atď.) ?

Významným prínosom práce je zmapovanie antifašistických postojov armády, vzniku antifašistického a partizánskeho hnutia. Nemám dojem, že by sa autori chceli pokúsiť a dokázali čo boli určujúce vplyvy tohto procesu; dovoz ideí, prítomnosť sovietskych partizánov ich českých, čechoslovakistických a židovských „pomáhačov“ (podľa dobovej argumentácie), alebo alibizmus, politické presvedčenie, vnútropolitický vývoj, nárast antifašistického hnutia, vývoj na frontoch druhej svetovej vojny a pod. Režimisti, a J. Tiso zvlášť, nemohli zo svojho pohľadu pripustiť vysvetlenie a odôvodnenie SNP ako zásadné zlyhanie národa, ale tradične hľadali dôvody inde – mimo svojej politiky. V použití ideologických argumentov, samozrejme v prvom rade boja proti „aziatskému“ bolševizmu. V tomto kontexte by nebolo od veci stručne zhodnotiť, porovnať, čo ponúkala vládna propaganda, aby ovplyvnila politické myslenie a konanie príslušníkov armády, keď ich posielala bojovať, lepšie povedané umierať na fronty druhej svetovej vojny, kde Slovensko nemalo žiadne záujmy. Ešte náročnejšia je otázka, ako príslušníci armády akceptovali tieto argumenty, ako sa vyrovnávali s absurdnými situáciami, keď mali bojovať a zomierať v ruských stepiach. Prečo a za čo? Masírovanie bojom proti bolševizmu bolo permanentné a určite pôsobilo najmä pri obrane kresťanstva, ale postupne v radoch príslušníkov armády museli vznikať mnohé komplikované ideologické, ideové, politické a iné konflikty. Na tieto otázky, ktoré stále čakajú na svojho precízneho a nezainteresovaného objaviteľa, sa však mohlo v súhrnnej všeobecnej rovine podrobnejšie poukázať.

Príčiny začatia partizánskych bojov a ich priebeh do konca vojny je jedna z najdôležitejších stránok záujmu autorov. Je bezosporu presvedčivé a v mnohom smere aj vyčerpávajúce posúdenie činnosti partizánskych oddielov z hľadiska ich bojových úspechov a neúspechov, schopnosti viesť tento druh boja, pripravenosti prejsť na partizánsky spôsob boja a pod. Ale partizánske oddiely, aj keď v omnoho menšej miere a z iných dôvodov a príčin ako nacistické jednotky, POHG, Domobrana a pod. sa tiež dopúšťali niekedy úplne neodôvodnených represálií proti obyvateľstvu, bezvýznamným členom HG, resp. čiastočne a výnimočne voči politikom. Samozrejme, nemôže ísť o precízne vylíčené týchto udalostí, nedajú sa porovnať nacistické represálie a zlyhanie partizánov a už vôbec nie čo do počtu obetí, ale autori boli povinní zaujať k tejto otázke všeobecne teoretické stanovisko, posúdiť hodnotenie partizánskeho boja ako takého, dokonca v európskom kontexte, špecifických podmienok na Slovensku, v postoji k nemeckej menšine a pod. Je dosť rozšírený názor, že partizánske akcie na kontinente, ale vo svete vôbec netvorí významný, podstatný prínos pri porážke okupantov akéhokoľvek druhu. Úloha partizánov, ich bojové nasadenie v celkovom boji proti fašizmu v slovenských podmienkach nie je komplexne v publikácii zhodnotená. Je problém, či sme to v súčasnej dobe už schopní uskutočniť. Autori ale mali uviesť, že do procesu antifašistického boja sa zapojili na Slovensku nielen Slováci, ale aj príslušníci iných národov a národností.

Konštatovanie autorov, že Slovenský štát vznikol na základe rozhodnutia autonómneho Snemu (Snemu Slovenskej krajiny) je oprávnené, ale nevystihuje podstatu veci. Má regionálny parlament právo prijímať ústavnoprávne zmeny? Snem si ho osvojil, ale revolučným spôsobom. Nik sa neodvolával na prirodzené ani historické právo, princípy nacistického

„völkisch“ a pod. K 14. marcu 1939 takto nedošlo legálnym, ale revolučným spôsobom bežne používaným v takýchto prípadoch. To, čo si propagandisti nového štátu neskôr vymýšľali o jeho vzniku, bolo bežným ideologickým masírovaním verejnosti. Predsa nemohli tvrdiť, že štát vyhlásili „Blitzschnell“, ako si želal A. Hitler. V kontexte týchto udalostí je dôležité, ako prijal slovenský národ vyhlásenie samostatnosti. Tvrdenie, že „nemalá časť spoločnosti považovala vytvorenie samostatného štátu za prirodzený stupeň národno-emancipačného procesu“, je problematické. Nejde len o to, čo to je „nemalá časť spoločnosti“, ale aj o to, ako na Slovensku a kto rozmýšľal o „národno-emancipačnom procese“. To sú prevzaté ideologické hodnotenia z vtedajšej tlače ľudovej strany a použité argumenty politikov HSLS a neskorších obhajcov samostatnosti a 14. marca 1939. Dôležitú úlohu hrala obava z rozdelenia Slovenska medzi jeho susedov, okupácie Slovenskej krajiny, straty samostatnosti a pod. Strach bol dôležitým komponentom, ktorý vplýval na nálady obyvateľstva. Situácia sa prirodzene neskôr menila.

Je skutočnosťou, že Slovenskú republiku uznali de jure a de facto všetky veľmoci, okrem USA, ale je rovnakou skutočnosťou, že toto uznanie často trvalo len niekoľko mesiacov, resp. rokov, pričom autori považujú za veľmoc aj „nankinskú Čínu“. Píšu, že Slovenskú republiku uznalo 31 (?) štátov, ale nepíšu dokedy. V podstate manipulujú s medzinárodným významom a vplyvom Slovenskej republiky, pričom bezosporu aj táto stránka veci mala značný vplyv na armádu.

V kontexte spomínaných udalostí, rozpadu alebo rozbitia Česko-Slovenska je zaujímavé, ako a akým spôsobom sa realizoval „rozchod“ v rámci armády. Autori takmer vôbec nevenovali pozornosť odchodu českých príslušníkov bývalej československej armády, ktorý sprevádzali určité incidenty (Trenčianska Teplá), ale na druhej strane nedochádzalo k stratám na životoch. Snaha zabrániť odsunu výzbroje a výstroje zo Slovenska do českých krajín, odzbrojiť príslušníkov armády, a tak zachovať vojenský materiál na Slovensku, sa nespomína, ako ani udalosti spojené s týmto vývojom.

Agresívne akty Slovenskej republiky proti Poľsku a Sovietskemu zväzu sú opísané a zhodnotené po všetkých stránkach. Ale sa nekonštatuje a nezdôrazňuje, že Snem Slovenskej krajiny sa k agresii voči Poľsku nevyjadril a Slovenská republika nevyhlásila vojnu Poľsku a evidentne uskutočňovala podľa medzinárodného práva agresiu a nie nejaké „ťaženie“.

Pri hodnotení politiky veľmocí, vzťahov medzi nimi a postojov k jednotlivým udalostiam sa v publikácii prezentuje akási selanka. Je tu tak trochu badateľná tendencia niektoré háklivé miesta vo vzťahoch antihitlerovskej koalície líčiť „delikátne“, otvorene povedané povrchno. Pritom v značnej časti príslušníkov HSLS, HG, HM, ale aj politicky naivnej inteligencie vernej režimu a, hlavne, štátu sa živili predstavy o možnosti vypuknutia zásadných rozporov v antihitlerovskej koalícii, a tým k následnému obratu vo vojne. Tiež postoj ZSSR k povstaniu vo Varšave nebol taký jednoduchý, ako líčia autori. Medzi západnými veľmocami a ZSSR existovalo množstvo rozporov (napr. druhý front), a politické aspekty hrali v záverečnej fáze vojny dôležitý moment pri plánovaní vojenských operácií. V žiadnom prípade nemáme v úmysle požadovať nejaké hlboké rozbory medzinárodných vzťahov, ale upozorniť stručne na tieto skutočnosti, je nutné. Autori mali napísať, kto je to Antonescu, a nielen konštatovať (s. 176), že ho zosadil rumunský kráľ Michal. Práve uvedený náhodný príklad ukazuje na neobyčajnú náročnosť previazanosti vnútropolitického vývoja a budovania armády s medzinárodným dianím a pôsobením slovenskej armády v zahraničí. Nielen uvedomenie si týchto skutočností, ale aj ich plné rešpektovanie patrí k prínosom pri spracovaní vojenských dejín Slovenska.

Nie na takej úrovni je zhodnotenie zahraničného odboja a jeho politickoštátoprávných

konceptí, ktoré ustrnuli na úrovni rokov 1918 – 1938 – do Mníchovskej dohody. Zrejme aj tieto skutočnosti pôsobili na správanie príslušníkov slovenskej armády vo vzťahu k zahraničnému odboju a ich aktívnemu zapojeniu sa do antifašistického boja. Fenomén samostatného štátu, aj keď v podobe, akej existoval a fungoval, pôsobil na obyvateľstvo Slovenska v jeho postojoch k štátoprávnenému postaveniu. Predstava návratu pred Žilinskú dohodu nemohla byť príťažlivá a nemohla mobilizačne vplývať na postoje spoločnosti a príslušníkov armády k danému režimu, narastaniu antifašistického odporu a pod. To bol tiež jeden z významných a dôležitých momentov, ktorý pôsobil na správanie sa armády v niektorých fázach vývoja. Je na druhej strane objektívnym faktom, že ideologická opotrebovanosť, a nielen ona, vyúsťovala v postojoch vládnucich elít, ale aj mladej ľudáckej inteligencie k takým absurdným predstavám, že chceli a domnievali sa, že môžu udržať štát, ešte začiatkom roka 1945 len v spolupráci s nacistickým Nemeckom.

Námety, pripomienky, poznámky, hodnotenia jednotlivých problémov názorne ukazujú, akú náročnú úlohu museli autori plniť. Samozrejme, že nemohli úplne vyčerpávajúco zvládnuť svoj zámer, ale ponúkli verejnosti vedecko-populárne spracovanie vojenských dejín Slovenska v období existencie Slovenskej republiky na veľmi solídnej úrovni, aká u nás ešte nikdy nebola prezentovaná. Snaha syntetizovať, nutne sprevádzaná detailným spôsobom analyzovať vojenské aktivity armády, spôsob jej budovania, účinkovania na frontoch druhej svetovej vojny atď. vyúsťila do skutočnosti, že pokúsiť sa prekročiť nimi položenú latku nebude jednoduché. Piaty zväzok vojenských dejín Slovenska sa dôstojne zaraďuje do celkovej série doteraz vydaných šiestich zväzkov a celé dielo ponúka slovenskej verejnosti obraz o tejto časti vývoja národných dejín. Význam tohto počinu ďalej spočíva v tom, že mnohé zložité problémy sa museli riešiť „na zelenej lúke“, ale vždy a v každom prípade ponúkajú minimálne dôležitý podnet pre ďalší výskum.

Valerián Bystrický

FRIEDL, Jiří – JIRÁSEK, Zdeněk: *ROZPAČITÉ SPOJENECTVÍ. ČESKOSLOVENSKO-POLSKÉ VZTAHY V LETECH 1945-1949.* Praha 2008, 399 s.

Kniha sa skladá z dvoch monografických prác pod názvami *Vzťahy medzi Československom a Poľskom v letech 1945-1949* od Jiřího Friedla a práce *Na slepé koleji. Československý a poľský exil v prelomových letech* od Zdenka Jiráska.

Práca Jiřího Friedla sa začína dôkladným rozborom prameňov a literatúry k sledovanému obdobiu rokov 1945 – 1949. Autor podáva vyčerpajúcim spôsobom prehľad slovenských, českých, poľských, a v neposlednom rade aj zahraničných prác a archívov, v ktorých môžeme skúmať vzťahy medzi Československom a Poľskom po završení druhej svetovej vojny. Po tomto rozbere nasleduje už samotná práca rozdelená na päť kapitol podľa chronologického členenia.

V prvej kapitole pod názvom *Navázání kontaktů s Poľským výborem národného osvobodzení a poľskou prozatímní vládou*, autor charakterizuje obdobie, ktoré predchádzalo samotnému ťažiskovému obdobiu práce. Sleduje roky 1943 – 1945 a politickú aktivitu poľskej a československej exilovej vlády v Londýne. Toto obdobie sa začína obratom vo vojne – víťazstvá ZSSR pri Kursku a v Stalingrade prinášali nádej na víťazstvo Spojencov a budúce oslobodenie strednej Európy spod vplyvu a nadvlády Nemecka. Zároveň toto obdobie sa vyznačovalo objavením hrobov v Katynskom lese a smrťou Sikorského, čo poznačilo vzťahy medzi Poľskom a ZSSR, a v konečnom dôsledku aj vzťah medzi československou exilovou vládou

a poľskou exilovou vládou. Autor si uvedomil vzrastajúci vplyv ZSSR na vývoj vojny, a tým aj na povojnové usporiadanie sveta. Rusko sa dostalo do rozporov s exilovou vládou Poľska, a preto sa orientovalo na vytvorenie Zväzu poľských vlastencov plk. Zygmuntom Beringom na území ZSSR, ktorý neskôr pokladalo za jediných legitímnych zástupcov Poľska. V tejto kapitole nám pisateľ priblížil vzťahy medzi poľskou a československou exilovou vládou v Londýne, otázku konfederácie, rozpor v otázke hraníc a z toho vyplývajúcu orientáciu Beneša na moskovské centrum poľského odboja. Friedl podáva prehľad vývoja politických strán v Poľsku, činnosť Poliakov v Moskve a aktivity čs. vyslanca Fierlingera v Moskve, ktorý sa úplne podriaďoval stanovisku Moskvy, a za pravých zástupcov Poľska pokladal komunistov. Zaujímavé je sledovanie aktivity Moskvy, ktorá obratne nasledovala vlastné ciele, a otázku príslušnosti Těšínska používala ako nátlakový prostriedok na uznanie Lublinského výboru za jedinú poľskú vládu. Tieto aktivity ZSSR vyústili nakoniec 30. januára 1945 do nadviazania diplomatických vzťahov medzi československou vládou a Lublinským výborom, čím bol dosiahnutý cieľ ZSSR prelomiť izoláciu tejto poľskej vlády prostredníctvom jej uznania ČSR. Autor sa nevyhol ani otázke protibenešovskej opozície v Londýne a jej stanovisku v otázke poľskej dočasnej vlády.

Druhá kapitola má názov *Konflikt*. Venuje sa situácii po obsadení a oslobodení Poľska a Československa a jednotlivým problémom medzi oboma štátmi. Najvypuklejším problémom bola, samozrejme, situácia okolo Těšínska a jeho príslušnosti. Kým Poliáci žiadali určenie hraníc na národnostnom princípe a na základe plebiscitu, Česi chceli zachovať hranice spred Mníchova 1938, z čoho vyplynuli rozpory. Autor danú situáciu nesleduje len na základe politických rozhodnutí vlád, ale dôkladne si všíma aj situáciu na samotnom spornom území, pohraničné konflikty z oboch strán a napätie, ktoré bolo pre túto oblasť symptomatické. Pisateľ približuje činnosť diplomata Hejreta v Poľsku, výmenu nót a snahy Poľska o vytvorenie poľsko-československej komisie za účelom vytýčenia hraníc na Sliezske, s ktorou však nesúhlasila Praha, ktorá sa obracala radšej na západné mocnosti a ich rozhodnutie. Toto obdobie bolo charakterizované rokovaniami a schôdzkami ministerských rád Poľska i Československa. Zaujímavé sú informácie o názoroch jednotlivých ministrov k tejto otázke, kde možno badať vplyv ZSSR na komunistických ministrov. Autor neobišiel ani spory ohľadne príslušnosti pôvodne nemeckých území – Kladsko, Ratibořsko a Hlubčicko. Táto kapitola je uzavretá československo-poľskými rokovaniami v Moskve o úprave hraníc, ktoré skončili neúspechom a bolo rozhodnuté počkať na rozhodnutie mierovej konferencie o hraniciach a nemeckom území.

Nasledujúca kapitola má názov *Na cestě k dvoustranným jednáním v únoru 1946*. Autor sa v nej venoval predovšetkým propagande na Těšínsku z oboch strán. Podáva nám dôkladný rozbor rozhlasu, časopisov a novín, ktoré sa na tejto propagande podieľali. Poľská strana využívala ako propagandistickú zbraň protesty poľských obyvateľov voči postupu čs. úradov na Těšínsku, a československá strana zasa protesty Slovákov voči postupu Poliakov na hornej Orave a severnom Spiši. Horná Orava a severný Spiš sa v tejto dobe stáva protiváhou poľských požiadaviek na Těšínsku. Zároveň čs. strana predkladá svoje požiadavky za pripojenie Kladska, Ratibořicka a Hlubčicka. V tomto období môžeme sledovať zvýšené snahy z poľskej strany o uzatvorenie zmlúv – revindikačnej a repatriáčnej, ktorými by sa riešila repatriácia poľských občanov z Nemecka a Rakúska cez české územie a navrátenie majetku cudzieho štátu medzi Poľskom a Československom. Repatriáčna zmluva bola uzatvorená 21. septembra 1945, avšak revindikačná zmluva uzatvorená nebola z dôvodu neuzatvorenia čs.-poľskej dohody o tranzitnom území a o hraniciach. Dostatok priestoru je venovaný spolupráci poľských a čs. komunistov, ktorí sa snažili dosiahnuť jednotu v ná-

zoroach. Táto spolupráca sa prejavila najmarkantnejšie tým, že námestník predsedu vlády Gottwald informoval poľského vyslanca Wierblowskiego o rokovaníach čs. vlády a jej rozhodnutiach. Autor neobišiel ani postoj mocností k otázke Těšínska a stanoveniu čs.-poľských hraníc. Kým hladiskom USA a Veľkej Británie bolo, aby si to sporné štáty vyriešili samostatne, stanoviskom ZSSR bol odsun Poliakov z Těšínska a jeho odovzdanie ČSR. Kapitola sa uzatvára analýzou rokovaní vo februári 1946 v Prahe o hospodárskych, kultúrnych otázkach a spolupráci, aj o hraničných otázkach, ale pre rozdielnosť názorov sa časť poľskej delegácie vrátila do Varšavy.

Na začiatku nasledujúcej kapitoly pod názvom *Cesta k dohode* sa autor sústreďuje na politický systém v Poľsku, jednotlivé vládne strany a ich postoj k otázke hraníc s ČSR. Upozorňuje na voľby, ktoré sa mali odohrať v Poľsku, a ktorých dôsledkom sa stala neochota spolupracovať s ČSR, a prípadne mu ustupovať v teritoriálnych otázkach. Na druhej strane, poľská strana prejavila značnú flexibilitu a ochotu riešiť problémy na Spiši a Orave. Postoj USA, Veľkej Británie, ZSSR a Francúzska k otázke príslušnosti Těšínska je naďalej negatívny voči ČSR, majú sa dohodnúť s Poľskom a nezaťažovať veľmoci. Obidve strany dokázali spolupracovať napr. v otázke prenikania banderovcov na československé územie z poľských oblastí. Vo voľbách v 1946 poľskí obyvatelia Těšínska podporili KSC s nádejou na prijatie poľských požiadaviek komunistami, ale ani títo neboli ochotní vzdať sa tohto územia. Napätie medzi krajinami sa vyostrovalo, a preto zasiahol Sovietsky zväz s myšlienkou na spoločné rokovania v júli 1946. Tieto a aj nasledujúce rokovania v Paríži boli neúspešné, aj keď určité pokroky možno badať. Pred konferenciou štyroch veľmocí v Londýne v roku 1947 sa československá vláda uzniesla nežiadať územné ústupky v Sliezske, ale len zachovanie Těšínska, aby sa deklarovala ochota ZSSR, že sú ochotní uzatvoriť zmluvy. Keď v januári 1947 vo voľbách v Poľsku zvíťazili komunisti, nastal zvýšený tlak zo strany ZSSR na uzatvorenie zmluvy medzi ČSR a Poľskom, aby sa deklarovala „slovanská jednota“. Tento tlak vyvrcholil 10. marca 1947 v podpísaní spojeneckej zmluvy vo Varšave, v ktorej sa uznieslo, že sa územné spory vyriešia do dvoch rokov.

Kapitola *V osidloch dodatkového protokolu* tvorí poslednú kapitolu tejto práce Jiřího Friedla. Venuje sa v nej nasledujúcim dvom rokom po uzatvorení spojeneckej zmluvy vo Varšave v roku 1947. V priebehu týchto rokov bola navonok prezentovaná na žiadosť ZSSR jednota východného bloku, ale napriek tomu existovali naďalej rozpory medzi Poľskom a ČSR. Obidva štáty trvali na svojich cieľoch a snažili sa o územné zisky na úkor toho druhého. Poľská strana sa v tomto období intenzívne snažila o otvorenie konzulátu v Ostrave, čo sa stretlo s protestmi zo strany Beneša a nekomunistických strán, nakoniec však bol konzulát v Ostrave otvorený. Veľké spory prebiehali aj ohľadne vytvárania poľských spolkov na Těšínsku. Kým Poliáci chceli vytvárať všetky druhy spolkov, československá vláda súhlasila len s tvorbou kultúrnych spolkov, keďže sa obávala prípadnej poľskej iredenty na tomto území. Boli vytvorené dva spolky, čo sa stretlo s odporom z poľskej strany vzhľadom na stanovy spolkov, ktoré znemožňovali politickú činnosť členov. Napriek prísľubom zriadenia poľského školstva, nebolo toto vytvárané, čo sa, pochopiteľne, stretávalo s protestmi z poľskej strany. Československá vláda presadzovala v danom období princíp reciprocity medzi územím Těšínska a územiami Oravy a Spiša pripadnutými Poľsku. Napriek rozporom medzi krajinami môžeme sledovať aj ich spoluprácu, a to v otázke postupu voči Nemcom a banderovcom. Obidva štáty boli pod vplyvom ZSSR, čo sa najmarkantnejšie prejavilo v neprijatí Marsahallovho plánu. Jednako, napriek všetkým rozporom, ktoré boli medzi susediacimi štátmi, došlo k postupnému upokojeniu situácie, čo vyústilo v zákaze činnosti Komitétu utečencov na

Spiši a Orave, aby sa neprovokovala poľská strana. Toto upokojenie viedlo po dvoch rokoch od podpísania dodatkového protokolu k jeho predĺženiu o ďalšie dva roky.

Nakoniec zhrnul autor celé sledované obdobie do *Záveru*, kde podal stručnú charakteristiku vývoja československo-poľských vzťahov v rokoch 1945 – 1949 a okolnosti, ktoré determinovali tieto vzťahy. Autor v príspevku podal vyčerpávajúcim spôsobom zložitú hľadanie spoločných kontaktov a záujmov dvoch susedných krajín. Tieto boli podmienené snahou o znovuustanovenie spoločných hraníc, sporom o Těšínsko, vytváraním hospodárskych a politických zmlúv. Vhodným a zaujímavým spôsobom poukázal Jiří Friedl na postupné narastanie tlaku z Moskvy na ukončenie konfliktov medzi Prahou a Varšavou. Práca predstavuje súhrnný a komplexný pohľad na problematiku československo-poľských vzťahov v rokoch 1945 – 1949, aj keď je nutné podotknúť, že slovenská časť je zastúpená len stručne zmienkami o konfliktoch na územiach hornej Oravy a severného Spiša, ktoré sa stávali prostriedkom na žiadanie reciprocity na Těšínsku.

Nasledovná časť knihy, práca Zdeněka Jiráskaa pod názvom *Na slepé koleji. Československý a poľský exil v prelomových letech*, je podstatne menšieho rozsahu. Podobne ako Jiří Friedl, začína aj Jirásek rokom 1943 a predkladá nám problémy, ktoré sa vyskytli medzi exilovými vládami ČSR a Poľska v Londýne. Rozoberá vplyv ZSSR na politiku exilovej vlády ČSR a poukazuje na jeho nátlak pri uznaní Lublinského výboru. Vzťah k ZSSR pokladá za základný kameň a problém aj československo-poľského vzťahu. Nevyhýba sa, prirodzene, ani otázke hraníc, či už ide o hranice československo-poľské a otázku príslušnosti Těšínska, alebo o hranice československo-sovietske, pri ktorých rozoberá aj odpor a protesty Poľska vzhľadom na stratu východných území Poľska. Podstatnú časť práce venuje kontaktom poľského exilu s protibenešovskými zoskupeniami. Postupne nám predstavuje viac, či menej dôležité osoby stojace v opozícii voči Benešovej exilovej vláde – Rudolf Bechyně, Štefan Osuský, Peter Prídavok, Karol Sidor, Ferdinand Ďurčanský, Lev Prchala. Rozoberá ich stanoviská, politické presvedčenie a postoje k Poľsku, a plány na budúce usporiadanie Československa, prípadne Slovenska v strednej Európe. Venuje sa taktiež územia Podkarpatskej Rusi a jej odovzdaniu ZSSR, čo je z poľskej strany vnímané ako zrada Beneša a znak jeho protipoľského postoja. Po ukončení vojny sa zaoberá rozličnými spolkami pôsobiacimi v exile, a hlásajúcimi myšlienky slovanskej vzájomnosti a federácie v strednej Európe. Na koniec svojej práce rozoberá február 1948 v ČSR a jeho význam pre exilové zoskupenia v Londýne a príchod niektorých osobností z ČSR do exilu – Juraj Slávik. Úplným záverom práce je ustanovenie Rady slobodného Československa, ktorá prostredníctvom Osuského a Slávika prezentovala aj možnosti vytvorenia širšieho stredoeurópskeho celku.

Jirásek nám predstavil len krátku sondu do problematiky československo-poľských exilových kontaktov počas a po skončení druhej svetovej vojny do nastolenia komunistickej diktatúry aj v Československu. Publikácia predstavuje stručný prehľad rozličných rovín týchto kontaktov a môže byť impulzom ďalšieho výskumu tohto časového rámca československo-poľských vzťahov v exile. Táto problematika by si zaslúžila samostatný a dlhodobý výskum, ktorého výsledky by priniesli nové poznatky našej historiografii.

Martin Garek

ANOTÁCIE, GLOSÝ

HALDON, John: *THE BYZANTINE WARS* (Byzantské vojny). Brimscombe Port Stroud : The History Press 2008, 240 s.

Jeden z najuznávanejších svetových odborníkov na byzantské dejiny, profesor John Haldon, predstavil nedávno svoju ďalšiu publikáciu, tentoraz o byzantskom vojenstve. Hlavnou oblasťou Haldonovho výskumu je Byzancia v 7. – 11. storočí so zameraním na politické dejiny, no vydal už aj niekoľko diel zaoberajúcich sa byzantskými vojenskými ťaženiami (medzi najlepšie práce patria HALDON, J.: *Byzantium at War*. AD 600 – 1453 alebo HALDON, J.: *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565 – 1204*). Keďže záujem o byzantskú problematiku nie je v našom prostredí veľký, žiadna z Haldonových prác ešte nebola do slovenčiny preložená.

V najnovšom diele *The Byzantine Wars* si autor zvolil za cieľ priblížiť vývoj byzantského vojenstva od šiesteho do dvanásteho storočia, teda v dobách, keď bola Byzancia skutočnou európskou i svetovou veľmocou. Zároveň Haldon pripomenul, že publikácia má ambíciu raz a navždy vyvrátiť romantické predstavy a polopравdy o niektorých byzantských vojenských ťaženiach i konkrétnych bitkách (Mantzikert 1071, Myriokefalón 1176). Haldon sa snažil zobrazit' byzantskú armádu v období, keď bola na vrchole moci, resp. bola svojim súperom aspoň vyrovnaným protivníkom. Aj preto prehľad vojenstva končí v 12. storočí, keďže po vypílení Konštantínopola križiakmi (1204) došlo k rozpadu Byzantskej ríše a jej definitívnemu mocenskému oslabeniu. Obdobie od byzantskej reconquisty až do dobytia Konštantínopola Turkami (1261 – 1453) už väčšina historikov pokladá len za postupnú agóniu a neodvratiteľný úpadok ke-

dysi mocnej ríše. Nemôžeme sa však ubrániť dojmu, že ak by autor do diela zakomponoval aj toto obdobie, práca by dostala akýsi úplnejší, celistvejší charakter. Minimálne už spomínané obliehanie Konštantínopola križiakmi a jeho dobytie by malo byť v takejto publikácii uvedené, veď patrí k historickým míľnikom nielen byzantských dejín.

Dielo *Byzantské vojny* je rozdelené na šesť kapitol a doplnené o bohatú obrazovú prílohu (zahŕňajúcu aj podrobné mapky oblastí, kde sa odohrali bitky Byzantíncov popisované v knihe), zoznam použitej literatúry a slovníček odborných termínov. Prvá kapitola má názov *The Geography of Byzantine Warfare*, a Haldon v nej opisuje oblasti, ktoré patrili Byzantskej ríši v priebehu jednotlivých storočí. Zdôrazňuje rozmanitosť prírodných podmienok, s ktorými sa museli byzantské armády vyrovnávať (horstvá na Balkáne, vyprahnuté planiny v Malej Ázii), a veľký priestor venuje aj popisu najdôležitejších obchodných ciest na území ríše. Cesty sú uvedené s ich dobovými názvami a autor presne zachytil, cez ktoré dôležité mestá jednotlivé komunikácie viedli. Kladne hodnotíme skutočnosť, že mená miest a obcí autor uvádza aj v dobovom aj v súčasnom znení (napr. Mesembria – Nesebar) a pridáva aj informáciu, v akom súčasnom štáte sa dané mesto nachádza.

Druhá kapitola s názvom *Justinian's Wars* sa už konkrétne zaoberá vojenstvom v Byzancii za vlády cisára Justiniána (527 – 565). Kapitola je rozdelená na podkapitoly, v ktorých Haldon uvádza taktiku a stratégiu armád a prehľad najdôležitejších bitiek tohto obdobia. Samozrejme, vojenské ťaženia Byzantíncov tých čias sú spojené s menami dvoch brilantných vojvodcov, Belisara a Narsa. Haldon sa príliš nezdržiava ich životopismi, ale prechádza rovno na popis ich najpamätnejších bitiek. Nechýba Dara (530), Taginae (552) ani Casilinus (554). Jednotlivé bitky sa snaží podávať čo najobjektívnejšie, udáva zdroje, z ktorých pri opisoch čerpal,

početnosť oboch bojujúcich strán, výsledok a prečo je tá-ktorá bitka dôležitá.

Tretia kapitola *After Justinian. The Later Sixth and Seventh Centuries and the Rise of Islam* pojednáva najmä o rozmachu Arabov zjednotených prostredníctvom nového náboženstva – islamu. Ešte predtým podáva podrobný opis rozsiahlej Byzantskej ríše po skončení Justiniánovej vlády a následne ukazuje, o ktoré územia ríša prišla v súvislosti s arabskými výbojmi. Jednu podkapitolu venuje aj obliehacím strojom v byzantskej armáde, zdôrazňuje ich využitie a účinnosť v dobýjaní hradieb. Do tejto časti zakomponoval aj stať o povestnej byzantskej zbrani – gréckom ohni, ktorý bol objavený v druhej polovici 7. storočia. Na to, aká obrovská bola dôležitosť tejto zbrane a koľkokrát zachránila ríšu pred pádom, sa jej však Haldon venuje pomerne stručne, čo je podľa nás jedným z nedostatkov tejto publikácie. Nosnou časťou tejto kapitoly sú ale arabské výboje a ich vojny s Byzanciou, ktoré autor zobrazuje podrobnejšie. Ako príklad vybral rozhodujúcu bitku pri Jarmúku (636), v ktorej Byzantínci utrpeli drvivú porážku a v podstate tým prišli o územia Palestíny a Sýrie.

Až v štvrtej kapitole (*Bulgars and Arabs: The Eight and Ninth Centuries*) sa Haldon dostáva k vysvetleniu pojmu Thema, čo bola územno-správna a zároveň vojenská jednotka Byzancie vytvorená za vlády cisára Heraklea v prvej polovici 7. storočia. Thémové zriadenie bolo v tomto období pre ochranu Byzancie kľúčové, keďže musela neustále čeliť útokom na dvoch frontoch: na Balkáne proti Bulharom a v Malej Ázii proti moslimským armádam. Ešte pred priblížením najdôležitejších bitiek autor uvádza transformáciu byzantského vojska i založenie špeciálnej stálej jednotky (Tagmata). Výber bitiek je proporcionálne rozložený, uvádza tri konflikty s Bulharmi a tri s moslimským vojskom. Hlavne vo vojnách s Bulharmi v tomto období ťahali Byzantínci za kratší koniec povrazu a neraz bolo ohrozené samotné hlavné mesto ríše, čo Haldon tak-

isto zdôrazňuje. Pozitívum práce je, že každú bitku sa snaží dať do širšej súvislosti, teda nezaobera sa len tým, ako dopadla, ale aký význam mala pre obe bojujúce strany a čo sa dialo ďalej.

Piata kapitola (*Warfare in the Age of Reconquest*) je opisom obdobia, v ktorom sa byzantské vojenské ťaženia niesli na víťaznej vlne. Ide teda o epochu vlády troch významných cisárov – vojvodcov Nikefora II. Foku, Jána Tzimiska a Bazilea II. Bulharobijcu (963 – 1025). V úvode Haldon uvádza, prečo vlastne došlo k novému mocenskému rozmachu Byzancie, ako sa zmenila stratégia byzantskej armády a aký obrovský bol prínos troch spomínaných vojvodcov. V tejto kapitole sa výrazne opiera o dobové vojenské príručky cisárov Leva VI. a Nikefora II. Foku i generála Nikefora Ourana. Podrobne sú zobrazené bitky proti Bulharom a Rusom na Balkáne, najmä obliehanie pevnosti Dorostolon (971) a drvivé víťazstvo Tzimiskovej armády. Chýba nám však konkrétny opis bitky z obdobia vlády Bazilea II., ktorý bol jedným z najmocnejších byzantských cisárov vôbec, no Haldon mu v práci venoval len šesť strán (na porovnanie: samotné obliehanie pevnosti Dorostolon je spracované na deviatich stranách). Autor to síce neuviedol, no táto skutočnosť je možno podmienená tým, že z rokov 1005 – 1014 sa zachovalo len málo podrobných správ o vojenských ťaženiach.

Šiesta kapitola má názov *Collapse and Recovery: The Eleventh and Twelfth Centuries*. Haldon rozoberá premenu byzantskej armády, ku ktorej došlo v 11. storočí. Komnenovská armáda (1081 – 1185) už bola vo svojej podstate konglomerátom žoldnierskych oddielov, a bolo v nej len veľmi málo elitných vojakov z maloázijských provincií, ktorí boli v predchádzajúcich obdobiach základom armády impéria. Od 11. storočia boli do byzantského vojska najímaní ľahkí jazdci – lukostrelci z kmeňov Pečenehov, Kumanov a Alanov, franskí pešiáci, normanskí ťažkí jazdci i škandinávski Varjagovia,

ktorí tvorili osobnú stráž cisára. Výber bitiek z tohto obdobia asi nikoho neprekvapí: dominujú Mantzikert (1071), Dyrhachion (1081) a Myriokefalon (1176). Všetky tri sú príkladom ťažkých porážok byzantského vojska, no zároveň sa od seba v mnohom líšia. Haldon nielen podrobne opisuje každú z nich, ale zároveň ponúka vlastný pohľad na ne, podopretý výskumom diel dobových autorov (najčastejšie očitých svedkov bitiek). Snaží sa zbúrať mýtus, že Mantzikert bol najhoršou porážkou v byzantských dejinách. Dôvodom, prečo došlo k úpadku byzantskej armády a zároveň i celej ríše, bola podľa neho následná občianska vojna, ktorá sa skončila až nástupom Alexia Komnena na trón (1081). Kniha končí prehratou bitkou pri Myriokefalone, keď cisár Manuel Komnenos musel definitívne zabudnúť na akékoľvek ďalšie pokusy o zväčšovanie impéria na úkor Seldžukov.

Haldonovo dielo *Byzantské vojny* bolo ocenené magazínom BBC History ako kniha roku a skutočne patrí k tomu najlepšiemu, čo autor zatiaľ napísal. Odporúčame ju každému historikovi, ktorého doménou sú dejiny Byzancie, špeciálne jej vojenské ťaženia.

M. Konečný

RADOLA, Gajda: *MOJE PAMĚTI. Střet českých legií s rodící se bolševickou mocí*. Brno : Nakladatelství JOTA s. r. o., 2008, 334 s.

Radola Gajda (pôvodným menom Rudolf Geidl (*14. 2. 1892 Kotor, Dalmácia, † 15. 4. 1948 Praha) – československý generál a český fašistický politik je pokladaný za jedného z najschopnejších veliteľov československých légii v Rusku (výraz „légie“ sa začal používať až po 1. svetovej vojne). Býva charakterizovaný ako rozporuplná či kontroverzná osobnosť, alebo priamo ako ctižiadostivý dobrodruh.

Jeho životopis túto charakteristiku dobre vystihuje. Vychodil nižšie triedy gymnázia

v Kijove, vyučil sa za drogéristu, roku 1910 nastúpil na výkon vojenskej prezenčnej služby v Kotore ako jednoročný dobrovoľník, 1914 bol mobilizovaný do rakúsko-uhorskej armády (údajne ako praporčík a vraj povýšený na poručíka a nadporučíka). O rok neskôr bol zajatý, dobrovoľne prešiel do čiernohorskej armády ako dôstojník zdravotníctva, začiatkom roka 1916 prešiel z Albánska cez Francúzsko do Ruska k srbskej armáde, a koncom roka bol z nej prepustený. Dňa 30. januára 1917 prišiel k 2. československému streleckému pluku čs. brigády, bojoval pri Zborove a na východe Ruska. So súhlasom generála M. R. Štefánika v roku 1919 pôsobil v oddieloch u admirála Kolčaka ako generálporučík. Odišiel do Vladivostoku a v januári 1920 prišiel s vojenským transportom do Československa, v rokoch 1920 – 1922 absolvoval Vysokú vojnovú školu v Paríži a bol povýšený do hodnosti generála. Potom velil 11. divízii v Košiciach, 1. decembra 1924 sa stal členom hlavného štábu a v marci 1926 jeho náčelníkom. Gajdova hviezda zažiarila, ale len krátko. Roku 1927 sa stal predsedom (vodcom) *Národní obce fašistické* – hnutia podľa vzoru talianskeho fašizmu, na čele ktorého zostal až do jeho integrácie do *Strany národní jednoty*. MNO začalo proti nemu trestné stíhanie za podporu fašizmu, bol degradovaný na vojaka a prepustený z armády. V rokoch 1929 – 1931 bol poslancom Národného zhromaždenia. Mal sa podieľať na židenickom puči (21.– 22. 1. 1933 prepad kasárne 43. pešieho pluku v Brne pod heslom Gajda-granát!), za čo bol odsúdený na pol roka žalára, skutok mu nebol dokázaný, ale pod nátlakom Hradu nastúpil na výkon trestu roku 1934. V tragickom roku 1938 sa Gajda postavil na obranu republiky pred nacistickým Nemeckom. V časopise *Národní právo* publikoval 16. 7. článok, v ktorom hlásal: „Bude-li zle, bude muset každý strom, pařez, strouha i kanálová propust střilet!“ Po Mnichove sa stal podpredsedom *Strany národní jednoty*, a v marci 1939 mu bola v rám-

ci rehabilitácie dokonca vrátená hodnosť generála, a to i s peňažnými pôžitkami, za ktoré si kúpil gazdovstvo blízko Strakoníc. Tragického dňa 15. marca 1939 stál na čele *Českého národného svatováclavského výboru*, ale ten musel na nátlak nacistov svoju činnosť onedlho ukončiť. V období mníchovskej krízy sa angažoval za obranu ČSR, ťažko niesol zradu spojencov. Počas 2. Čs. republiky bol funkcionárom pravicovej *Strany národní jednoty*. V marci 1939 sa podieľal na vytvorení *Českého národného výboru* ako budúcej vlády Protektorátu, Nemci však dali prednosť reprezentácii na čele s prezidentom E. Háchom. Väčšinu svojho členstva previedol do radov *Národného souručenství*. Finančne podporoval českých letcov utekajúcich do zahraničného odboja a kryl odbojové aktivity svojho syna. I keď sa za okupácie výraznejšie neangažoval, roku 1945 bol zatknutý, kruto týraný, postavený pred súd, hoci sa neobjavilo nič, čo by súviselo s jeho kolaboráciou s nacistami. Súd mu roku 1947 vymeral trest dva roky väzenia za činnosť počas 2. Čs. republiky a funkciu v *Českém národním výbore*, ale po zarátaní vyšetrovacej väzby bol ihneď prepustený.

Mal mnoho nepriateľov a málo priateľov. Ale miesto v dejinách Československa mu patrí, a nie je ho možné z nich vyškrtnúť.

Autor napísal spomienky ako 28-ročný roku 1920 podľa denníka. Predlohou pre túto knihu sa stalo ich 2. vydanie z roku 1921, respektíve z roku 1996, ktorého text redakcia štylisticky upravila.

Kniha sa skladá z dvoch dielov: v prvom je uvedený krátky prehľad o vzniku československého vojska v Rusku, odchod časti československých vojsk z Ukrajiny na francúzsky front, vystúpenie československého vojska v Rusku a končí oslobodením Sibíri.

V druhom diele rozoberá boj s bolševikmi počas vlády direktória (všeruská vláda 5-tich vytvorená v Ufe roku 1918), jeho zvrhnutím a vytvorením diktatúry bolševikov, svoju službu v ruských radoch, opisuje bolševizmus, službu československých vojsk

v tyle, postoj spojencov k boju proti bolševikom a nakoniec boj proti diktatúre.

V doslove sa opisuje, čo dosiahli Čechoslováci svojím vystúpením. Spomienky obsahujú aj hrstku starých, ale vzácnych fotografií a niekoľko náčrtkov. Nasleduje slovo historika Vladimíra Fica, chronológia života Radola Gajdu, výkladový slovník historických mien a menej obvyklých pojmov, prehľad organizačného vývoja československých jednotiek v Rusku, bibliografia, edičná poznámka a register mien.

Pamäte rozširujú možno nostalgický obzor, najmä starších čitateľov, ale majú čo povedať aj odborníkovi – historikovi. Sú významným prameňom bádania o čs. jednotkách v Rusku.

L. Jančo

BARTLOVÁ, Alena – THURZO, Ivan: *SLOVENSKÝ PERIKLES*. Náčrt životnej cesty Milana Hodžu, prvého slovenského predsedu vlády ČSR. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov s. r. o., vydavateľ Roman Michelko, 2008, 248 s.

Už v názve diela Milan Hodža – slovenský politik, rečník a zástanca demokracie sa výstižne prirovnáva k Periklovi v starovekých Aténach.

Dielo Ivana Thurzu *Slovenský Perikles* malo veľmi komplikovaný osud. Vydanie tohto vedeckého spisu bolo pripravované k šesťdesiatke vtedajšieho československého premiéra Milana Hodžu v roku 1938. Ale rýchly tok dejín, najmä horúca jeseň, však spôsobili, že hoci už bola kniha vysádzaná, jej tlač zastavili, a tak sa nikdy nedostala k čitateľovi. V časti uvedenej knihy I. Thurzo zachytáva život a dielo M. Hodžu od jeho narodenia, cez obdobie štúdií práva v Šoproni, Sibíne, Budapešti i Kluzi, a filozofie v Budapešti, až do začiatkov jeho publicistickej a politickej angažovanosti. Kniha v prvej časti končí Hodžovým poslaneckým pôsobením v Uhorskom sneme, kam ho, ako

jedného z mála Slovákov, zvolili dolnozems-
skí Slováci v Kulpínskome okrese Vojvodiny
v roku 1905. Pre väčšiu čitateľskú atraktív-
nosť je pôvodný text doplnený druhou čas-
ťou z pera historičky Aleny Bartlovej, kto-
rá sa životom a dielom M. Hodžu dlhodobo
zaoberá. Podujala sa teda preskúmať a za-
chytiť ďalšiu časť pôsobenia nášho význa-
mného štátnika, a to až do jeho smrti v roku
1944. Vydanie tohto populárneho „dvojdie-
la“ je nepochybne prínosným činom, lebo
súveky reflexiu života významnej osobno-
sti našich dejín dopĺňa o biografiu podľa naj-
novších historiografických poznatkov, čím
o M. Hodžovi poskytuje komplexný a zro-
zumiteľný text.

Toto curriculum vitae môže poslúžiť aj
ako obsah knihy:

Milan Hodža (*1. február 1878 Sučany –
†27. jún 1944 Clearwater USA) bol sloven-
ský politik, štátnik a publicista, prvý sloven-
ský predseda vlády Česko-Slovenska a úra-
dujúci prezident ČSR; syn Ondreja Hodžu,
brat Jána Miloslava Hodžu a synovec Mi-
chala Miloslava Hodžu.

Bol poslancom Národného zhromaždenia
po celý čas trvania prvej ČSR aj ministrom
rezortov unifikácie zákonov, poľnohospo-
dárstva, školstva, krátkodobo aj zahranič-
ných vecí, v rokoch 1935 – 1938 bol minis-
terským predsedom, od 5. októbra 1938 po
abdikácii Edvarda Beneša sa stal úradujú-
cim prezidentom.

Už za Rakúsko-Uhorska pracoval ako re-
daktor v *Slovenskom denníku*, *Slovenskom*
týždenníku a v tlačovej kancelárii vo Viedni.
V roku 1905 bol zvolený za poslanca uhor-
ského snemu za obvod v Kulpíne. Mal kon-
takty na panovnícky dvor. Pôsobil v rámci
Slovenskej národnej strany, ale pre 1. svetovú
vojnu sa mu nepodarilo vytvoriť agrárnu
stranu. Pre nemožnosť zreformovania mo-
narchie prispel roku 1918 k *Martinskej de-
klarácii* o vznik Československa. Patril k po-
litickým špičkám Slovenska a neskôr ako ve-
dúci činiteľ *Agrárnej strany* na Slovensku.

Zavčas rozpoznal nebezpečenstvá ruské-

ho bolševizmu i nemeckého národného so-
cializmu a vyzýval na hrádzu proti nim (Ma-
lá dohoda, Dunajský plán). V slovenskom
agrárnom hnutí z vedenia vytlačil Vavru
a Šrobára, spojil sa s *Českou agrárnou stra-
nou* pod názvom *Republikánska strana ze-
medelského a maloroľníckeho ľudu*. Po pre-
valení úplatkárskeho skandálu roku 1929 na po-
kyn T. G. Masaryka abdikoval z politic-
kých funkcií, ale do politiky sa čoskoro vrá-
til a stal sa ministrom poľnohospodárstva.
Vrcholom jeho politického pôsobenia bo-
lo kreslo ministerského predsedu ČSR v ro-
koch 1935 – 1938, keď vyhlásil: „*Mám am-
bíciu za svojho života vyriešiť slovenský prob-
lém*“, čo sa mu však nepodarilo, lebo už pr-
vé rokovanie s ľudákmi roku 1936 stroskotalo.
1. januára 1938 obnovil vydávanie novín
Slovenský hlas. V agrárnej strane sa zdvihla
vlna odporu pre jeho odklon od česko-slo-
venskej jednoty a hlásanie svojbytnosti slo-
venského národa. Ako predseda vlády mal
ostré spory s E. Benešom, ktoré pokračovali
aj po rozbití ČSR.

V jeseni 1938 opustil ČSR. Usadil sa vo
Francúzsku – verejným protestom však ne-
vystúpil proti okupácii Čiech a Moravy Ne-
meckom (čo mu bolo vyčítané). Keď ro-
ku 1939 vznikla v Paríži SNR – ako vrchol-
ný orgán slovenského zahraničného odbo-
ja – stal sa jej predsedom. Bol za obnovenie
ČSR, ale s právom Slovákov starať sa o svo-
je veci samostatne. Beneš (v októbri 1939 sa
ustanovil za vodcu zahraničného odboja) sa
postavil proti SNR i proti Hodžovi a vyhral.

Od roku 1941 pôsobil v USA a aktivizoval
sa v krajaňských spolkoch. Načrtnol projekt
„*Konfederácie podunajských štátov v Európe*“
s tesnými stykmi s USA.

Pôsobil aj ako novinár, jeho články a po-
lemiky vyšli knižne v 7 zväzkoch. Napísal
knihu *O radikálnom federalizme* a *Federa-
tion in Central Europe* (Federácia v strednej
Európe), Londýn 1942, vyšla aj v slovenči-
ne 1997.

Zomrel 27. júna 1944 v Clearwater v USA,
bol pochovaný na českom cintoríne v Chi-

cagu. Jeho pozostatky boli roku 2002 prevezené na Slovensko a sú uložené na Národnom cintoríne v Martine. Je nositeľom najvyšších štátnych vyznamenaní Francúzska, Poľska, Juhoslávie a Rumunska.

Autorka doplneného vydania Alena Bartlová sa venuje hospodárskym dejinám medzivojnovnej ČSR s dôrazom na Slovensko.

Ivan Thurzo bol priamym účastníkom prvej svetovej vojny a signatárom Martinskej deklarácie, vedúci kancelárie SNR, stúpenec ČSR a čs. vzájomnosti. Po roku 1939 bol aj s rodinou perzekvovaný. Zúčastnil sa občianskeho odboja a príprav na SNP, bol šéfredaktorom orgánu *Čas* v B. Bystrici, po roku 1948 politicky prenasledovaný. Organizoval a propagoval moderné formy sporiteľníctva. Vydal životopisnú jubilejnú prácu o M. Hodžovi. Svoje životné osudy opísal v rozsiahlych životopisných pamätiach, ktoré vyšli posmrtné v dvoch knihách roku 1968 a 1987.

Edičnú poznámku napísal vydavateľ diela Roman Michelko (politológ). Úvod pochádza z pera „baťku“ Jozefa Škultétyho ešte z roku 1937. Nasleduje I. – XXXIX. časť. Kniha je obohatená o dobové fotografie. Dielo má čo povedať historikom, ale aj širokej čitateľskej verejnosti.

E. Jančo

ZAVADIL, Radomír: *VOJENSKÉ AUTOMOBILY TATRA V LETECH 1918 AŽ 1945. TATRA MILITARY VEHICLES FROM 1918 TO 1945 NÁKLADNÍ A SPECIÁLNÍ AUTOMOBILY TRUCKS AND SPECIAL VEHICLES*. Nevojice : Jakab, 2008, 80 s.

Po publikovaní prác o obrnenom automobile OA vzor 30 (2005) a o osobných vojenských automobiloch produkovaných v kopřivnickej firme Tatra v rokoch 1918 až 1945 (2007) prináša vydavateľstvo Jakab na knižný trh novú publikáciu z pera Radomíra Zavadila. Tematicky je opäť zameraná na vojenské automobily firmy Tatra v rokoch 1918

– 1945, avšak tentoraz s dôrazom na vojenské nákladné automobily a na špeciálne automobily. Práca tak organicky nadväzuje na predchádzajúce, citované publikácie.

Ako uvádza autor v úvode práce, spoločným technickým menovateľom nákladných a špeciálnych automobilov tohto obdobia boli konštrukcie vychádzajúce z bezrámového podvozku tvoreného nosnou trúbou s nezávislými polonápravami.

Nákladné a špeciálne vozidlá autor v texte rozčlenil podľa použitého podvozku a podľa počtu hnaných náprav. Podobne ako pri predchádzajúcich prácach, aj tu sú prítomné určité časové presahy. Autor tak najprv podrobne charakterizuje nákladné automobily TL 2 a TL 4, ktoré boli vyrábané ešte pre rakúsko-uhorskú armádu počas „Veľkej“ vojny od roku 1915, resp. 1916. Boli to práve tieto typy, ktorými čs. armáda začínala svoju motorizáciu po 1. svetovej vojne, a ktoré neskôr niesli aj nové označenie (T 51 a T 50). Z ďalších nákladných automobilov 4 x 2 autor bližšie hodnotí technickú stránku vozidiel Tatra T 13, Tatra T 23, a predovšetkým Tatra T 27.

Posledne menovaný nákladný automobil bol čs. armáde v medzivojnovnom období dodaný v počte 1 610 kusov, čím výrazne prispel k jej motorizácii. Vzhľadom na početné zastúpenie nákladných vozidiel v armáde tento typ prevyšoval už len typ Praga RV. Po zániku Česko-Slovenska v marci 1939 nákladný automobil Tatra T 27 využívali aj útvary Wehrmachtu, SS a Luftwaffe. V rámci exportu sa tento typ dostal predovšetkým do Fínska a Rumunska. Osobitne treba spomenúť, že 250 týchto vozidiel bolo od augusta do septembra 1942 dodaných aj na Slovensko pre slovenskú armádu.

V rámci nákladných a špeciálnych automobilov 6 x 4 autor ako prvý typ bližšie charakterizuje ľahké nákladné automobily Tatra T 26/30. Tieto boli vyrábané nielen ako nákladné vozidlá, ale aj vo variantoch pre vojenských telefonistov a pre dopravu ťažkých guľometov, vzor 24 pre cyklistické eskadró-

ny. Ďalší charakterizovaný typ z tejto kategórie Tatra T 72 podľa autora v podstate stál pri motorizácii čs. delostrelectva. Podobne ďalší typ Tatra vzor 82 bol používaný na trakciu veľkokalibrových guľometov proti lietadlám, pričom od roku 1937 tak výrazne zvýšil akcieschopnosť tohto zanedbávaného druhu vojska. Tento úspešný a spoľahlivý typ tatrovky používal neskôr aj Wehrmacht, a 55 kusov sa dostalo aj na Slovensko. Ľahký nákladný automobil T 92, ktorý bol vyvíjaný v roku 1938, sa do výzbroje československej armády kvôli rýchlemu spádu politických udalostí a prijatiu Mníchovskej dohody už nedostal. Objednávku však neskôr potvrdila nemecká armáda a v jej útvaroch úspešne slúžil. Zároveň bol tento typ expedovaný aj do Rumunska.

Z kategórie stredných nákladných automobilov autor bližšie charakterizuje typy Tatra T 28 a T 85.

Ťažké nákladné automobily 6 x 4 v publikácii reprezentujú typy Tatra T 24, Tatra T 29 a Tatra T 81. Išlo spravidla o vozidlá používané ako špeciálne delové automobily, resp. ťažké delostrelecké ťahače. Napríklad Tatra T 24 bola skonštruovaná tak, aby na svojej korbe mohla prepravovať kanón a zároveň pásový traktor (ťahač). Delový automobil dopravil delo do blízkosti bojovej línie po ceste, poľnej ceste, prípadne ľahkým terénom. Do palebného postavenia v teréne delo následne dotiahol traktor. Hoci išlo o komplikovaný spôsob trakcie, predsa sa zvýšila prepravná rýchlosť delostreleckej jednotky. Navyše aj samotní predstavitelia armády boli spokojní s týmto automobilom a jeho výkonmi v teréne.

Na úspešný typ Tatra T 24 nadviazal typ Tatra T 29, ktorý bol takisto určený na transport delostreleckého traktora, samotného delu (obvykle húfnice vz. 14/19), ďalšieho delostreleckého materiálu i delostrelcov.

Nákladné a špeciálne automobily 6 x 6 autor interpretuje prostredníctvom typov Tatra T 25, Tatra T 93 a Tatra T 111.

Typ T 25 bol vyvinutý ako delostrelecký traktor, resp. ťahač. Úspešná konštrukcia, prakticky skúšaná aj na Slovensku, tak automobilu dovoľovala ťahať aj ťažké húfnice vzor 15 alebo povestné ťažké mažiare vzor 16 kalibru 305 milimetrov.

Ďalší typ T 93 bol používaný ako ťažký nákladný automobil, pričom 699 kusov v realizácii valník bolo dodaných aj rumunskej armáde. Tá tento automobil úspešne použila v ťažení proti Sovietskemu zväzu.

Hoci ťažký nákladný automobil T 111 bol konštruovaný už počas druhej svetovej vojny pre nemeckú armádu, väčšiu slávu si získal až po jej ukončení. V povojnovom období bol dodávaný do viacerých afrických, ázijských i ďalších štátov, kde v ťažkých klimatických i terénnych podmienkach naplno potvrdil svoje kvality.

V podmienkach vojny na jeho produkciu záporne vplýval najmä nedostatok materiálu. Mimochodom, tento nákladný automobil bol využitý aj v Slovenskom národnom povstaní.

Autor pri deskripcii jednotlivých typov vozidiel konkrétne zaznamenal aj rozdiel medzi ich mierovou a vojnovou službou. Poukazuje napríklad, že v dôsledku nedostatku palív koncom druhej svetovej vojny boli niektoré typy upravené na použitie drevoplynu, alebo bol pri ich výrobe uprednostnený tzv. nedeficitný materiál.

Rekapitulujúc citovanú prácu Radomíra Zavadila môžeme povedať, že opäť ide o prínosné a zaujímavé dielo v oblasti vojenskej techniky, ktoré by si malo nájsť čitateľov aj na Slovensku. Viaceré zo spomenutých automobilov spoľahlivo slúžili v jednotkách slovenskej armády alebo 1. československej armády na Slovensku v období SNP. Kvalitné čiernobiele i farebné fotografie vozidiel, nákresy i snímky z ich akčného nasadenia text kvalitne dopĺňajú. Práca je zároveň vďaka svojej anglickej jazykovej mutácii prístupná aj záujemcom o vojenskú techniku v cudzine.

P. Chorvát

LACKO, Martin: *SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE 1944*. Bratislava : Slovart 2008, 224 s.

Povstanie v roku 1944 sa ako symbol antinacistického odporu zaradilo medzi nekritizovateľné otázky povojnového politického a spoločenského života na Slovensku. Historik Martin Lacko ponúka na túto udalosť, nerozlučne spätú s našimi dejinami, nový pohľad.

Udalosť, či skôr súbor udalostí, ktoré vošli do našej historiografie a publicistiky pod názvom SNP, netreba čitateľom osobitne predstavovať. Pre mnohých ľudí je zdrojom národnej hrdosti, pre iných zbytočnou udalosťou, ktorá si vyžiadala tisíce ľudských životov. Jedni ho veľbia, druhí zatracujú. Každopádne je to udalosť, ktorá sa vymyká z rámca našich národných dejín, ktoré sú veľmi chudobné na ozbrojené revolučné vystúpenia. Načo o stokrát prežutej téme písať knihu? Veď hádam sa ani o jednej historickej udalosti toľko nenapísalo a nediskutovalo ako práve o SNP... Ale možno práve preto. Veď každý august médiá opisujú udalosti z leta a jesene 1944, z ktorých sa sporadicky dozvedáme, že sme sa Povstaním zaradili medzi víťazov druhej svetovej vojny, že si ho chceli prisvojiť komunisti, že existujú historici, ktorí jeho význam dodnes marginalizujú, či dokonca znevažujú. To všetko je pravda, ale na pochopenie tejto udalosti je to málo. Práve preto je dobré, že bola napísaná táto kniha a užitočné bude si ju prečítať.

Skladba knihy tomu napovedá, o čom svedčia už i názvy jednotlivých kapitol (s časťami): 1. *Situácia v Slovenskej republike a charakter odboja* (Odbojové línie, Dôsledky frontového obratu); 2. *Plány a príprava ozbrojeného prevratu* (Ticho pred búrkou, Povstalecké koncepcie a zabezpečenie, Sondovanie v zahraničí); 3. *Horúce leto 1944* (Počiatky partizánskeho hnutia, Prvé ozbrojené akcie, Podľa sovietskeho vzoru, Bezmocný režim, Komplikácia povstaleckých plánov, Príčiny nemeckej okupácie, Náho-

da či úmysel); 4. *Krach na východe, nezáujem na západe* (Neschopnosť a chaos v Prešove, Odzbrojenie východoslovenskej armády, Lahostajnosť na západe, Protirečenia v Nitre, Hrdinovia z Trnavy); 5. *Priebeh bojov a porážka Povstania – 29. august – 7. október 1944* (Udalosti 29. a 30. augusta, Formovanie za pochodu, Počiatkové boje i zlyhanie, Situácia po 8. septembri, Okupačné vojská na Slovensku, Nové frontové trhliny, Generálny ofenzíva, Bilancia bojov); 6. *Politický režim a hospodársky život na povstaleckom území* (Charakter a štruktúra nového politického systému, Každodenný hospodársky a spoločenský život, Konfesionálne trhliny); 7. *Krvavý okupačný epilóg* (Represálie proti povstalcovi, Agónia slovenského štátu, Aparát teroru a jeho obeť, Domáce kolaborantské inštitúcie, Partizánske represálie); 8. *Prečo Povstanie padlo*.

Na záložke prebalu publikácie sa, okrem iného, píše: „*Posledná práca tohto druhu vyšla naposledy roku 1969, ambíciou je preto zaplniť túto medzeru a súčasne sa pokúsiť o kritický, no vecný, pritom čitateľsky zrozumiteľný obraz o komplikovaných udalostiach, ako aj dobe, v ktorej sa odohrávali.*“ Či sa to autorovi podarilo, nech posúdi čitateľ.

Úvod výstižne začína citátom českého historika Karla Richtera:

„*Ak sa vraciame k obdobiu vojny, robíme tak preto, aby sme sa pokúsili o nej povedať pravdu v minulých desaťročiach sčasti zamlčovaných, sčasti účelovo menenú a sčasti nezistenú – a vzdali zaslúženú poctu hrdinom, ktorí na seba dobrovoľne vzali to nadľudsky ťažké bremeno s rizikom smrti či ujmy na zdraví.*“

Povstanie prirovnal autor k „najkontroverznejšiemu obdobiu celých našich národných dejín“! Ukazuje sa nevyváženosť medzi represáliami, respektíve obeťami okupantov a partizánov (ktorí tvorili iba 20 % povstalcov). Na jednej strane sú opísané zverstvá partizánov, ale na druhej strane zverstvá Nemcov chýbajú.

Píše o výčinoch sovietskych partizánov na Slovensku (dokonca, že ich príchod v ro-

ku 1944 bol narušením samostatnosti Slovenskej republiky a začiatkom sovietskej intervencie), ale výčiny nacistov a príslušníkov POHG nespomína, alebo len veľmi obmedzene. Partizánstvo v predvečer, počas i na konci Povstania redukuje viac-menej na terorizmus. Na jednej strane priznáva, že Povstanie narušilo, hoci iba nakrátko, súvislý, celistvý nemecký front, stalo sa príkladom pre iné zotročené národy Európy, vyzdvihuje ho ako boj proti cudzej ozbrojenej moci, votrelcom, na druhej strane však dodáva, že z hľadiska princípu zachovania národnej samostatnosti sa takisto malo zakročiť aj proti sovietskym boľševickým výsadbákam, ktorí ohrozovali nielen slovenskú štátnosť, ale aj samotné Povstanie.“

Množstvo fotografií aktérov SNP je uverejnených na okrajoch strán i v texte. Vybraný text na okrajoch strán zvyrazňuje ich obsah. Na vnútornej strane obalu vpredu je mapa „Situácia v prvých dňoch SNP“, vzhľadom „Situácia na začiatku generálnej ofenzívy“. Pekná grafická úprava Lubomíra Miku umocňuje hodnotu diela.

Knihu dopĺňa Kalendárium vybraných udalostí 1944 a 1945, Citované a použité pramene a literatúra, Miestny register, Menný register a Zoznam skratiek.

Hoci sa autor snaží o objektivitu, medzi riadkami cítiť konfesijnosť. Voči ľudákom a najmä Tisovi je zväčša zhovievavý.

Mnoho drobných epizód sa viackrát opakuje.

Vyskytujú sa drobné chyby, to je však vecou recenzie, a nie anotácie, ale aj paradoxy: kým väčšina vojakov východoslovenskej armády, verná režimu, išla do koncentračných táborov, časť amnestovaných vojakov Povstania ostala doma; alebo Zadžora nespĺnil úlohu, komplexne zbabral povstaleckú úlohu na Považí, stal sa generálom, na proti tomu Šmigovský odmietol zapojiť sa do Povstania a bol popravený.

Plusom publikácie je tiež, že sa číta ľahko a so zatajeným dychom.

Autor je „neformálny líder“ mladých his-

torikov, ktorí kritizujú skúmanie histórie pred rokom 1989.

L. Jančo

BLAŽEK, Petr: (ed.): *A NEPOZDVIHNE MEČ... ODPIRÁNÍ VOJENSKÉ SLUŽBY V ČESKOSLOVENSKU 1948 – 1989*. Praha : Academia, 2007, 339 s.

Zborník príspevkov zo seminára organizovaného Ústavom soudobých dějin Akademie věd ČR na tému zostávajúcu doposiaľ na okraji odbornej pozornosti, obsahuje nielen štúdie českých a nemeckých historikov, ale aj dobové archívne dokumenty, rozhovory s pamätníkmi a polemický traktát o odopieraní vojenskej služby. Prípady odopierania služby v zbrani na území bývalého Československa sú však doložené už v rakúsko-uhorskej monarchii. Časový rámec materiálov zborníka je vymedzený rokmi 1948 – 1989, a stupeň poznania problematiky je limitovaný nedostupnosťou väčšiny zásadných archívnych prameňov Vojenskej kontrarozvedky ŠtB v čase vzniku príspevkov.

Úvodná štúdia Zdeňka Bauera prináša kategorizáciu odmietania (odopieranie, vyhýbanie sa, sebaopoškodovanie, odmietanie za lekárskej asistencie, pacifizmus), typológiu osôb a motívov odopierania – politické, filozofické, náboženské, národnostné – s popisom zhodných a odlišných atribútov. Porovnáva aj postoje a reakcie jednotlivých politických režimov a ideológií v rokoch 1781 – 1989 voči tým, ktorí odmietali výkon vojenskej služby. Stručný príspevok Jiřího Bíleka je venovaný tiež zneužitiu pomocných technických práporov pri riešení problému odopierania vojenskej služby.

V kontexte problému odopierania brannej povinnosti v komunistickom režime Československa predstavuje výnimočný prípad odmietanie motivované národnostnými postojmi, ktoré sa týkalo mužov nemeckej národnosti v rokoch 1953 – 1954. Vznik problému autor štúdie Petr Blažek zdôvodňuje súvislosťami s plošným udeľovaním čs. štát-

neho občianstva veľkému počtu ľudí. Predovšetkým v pohraničných regiónoch odmietali muži zúčastniť sa na odvode alebo nastúpiť do vojenskej služby. Štúdiu dopĺňajú tiež archívne dokumenty z proveniencie ministerstva vnútra.

Fenoménu „modrej knižky“ ako skrytému prostriedku odmietania plnenia vojenskej povinnosti je venovaný samostatný príspevok, v ktorom sa Filip Pospíšil venuje právnym aspektom, typológii, problému počtov, vzťahu mládeže a verejnosti k držiteľom knižky, ktorí i napriek tomu, že nešlo u nich o priamu politickú konfrontáciu, museli okrem vynaliezavosti prejať i značnú dávku odvahy a odhodlania.

Pôsobeniu opozičných medzinárodných hnutí a nezávislých iniciatív – Amnesty international, Výbor na ochranu nespravodlivo stíhaných, Nezávislé mierové združenie – v súvislosti s problémom odmietania brannej povinnosti, sú v zborníku venované tri štúdie. Svojou činnosťou prispeli k postupnému zlepšovaniu procesných, väzobných, súdnych a väzenských podmienok, medzinárodne zviditeľňovali problém, vyvíjali aktivity v prospech uzákonenia možnosti náhradnej civilnej služby, sledovali konkrétne prípady odporcov a snažili sa im rôznym spôsobom uľahčiť situáciu a v konečnom dôsledku prispievali k akcelerácii celospoločenského pohybu. Lubomír Müller rozoberá vo svojom príspevku problémy s rehabilitáciou osôb, ktoré odmietli vojenskú službu a poukazuje na určité nedôslednosti zákona o súdnej rehabilitácii č. 119/1990 Zb.

Geografický rámec zborníka presahujú dva príspevky, ktoré sa týkajú danej problematiky v NDR. Thomas Wider opisuje východonemecké špecifikum – stavebné jednotky (Bausoldaten), v ktorých od roku 1961 slúžilo niekoľko desiatok tisíc nemeckých mužov, ktorí odmietli klasickú základnú vojenskú službu. Predmetom konfliktov bola nútená účasť na výstavbe vojenskej infraštruktúry a odmietanie zloženia vojenskej prísahy. Postupne boli umiestňovaní aj do

vojenských nemocníc, rekreačných a školiacich armádnych objektov. V širokom spektre stavebných vojakov od presvedčených kresťanov až po politických pacifistov dominoval nábožensky motivovaný pacifistický postoj. Tomáš Vilímek sa zasa venuje militarizácii NDR a reakciám východonemeckej spoločnosti koncom 70. a začiatkom 80. rokov. Všíma si predovšetkým silnú antimilitarizačnú vlnu vyvolanú zavedením brannej výchovy v školách v roku 1978, iniciatívu za zriadenie náhradnej vojenskej služby (Sozialer Friedendienst) a viaceré protestné akcie a hnutia (Konkret für Frieden, Schwerter zu Pflugscharen).

Zložitosť analyzovanej problematiky plasticky dokresľuje záznam z panelovej diskusie s piatimi „odmietacími“ vojenskej služby (Ladislav Kirilenko, Ladislav Šmejkal, Martin Habiňák, Štefan Fördös a Jan Hrabina), v rámci ktorej spomínali na motívy svojho rozhodnutia, vyšetrovaciu väzbu, súdne procesy, väzenie, reakcie príbuzných a spoločnosti, a nakoniec rehabilitáciu. Zaujímavým doplnkom zborníka je taktiež rozsiahly rozhovor s Vladanom Kočím, sprostredkujúci informácie o zlomových momentoch, ktoré formovali jeho postoje od detstva, skúsenosti s vojenskou prokuratúrou po odmietnutí vojenskej služby, postrehy a dojmy z väzenia, dopady na rodinné prostredie, reakcie okolia, protestné akcie na riešenie jeho prípadu až po vyznanie osobnej skúsenosti.

Zborník uzatvárajú dva dobové texty z roku 1978 – polemická úvaha brnianskeho teológa Jana Šimsu o odmietaní vojenskej služby a autentický záznam súdneho procesu s vikárom Miloslavom Lojkom, ktorý dokumentuje zložitosť situácie veriacich pri výkone základnej vojenskej služby. Aj v prípade, že nešlo o úplné odmietanie brannej povinnosti, konfliktným bodom mohlo byť zloženie vojenskej prísahy, používanie zbraní pri výkone vojenskej služby a podobne. Zborník je vybavený aj menným registrom a anglickým resumé.

B. Šedová

KRONIKA

BOJE O DARGOV 2009

Za pekného slnečného počasia v deň 64. výročia víťazstva nad fašizmom a konca druhej svetovej vojny v Európe sa pri malebnej obci Dargov v Slánskych vrchoch 8. mája tohto roku znovu rozštekali guľomety, hrmeli tankové motory a zneli výstrely z pušiek. Našťastie, tieto zvuky netvorili pozadia skutočných bojov, ale sprevádzali v poradí druhý ročník akcie *Dargov 2009*, ktorá je zameraná na rekonštrukciu a pripomenutie bojov, ktoré sa na prelome rokov 1944 a 1945 uskutočnili v tomto priestore v rámci užhorodsko-ondavskej operácie. Jednotky Červenej armády, konkrétnejšie divízie patriace k 18. armáde 4. ukrajinského frontu, sa tu od 9. decembra sprvu neúspešne pokúšali prelomiť nemeckú obranu a postúpiť v súlade s operačnými plánmi až ku Košiciam. Vzhľadom na to, že začiatku operácie 20. novembra 1944 predchádzala takmer trojtýždňová operačná prestávka, mali vojaci nemeckej armádnej skupiny „Heinrici“, resp. jej 1. tankovej armády, možnosť pripraviť pomerne odolnú a do hĺbky členenú obranu, pričom im v ich úsilí napomáhalo aj nesmierne sychravé jesenné počasie. Z tohto dôvodu nakoniec sovietske vojská s definitívnou platnosťou prekonali nemecké postavenia pri Dargove až 18. januára 1945. O urputnosti bojov svedčí aj fakt, že v ich priebehu padlo na oboch stranách 20 až 25-tisíc osôb, vrátane civilných obyvateľov.

Hlavným organizátorom tohto nesmierne zaujímavého podujatia, ktoré si prišlo pozrieť takmer 20-tisíc ľudí z blízkeho i vzdialenejšieho okolia, bolo košické občianske združenie Cassovia Corps, ako aj košický klub Retro Air. Podujatia sa zúčastnilo aj Vojenské historické múzeum v Piešťanoch, ktoré tradične vyslalo ako svojho reprezentanta „žltý hakel“ (čiže repliku nemeckého kolopásového obrneného transportéra Sd. Kfz. – 251 Ausf. D) s taktickým číslom 591. Ďalej na „bojisku“ účinkovalo 162 uniformovaných účastníkov patriacich k 16 rozličným klubom vojenskej histórie zo Slovenska, Česka, Poľska a Maďarska. Okrem už spomínaného obrneného transportéra z VHÚ Piešťany a jeho „dvojičky“, ktorú na bojisko dopravili českí nadšenci až z Ostravy, mohli diváci vidieť aj ďalšie kusy historickej vojenskej techniky, medzi ktorými nechýbali legendárny sovietsky stredný tank T-34, replika nemeckého ťažkého tanku Tiger I, prieskumné vozidlo nemeckého Wehrmachtu Sd. Kfz – 222, protitankové kanóny, ako aj rôzne menšie vozidlá (najmä nemecké aj sovietske motorky „sajdky“). K vierohodnosti „bojiska“ prispela aj skutočnosť, že príslušníci klubov vojenskej histórie pricestovali na miesto konania podujatia už skôr, a predošlé dva dni strávili kopaním zákopov naprieč „bojiskom“ a ich následnou úpravou.

Program samotnej akcie bol jednoduchý a priamočiary. Dopoludnia mali prichádzajúci diváci možnosť sledovať zaparkovanú techniku a posledné prípravy ukážky, ktorá sa potom začala o jednej hodine popoludní efektným viacnásobným preletom lietadla Jak v sovietskej kamufláži nad „bojiskom“. Nato vyrazili vpred sovietske prieskumné jednotky, pričom narazili na líniu nemeckých zákopov. Keďže ich postup uviazol, privolali vpred známe „kaťuše“, ktoré mali za úlohu „zmäkčiť“ nepriateľské obranné postavenia. Ich výbuchy boli s veľkou dávkou nasimulované pomocou dômyselne umiestnených pyrotechnických náloží. Obrancovia si ale privolali na pomoc mobilné zálohy v podobe pechoty na „hakloch“, a tak aj tento sovietsky pokus o obnovenie postupu nevyšiel. Obe strany utrpeli straty, ale to ich

od boja neodradilo. Práve naopak. Sovietski vojaci začali znovu postupovať, tentoraz podporovaní aj jedným tankom T-34. Na nemeckej strane opäť útočila motorizovaná pechota, avšak tentoraz už aj so všetkými zálohami, vrátane tanku Tiger I. Nakoniec zvíťazila sovietska prevaha v živej sile, a nemeckí obrancovia boli donútení ustúpiť. „Bojisko“ stíchlo, ale len na chvíľu, pretože potom „mŕtvi“ na oboch stranách vstali a spoločným nástupom pred prizerajúcimi sa divákmi vzdali hold všetkým obetiam druhej svetovej vojny.

Po ukončení bojovej ukážky tak mali deti konečne možnosť dostať sa k technike, ktorá sa čoskoro strácala pod množstvami malých zvedavcov. Nastala aj „obligátna“ honba za vystrieľanými nábojnicami. Ostatní návštevníci využili možnosť a dávali členom klubov vojenskej histórie, ako aj osádkam vojenských vozidiel rôzne, zväčša historicky motivované otázky, ktoré dokazovali, že záujem o históriu našej krajiny je stále veľmi intenzívny. Program potom pokračoval ďalej koncertom country skupiny až do večera. Na záver môžeme skonštatovať, že organizátorom sa podarilo podujatie Dargov 2009 veľmi dobre zabezpečiť, a že sa to potom prejavovalo aj počas jeho priebehu. Išlo o veľmi vydarenú rekonštrukciu bojov druhej svetovej vojny na vysokej úrovni, ktorá si pomaly začína budovať svoju vlastnú tradíciu (podobne ako napríklad už viac rokov sa opakujúca rekonštrukcia bojov pri Starom Tekove). Organizátori prisľúbili aj tretí ročník, ktorý by sa už ale mal konať v januári 2010, teda počas ročného obdobia, keď pod Dargovom prebiehali skutočné boje. Táto snaha iste prispeje k zvýšeniu dôveryhodnosti celej rekonštrukcie.

M. Meško

9. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA PRACOVNEJ SKUPINY PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU V BUKUREŠTI

V dňoch 25. až 29. mája 2009 sa v hlavnom meste Rumunskej republiky Bukurešti konala v poradí už deviatu medzinárodná vedecká konferencia Pracovnej skupiny pre vojenskú históriu Konzorcia obranných akadémií a štúdií PzM na tému *Zánik impérií: výzvy bezpečnosti a štátnosti v pohybe*. Usporiadateľom konferencie, na ktorej sa zúčastnilo 35 vojenských historikov zo 14 štátov Európy, Spojených štátov amerických a Kanady bol Inštitút politických obranných štúdií a vojenských dejín (ISPAIM) v Bukurešti v spolupráci s Vojensko-historickým výskumným úradom (MGFA) v Postupimi (Spolková republika Nemecko). Slovensko na tejto prestížnej vedeckej konferencii zastupovala dvojčlenná delegácia zložená z riaditeľa Vojenského historického ústavu v Bratislave pplk. Mgr. Miloslava Čapoviča, PhD. a autora tejto správy, ktorý je zároveň vedeckým pracovníkom Odboru vojensko-historických výskumov VHÚ. Konferencia sa konala v reprezentatívnych a príjemných priestoroch rumunského Národného vojenského centra (*Cercul militar national*). Podľa pôvodného zámeru mal jej program otvoriť štátny tajomník pre obranu a obranné plánovanie z Ministerstva obrany Viorel Oancea, avšak nakoniec sa tejto úlohy ujal jeden z hlavných organizátorov konferencie Dr. Sergiu Iosipescu.

Vedecký program konferencie pozostával z dovedna 24 príspevkov zoradených v šiestich blokoch, rozdelených z časových dôvodov na dva pracovné dni, t. j. 26. a 28. mája 2009. Oficiálnym jazykom konferencie bola angličtina. Vzhľadom na široko koncipovanú tému konferencie boli prednesené príspevky značne rôznorodé. Prvý blok nazvaný *Zánik impérií a zmeny na mapách: vznik nových štátov* otvorila mladá rakúska historička Dr. Tamara Scheer, ktorá svoju pozornosť venovala situácii v Novopazarskom sandžaku od roku 1879

Skupinová fotografia účastníkov konferencie z jej prvého pracovného dňa 26. mája 2009 (foto via ISPAIM Bukurešť)

do roku 1908, kde počas spomínaného obdobia dochádzalo k početným kontaktom medzi osmanskými jednotkami a rakúsko-uhorskými oddielmi dislokovanými v tejto oblasti. Spomínané kontakty potom viedli ich k vzájomnému ovplyvňovaniu a vyvolávali rôzne reakcie. Ďalej nasledoval príspevok dvoch slovinských bádateľov, Dr. Damijana Guština a Dr. Vladimira Prebilića, ktorí sa venovali problémom spojeným s vytváraním juhoslovenskej armády (štátu Slovincov, Chorvátov a Srbov) v jeseni 1918, ktoré boli navyše umocnené zložitou medzinárodnou situáciou, pretože nový štát nebol vtedy ešte uznaný štátmi Dohody a hlavne Talianskom. Z hľadiska slovenských vojenských dejín bol tento príspevok zaujímavý tým, že ponúkal zaujímavé možnosti komparácie pre podobný historický vývoj na Slovensku v tom istom období. Po širokom historickom exkurze Dr. Sergia Iosipesca, ktorý počas svojho vystúpenia načrtnol situáciu v juhovýchodnej Európe od konca 17. do prvej polovice 20. storočia, nasledoval veľmi zaujímavý referát profesora Grzegorza Nowika z Poľska o začiatkoch poľskej rádiovkej rozviedky (roky 1918 – 1920) a o jej rôznorodom pôvode. Zaujímavosť tohto príspevku spočívala v opise procesu zjednocovania rôznorodých prvkov ruského, rakúsko-uhorského a nemeckého pôvodu do organizácie, ktorá sa neskôr preslávila začiatkom druhej svetovej vojny, keď prenikla do nemeckého tajného vojenského kódu Enigma.

V podobnom duchu ako vyššie spomínaný príspevok slovinských historikov sa niesol aj úvodný referát druhého bloku s názvom *Ukončenie konfliktov: vojenské premeny* od Dr. Christiana Ortnera z Rakúska, ktorý sa zaoberal premenou bývalej c. k. rakúsko-uhorskej armády na národnú rakúsku armádu (Volkswehr) v rokoch 1918 – 1919. Vyznačoval sa však bohatou fotodokumentáciou, ktorá na vývoji vojenských uniforiem dokumentova-

la zmätenú politickú situáciu, ktorá vtedy v Rakúsku vládla po odtrhnutí sa Maďarska a vytvorení nových nástupníckych národných štátov (Československa, Juhoslávie, Poľska, atď.), ako aj s nástupom ľavicových síl. Podobnými povojnovými peripetiami rekonštrukcie nemeckej armády v rokoch nasledujúcich bezprostredne po uzavretí prímeria v októbri 1918 sa zaoberal Dr. Michael Epkenhans z Nemecka. Vo svojom príspevku vykreslil ťažkú situáciu porazenej nemeckej cisárskej armády, zvýšený počet dezercií a dočasnej straty výnimočného postavenia dôstojníckeho zboru. Zároveň zdôraznil, že v tejto chvíli premárnila nová nemecká sociálno-demokratická republikánska vláda šancu dostať armádu prostredníctvom vojenských rád pod svoju kontrolu, a tak sa nakoniec mohol vyvinúť „apolitický“ Reichswehr, ktorý síce v neskorších rokoch Weimarskú republiku rešpektoval, ale zostával mimo, a nakoniec sa stal spojencom Adolfa Hitlera pri jeho uchvátení politickej moci v tridsiatych rokoch.

Na tento príspevok nadväzoval referát ďalšieho nemeckého vojenského historika, podplukovníka Johna Zimmermanna, ktorý sa zaoberal podobnou situáciou v Nemecku, ale v záverečných mesiacoch druhej svetovej vojny. Ústredným motívom bola otázka vôle a motívov bojovať v radoch rôznych spoločenských skupín, od vojakov, cez vojnových zajatcov až po nemecké ženy. K obdobiu pred druhou svetovou vojnou sa ešte nakrátko vrátil srbský kapitán Dalibor Denda, ktorý opisoval cudzie vplyvy na vývin juhoslovanských obrnených síl v rokoch 1918 až 1941. V tomto období síce bol dominantný francúzsky vplyv, ale určite je zaujímavé, že juhoslovanská armáda si objednala a používala aj veľké množstvo ľahkých tankov z Československa, menovite tančíky vz. 33 a ľahké tanky LT-35.

Medzivojnového obdobia sa dotýkal aj úvodný referát tretieho bloku *Vojenské premeny, národná identita a bezpečnostné záujmy* od kanadského historika Briana McKerchera, ktorý erudovane a vecne analyzoval politiku britských ministrov zahraničia a jej obmedzenia v tomto období. Jeho vývody boli zaujímavé najmä vzhľadom na všeobecne kritizovanú politiku *appeasementu* Nevilla Chamberlaina v druhej polovici 30-tych rokov. Brian McKercher túto politiku neobhajoval, ale jasne vysvetlil jej pozitíva i negatíva. Následne vystúpil autor tejto správy s príspevkom *Vojenská identita Slovenska v 20. storočí*, na ktorom sa autorsky podieľal s PhDr. Františkom Cséfalvaym, CSc. a PhDr. Janom Štaiglom, CSc. Podobne ladený príspevok, tentoraz o situácii v Dánsku a o kolísaní jeho vlády medzi možnosťou pripojiť sa ku kolektívnej bezpečnosti, striktnou neutralitou, a medzi svojpomocným zabezpečením obrany dánskeho územia v medzivojnovom období, predniesol dánsky historik Dr. Kjeld Hald Galster. Po väčšiu časť tohto obdobia sa dánska vláda orientovala na kolektívnu bezpečnosť, a až bezprostredne pred vypuknutím druhej svetovej vojny začala zvyšovať obranné výdaje. Vtedy už bolo samozrejme neskoro a Dánsko sa stalo ľahkou korisťou nacistického Nemecka. Posledný príspevok prvého dňa konferencie predniesol holandský profesor Dr. Jan Hoffenaar, ktorý veľmi presvedčivo vykreslil problémy holandských ozbrojených síl v rýchlo meniacom sa svete po ukončení studenej vojny a rozpade Varšavskej zmluvy (1989 – 2009).

Druhý deň konferencie sa niesol v znamení príspevkov týkajúcich sa druhej svetovej vojny a vývoja po jej skončení. Plukovník Dr. Tomaz Kladnik zo Slovinska referoval v rámci štvrtého bloku nazvanom *Hnutie odporu, vojenské intervencie a mierové operácie* o stratégii a taktike slovinských partizánov a odbojového hnutia počas druhej svetovej vojny, zatiaľ čo americký historik Dr. Richard Davis opísal rozličné etapy a ciele anglo-amerického strategického bombardovania na Balkáne v rokoch 1943 – 1945. Dokázal, že pôvodné zámery leteckých spojeneckých veliteľov – výrazne ovplyvniť politickú situáciu na Balkáne v prospech Spojencov, sa bombardovacej ofenzíve vlastne nepodarilo splniť. O osudoch kanadskej

prvej obrnenej brigády počas anglo-amerického ťaženia na Sicílii v júli a auguste 1943 informoval kanadský historik major v zálohe Michael Boire. Tento opis však nebol samoučelný, pretože na jej príklade vykreslil ťažkosti, s akými sa musela na vojnu nepripravená Kanada pri organizovaní svojho vojnového úsilia vyrovnávať od začiatku druhej svetovej vojny. Po ňom vystúpil profesor Lars Ericson Wolke zo Švédska, ktorý opísal švédsku vojenskú angažovanosť v mierových operáciách Organizácie spojených národov v Kongu v rokoch 1960 – 1964. Zaujímavou bola jeho charakteristika situácie, za akej švédske oddiely v Kongu pôsobili, ako aj chaotický priebeh vojnových operácií, ktoré poznačovala nepripravenosť OSN, roztrieštenosť velenia jednotlivých vojenských kontingentov, a chýbajúci prehľad o rýchlo meniacej sa vojenskej a politickej situácii v krajine.

Piaty blok príspevkov s názvom *Vo vnútri dvoch polarizovaných systémov a medzi nimi* otvorila grécka historička Dr. Efpraxia Paschalidou, ktorá analyzovala situáciu v Grécku po skončení druhej svetovej vojny poznačenú z medzinárodného hľadiska zostrovaním medzinárodnej situácie, a z vnútropolitického hľadiska prebiehajúcou občianskou vojnou medzi vládnymi silami a komunistickým odbojom. Slovinskou víziou neprehľadnej situácie a vzťahmi medzi civilným a vojenským sektorom v Juhoslávii počas kritických rokov 1991 – 1992 sa zaoberal kapitán Zvezdan Marković zo Slovinska. Uviedol, že vojenské operácie na slovinskom území trvali iba relatívne krátky čas, a teda spôsobili pomerne malé materiálne škody a straty na životoch, ale aj napriek tomu výrazne ovplyvnili neskoršiu bezpečnostnú stratégiu Slovinska a v podstate ju ovplyvňujú až do dnešného dňa. Následne vystúpil americký historik Dr. William Stivers, ktorý sa detailne zaoberal východiskami americkej stratégie v oblasti Indického oceánu v rokoch 1955 – 1967. Hnacím motorom jej formovania bola najmä snaha znemožniť Sovietskemu zväzu, aby využil dekolonizačný proces na posilnenie svojho vplyvu v tejto dôležitej oblasti. Výzvy, ktoré pre mnohé menšie štáty sveta predstavoval vývoj po roku 1945, demonštroval na príklade Švédska švédsky historik major M.A. Per Iko. Švédsko prijalo po druhej svetovej vojne doktrínu totálnej obrany, ktorá dominovala strategickému mysleniu jeho vojenských špičiek po celé 50., 60. a 70. roky. Počas tohto obdobia si preto udržalo vysoký stupeň vojenskej pripravenosti, ktorý však stratilo po rozpadnutí bipolárneho sveta roku 1989.

Posledný blok príspevkov s názvom *Po Studenej vojne: štátnosť v pohybe* sa začal referátom ruskej delegátky Dr. Tatiany Parchalinovej, ktorý bol veľmi aktuálny, pretože sa venoval súčasným medzinárodným bezpečnostným otázkam a vzťahom medzi štátmi NATO, EÚ a Ruskou federáciou. Naň reagoval vo svojom príspevku rumunský bádateľ Dr. Mihail Ionescu, ktorý sa takisto zaoberal problematikou vzniku a zániku štátov vo svete po skončení studenej vojny. Praktickú stránku súčasných bezpečnostných problémov a mierových operácií predstavoval príspevok francúzskeho vojenského historika kapitána Oliviera Liberga, ktorý na základe vlastnej osobnej skúsenosti veľmi živo opísal stabilizačné operácie a úlohy francúzskych jednotiek na Pobreží slonoviny roku 2004. Vedeckú časť konferencie uzatvoril príspevok plukovníka Dariusza Kozerawského z Poľska, ktorý veľmi podrobne predstavil pôsobenie poľských kontingentov v rámci mierových operácií OSN od roku 1973 až do súčasnosti. Na záver prebehla diskusia a predstavitelia hlavných organizátorov konferencie, riaditeľ Inštitútu politických obranných štúdií a vojenských dejín v Bukurešti generálmajor v zálohe Dr. Mihail Ionescu a zástupca riaditeľa Vojensko-historického výskumného úradu v Postupime plukovník Dr. Hans-Hubertus Mack zosumarizovali celý jej priebeh. Zároveň sa uznieslo, že nasledujúca 10. konferencia konzorcia PčP sa uskutoční pravdepodobne v 2. polovici mája 2010 vo Varšave.

Nepracovná, oddychová a poznávací časť konferencie sa uskutočnila 27. mája 2009, keď

mali všetci jej účastníci možnosť navštíviť zámok Peleş rumunskej kráľovskej rodiny z rodu Hohenzollern-Sigmaringenovcov, dokončený v rokoch tesne pred prvou svetovou vojnou, a pravoslávny kláštor Sinaia. Obe lokality pôsobili veľmi pôsobivo, pričom k tomuto dojmu prispelo ich zasadenie do malebného horského prostredia rumunských Karpát. Na spätočnej ceste ešte účastníci konferencie navštívili palác zo 17. storočia patriaci pôvodne vojvodského rodu Brankoveanuovcov blízko Bukurešti. Oddychový deň potom zakončila slávnostná večera.

Na záver je možné skonštatovať, že 9. medzinárodná konferencia konzorcia PFP *Zánik impérií: výzvy bezpečnosti a štátnosť v pohybe* si v súlade so svojou tradíciou zachovala veľmi vysoký štandard, o čo sa zaslúžili najmä jej rumunskí organizátori, menovite slečna Carmen Rijnoveanu. Celý priebeh konferencie charakterizovala ochota a prívetivosť usporiadateľov, priateľská a uvoľnená atmosféra, vďaka ktorej sa všetci účastníci cítili v Rumunsku vskutku príjemne. Jediné, čo je možné organizátorom konferencie vytknúť bol nedostatok času na aspoň krátku prehliadku centra Bukurešti, v ktorej sa mnohí z účastníkov konferencie nachádzali po prvýkrát. Konečným vedeckým výstupom konferencie bude už tradične zborník štúdií.

M. Meško

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Martin HURBANIČ, PhD., Filozofická fakulta UK, Šafárikovo nám. č. 6, 811 06 Bratislava

PhDr. Bohuš KLEIN, PhD., Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Žižkova ul. 14, 811 14 Bratislava

PhDr. Pavel MIČIANIK, M.A, PhD., Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

Krăstjo MANČEV, Savancy – Sofijsko, 21 20 Bulharsko

PhDr. Marián MANÁK, PhD., Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Ivo VONDROVSKÝ, Pražská 2956, CZ-407 47 Varnsdorf, Česká republika

Pplk. v. z. Dr. Peter TURZA, Vojenské historické múzeum, P. O Box A-9, Orviská cesta, 921 01 Piešťany

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odvzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne na disketách v textových edito-roch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné uvádzať pod čia-rou, nie až za text štúdie.** K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu a telefonický kontakt a e-mail.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Na ulahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Pri písaní poznámok k textom je potrebné používať príslušnú funkciu programu WORD na vkladanie poznámok po čiarou – nie písať ich dozadu za text štúdie.

¹ VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴ DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má ci-tované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o roz-sahu
- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.
- pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)
  - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
  - č. j. (s medzerou)
  - VÚA-VHA Praha, f.....; pozri tiež PEJS, O:...
  - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ⁴⁾

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava
tel.: 02/48 207713
E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uve-rejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

HURBANIČ, Martin: Desať dní, ktoré otriasli Konštantínopolom. (II.) Pribeh avarskeho obliehania z roku 626.....	3
KLEIN, Bohuš: Budovanie obranných systémov na území Slovenska do konca stredoveku	26
MIČIANIK, Pavel: Rýchla divízia v nemeckej ofenzíve na Rostov.....	43
MANČEV, Kráštjo: Nacionálne problémy a protiklady nacionalizmu na Balkáne ku koncu 20. storočia.....	71

Dokumenty a materiály

MANÁK, Marián: Zostavenie systému kontroly v okupovanom Nemecku.....	97
VONDROVSKÝ, Ivo: Zátarasý z roku 1945 na slovensko-moravskom pomezí.....	107
TURZA, Peter: Trofejné nemecké samohybné delá vo výzbroji čs. armády. II. Samohybné delo 75/40 N	120

Recenzie

DEJMEK, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a demokrat (1884 – 1935). (Ferdinand Vrábel)	127
CSÉFALVAY, František a kol.: Vojenské dejiny Slovenska V. zv. 1939 – 1945. (Valerián Bystrický).....	131
FRIEDL, Jiří – JIRÁSEK, Zdeněk: Rozpačité spojenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945-1949. (Martin Garek)	135

Anotácie, glosy	139
------------------------------	-----

Kronika	149
----------------------	-----

INHALT

Studien

HURBANIČ, Martin: Zehn Tage, die Konstantinopel erschütterten. Der Verlauf der awarischen Belagerung vom 626 (II).....	3
KLEIN, Bohuš: Ausbau der Verteidigungssysteme auf dem Gebiet der Slowakei bis zum Ende des Mittelalters.....	26
MIČIANIK, Pavel: Die schnelle Division in der deutschen Offensive auf Rostov.....	43
MANČEV, Krăstjo: Nationalitätenprobleme und gegensätze des Nationalismus auf dem Balkan gegenende des 20. Jahrhunderts.....	71

Dokumente und Materialien

MANÁK, Marián: Gestaltung des Kontrollsystems im besetzten Deutschland.....	97
VONDROVSKÝ, Ivo: Die Sperren an der slowakisch-mährischen Grenze im Jahre 1945.....	107
TURZA, Peter: Deutsche Trophäenpanzergeschütze in der Ausrüstung der tschechoslowakischen Armee. II.....	120

Recensionen	127
--------------------------	-----

Anotationen, Glossen	139
-----------------------------------	-----

Chronik	149
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

HURBANIČ, Martin: 10 days that shuddered Constantinople. The course of Avar siege 626 (II).....	3
KLEIN, Bohuš: Building of defense systems in the area of Slovakia by the end of Middle-age.....	26
MIČIANIK, Pavel: Fast division in German offensive towards Rostov	43
MANČEV, Krástjo: Nationalist issues and contradictions of nationalism in Balkan by the end of 20 th century	71

Documents and Materials

MANÁK, Marián: Establishment of the system of control in the occupied Germany	97
VONDROVSKÝ, Ivo: Barriers at Slovak- Morava confines from 1945.....	107
TURZA, Peter: Trophy automotive cannons in the ammunition of the Czechoslovak Army. II.....	120

Reviews	127
----------------------	-----

Annotations, Glosses	139
-----------------------------------	-----

Chronik	149
----------------------	-----

Vojenská história 2/2009

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Dušan Babjak

Redakčná rada: PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, CSc., plk.gšt. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), Mgr. Mateusz Gniadzowski (Warszawa), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), Dr. Martin Zúckert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 5. 6. 2009

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS ÚLog S MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Na fotografii je zobrazená socha generála M. R. Štefánika od českého akademického sochára Bohumila Kafku, ktorá bola odhalená v Bratislave roku 1938 na mieste bývalého korunovačného vršku pri Dunaji.